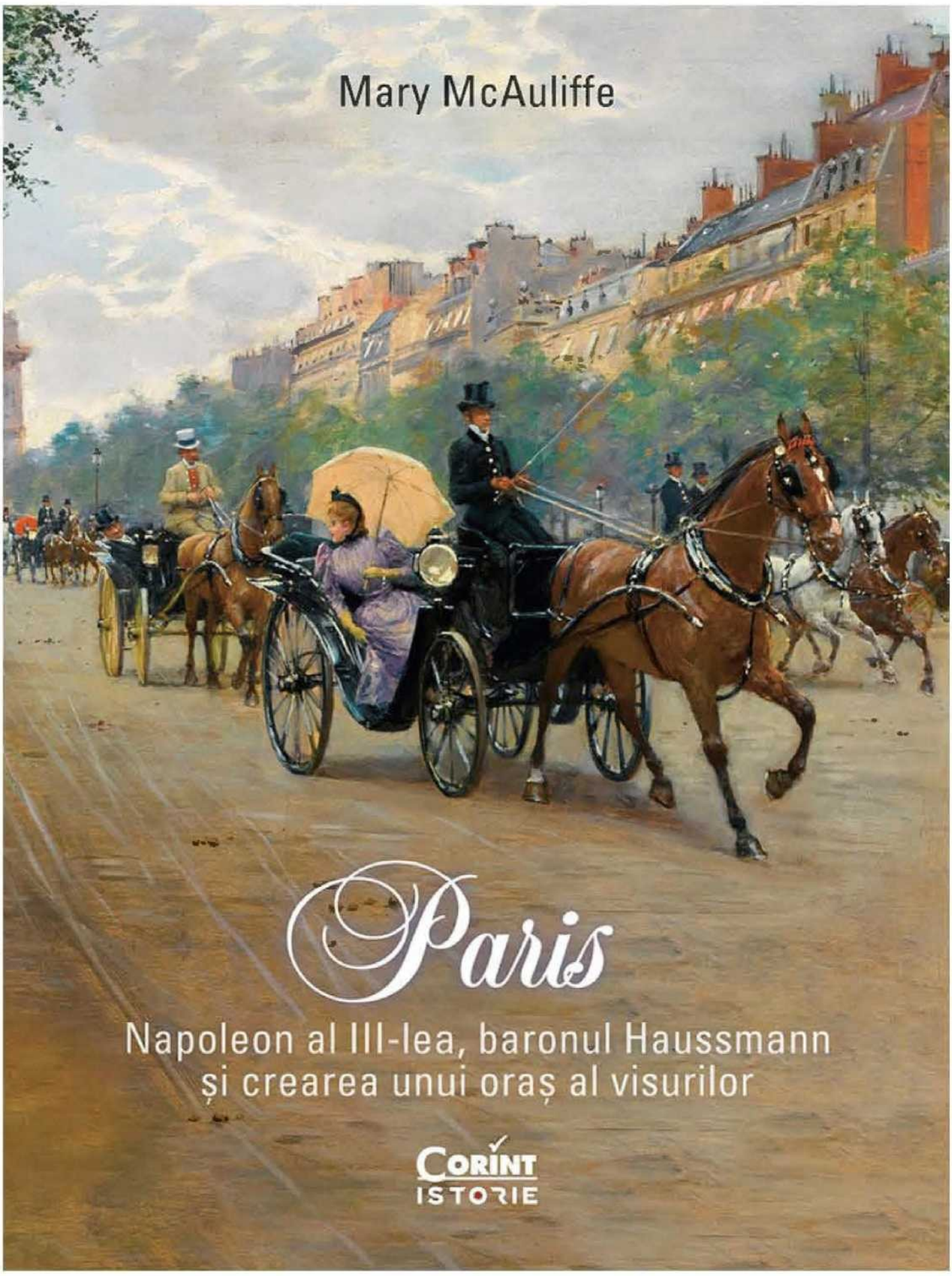
Mary McAuliffe
Paris
Napoleon al III-lea, baronul Haussmann
și crearea unui oraș al visurilor
CORINT
ISTORIE

MARY MCAULIFFE

Paris

Napoleon al III-lea, baronul Haussmann şi crearea unui oraş al visurilor

timhuA (l'lij ti Jan lll

Napoleon al III-lea a fost un nedreptăţit al istoriei! Aceasta, mai ales prin comparaţie cu unchiul său – cel numit Napoleon cel Mare – care a fost admirat, adulat, aproape idolatrizat de poporul francez. Este drept că Napoleon I a pus bazele modernizării şi a dat traiectele legislative, administrative, educaţionale, edilitare si culturale nu numai pentru Franţa, ci pentru întreaga Europă, pentru mai mult de două secole după dispariţia sa. în fond, însăşi Uniunea Europeană de astăzi este visul lui Napoleon I, care dorea continentul unit sub sceptrul său şi vorbitor de limba franceză. Dar Napoleon al III-lea a fost cel care a pus în practică mare parte din planurile unchiului – mai ales pe cele urbanistice – şi le-a dus la perfecţiune. Parisul de astăzi este Parisul lui Napoleon al III-lea şi al colaboratorilor săi, baronul Georges Haussmann, prefect al Senei, arhitectul Eugene Viollet-le-Duc, scriitorul şi arheologul Prosper Merimee, Inspector General al Monumentelor Istorice si contele Emile de,

Nieuwerkerke, sculptor, director general al Muzeelor Naţionale şi Superintendentul Artelor Frumoase ale Imperiului, de care depindea organizarea Salonului Oficial al Parisului.

Dacă francezii l-au iertat sau au continuat să-l iubească şi să-l admire pe Napoleon I chiar dacă a sărăcit ţara, a decimat populaţia cu războaiele sale, a fost înfrânt în Rusia, la Leipzig, şi apoi, definitiv, la Waterloo – iar Parisul a cunoscut prezenţa trupelor de ocupaţie străine, brutale şi gregare –, pe nepot nu l-au putut ierta vreodată pentru înfrângerea de la Sedan. Aceasta a fost crucea celui din urmă, pe care a purtat-o cu demnitate, ca exilat – dar în libertate! – pe pământ britanic, fără a atinge, însă, măreţia unchiului care a murit ca prizonier al Angliei, departe de ţară, în Insula Sfânta Elena. Rămăşiţele lui Napoleon cel Mare au fost aduse în patria pe care a iubit-o, după 19 ani de la dispariţie, în 1840, sub domnia

regelui- cetăţean Ludovic-Filip, când mai trăiau încă unii dintre generalii şi mareşalii săi şi foarte mulţi militari de rând, care-i rămăseseră fideli. Rămăşiţele lui Napoleon al III-lea nu au fost vreodată repatriate de la mănăstirea benedictină St. Michael din Farnborough, comitatul Hampshire!

Vizitatorul Muzeului Armatei de la Domul Invalizilor din Paris va vedea nenumărate săli cu uniforme, arme şi picturi dedicate oştirii şi victoriilor lui Napoleon cel Mare, dar foarte puţine săli ce fac referire la epoca lui Napoleon al III-lea. De altfel, discursul istoric al muzeului se opreşte, brusc şi inexplicabil, la Războiul Crimeii, fără a insista prea mult asupra lui – aşa cum se întâmplă dincolo de Canalul Mânecii, unde acest conflict european de proporţii este extrem de bine i JT JT j reprezentat (chiar dacă armia britanică nu s-a remarcat decât prin marea tragedie a Şarjei Brigăzii Uşoare la Balaklava) – deşi Bastionul Malakoff a fost cucerit de zuavii francezi ai

generalului de divizie MacMahon[1], după un îndelungat asediu, iar în urma acestei victorii Sevastopolul a fost evacuat de ruşi şi predat aliaţilor franco-anglo-otomani. Războiul Franco- Prusian din 1870, pierdut de Napoleon al III-lea, nici măcar nu este menţionat, iar traseul de vizitare continuă cu Marele Război, care este prezentat în detaliu. Perioada domniei lui Napoleon al III-lea este pur şi simplu ignorată, de parcă ar fi inexistentă...

în Paris nu există decât o piaţetă care să-l preamărească pe Napoleon al III-lea prin nume sau ca împărat. în schimb, alături de locurile victoriilor unchiului, ale căror nume sunt presărate în Oraşul Luminilor – Gare d'Austerlitz, Pont d'Arcole, Pont d'Iena, Avenue Friedland, Rue de Rivoli etc. – mai sunt şi cele legate de victoriile nepotului: Rue de Crimee, Boulevard de Sebastopol, Avenue de Malakoff, Pont de TAlma (străjuit azi doar de un zuav dintre cei patru combatanţi din Campania Crimeii

care fuseseră iniţial plasaţi pe picioarele podului).

Lucrarea lui Mary McAuliffe este o istorie a oraşului capitală şi a oamenilor săi, redactată lejer, zglobiu, uneori chiar glumeţ, fără a eluda, însă, analizele critice ale situaţiei sociale, politice şi economice a ţării. Totul este bazat pe o solidă bibliografie. Călătoria în istorie a autoarei este făcută în amontele acesteia: după ce, în două volume, a investigat La Belle Epoque şi Les Annees Folles (cu afluxul lor de străini petrecăreţi, în special americani, ce-şi duceau veacul la Paris), Mary McAuliffe se avântă mai adânc în trecut, în perioada marilor înfăptuiri şi a modernizării, a Primăverii Popoarelor de la 1848, cu care debutează ascensiunea lui Ludovic-Napoleon, urmărită pas cu pas, până la ineluctabila sa prăbuşire de la finele deceniului al şaptelea al secolului.

Perioada 1848-1870 este epoca bărbaţilor, a titanilor, a eroilor, a

marilor creatori. Cu toată simpatia nedisimulată a autoarei pentru mişcarea feministă si pentru femeile emancipate pe care le descrisese în anterioarele sale uvraje – Anna de Noailles, Isadora Duncan, Kiki de Montparnasse, Josephine Baker, Coco Chanel (dintre care, din păcate lipsesc, nemeritat Lee Miller, Tamara de Lempicka şi contesa Luisa Casaţi) – McAuliffe este obligată să se supună, în lucrarea actuală, patriarhatului şi trebuie să-i descrie, în nuanţele potrivite, pe proteicii creatori de imperiu şi de Paris modern.

în cele 19 capitole ale cărţii, evoluţia Parisului modern este prezentată cronologic, paralel cu destinele unor personalităţi de primă mână din lumea cultural-artistică şi din cea decizională, a suveranului si a consilierilor săi. Bună cunoscătoare a istoriei Franţei si a Parisului în

special – la fel, a genealogiei familiilor importante din acest spectacol imperial – autoarea contextualizează fiecare

eveniment, fiecare iniţiativă edilitară şi urbanistică, fiecare apariţie editorială care are legătură cu Oraşul Luminilor, de la *Notre Dame de Paris* a lui Victor Hugo şi *Misterele Parisului* a lui Eugene Sue, la *Dama cu camelii* a lui Alexandre Dumas-fiul, *Scene din viaţa de boem* de Henri Murger şi *Mizerabilii,* din nou, a lui Hugo.

Unchiul, Napoleon I, a avut propriile iniţiative edilitare pentru oraşul său drag, pe care dorea să-l transforme în Noua Romă, „capitala universului'-. Aceste proiecte măreţe au fost prezentate într-o expoziţie deschisă la Muzeul Carnavalet în primăvara si vara anului 2015-. Napoleon cel Mare i î r a optat pentru stilul neoclasic, iar construcţiile plănuite – unele chiar terminate, altele rămase doar în stadiul de proiect – au urmărit structura forului roman: Arcul de Triumf din Place de l'Etoile sau l'Arc du Carrousel din preajma Louvrului, Coloana Vendome- – doborâtă de comunarzi în 1871 – şi Coloana de la Châtelet, edificii evocând

templele antichităţii, cu coloane şi fronton decorat cu basoreliefuri, precum Bursa, Panteonul şi biserica La Madeleine. însă, pe lângă acestea, multe altele nu au putut fi duse până la capăt. Ce-i drept, Bonaparte a condus Franţa, fie în calitate de consul general, fie de împărat, doar 16 ani. între 1805 şi 1814, preocupat de campaniile pe care le iniţia, nu a petrecut decât 900 de zile în capitala sa, aşa cum au calculat istoricii. Nepotul, Ludovic-Napoleon, a avut ceva mai mult timp, conducându-şi ţara timp de 22 de ani, mai întâi ca prinţ-preşedinte în timpul celei de-A Doua Republici, apoi ca împărat. Proiectele neterminate ale unchiului au fost preluate şi finisate, după aproape 40 de ani, de nepot, care a amplificat planurile de modernizare ale Parisului. Acesta din urmă visa încă demult să înfăptuiască o asemenea operă capitală. într-o misivă din 1842 îşi exprima această aspiraţie scriind „Vreau să fiu un al doilea Augustus”. îşi făcuse, încă din perioada

exilului, anterioară revoluţiei paşoptiste ce l-a propulsat la conducere, o hartă cu ameliorările Parisului cu zone diferit colorate ce aveau să fie extinse, cu spaţii verzi şi artere largi de acces, inclusiv legăturile între gările oraşului. Experienţa revoluţiilor destul de frecvente ale parizienilor, care obişnuiau să ridice baricade pe străzile înguste şi să reziste forţelor de ordine ale guvernului, îi dăduseră ideea lărgirii bulevardelor centrale si a demolării cartierelor sordide în care era cuibărită sămânţa revoltei, care coabita de minune cu delicvenţa, alcoolismul, prostituţia şi degradarea morală ce dădeau naştere unor caractere abjecte de genul lui Tenardier. în viziunea sa, asanarea mahalalelor centrale avea ca finalitate ameliorarea moravurilor locuitorilor.

în chip neaşteptat pentru un personaj cu sânge albastru şi ascensiune rapidă în ierarhia statului, Napoleon al III-lea a simtit totdeauna simpatie x > r pentru proletariat, s-a preocupat de bunăstarea sa

si l-a susţinut în schimbarea condiţiilor de viată, î J 3
>
Astfel, a dispus ridicarea unor locuinţe sociale, ieftine, foarte moderne şi eficiente pentru acele timpuri, dotate cu pompă de apă, toaletă, încălzire si spălătorie comună. La Expoziţia Universală de
> r r j
la Paris din 1867, însuşi împăratul a fost răsplătit cu o medalie pentru proiectul său pentru o locuinţă muncitorească[5]. „Cite Napoleon” – păstrat parţial pe Rue de Rochechouart – nu a avut, însă, prea mare succes la muncitorime, pentru că locatarii trebuiau să revină în clădire până la orele 22, iar poliţia îl avea sub constantă supraveghere. Pe de altă parte, Georges Haussmann – principalul colaborator în problemele de urbanism al împăratului – s-a opus ridicării acestor construcţii pentru că, deşi nu avea aceeaşi extracţie nobilă ca a imperialului său patron, el detesta clasa muncitoare.

Haussmann, în pofida numelui său

nemţesc, era un bun francez, de confesiune protestantă, provenind dintr-o familie de origine germană din Alsacia. Când a fost adus la Paris din postul său de prefect la Bordeaux, şi-a făcut şi el o hartă a Capitalei, mult mai mare, care putea fi derulată pe întregul perete al biroului său de la Primărie.

Bun administrator şi dornic să primenească aspectul capitalei, Haussmann a purces temeinic la lucru, a demolat masiv, a trasat noi artere, largi şi drepte, a amenajat pieţe şi parcuri. Lucrările zonei centrale, inclusiv faţada Luvrului pe Rue de Rivoli, trebuiau finisate până la 1 mai 1855 când urma să se inaugureze Expoziţia Universală de la Paris. Şi a reuşit să se achite de aceasta. A impus uniformizarea edificiilor ce se ridicau pe noile bulevarde. Era păstrată proporţia dintre lăţimea

E E E > >

străzii si înălţimea clădirii: o stradă lată de 20 m avea clădiri înalte tot de 20 m sau puţin mai mult, dar care nu puteau

depăşi 5 etaje, incluzând mezaninul. Etajele trebuiau să aibă aceeaşi înălţime la toate clădirile vecine, iar decorul se impunea să fie identic. Imobilele trebuiau aliniate la stradă. Acest aspect nu a prea fost apreciat în epocă, iar un contemporan caracteriza acel tip de clădire standardizată ca „jumătate palat, jumătate cazarmă”. Fusese editat chiar un catalog pentru case tip de către arhitectul Cesar Daly, prin care erau stabilite trei tipuri de construcţii, cu mai multe sau mai puţine ornamente, cu scară de piatră sau de lemn, cu o curte sau fără aceasta, în funcţie de statutul şi averea beneficiarilor.

Stilul care se năştea la începutul celui de-Al Doilea Imperiu nu a fost o sugestie a vreunuia dintre membrii familiei imperiale, aşa cum se întâmplase în vremea ilustrului înaintaş şi fondator de împărăţie, Napoleon cel Mare – întâiul – ci, mai degrabă, a unui concurs de împrejurări. Ludovic-Napoleon nu era nici atras, nici interesat de artă, în acest

sens fiind aspru criticat de un contemporan, fotograful şi gazetarul Maxime du Camp, care relata cum, vizitând în pas grăbit Salonul din 1853, împăratul nu s-a oprit decât în faţa unui modest peisaj montan unde, după o îndelungă admirare, a făcut observaţia că autorul ar fi trebuit să specifice înălţimile vârfurilor reprezentate... Memorialistul conchidea, înţepător : „Tot ceea ce avea legătură cu literele şi artele frumoase părea să-i scape. Pictură, literă ascunsă, muzica, literă moartă, poezia, literă indescifrabilă”. Ce-i drept, împăratul analizase lucrarea ca un militar de carieră – căci în tinereţe

>

fusese ofiţer de artilerie în armata elveţiană – care

J

trebuia să cunoască foarte exact cotele terenului pe care ar fi trebuit să-l apere sau să-l atace!

Socotit greoi şi lipsit de personalitate, fiind rodul unui melanj de stiluri anterioare, Stilul Napoleon al III-lea sau

Stilul Haussmann a marcat domnia monarhului, dar şi-a continuat existenţa mult timp după aceea, ca stil naţional francez, până s-a metamorfozat în excesele organice şi în formele moi, scurse, caracteristice pentru Art Nouveau. Conform unei legende, împărătesei Eugenia i se datorează, indirect, botezul noului stil: când mersese pe şantierul Operei din Paris şi-l întrebase pe Charles Garnier, autorul proiectului, ce stil era acela pentru că nu semăna nici Antichităţii, nici Evului Mediu şi nici Renaşterii, inspiratul arhitect răspunsese, plin de linguşitoare curtenie: „Este stilul celui de-Al Doilea Imperiu, Doamnă!

împăratul şi împărăteasa nu au avut ocazia să vadă terminată Opera – sau Palatul Garnier – lucrările încheindu-se în 1875. Suveranii nu s-au putut bucura să ia loc în fastuoasa lojă imperială sau să-şi întâmpine invitaţii în grandiosul salon rezervat oaspeţilor cu sânge albastru. Dar această clădire

impunătoare, plasată spectaculos la întâlnirea bulevardelor, constituia reprezentarea totală a grandorii imperiale şi încununarea stilului Napoleon al III-lea. Vastul interior era iluminat cu 9 000 de becuri cu gaz şi, în timpul carnavalului, sala era acoperită cu un planşeu care se întindea până pe scenă, acoperind fosa, şi putea primi între 5 000 şi 6 000 de voioşi participanţi la râvnitele baluri ale Operei[2].

Epoca imperiului a fost una foarte voioasă, mai ales pentru elite: în perioada carnavalului, la Palatul Tuileries erau date dineuri de gală, serate, recepţii, concerte şi baluri care puteau aduna până la 4 000 de invitaţi. Iar la recepţiile „intime”, de lunea, ale împărătesei, puteau participa chiar şi 600 de persoane. în noiembrie şi decembrie, familia imperială se muta la Compiegne unde, pentru câteva săptămâni, aveau mai multe duzini de invitaţi, care se rulau în mai multe serii

şi cu care erau organizate vânători şi dineuri fastuoase. La Versailles erau primiţi numai suveranii altor ţări aflati în vizită în Franţa.

> > >

Lărgirea şi modernizarea oraşului nu erau pe plac tocmai intelectualilor luminaţi, dar paseişti şi, în general, cu vederi de stânga, care nu-l agreau pe împărat. Teophile Gautier a spus odată că „Acesta nu mai este Parisul pe care îl ştiam”, iar fraţii Goncourt notau în jurnalul lor: „Parisul nostru, Parisul în care ne-am născut, Parisul bunelor maniere din perioada 1830-1848 este pe cale să dispară”; iar noile bulevarde îi făceau să se gândească la un „Babilon al viitorului”.

Totuşi, Haussmann se gândise la tot ce putea să asigure comoditatea şi igiena locuitorilor: a creat legături între cele patru gări ale oraşului, au fost construite noi căi ferate între oraşele importante şi o cale ferată de centură, a rezolvat canalizarea oraşului care urma trama străzilor, a instalat felinare cu

gaz, a facilitat deplasarea şi accesul în orice colţ al urbei cu ajutorul unor omnibuse ieftine, a instalat urinoare pe străzi, spre uşurarea celor prinşi de nevoile fireşti – motiv foarte atractiv pentru obiectivul fotografului Charles Marville care, în calitatea sa de angajat al municipalităţii pentru a documenta transformările oraşului, i-a dedicat o întreagă suită de imagini adunate, ulterior, într-un album. Noile clădiri aveau la parter magazine elegante, cafenele şi restaurante cu o clientelă specifică (artişti, literaţi sau burghezi de rând ori chiar proletari).

Iluminatul public a scăzut drastic criminalitatea urbană. înainte ca acesta să fie generalizat, într-o noapte, pe la orele 3, după ce părăsise reşedinţa amantei sale, frumoasa contesă Castiglione, însuşi împăratul a fost atacat de trei borfaşi, nefiind însoţit de vreun aghiotant şi fiind îmbrăcat civil spre a trece neobservat[2]. Numai biciul vizitiului trăsurii sale i-a putut alunga pe

cutezătorii agresori care s-au pierdut în întuneric. Poate şi această întâmplare l-a determinat pe monarh să urgenteze instalarea eclerajului urban. La fel ca atentatul lui Orsini asupra sa, din seara de 14 ianuarie 1858, când se îndrepta spre vechea clădire a operei, aflată pe rue Le Peletier, o străduţă întortocheată, a generat demararea proiectului pentru o nouă operă, într-o piaţă largă, fără clădiri prea apropiate de ea. Pentru acea clădire monumentală a fost lansat un concurs în urmă căruia au fost depuse 171 de proiecte. Cel al lui Charles Garnier a fost ales cu unanimitate de voturi şi tânărul arhitect şi-a adjudecat o eternă celebritate pentru opera sa.

în cei 16 ani si 6 luni cât a detinut funcţia de Prefect al Senei, Haussmann a fost deosebit de eficient: a trasat 70 de noi străzi, a construit sau a lărgit 9 poduri, a edificat 40 000 de imobile precum şi Les Halles, a dat în funcţiune 585 km de canale de scurgere a apelor reziduale, a amenajat 2 mari parcuri

(Montsouris şi Buttes-Chaumont), a întreţinut pădurile de la Vincennes şi Boulogne, a plantat 80 000 de arbori pe marginea străzilor[2]. Chiar dacă a fost demolat vechiul oraş, Parisul medieval al cocosatului de la Notre-Dame al lui Hugo, totuşi nu au fost puse la pământ decât două biserici, monumentele încercând a fi salvate şi chiar restaurate – aşa cum a fost catedrala deja menţionată, de care s-a ocupat Viollet-le-Duc, care deja avea experienţa lucrului la abaţia din Vezelay, în Burgundia. Bulevardele erau în acea vreme atât de drepte, încât un deputat a spus, în 1868, cu ironie, că artileria putea acţiona cu uşurinţă şi eficienţă în oraş, pentru că „ghiulelele nu ştiu să o ia pe prima la dreapta”.

Expoziţia Universală din 1855 a fost un mare succes. Au fost înregistraţi 11 milioane de vizitatori si au fost acordate 18 500 de distincţii pentru calitatea produselor expuse—. Regina Victoria a venit la Paris să o viziteze, împreună cu

prinţul consort, Albert de Saxa-Coburg-Gotha, şi a fost foarte impresionată de aspectul capitalei. Ce-i drept, pe traseul parcurs de ea unde lucrările de amenajare erau în curs, au fost ridicate faţade false, spre a ascunde zonele demolate – o Potemkinadă localizată, imitând satele de carton construite, în grabă, de prinţul Grigori Potemkin în Crimeea abia alipită Imperiului rus atunci când ţarina Ecaterina cea Mare şi oaspeţii ei au vizitat zona, la finele secolului al XVIII-lea.

Regina Victoria a solicitat să viziteze şi Domul Invalizilor spre a se reculege în faţa mormântului lui Napoleon I, fostul duşman înverşunat al Perfidului Albion. în acest fel, vechea animozitate dintre ţările lor a luat sfârsit, iar cei doi suverani sau afişat mergând braţ la braţ la toate ceremoniile oficiale. Realitatea este că regina a fost cucerită de farmecul, gentileţea şi curtoazia lui Napoleon al III-lea. Următoarea Expoziţie Universală, cea din 1867 –

prima la care participă şi România, ce-i drept, în cadrul secţiunii rezervate Imperiului Otoman, sub a cărui suzeranitate încă se afla ţara noastră – a constituit apoteoza Imperiului şi a fost vizitată de toate capetele încoronate ale Europei, în total 57 de oaspeţi cu sânge albastru. într-o impozantă pictură datorată lui Charles Porion, au fost reprezentaţi toţi suveranii momentului cu suitele lor, trecând călări pe sub Arcul Carrousel. Sunt astfel alăturaţi foşti şi viitori duşmani sau aliaţi: ţarul Alexandru al II-lea, fostul inamic din Războiul Crimeii, sultanul Abdul Aziz, kaiserul Franz Josef, inamic în Campania Italiei din 1859, regele Wilhelm I al Prusiei, viitorul inamic din 1870, regele Leopold al Belgienilor, în mijlocul lor aflându-se Napoleon al III-lea. Cu acea ocazie au avut loc aproape 400 de baluri.

Cuplul imperial a mai avut şi alţi oaspeţi cu sânge albastru, precum arhiducele Maximilian de Habsburg,

fratele mai mic al kaiserului Franz Josef, pe care l-a încurajat să meargă în Mexic şi să fondeze acolo un imperiu, susţinut de trupe franceze. Când această susţinere i-a fost retrasă, în 1867, imperiul s-a prăbuşit, nefericitul suveran de sânge austriac a fost răpus de gloanţele plutonului de execuţie, iar soţia sa a înnebunit chiar în timpul audienţei la Napoleon al III-lea şi la Eugenia, când pleda pentru continuarea menţinerii contingentului franţuzesc.

Pe lângă chestiunile politice şi edilitare, suveranul era atras, cu pasiune, de sexul frumos. Dar aceasta era o aplecare generală în toate straturile sociale, în acele vremuri voioase. De aceea, este cam prea mult ca Ludovic-Napoleon să fie etichetat drept „prinţul-playboy”, fiindcă, dacă acceptăm ca acest apelativ să fie folosit pentru a-l caracteriza, ar trebui extins la destul de mulţi monarhi contemporani cu el: George al IV-lea al Marii Britanii – gurmandul fost Prinţ Regent care nu a

deschis misiva lui Napoleon I şi a aprobat trimiterea sa, ca prizonier, cât mai departe de Europa –, Ludovic I al Bavariei, care trăia pe faţă cu Lady Jane Digby şi cu Lola Montez (din a cărei cauză şi-a pierdut şi tronul), Leopold al II-lea al Belgienilor sau ţarul Alexandru al II-lea al Tuturor Rusiilor, care-şi instalase amanta, pe contesa Ekaterina Dolgorukova, în Palatul de Iarnă, într-un apartament apropiat de al său – personaj şi poveste de dragoste cărora prinţesa Martha Bibescu le-a consacrat romanul *Katia, demonul albastru,* ecranizat cu mare succes în 1938, cu Danielle Darrieux în rolul principal. Ca să nu mai vorbim de infidelităţile domnitorul Principatelor Unite, Alexandru Ioan I – un protejat al împăratului francez – care, în noaptea când a fost obligat să abdice, pe 11 februarie 1866, se afla în pat cu „favorita” sa, Maria Obrenovici, în vreme ce Doamna Elena Cuza dormea într-o cameră alăturată, cu cei doi

bastarzi ai soţului.

Ceea ce visase unchiul său, Napoleon cel Mare – o lume unită sub sceptrul său, o globalizare *avant la lettre* – a reuşit Napoleon al III-lea prin difuzarea stilului care a înflorit în timpul domniei sale şi a supravieţuit imperiului ce s-a prăbuşit odată cu el: de la Dolmabahţe Sarayi din Istanbul la palatul de la Gizeh al lui Ismail Paşa, kedivul Egiptului, de la Corcoran Gallery din Washington la Frick Collection din New York si Isabella Stewart Gardner Collection din Boston sau palatele Paz, Bosch şi Anchorena din Buenos Aires, ori Wallace Collection din Londra până la palatul Jean Mihail din Craiova sau palatul Cantacuzino-Nababul din Bucureşti, toate aceste impozante edificii eclectice poartă marca Stilului Al Doilea Imperiu[11].

în acest Paris în plină modernizare şi expansiune trăia o pleiadă de oameni de cultură, la fel de înnoitori şi în expansiune cu stilul lor de expresie artistică.

Prin faţa cititorilor se perindă toate personalităţile cultural-artistice marcante – protagonişti de primă importanţă ai epocii Napoleon al III-lea – cu biografii extinse sau succinte: Hugo, Sue, Dumas tatăl şi fiul, Gautier, Michelet, Zola, Baudelaire, fraţii Goncourt, du
Camp, Sand, Bernhardt, Manet, Monet, Morisot, Cezanne, Offenbach, Bizet, Gounod etc. etc. Este amintit eşecul din 1861 al lui Richard Wagner cu opera sa „Tannhăuser”, care nu a rezistat decât 3 spectacole pe scena pariziană.

Spre a anula nemulţumirea aspiranţilor la glorie ce nu au fost admişi la Salon, Napoleon al III-lea sugerează organizarea unui Salon al Refuzaţilor, în 1863. Dar, chiar dacă a dat satisfacţie, pe moment, multora dintre cei care se considerau nedreptăţiţi, acesta nu a mai fost deschis în anii următori, contele de Nieuwerkerke fiind un aprig oponent al său. Nici împăratul, nici împărăteasa nu înţelegeau şi nu agreau tendinţele spre modernizare ale plasticii vremii lor, fiind

cantonaţi în stilul grandios, dar greoi, al epocii anterioare, al portretelor de aparat sau al compoziţiilor istorice, cu bătălii eroice. Ambii suverani au avut reacţii *i* violente în faţa unor picturi care le depăşeau posibilităţile de înţelegere: Eugenia a lovit cu evantaiul *Dejunul pe iarbă* al lui Manet, iar Ludovic-Napoleon a ridicat cravaşa cu intenţia să croiască pulpa dolofană a unui nud de Courbet—.

Ei optau pentru a fi reprezentaţi cu toată pompa cuvenită suveranilor absoluţi care domniseră pe tronul Franţei, de la Ludovic al XIV-lea, pictat de Rigaud, şi Ludovic al XVI-lea, imortalizat de Callet, la unchiul Napoleon I în ţinuta sa de zi cu zi, în viziunea lui David, ori acoperit de însemnele imperiale, pe tron şi în slavă, sub penelul lui Ingres. Dar nu au avut şansa să beneficieze de artişti la fel de inspiraţi şi de dotaţi pentru a reprezenta, cu acelaşi succes, fastul aulic. Franz Xavier Winterhalter a executat portretele imperiale cu o răceală de natură statică, inexistentă în

cele menţionate mai sus. Despre marea compoziţie din 1855, *împărăteasa Eugenia înconjurată de doamnele sale de onoare* – vaporoasă prin redarea minuţioasă a texturilor rochiilor cu crinolină, dar întunecată prin plasarea în natură, într-un luminiş de pădure – Merimee, deşi un apropiat al tronului, s-a pronunţat destul de ireverenţios: „Este o turmă de lorete într-o grădină”.

Urmărind cu temeinicie nu doar evoluţia artistică a plasticienilor care se formau şi se afirmau, cu mai mare sau mai mică forţă, ci si firul vieţii lor, cu suişuri şi coborâşuri, cu iubiri împărtăşite sau cu dezamăgiri din dragoste, cu scandaluri şi aventuri, autoarea calcă pe urmele lui Henri Perruchot, cu ale sale biografii romanţate, atât de gustate şi la modă în anii ’60 ai secolului XX.

Autoarea găseşte, totuşi, o fereastră de investigare a existenţei feminine din acel secol al bărbaţilor. Ea se ocupă, pe larg, de femeile artiste care se aflau într-o

situaţie dificilă atunci când doreau să-şi păstreze onoarea: ori erau libertine, ca Sarah Bernhardt sau George Sand, care nu se sinchiseau de reputaţia lor, ori renunţau la artă şi se izolau lângă un soţ iubitor, ca talentata Edma Morisot, sora mai tenacei Berthe, care, până la urmă, a reuşit să se afirme în lumea exclusivistă a bărbaţilor pictori. Este amuzant că o nonconformistă ca Sand, căreia, totuşi, îi trecuse vremea romanţelor picante şi devenise o autoare celebră, o eticheta drept „stricată” pe o altă nonconformistă, Sarah Bernhardt, cu 40 de ani mai tânără decât ea şi în plină ascensiune pe firmamentul teatrului, când aceasta din urmă interpreta un rol epocal într-o piesă a primei. Existau, însă şi demimonde ca dansatoarea devenită memorialistă Elise Bonze aka Rose Pompon, ajunsă şi pe plaiuri româneşti, ca soţie de-o zi şi-o noapte a beizadelei lancu Gr. Ghica, apoi amică a feldmareşalului rus Ivan Feodorovici

Paskevici—, şi curtezanele de lux, ca rusoaica La Paîva, care ştiuse să-şi facă o situaţie financiară de invidiat, poseda o reşedinţă şic pe Champs Elysees şi era curtată de elita bărbătească inclusiv după ce- şi pierduse frumuseţea, fapt ce o făcea invidioasă pe prinţesa Mathilde cu al său salon deschis inteligheţiei. Palatul ei era decorat cu picturi de Baudry şi cu sculpturi de Carrier-Belleuse şi Dalou. La Paîva era celebră si pentru cada sa de argint unde, pe lângă robinetele cu apă caldă şi rece, mai avea unul pe care curgea lapte sau şampanie, după caz – aceasta într-o vreme în care igiena corporală nu era o caracteristică a parizienilor şi foarte puţine apartamente posedau o cameră de baie. Părea dezonorant să existe un lavabou în cameră pentru că aceasta însemna că locatarul nu poseda suficienţi servitori pentru a aduce, la nevoie, ligheanul şi cana cu apă. în 1857, într-un oraş precum Parisul erau doar 7 000 de plătitori ai taxei de

folosire a apei curente şi a vidanjării. Nu a fost trasă apă la etajele superioare decât în 1865, în cartierele de pe malul drept al Senei, şi în 1875 pe cel stâng—. Până la acea dată, în camerele respective existau rezervoare care erau umplute cu apa cărată cu mâna, de cameriste sau menajere. Baia caldă era exclusă, fiind considerată moleşitoare. Abia în 1880, după căderea celui de- A1 Doilea Imperiu, apar camerele de baie cu o cadă mobilă. Picturile şi pastelurile lui Edgar Degas cu femei care se spală în nişte căzi mici, de tablă, plasate în mijlocul camerei de dormit, în preajma patului, sunt relevante în acest sens.

Napoleon al III-lea nu era foarte pasionat de teatru, dar mergea foarte des la spectacole pentru a fi văzut de supuşii săi. S-a calculat că, în timpul domniei, el a luat parte la 750 de reprezentaţii, ceea ce însemna cam o seară pe săptămână petrecută la teatru —.

Având un răsunător succes într-o piesă

unde juca, în travesti, rolul unui trubadur, Sarah Bernhardt a fost invitată să interpreteze acel spectacol la palatul Tuileries, ocazie cu care îl cunoaşte pe împărat, în particular. Nerăbdător el însuşi să vadă noua stea a scenei dramatice, Napoleon al III-lea a venit mai devreme decât trebuia şi a surprins-o într-o postură caraghioasă, făcând repetiţii pentru cele trei reverenţe regulamentare în protocolul curţii. Deşi bolnav, monarhul a fost fermecător si si-a exersat – a câta î > oară?! – arta seducţiei, iar actriţei i s-a părut mult mai atractiv decât în tablourile care-l reprezentau cu necesarul fast aulic, în ţinută de gală. I-au făcut o impresie deosebită mai ales ochii săi frumoşi, cu gene lungi; la fel şi împărăteasa şi prinţul imperial. Nu aceeaşi impresie îi produsese eroina principală a piesei *Mamouret,* a lui Jean Sarmet, o centenară care, pe când avea 40 de ani, fusese într-o audienţă la împărat. Provinciala l-a confundat pe aghiotantul impunător, purtând cuirasă,

cu însuşi suveranul, care era mărunt şi gălbejit şi despre care ea a conchis că „Nu era mare lucru de capul lui”.

Napoleon fuma foarte mult, trabuc după trabuc – lăsându-l doar când era la ceremonii suferea de colică biliară şi de gonoree. La izbucnirea Războiului franco-prusac în iulie 1870, a preluat comanda armatei, în pofida stării precare

a sănătăţii.[«*» –] împărăteasa Eugenia, un caracter puternic, voluntar şi cu gust pentru politică, a insistat ca soţul ei să plece pe front şi să defileze în fruntea trupelor, prin Paris, cum făcuse în 1859, la începutul Campaniei din Italia. Ea a fost numită regentă. Ţara şi Parisul erau cuprinse de entuziasm belicos, dar mult prea curând au survenit înfrângerile, capitularea (2 septembrie) şi căderea imperiului (4 septembrie). Napoleon al IlI-lea, făcut prizonier, a petrecut recluziunea de câteva luni în condiţii de mare lux, la Kassel, în palatul baroc Wilhelmshbhe, cu splendidul şi întinsul

său parc. După eliberare, s-a exilat în Anglia, alăturându-se împărătesei, care se refugiase acolo la proclamarea celei de-A Treia Republici. Cu prevedere, îşi cumpăraseră de multă vreme o reşedinţă, Camden House în Chislehurst, în sud- estul Londrei.

Artiştii, muzicienii, literaţii au considerat de datoria lor să apere patria: pictorii Frederic Bazille, Edgar Degas şi Edouard Manet s-au înrolat, primul la zuavi, ceilalţi doi la artilerie, compozitorii Georges Bizet şi Jules Massenet au mers voluntari, Sarah Bernhardt a organizat un spital pentru răniţi la Teatrul Odeon. Manet era dispreţuitor faţă de confraţii care evitaseră să îmbrace uniforma militară şi se expatriaseră, unii dintre aceştia fiindu-i chiar prieteni.

Spectrul foamei se instalase peste Paris: după ce fuseseră sacrificaţi caii şi măgarii de tracţiune, apoi costisitorii bidivii de curse, au fost consumaţi căţeii şi pisicile familiei şi s-a trecut la

şobolani, care deveniseră o delicatesă. Animalele din menajerii şi de la Jardin dAcclimatation au sfârşit şi ele pe mesele restaurantelor celor mai selecte: rinichi de cămilă, trompă de elefant, antricoate de cangur. Merită a fi citate câteva delicatese: „râble de chat sauce mayonnaise”, „gigot de chien flanque de ratons”, „salmis de rats â la Robert”—. Ruina a fost accentuată după proclamarea Comunei, pe 28 martie 1871. Printre primii refugiaţi la Londra a fost unul dintre cei cu probleme politice, sculptorul Jules Dalou, care participaseră la această mişcare de stânga care destabilizase republica, fiind condamnat, în contumacie, la muncă silnică pe viaţă. A avut şansa să-l întâlnească pe pământ englez pe fostul său prieten şi coleg, gravorul şi pictorul Alphonse Legros, stabilit acolo încă din 1863, unde îşi crease o situaţie foarte prosperă. Pe lângă Dalou, Legros a ajutat pe mulţi dintre concetăţenii săi. Pe rând au sosit Jean-Leon Gerome,

Claude Monet, Camille Pissaro, Jean-Baptiste Carpeaux, Edouard Lanteri, Jacques-Joseph-James Tissot, Gustave Dore, Charles-Francois Daubigny – ultimii doi având deja o experienţă britanică anterioară. Majoritatea nu stăpâneau limba engleză şi s-au adaptat cu greu în noul mediu. Şi-au găsit locuinţe cam în aceeaşi zonă a metropolei, în Soho sau Leicester Square.

Monet, ajuns în toamna lui 1870, a avut dificultăţi, nu i-a plăcut atmosfera englezească, a lucrat doar şase peisaje cu Tamisa şi cu parcurile oraşului. Tablourile i-au fost refuzate a fi expuse la Royal Academy of Art – la fel cum i se întâmplase de atâtea ori la Salonul parizian – şi nici nu a putut vinde nimic, fapt care l-a demoralizat, astfel că a părăsit Anglia, petrecând vara lui 1871 în Olanda, apoi reîntorcându-se în Franţa.

în 2018, la Petit Palais din Paris a fost deschisă expoziţia *Les Impressionnistes*

ă Londre. Artistes franţais en exil, 1870-1904 (itinerată de la Tate Britain), în care a fost dezvoltată această latură a picturii franceze din deceniul al optulea al secolului al XIX-lea. O compoziţie cu mare încărcătură sentimentală şi mesaj politic, care a figurat în acea expoziţie, a fost *împărăteasa Eugenia şi Prinţul Imperial în parcul de la Camden House, Chislehurst,* realizată de James Tisso, care devenise artistul de succes al protipendadei londoneze, prin operele în care o descria, cu eleganţă, dar şi cu oarecare decelabilă ironie. Faţă de ceilalţi colegi francezi pentru care capitala de pe malul Tamisei a fost doar o scurtă etapă în carieră, Tissot a zăbovit 11 ani, s-a îmbogăţit, şi-a luat o locuinţă somptuoasă într-o suburbie elegantă, St John’s Wood, şi s-a îndrăgostit de o localnică. Moartea acesteia în urma ftiziei l-a determinat pe artist să se repatrieze. în pânza menţionată, fosta suverană este reprezentată în mijlocul unui peisaj

dezolant, de toamnă, îmbrăcată în mare doliu după moartea lui Napoleon al III-lea, ţinându-şi, cu afecţiune, fiul de braţ. Acesta poartă uniforma de artilerist din armata britanică. Grupul imperial pare izolat, părăsit, plasat excentric, spre stânga, având în preajmă un căţel negru; iar la oarecare distanţă, câteva personaje indistincte, care se pierd printre crengile ruginii—,

în perioada imperiului s-a dezvoltat foarte mult arta fotografică. McAuliffe se ocupă, în mod special de Nadar – pseudonimul lui Gaspard Felix Tournachon a cărui personalitate marcantă, clocotitoare, copleşitoare se manifestase în multe domenii (gazetărie, literatură, caricatură, aerostaţie şi memorialistică), nu numai în manipularea, cu inspiraţie şi talent, a camerei obscure—. El a ajuns la fotografie oarecum pe ocolite, având iniţial cu totul alt obiectiv: plănuia să producă o suită de planşe litografiate cu portretele caricaturale ale francezilor

iluştri ai timpului, scriitori, plasticieni, compozitori, actori şi, pentru că ar fi durat prea mult să le ia trăsăturile în nenumărate şedinţe de pozã, a decis să-i fotografieze. Tehnica colodiului umed o înlocuise pe aceea a calotipiei şi, pe clişeele de sticlă, puteau fi obţinute portrete foarte clare şi detailate. Gustave Le Gray a fost cel care l-a iniţiat în procedeele fotografice. În urma acestui efort, în 1854, a fost publicată prima şi unica planşă din *Panteonul Nadar* în care figurau toţi scriitorii francezi ai momentului, începând cu Victor Hugo, părinte al romantismului, mult admirat de autor. Stampa era de mari dimensiuni, 71 x 94 cm, şi conţinea 249 de chipuri. Dar, după ce a executat această lucrare – care a fost un mare succes de public, dar nu şi unul comercial –, Nadar şi-a dat seama că fotografia este mai lucrativă decât grafica umoristică şi s-a dedicat portretului. Şi-a instalat atelierul pe acoperişul unei clădiri din Rue Saint-

Lazare unde, pentru a uşura accesul, montase şi un ascensor – unul dintre cele dintâi cunoscute în Paris. Primele chipuri imortalizare au fost acelea ale prietenilor săi, Alfred de Vigny, Theophile Gautier si Charles Baudelaire. A avut mult succes cu fotografia şi prin studioul său au trecut cele mai reprezentative figuri ale inteligheņţiei vremii—. Sarah Bernhardt i-a pozat chiar seminud, iar George Sand a purtat o perucă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Nadar a fost fotograful boemei culturale cum Disderi era al aristocraţiei, al curţii

> 7 5

şi al familiei imperiale a lui Napoleon al III-lea.

în 1860 s-a instalat într-un atelier mult mai mare, pe Boulevard des Capucines, pe care-l folosise Le Gray înaintea sa. A zugrăvit interioarele în roşu – el fiind un republican convins, care nu îşi ascundea opiniile şi care constant purta o cravată roşie care se acorda de minune cu părul său blond-roşcat şi vâlvoi. Pe faţadă a

instalat, drept reclamă, semnătura sa în caractere enorme, iluminată seara cu gaz, care atrăgea atenţia de la distanţă. După cum se vede, avea spirit comercial si ştia să se promoveze! A

X ’ 3 JT

folosit pentru prima dată lumina electrică produsă de nişte pile grele Bunsen pentru a fotografia catacombele cu osuarele Parisului si canalele oraşului, apoi a luat primele imagini aeriene, făcând ascensiuni cu balonul. Pentru toate acestea a cerut patente de invenţie. Fratele său mai mic, Adrien, tot fotograf, dar şi pictor, era un boem convins care nu se putea adapta programelor şi comenzilor primite decât cu mare greutate, producându-i mari neplăceri. Totuşi, nu era lipsit de talent şi, într-o expoziţie organizată la cumpăna dintre 2018 si 2019 la Biblioteca Naţională a Franţei, intitulată *Les Nadar^,* i s-a făcut dreptate prin prezentarea câtorva dintre creaţiile sale, în care dovedea multă fantezie şi inspiraţie, precum si un ochi versat.

>

Nadar a avut o contribuţie esenţială în timpul asediului Parisului prin utilizarea baloanelor captive în vederea observării liniilor inamice şi a întocmirii hărţilor militare precum şi pentru trimiterea de corespondenţă în afara încercuirii, inclusiv a lui Leon Gambetta, în încercarea nereuşită a acestuia de a aduce trupe care să despresureze Capitala.

Dar, în aceeaşi perioadă se manifestaseră, cu aceeaşi pregnanţă şi alţi fotografi renumiţi precum deja menţionaţii Gustave Le Gray şi Andre Adolphe Eugene Disderi – cel care patentase fotografia carte-de-vizită ce a devenit dimensiunea standard pentru tot restul veacului –, apoi Henri Le Secq, Charles Marville – numit de Haussmann fotograf al municipalităţii şi imortalizând Parisul care dispărea şi pe acela ce se năştea –, Charles Negre, Hippoliye Bayard, Charles Reutlinger, Pierre-Louis Pierson – portretistul preferat al contesei Virginia di Castiglione, una

dintre amantele împăratului – Le Jeune, portretistul principal al împărătesei Eugenia şi a prietenei sale, prinţesa Pauline de Metternich, soţia ambasadorului austriac la Paris, Adolphe Alophe – care a realizat un portret lui Alexandru Ioan Cuza, devenit o vreme imaginea oficială a domnitorului Unirii – si aceia care au adunat creaţiile lor tematice în albume, bine primite de public, precum Pierre Petit cu a sa *Galerie des hommes du jour* (1861), Etienne Carjat cu *Album des celebrites contemporaines* (1862) şi Adolphe Dallemagne cu *Galerie des artistes contemporains* (c. 1866). Pe lângă activitatea de fotograf, Carjat era şi un talentat şi inspirat caricaturist, prolific colaborator al revistelor ilustrate, alături de Daumier, Bertall, Gavarni, Gill şi Cham.

Nu trebuie uitat că fotografiei îi fusese sesizată marea valoare de document şi, în 1851, Comisia Monumentelor Istorice a înfiinţat Misiunea Heliografică, menită

să cutreiere Franţa şi să imortalizeze monumentele istorice şi de artă, multe în avansată stare de degradare, spre a fi constituit un portofoliu imagistic al acestora. în acest grup restrâns de profesionişti deja bine- cunoscuţi pentru realizările lor au fost invitaţi Bayard, Le Gray, Le Secq şi doi mai puţin cunoscuţi, Mestral şi Baldus—. Au fost vizitate şi imortalizate 175 de edificii şi situri istorice, iar suportul folosit a fost clişeul pe hârtie (calotipul).

Toţi aceşti maeştri ai obiectivului fotografic au realizat, atât în studio cât şi pe străzile capitalei ori pe drumurile Franţei, o iconografie de mare valoare pentru Al Doilea Imperiu—. între 26 septembrie 2016 şi 16 ianuarie 2017, la Muzeul Orsay a fost organizată expoziţia *Spectaculaire Second Empire, 1852-1870,* în care a fost valorificată această bogată moştenire, atât fotografie cât şi grafică, pictură, sculptură şi arte decorative, care ilustrau fastul imperial şi viaţa tumultuoasă a acelor tipuri

încheiate atât de brusc si de dramatic.

Secolul al XIX-lea a fost multă vreme ignorat ca perioadă a marii creativităţi formale – mai ales în arhitectură şi decoraţiuni – fiind apreciate doar „coperţile” sale, adică neoclasicismul Primului Imperiu şi curentul Art Nouveau, care încheia „la Belle Epoque”. O reevaluare a eclectismului – considerat o simplă pastişă – s-a produs începând din 1970, prin eforturile istoricului de artă Bruno Foucart care, în calitate de secretar de stat la Ministerul Culturii, a avut o contribuţie decisivă la înscrierea multor monumente ale acelei perioade în listele de patrimoniu: din 30 000 de obiective, doar 200 erau anterioare anului 1800. în sfârşit, două mari evenimente expoziţionale au readus acest stil în actualitate: unul, la Grand Palais, în colaborare cu Muzeul de Artă din Philadelphia, în 1979, şi un altul, la interval de aproape 20 de ani, la Viena, intitulat *Der Traum vom Gluck, die*

Kunst des Historismus in Europa (1997).

Chiar dacă va purta, probabil, pe vecie, eticheta pe care i-a pus-o Victor Hugo, anume de Napoleon cel Mic, totuşi el este creatorul capitalei moderne a Franţei. Cu bunele si cu relele sale, acesta a fost împăratul Franţei şi a adus oraşul la o splendoare eternă. McAuliffe spune, pe bună dreptate că „Parisul creat de el este memorialul său pe termen lung”.

Autoarea împleteşte, cu măiestrie, beletristica şi memorialistica, extrase inspirat, selectiv, de la Hugo, Sue, Dumas tatăl, Zola, Haussmann, Nadar şi alţii, pentru a reconstitui renaşterea urbană a Parisului. Lucrare, în egală măsură, de istorie socială şi politică, de istoria artei şi a literaturii, Mary McAuliffe încheagă în ea un portret dinamic şi atrăgător al Oraşului Luminilor. Să îl parcurgem şi noi, cu aceeaşi bucurie şi interes, prin aceste pagini, la fel ca autoarea care l-a străbătut, cu piciorul şi mental, pentru a-i descoperi farmecul şi măreţia.

1 Au rămas celebre cuvitele bravului general – aflat printre primii în bastionul cucerit, când era înfipt, printre ruine, drapelul francez – „J y suis, j'y reste!" când un ofiţer de legătură britanic a venit, temător, să întrebe dacă poate menţine poziţia şi să-l prevină că fortificaţia este minată şi ar putea fi aruncată în aer de ruşi, ceea ce nu s-a întâmplat, pentru că nu le-au funcţionat detonatoarele (vezi Paul Kerr, Georgina Pye, Teresa Cherfas, Mick Gold, Margaret Mulvihill, *The Crimean War,* Boxtree, Londra, 1998, p. 160; John Sweetman, *The Crimean War, 1854-1856,* Osprey Publishing, Oxford, 2001, p. 74). Acest moment eroic a fost imortalizat ulterior într-o celebră pictură a lui Horace Vernet.

2 Thierry Lentz, „De grands travaux trop meconnus", în *Napoleon, le heros absolu, EExpress* hors-serie, 2015, pp. 152-155; *Idem, LOrdre. Organiser VEtat, la societe, la capitale, tel est le projet napoleonien,* în *Historia,* Numero special, nr. 58, martie-aprilie 2021, pp. 41-43; Pierre Branda, *Le Sauveur de LEconomie – Le grand architecte,* în *Historia* Numero special, nr. 15, ianuarie-februarie 2014, pp. 44-45.

3 Frederic Granier, *Le bâtisseur. Et Napoleon reinventa Paris,* în *GeoHistoire* , nr. 21, iunie-iulie 2015, pp. 24-33; Adrian-Silvan lonescu, *Expoziţia* ***Napoleon şi Parisul, visele unei***

capitale, Muzeul Carnavalet, Paris, 8 aprilie-30 august 2015, în *SCIA Artă plastică,* serie nouă, Tom 5 (49)/2015, pp. 228-232.

4 Coloana Vendome imita Columna lui Traian, având pe fusul ei o compoziţie cu scene de luptă din Campania Austerlitz ce evoluau în spirală, spre vârf, unde a fost plasată statuia lui Napoleon în veşminte de împărat roman. Această sculptură, după demolarea comunarzilor şi restaurarea ulterioară, a fost înlocuită cu o altă statuie a eroului în uniforma sa militară obişnuită, ca „Micul caporal” cum îl alintau trupele. Coloana era făcută din bronzul tunurilor capturate în bătălia de la Austerlitz din 2 decembrie 1805.

5 Gilles Heure, „Bazar universe!”, în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, Telerama,* hors-serie, septembrie 2016, p. 73.

6 Gabriel Badea-Păun, *Le Style Second Empire. Architecture, decors et art de vivre,* Citadelles et Mazenod, Paris, 2009, p. 15.

7 Jean-Marie Bruson, *Le chantier theatral,* în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* pp. 3637.

8 Gilles Heure, *Aux frontieres de la nuit,* în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* p. 49.

9 Luc de Chatelier, *Paris boulverse, Paris eventre, mais Paris magnific,* în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* p. 33.

10 Gilles Heure, *Bazar universel, op. cit.,* p.

72.

11 Gabriel Badea-Păun, *op.cit.,* p. 189, pp. 198-199.

12 Anne Martin-Fulger, „Sous le second Empire, on este au spectacle”, în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* p. 14.

13 [Rose Pompon], *Les souvenirs de Rose Pompon,* Paris, 1887; Constantin Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe,* editura Ziarului Universul, Bucureşti, 1939, voi. III, pp. 277-285; Adrian-Silvan lonescu, *Căsătorii, divorţuri si aventuri galante în ţinuturile româneşti în vremuri de tranziţie (1800-1859),* în Irina Gavrilă (coord.), *„Celălalt autentic”. Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850),* editura Oscar Print, Bucureşti, 2010, pp. 46-52; Daniela Buşă (coord.), *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea,* serie nouă, vol. VI (1852-1856), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2010, pp. 402-418.

14 Gabriel Badea-Păun, *op. cit.,* p. 129, 132.

15 Anne Martin-Fulger, *op.cit.,* în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* p. 10.

16 Gilles Heure, „L’annee terrible”, în Gilles Heure (ed.), *Regards sur le second Empire, op. cit.,* p. 81.

17 Adrian-Silvan lonescu, *Expoziţia* ***Les Impressionnistes ă Londre. Artistes franţais en exil, 1870-1904,*** *Petit Palais, 18*

iunie-14 octombrie 2018, în SCIA, Artă plastică, serie nouă, tom 8 (52)/2018, p. 213.

18 Benoît Peeters, *Les Metamorphoses de Nadar,* Marot, Auby-sur-Semois, 1994, pp. 19-20, 22-24, 32-35

19 Claude Malecot, *Le monde de Victor Hugo vu par les Nadar,* Monum, Editions du patrimoine, Paris, 2003; Anne-Marie de Brem, Claude Malecot, *Le monde de George Sand. Portraits photographiques,* Editions du patrimoine, Paris, 2003.

20 Adrian-Silvan Ionescu, *EExposition* ***Les Nadar. Une legende photographique,*** *Bibliotheque Nationale de France (BnF), 16 octombrie 2018-3 februarie 2019,* în *Revue Roumaine d'Histoire de lArt,* Serie Beaux-Arts, volumele LVII-LVIII/2022-2021, pp. 149-158.

21 Anne de Montdenard, *La Mission heliographique. Cinq photogrpahes parcourant la France en 1851,* Monum, Editions du patrimoine, Paris, 2002, pp. 33-48.

22 Adrian-Silvan Ionescu, „Image et representation pendant le Second Empire Franţais", în *Nouvelles etudes d 'Histoire,* volumul XII/2010, pp. 103-122

Pentru Mavyn, Jay şi Tyle

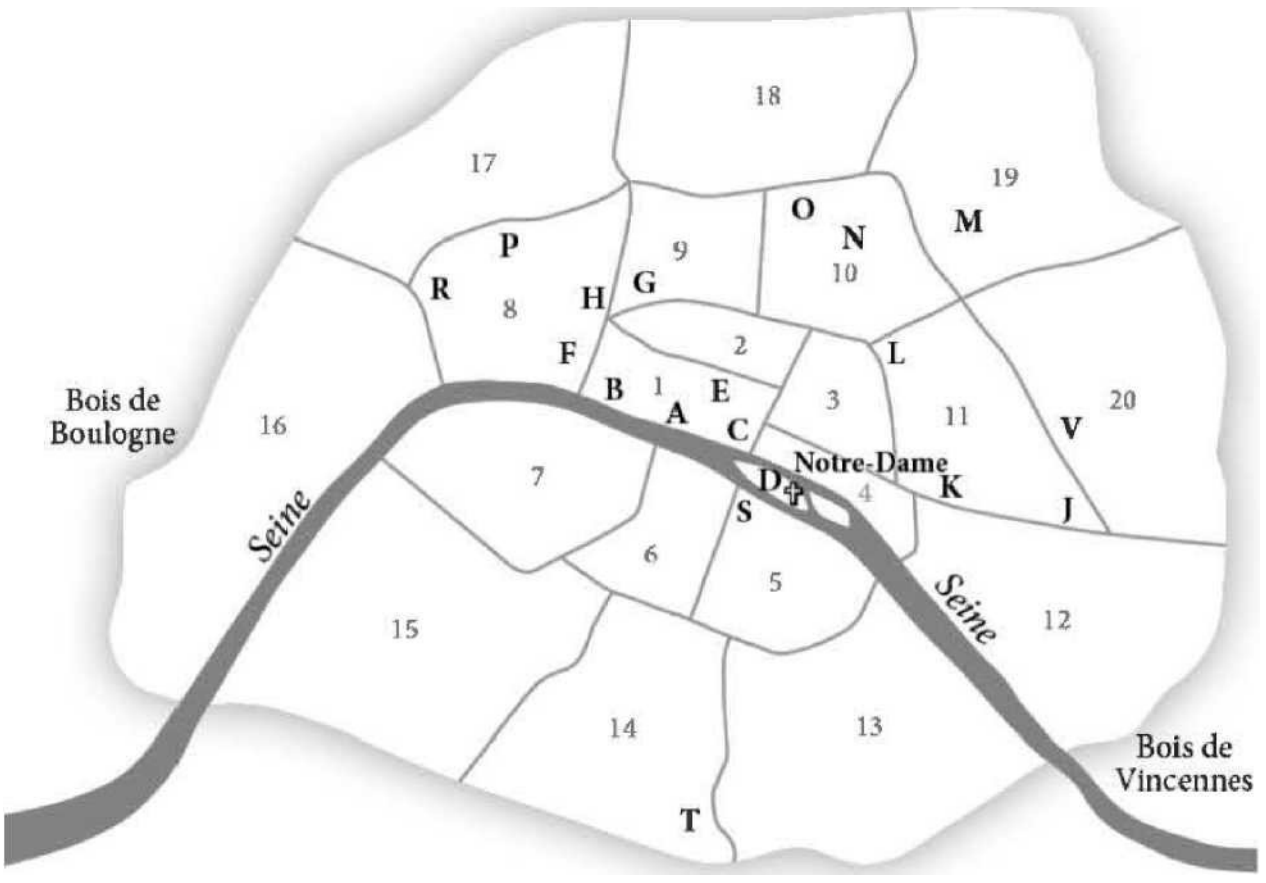

PARIS, 1860-1870 © J.
McAuliffe

A. Palais **du** Louvre
B. Palais des Tuileries
C. Place du Châtelet
D. He de la Cite şi Notre-Dame
E. Les Halles
E Place de la Concorde
G. Opera Garnier
H. Place de la Madeleine
J. Place de la Nation (iniţial Place du Trone)
L. Place de la Republique (iniţial Place du Château d'Eau)
M. Parc des Buttes Chaumont
N. Gare de l'Est
O. Gare du Nord
P. Parc Monceau
R. Arc de Triomphe şi Place de l'Etoile
S. Sorbonne şi Cartierul Latin
T. Parc Montsouris

Cele 20 de arondismente din Paris, înfiinţate în 1860, sunt identificate prin câte un număr.

Introducere

p-^arisul – Parisul care inspiră atâtea visuri – este o creaţie recentă, produsul unui playboy fermecător cu viziuni imperiale şi al aliatului său nepreţuit, un birocrat dur, cu o abilitate extraordinară de a rezolva problemele. Playboyul era un Bonaparte, nepotul primului împărat al Franţei, iar mâna sa dreaptă era devotatul Georges Haussmann. împreună au reconstruit Parisul complet, din temelii – din subteran, inclusiv noul sistem de apă şi canalizare – creând Parisul din zilele noastre.

Această uluitoare realizare a început la data de 10 decembrie 1848, când Ludovic-Napoleon Bonaparte, nepotul lui Napoleon Bonaparte, a fost ales preşedintele celei de-A Doua Republici a Franţei. Nu a rămas în funcţie mult timp. Trei ani mai târziu, la 2 decembrie 1851, a condus o lovitură de stat sângeroasă pe care un plebiscit al alegătorilor bărbaţi adulţi din Franţa a susţinut-o într-o măsură covârşitoare. Un an mai târziu, acest lucru a dus, la rândul său, la proclamarea de către Ludovic-Napoleon a celui de-Al Doilea Imperiu şi la asumarea de către el a titlului de Napoleon al III-lea (după ce

fiului lui Napoleon I, care murise de tânăr, i se conferise titlul de Napoleon al II-lea). Domnia acestuia a durat 18 ani, până când a dus Franţa într-un război catastrofal cu Prusia lui Bismarck şi a fost detronat, instituindu-se A Treia Republică Franceză.

Sub aspect politic, nu a fost un moment de glorie nici pentru Paris, nici pentru Franţa. Pe parcursul acestor aproape două decenii de conducere imperială, Napoleon al III-lea a impus un guvern autoritar care a limitat sever libertatea de întrunire, de exprimare şi de publicare, pretinzând, în tot acest timp, că acţionează în numele oamenilor obisnuiti. însă cei care au beneficiat cel mai mult de Al Doilea Imperiu nu au fost muncitorii, ci mai degrabă acei oameni noi care activau în domeniul comerţului, al băncilor si al căilor ferate, a căror bruscă îmbogăţire a dus la o perioadă vulgară a exceselor, în care împăratul dădea tonul.

Totuşi, viziunea lui Napoleon al III-lea a inclus şi un Paris mai bun pentru toţi, iar acest lucru a însemnat o revizuire completă a oraşului, din care o mare parte, la începutul domniei sale, încă mai semăna cu cel din epoca medievală. Parisul de la începutul anilor ’50 ai secolului XIX era o metropolă compactă, cu străzi înguste, întortocheate şi adesea

murdare, pe care se înşirau locuinţe vechi şi degradate. Acesta era Parisul pe care îl ridica în slăvi Victor Hugo. Era, în acelaşi timp, şi un loc mizerabil pentru cei imobilizaţi acolo, mai ales în părţile estice şi centrale ale oraşului. Napoleon al III-lea a avut o idee mai bună pentru Paris, care avea să îmbunătăţească spatiile de locuit si salubrizarea oraşului si avea să încurajaze comerţul, oferind căi de acces largi şi lungi care să lege gările recent construite de centru. Napoleon al III-lea avea o viziune şi, în scurt timp, a găsit omul care să o aducă la viaţă: Georges Haussmann.

în cei 17 ani în care Haussmann a ocupat funcţia de prefect al Senei în slujba împăratului, a demolat un teritoriu uimitor de mare din vechiul Paris, atât la suprafaţă, cât şi în subteran, introducând un sistem modern de apă şi canalizare, precum şi acele bulevarde largi şi lungi pe care se aliniau uniform clădiri cu apartamente care au devenit cunoscute sub denumirea de „clădiri Haussmann”. Uniformitatea a fost apreciată nu numai ca fiind dezirabilă sub aspect estetic, ci şi ca o abordare economică a reconstruirii imenselor porţiuni din oraş ce fuseseră demolate. Desigur că această distrugere şi reconstruire i-a dislocat pe cei săraci, care nu-şi mai

puteau permite să locuiască în aceste zone curăţate, însă, din perspectiva lui Haussmann şi a împăratului său, ordinea şi prosperitatea mergeau mână în mână. Faptul că aceste străzi largi uşurau foarte mult mărşăluirea trupelor – iar pentru muncitorii din Paris îngreunau foarte mult ridicarea baricadelor – a însemnat un avantaj suplimentar.

Însă, chiar în timp ce împăratul îşi impunea viziunea asupra Parisului, un număr de parizieni, în special tineri, a refuzat să respecte restricţiile impuse de imperiu. Tineri artişti ca Edouard Manet, Berthe Morisot şi Claude Monet, precum şi tineri scriitori, printre care Emile Zola, Gustave Flaubert şi poetul Charles Baudelaire au rezistat constrângerilor impuse de cenzura guvernului şi de preferinţa instituţională către coerciţie, chiar pe când elevii şi profesorii politizaţi, de pildă Georges Clemenceau şi Louise Michel, aveau priză la un număr tot mai mare de parizieni nerăbdători să pună capăt dominaţiei imperiale. Şi, în timp ce Eugene Viollet-le-Duc a rezistat ferm influenţei sufocante a atotputernicei Ecole des Beaux-Arts[1], pe când readucea Notre-Dame de Paris la gloria sa de odinioară, Nadar, tânărul fotograf în devenire, a sfidat discret Palatul – dar nu şi pe clienţii pe care îi furniza acesta.

Nadar ajunsese cunoscut după ce petrecuse o lungă perioadă în rândul artiştilor, scriitorilor şi muzicienilor săraci din Cartierul Latin, care deveniseră acum cunoscuti sub denumirea de *boemi,* după opera lui Henry Murger, *Scene din viaţa de boem.* Murger şi-a bazat poveştile pe experienţa sa crâncenă de scriitor înfometat dintr- o mansardă din Paris, iar cartea sa a dat numele de „boem” tuturor celor care supravieţuiau în mod asemănător, ducând o existenţă dedicată artelor creative. Insă nu toti tinerii artişti din această perioadă erau dispuşi să sufere, şi, chiar pe când se opunea regulilor, Sarah Bernhardt a făcut ceea ce era necesar pentru a-şi asigura propriul confort, în timp ce începea ceea ce avea să fie o carieră lungă si strălucitoare, îmbrăţişând un stil artistic si de viată care i-au fost caracteristice.

•>

Cu toate că tinerii parizieni se aflau în fruntea rezistenţei opuse Imperiului lui Napoleon al III- lea, sfidători nu erau numai ei. Din exilul său din afara Franţei, Victor Hugo a continuat să lanseze salve literare împotriva lui Ludovic-Napoleon, etichetându-l în mod nimicitor drept „Napoleon le Petit” (Napoleon cel Mic), în timp ce prietenul de o viaţă al lui Hugo, Alexandre Dumas,

se ferea de cenzori acasă, iar în străinătate se avânta în lupta pentru unificarea Italiei.

A fost o perioadă de ample schimbări – schimbări care nu s-au limitat la uriaşa transformare fizică ce avea loc în Paris. Cu sprijinul împăratului, în aceşti ani, s-a dezvoltat o reţea de căi ferate care a cuprins întreaga naţiune, pe când în Capitală – centrul tuturor acestor răsturnări – formele inovatoare de operaţiuni bancare si de creditare susţineau o creştere în

> > > industrie, creând noi surse de venit, chiar în timp ce atrăgeau în oraş un număr tot mai mare de muncitori săraci aflati în căutare de locuri de

i

muncă.

Schimbări aveau loc şi la un nivel mai profund, în felul în care oamenii priveau şi înţelegeau lumea din jur, pe măsură ce căile ferate revoluţionau mobilitatea, telegraful şi presa rotativă modernizau comunicaţiile, iar fotografia transforma modul de a vedea oamenii si locurile. Ceea ce în curând avea să fie cunoscut sub denumirea de impresionism în artă, naturalism şi realism în literatură va da naştere unor revoluţii culturale, deschizând calea spre perioada Belle Epoque. Dar, mai întâi, trebuia dus un război devastator, îndurat un asediu şi

învinsă o răscoală a muncitorilor din Paris. Imperiul lui Napoleon al III-lea a debutat printr-o vărsare de sânge şi s-a încheiat cu şi mai multă vărsare de sânge. însă A Treia Republică, ce se ridica din cenuşa Imperiului, avea să dureze şapte decenii, chiar dacă s-a clătinat, uneori, în decursul existenţei sale.

Cât despre omul care a revendicat titlul de Napoleon al Ill-lea, el a fost dat uitării în felul în care sunt, în mare parte, uitate penibilităţile în istorie. El a condus Franţa într-o înfrângere devastatoare, împotriva unei Germanii recent unificate, motiv pentru care nu există niciun memorial al său în Paris, cu excepţia unei mici porţiuni (uşor de trecut cu vederea) din faţa Gării de Nord, numită „Place Napoleon III”.

Totuşi, acesta a fost omul care a creat Parisul atât de iubit din zilele noastre. Parisul, acest oraş al visurilor, i-a supravieţuit lui Napoleon al III-lea până în secolul al XXI-lea şi probabil că se poate spune că acest Paris, Parisul creat de el, este memorialul său pe termen lung.

---

1 Şcoala Superioară de Arte din Paris, Franţa (n. tr.).

CAPITOLUL i

De la baricade la Bonaparte

(1848-1851)

j aricadele au fost ridicate în noaptea dintre 23 şi 24 februarie 1848. Victor Hugo, într-una dintre plimbările sale obişnuite pe străzile Parisului, afirma că existau vreo 1 574 de baricade, alcătuite din 4 013 copaci şi peste 15 milioane de pietre de pavaj. Prietenul său, Alexandre Dumas, care era şi el atras de agitaţie, concluzionase deja că „Prinţul ne protejează, incontestabil, însă adevăratul nostru protector este poporul. Peste trei zile va continua să existe un popor măreţ, dar prinţi mărunţi nu vor mai exista’-.

A avut dreptate. în dimineaţa zilei de 24 februarie, regele Ludovic-Filip, deghizat în „domnul Smith”, a fugit de la Paris la Londra, lăsându-şi palatul şi împărăţia la cheremul mulţimii. Cu 18 ani înainte, în iulie 1830, o mulţime asemănătoare îl detronase cu entuziasm pe ultimul dintre monarhii nepopulari

Bourboni şi îl adusese la putere pe acelaşi Ludovic-Filip, verişorul orleanist al Bourbonilor, al cărui trecut personal şi chiar înfăţişare promiteau o schimbare în direcţia unei moderaţii şi prosperităţi liniştitoare. Acest rege burghez puternic sau *Regele-Cetăţean,* cum mai era cunoscut, a întreţinut relaţii cordiale cu supuşii săi, până în anii '40 ai secolului al XIX-lea, când economia a început să se deterioreze.

Recoltele proaste, lipsa alimentelor, mărirea preţurilor şi şomajul în creştere au accentuat absenţa libertăţii, pe care, până atunci, supuşii regelui fuseseră dispuşi să o tolereze. Dar până aici! De fapt, chiar reducerea libertăţii de asociere şi a rudei sale apropiate, libertatea de exprimare, au produs scânteia care a declanşat revoluţia din februarie 1848. Acţionând cu ingeniozitate asupra restricţiilor regimului cu privire la întruniri, care fuseseră interzise, reformatorii au hotărât să organizeze banchete pe scară largă, la care toasturile serveau drept modalitate de propagare a discursurilor politice. Regimul nu a apreciat acest elogiu şi a interzis un banchet foarte mare programat să aibă loc în ianuarie 1848. Organizatorii au schimbat data pe 22 februarie, au introdus o taxă de participare, dar au întâmpinat aceeaşi

opoziţie din partea autorităţilor. însă acum, micii negustori şi meşteşugari care se înscriseseră la banchet s-au supărat. Plătiseră taxa de participare – după ce, de curând, îşi văzuseră drepturile de vot reduse chiar pe când sufereau din cauza înrăutăţirii situaţiei economice – si erau hotărâti să fie admişi la banchetul care era, la acel moment, interzis.

Mulţimile au crescut pe măsură ce li s-au alăturat muncitorii, care cereau muncă şi pâine.

Până şi Garda Naţională, alcătuită, în mare parte, din membri ai micii burghezii, care avea şi ea ranchiunele ei, a trecut de partea reformatorilor. Situaţia proastă a scăpat rapid de sub control atunci când soldaţii au început să tragă în mulţime. Mortii erau încărcati în căruţe, care erau împinse pe străzile Parisului pentru un efect dramatic. Pe 24 februarie, Parisul era într-o revoltă deschisă, iar regele fugise.

A rămas un guvern provizoriu ale cărui încercări de a pacifica muncitorii au dus rapid la o serie de concesii, printre care acordarea dreptului la muncă, dreptului de a se organiza în sindicate, scurtarea zilei de lucru la 10 ore (mult mai scurtă decât în mod obişnuit) şi desfiinţarea închisorilor datornicilor – pe lângă instituirea sufragiului universal pentru

bărbaţii adulţi şi, desigur, proclamarea Republicii, a doua de la Marea Revoluţie Franceză la sfârşitul secolului al XVIII lea.

Acesta a fost momentul în care şi-a făcut apariţia pe scenă Ludovic-Napoleon Bonaparte.

Ludovic-Napoleon, născut în 1808 – fiul lui Hortense de Beauharnais (fiica soţiei lui Napoleon Bonaparte, Josephine, din prima sa căsătorie) şi Ludovic Bonaparte, fratele mai mic al lui Napoleon Bonaparte – era produsul unei scheme de furnizare a unui moştenitor pentru Napoleon şi pentru Josephine, de acum infertilă. Această schemă a avut succes prin aceea că Hortense şi Ludovic au zămislit doi fii, însă cuplul a avut o căsnicie nefericită. Detractorii lui Ludovic- Napoleon au susţinut că iubitul Hortensei era, de fapt, tatăl lui – sfidătorul Charles-Joseph, conte de Flahaut, care, la rândul său, era fiul nelegitim al prinţului Talleyrand. Cei care îi luau apărarea lui Ludovic-Napoleon au calculat cu atenţie datele calendaristice şi locurile în care se aflau părţile implicate şi s-au pronunţat în favoarea legitimităţii sale, care acum pare să fie larg acceptată printre cei care mai sunt încă interesaţi de această

chestiune. Fără să fie conştient de problemele legate de filiaţia sa până mai târziu în viaţă, micul Ludovic-Napoleon s-a bucurat de o copilărie înconjurată de splendoarea imperială de la Tuileries, Saint-Cloud şi Fontainebleau, dezmierdat şi răsfăţat din plin de mama şi de bunica sa maternă, Josephine.

La fel ca Hortense şi Josephine, tânărul Ludovic- Napoleon era un tip fermecător si si-a păstrat JT r ? > JL abilitatea de a-i fascina pe ceilalţi, pe tot parcursul vieţii. Cu siguranţă, nu era un lider războinic, cum a fost unchiul său: isprăvile militare ale lui Ludovic-Napoleon au fost stânjenitor de nesemnificative si au avut finaluri nefericite, deşi toti cei care l-au cunoscut au insistat că arăta bine călare pe cal. Exilat din Franţa după Waterloo (împreună cu ceilalţi membri ai familiei Bonaparte), s-a concentrat asupra distracţiilor, a seducerii femeilor si a cheltuirii banilor. în acelaşi timp, acest prinţ-playboy a început să fie mândru de numele pe care îl purta şi nu a încetat niciodată să viseze că, într-o zi, va conduce Franţa.

Visul acesta, precum şi faptul că tânjea după un rol militar proeminent l-au dus pe Ludovic- Napoleon la două tentative eşuate de lovitură de stat, cea de-a doua trimiţându-l într-o închisoare militară franceză, unde a studiat, a scris şi a

convieţuit cu o amantă cu care a avut doi copii, înainte de a fugi, în cele din urmă, la Londra. Dar şederea sa în închisoare nu a fost lipsită de avantaje, pentru că, pe parcursul acelor ani îndelungaţi, şi-a publicat pe larg – în numeroase articole şi broşuri – ideile politice, inclusiv preocuparea sa crescândă faţă de cei săraci. *Dispariţia pauperismului,* un studiu despre cauzele sărăciei în Franţa, a fost deosebit de popular, ajungând la mai multe ediţii şi atrăgând de partea lui numeroşi reformatori si muncitori.

Cauza sa a devenit tot mai evidentă odată cu moartea fratelui său mai mare, apoi a singurului fiu al lui Napoleon Bonaparte, tânărul duce de Reichstadt şi, în cele din urmă, a tatălui lui Ludovic-Napoleon. Aceste decese au făcut ca Ludovic-Napoleon să fie cel mai important pretendent cu numele de Bonaparte la tronul imperial al Franţei. în anii ’40, acest lucru devenise mult mai important pentru că împăratul Napoleon Bonaparte era iar popular în Franţa, fapt semnalat de aducerea în această perioadă a rămăşiţelor sale la Paris, unde au fost depuse cu mare fast la Les Invalides. Ludovic-Napoleon putea afişa acum cu mândrie numele de Bonaparte în tara sa natală.

Oportunitatea s-a ivit în februarie 1848, când revoluţia a înlăturat încă un

monarh francez.

Revenind la Paris la două zile după ce Ludovic- Filip fugise din Franţa, Ludovic-Napoleon s-a întâlnit cu membri ai Guvernului provizoriu şi i-a asigurat că este devotat cauzei lor. Cu toate acestea, liderii au fost pe bună dreptate precauţi şi l-au îndemnat să se întoarcă în Anglia cât mai curând posibil, amintindu-i că legea exilului era încă în vigoare. Ludovic-Napoleon le-a îndeplinit, binevoitor, dorinţa si s-a întors la Londra. De acolo i-a scris susţinătorului său înfocat, autointitulatul conte de Persigny, că „în momentul de faţă, oamenii cred toate cuvintele frumoase pe care le aud. [...] Trebuie să se pună capăt acestor iluzii înainte ca o persoană care poate să instaureze ordinea [...] să reuşească să se facă auzită”.

Chiar mai la subiect, i-a spus unui prieten: „Am făcut un rămăşag cu prinţesa Mathilde [Bonaparte][1] că în patru ani voi semna în calitate de împărat al Franţei”[2].

Ludovic-Napoleon avea dreptate. Foarte repede au început să apară conflicte între muncitorii revoluţionari şi burghezie, care era mult mai conservatoare. Atelierele Naţionale, soluţia

Guvernului provizoriu la problema şomajului, sau dovedit nesatisfacătoare pentru toată lumea: lucrările publice sponsorizate de guvern nu au oferit suficiente locuri de muncă, lăsând prea mulţi muncitori şomeri, flămânzi şi supăraţi, în timp ce burghezia se plângea de pomenile acordate muncitorilor leneşi.

Demonstraţiile de stradă ale ambelor părţi au oferit un context agitat alegerilor din aprilie pentru Adunarea Constituantă. Ludovic-Napoleon nu a candidat. „Atât timp cât condiţia socială a Franţei rămâne tulbure”, i-a scris el unui prieten, „consider că poziţia mea în Franţa ar fi foarte dificilă, obositoare şi chiar periculoasă”-. Participarea electoratului a fost uriaşă (pentru prima dată în istoria Franţei utilizându-se buletine de vot tipărite) şi s-a soldat cu victoria unei Republici liberale – o cale de mijloc între revoluţia socială şi reacţia Monarhiei. Deputăţii au proclamat din nou Republica, făcând din 4 mai 1848 data oficială de naştere a celei de-A Doua Republici.

Muncitorii continuau să aibă nemulţu miri si s au revoltat, mai întâi la Rouen, apoi la Paris, unde au invadat chiar şi încăperea Adunării. Pe când spiritul reconcilierii de

mai înainte începea să dispară, atitudinile au devenit tot mai polarizate. Alegerile parţiale de la începutul lunii iunie au adus în Adunarea Constituantă un Victor Hugo îngrijorat, susţinut de un comitet alcătuit din moderaţi-. Politica de până atunci a lui Hugo favorizase monarhia, – deşi, după ce fusese înnobilat, în 1845, şi intrase în Senat, se pronunţase împotriva pedepsei cu moartea si a r 5

rrr >

nedreptăţii sociale. în timpul revoltelor din februarie 1848 susţinuse regenţa nepotului lui Ludovic-Filip. Dar acum ce să facă? Nu i-a plăcut ceea ce vedea că rezulta din politica de dreapta.

Alegerile parţiale din iunie l-au adus şi pe Ludovic-Napoleon Bonaparte în Adunarea Constituantă, cu modestia cuvenită. Susţinând că prietenii săi îi anunţaseră candidatura fără aprobarea sa, a câştigat în toate cele patru departamente (inclusiv Paris) în care numele său a figurat pe listă, fără ca măcar să poarte o campanie electorală. Deşi unii au cerut insistent să fie descalificat (pe motiv că legea care îi interzicea prezenţa în Franţa era încă în vigoare), majoritatea l-a admis în Adunare. Ulterior, din proprie iniţiativă, Ludovic-Napoleon a trimis o scrisoare de demisie, facându-i pe mulţi să se întrebe dacă aceasta fusese o ezitare autentică

sau dacă el aştepta, pur şi simplu, un moment mai favorabil.

Securea era acum pe punctul de a cădea peste Atelierele Naţionale. Un decret din iunie le-a dat muncitorilor de ales între înrolarea în armată si

>

plecarea în provincii, unde să muncească din greu. Muncitorii s-au revoltat pe scară largă (rebeliune cunoscută ulterior ca „Zilele din iunie”), cu baricade ridicate, cu gloanţe şuierând prin aer şi cu lupte aprige între armată – condusă de necruţătorul general Cavaignac, căreia i se alăturase şi Garda Naţională alcătuită în majoritate din burghezi – şi muncitori din ce în ce mai disperaţi.

Tânărul poet Charles Baudelaire a luat parte la luptele de stradă, susţinându-i pe muncitori şi folosindu-se de puşca personală pentru a trage asupra trupelor guvernului. De partea guvernului lupta Gustave Flaubert, el având în jur de 20 de ani. Potrivit prietenului său, scriitorul Maxime Du Camp, Flaubert „şi-a atârnat de umăr o armă de vânătoare [şi] a intrat în rândurile companiei mele [în Garda Naţională]”. Baudelaire şi Flaubert au scăpat nevătămaţi, însă Du Camp a fost rănit şi a avut o convalescenţă îndelungată-

Victor Hugo care, la acea vreme, trăia

în altădată eleganta Place Royale (în prezent Place des Vosges), acum tot mai degradată, adică în inima insurecţiei, încercase, fără succes, să se întoarcă la familia sa, înainte de a afla că aceasta scăpase nevătămată. Trimis alături de alţi reprezentanţi pentru a-i anunţa pe insurgenţi că luptau pentru o cauză pierdută şi că generalul Cavaignac deţinea controlul, a ajuns să conducă un contingent al Gărzii Republicane împotriva unei serii de baricade, dirijând tirul tunului, luând prizonieri şi contribuind la moartea a nenumăraţi insurgenţi, pe care îi considera eroi, dar nişte eroi îndrumaţi teribil de greşit.

Hugo şi-a spus că era angajat în „salvarea civilizaţiei”. Nici mai mult, nici mai puţin! Totuşi, ceea ce a văzut în acele zile şi nopţi din iunie i s-a întipărit în amintirile de neuitat pe care le-a consemnat în *Mizerabilii* – o viziune a uneia dintre cele mai mari baricade ale insurecţiei din 1848, „cel mai mare război de stradă din istorie”. Această baricadă nu trebuie confundată cu baricada din 1832, mult mai mică, din propria sa poveste: era baricada uriaşă care se întindea peste drumul principal care ducea în Faubourg Saint- Antoine, a cărei imagine „transmitea un sentiment de suferinţă intolerabilă care atinsese punctul în care durerea se transforma în

calamitate”. Suferinţa o înnobila, pentru că această monstruozitate era „o grămadă de gunoaie, cât Muntele Sinai”.

Nutrind sentimente contradictorii cu privire la rolul pe care îl jucase în această tragedie, Hugo a adăugat: „Acestea sunt revolte populare care trebuie suprimate. Individul integru rămâne ferm şi, din însăşi dragostea faţă de oameni, li se opune”. în orice caz, el făcuse acest lucru şi rămăsese cu o amintire amară. Cu un oftat, a concluzionat: „Datoria este împovărată de o inimă ”[6]
grea

„Timp de două zile”, a scris mai târziu Maxime Du Camp, „înfruntarea a fost nesigură, dar, în cele din urmă, cauza poporului a ieşit victorioasă şi generalul Cavaignac a fost proclamat salvatorul tării’-.
[>]

Ordinea a fost repede restabilită şi au început represaliile. La scurt timp, au urmat execuţiile şi aproximativ 15 000 de bărbaţi au fost arestaţi, înghesuiţi în închisori improvizate şi deportaţi în Algeria, recenta cucerire colonială a Franţei. La insistenta Adunării Constituante, Atelierele
[3] [*]
Naţionale au fost complet desfiinţate şi

generalul Cavaignac – un republican, chiar dacă unul aspru – a devenit conducătorul Republicii, cel puţin până când putea fi ales un preşedinte.

Tânărul cărturar Ernest Renan, care pe atunci studia la Paris, i-a scris surorii sale, după ce a vizitat zonele cele mai afectate: „în Rue SaintMartin, Rue Saint-Antoine şi porţiunea din Rue Saint-Jacques care se întinde de la Panteon până la docuri, nu exista nici măcar o casă care să nu fi fost sfârtecată de lovituri de tun. în unele puteai, efectiv, să priveşti în interior”. Maxime Du Camp a consemnat propunerea „de a scoate toate pietrele de pavaj din Paris şi de a pietrui străzile cu macadam, astfel încât perioada revoluţiei să ia sfârşit odată pentru totdeauna-. El se referea mai ales la anumite zone din oraş, fiindcă devenise evident contrastul dintre estul Parisului, unde izbucnise insurgenţa, şi cartierele mai burgheze din vestul oraşului.

Ordinea revenea şi, odată cu aceasta, reprimarea. Stângiştii Adolphe Blanqui şi Franţois-Vincent Raspail se aflau deja în închisoare, iar alţii, printre care Louis Blanc, au fugit la Londra. O nouă lege a abolit recenta reformă care stabilea ziua de lucru de 10 ore la Paris, prelungind-o la 12, şi o serie de reglementări au ajutat la a pune botniţă presei –

„reducerea la tăcere a săracilor”, cum a numit-o, iritat, un legislator[2]. în plus, Parisul – unde, pentru scurt timp, fusese restabilită funcţia de primar, după ce aceasta dispăruse în anii lungi de monarhie postrevoluţionară – şi-a pierdut din nou primarul şi autonomia, iar prefectul Senei a devenit din nou conducătorul Capitalei.

Ludovic-Napoleon a analizat cu interes totul şi, după o examinare atentă, a decis să participe la alegerile parţiale din septembrie 1848. A trecut în revistă cele cinci departamente unde era candidat (cu unul mai mult decât cele pe care le câştigase în iunie) şi a ales să reprezinte departamentul Senei. Când a ajuns la Paris, pe 24 septembrie, la locul de îmbarcare din Paris al Marii Companii Feroviare Nordice (în prezent, Gare du Nord), avea la el o hartă colorată a Parisului – planul său de reînnoire a marelui oraş – împreună cu aspiraţiile personale de îmbunătăţire a situaţiei muncitorilor si a

>5 î

întregii naţiuni.

Adunarea Constituantă l-a salutat şi a suspendat ordinul prin care nu i se permitea să revină în Franţa. Chiar şi Victor Hugo a fost entuziasmat: „Omul care tocmai a fost numit de popor reprezentantul său”, a proclamat el, era, în ochii săi, un demn moştenitor al

marelui Bonaparte; „candidatura sa datează din vremea Austerlitzului”—. Ludovic-Napoleon a aderat informai la o serie de idei progresiste care circulau în acea perioadă, care aveau în comun o viziune optimistă asupra revoluţiei industriale incipiente si promisiunea pe care o aducea aceasta pentru

> x x x

toată lumea. Locurile de muncă şi resursele puteau fi obţinute atât de muncitori, cât şi de burghezie, cu condiţia ca vechiul mod de a face lucrurile să poată fi înlăturat şi înlocuit cu unul nou. în ceea ce priveşte Parisul, mai ales, Ludovic-Napoleon era pe deplin convins că mizeria şi gloatele ar dispărea dacă străzile înguste şi infestate ar putea fi demolate şi, în locul lor, s-ar construi magistrale largi care să lase soarele să pătrundă, să permită fluxul liber al comerţului si al activităţilor cotidiene.

Guvernul provizoriu creionase deja câteva potenţiale lucrări publice în Paris, în mare parte pentru a satisface cerinţele postului efemerelor Ateliere Naţionale. Lucrările includeau finalizarea aripii de nord a Palatului Luvru (aripa începută sub Napoleon Bonaparte) şi continuarea Rue de Rivoli (un alt proiect al lui Napoleon). Aceasta se blocase în drumul său spre est, de-a lungul aripii de nord a Luvrului,

nefinisată, ajungând doar până la un punct din apropierea Arcului de Triumf al lui Napoleon. Pentru moment, nu s-a ales nimic de aceste planuri, dar guvernul a adus, de fapt, o schimbare semnificativă legii privind achiziţiile obligatorii (exproprierea) care urma să aibă un impact uriaş asupra viitorului Parisului: aceasta îi permitea acum municipalităţii să cumpere întreaga suprafaţă de teren, nu doar porţiunea direct afectată de diversele lucrări publice care erau implicate.

Ludovic-Napoleon credea în filosofiile sociale ale epocii şi visa să iniţieze lucrări publice majore care să favorizeze progresul şi de care să beneficieze toată lumea. Dar, spre deosebire de cei care susţineau cu ardoare Atelierele Naţionale[2] sau ? > ceva asemănător, el credea în necesitatea unei organizări bune şi solide. într-adevăr, dezgustul său fată de Atelierele Naţionale nu îsi avea >) > neapărat originea în mulţimea ajutoarelor oferite celor pe care burghezia îi considera nişte oameni săraci şi nemerituoşi, cât în dezorganizarea efectivă care prejudicia proiectul.

El credea cu tărie că se putea descurca mai bine si, la sfârşitul lunii octombrie, când Adunarea Constituantă a stabilit data de 10 decembrie pentru alegerile

prezidenţiale, Ludovic-Napoleon a anuntat că avea să candideze.

La 4 noiembrie 1848, A Doua Republică avea, în sfârşit, o Constituţie. Acest document, pe care Adunarea Constituantă l-a aprobat cu o majoritate covârşitoare, prevedea o singură Adunare Legislativă şi un preşedinte cu puteri executive depline, ambele urmând a fi alese prin vot direct universal masculin. Preşedintele avea să fie ales pentru un mandat de patru ani şi, cel mai important – mai ales pentru cei care îl priveau cu îngrijorare pe Ludovic-Napoleon Bonaparte – nu avea să fie eligibil pentru alt mandat.

S-a dovedit repede că principalul adversar al lui Ludovic-Napoleon avea să fie nimeni altul decât generalul Cavaignac, despre care se credea că avea foarte mari şanse să câştige. Desigur, Cavaignac era pe atunci cunoscut drept omul care „îi nimicise pe muncitori” şi se spune că Ludovic-Napoleon – care nu făcuse nicio declaraţie publică în urma revoltelor – ar fi remarcat (la o serată la Londra, după încheierea revoltelor) că: „Individul acela [Cavaignac] îmi deschide calea —.

Ludovic-Napoleon nu avea să beneficieze numai de sprijinul muncitorilor, ci şi de cel al forţelor de dreapta – acei conservatori (precum

Adolphe Thiers, fostul prim-ministru al regelui Ludovic- Filip) care nu au manifestat niciodată entuziasm faţă de Republică. Bonaparte le promitea cu uşurinţă tot ce îşi doreau şi, potrivit istoricului Maurice Agulhon, „părea să fie un tip mediocru, destul de simplu, care avea să fie uşor de manevrat pe coridoarele puterii”—[-]

Atmosfera generală din Paris cu siguranţă se schimbase, şi nu în favoarea lui Cavaignac. Maxime Du Camp a remarcat acest lucru la întoarcerea în Paris, după o absenţă de câteva luni, în cuvintele sale: „am fost uimit de schimbarea care avusese loc în lipsa mea! Când am părăsit Parisul, generalul Cavaignac era un om măreţ, un salvator al societăţii. Girueta noastră franceză a avut timp să se răsucească, iar acum «Cavaignac este un revoluţionar la fel ca toti ceilalţi».

Reacţia – a adăugat el – era amorsată intenţionat”—[3][3][3].

Mâna dreaptă a lui Ludovic-Napoleon, Persigny, a făcut aceeaşi campanie ca în septembrie, folosind fondurile generoase oferite de loiala (şi bogata) amantă a lui Ludovic-Napoleon, Lizzie Howard, pentru a inunda străzile Parisului şi ale tuturor marilor oraşe franceze cu afişe, pliante şi pancarte, pe lângă cutii de

chibrituri cu portretul candidatului, medalii pe panglici roşii cu efigia sa şi steaguri miniaturale franceze inscripţionate cu numele său. Persigny a mituit şi jurnalişti ca să introducă articole favorabile lui Ludovic în ziarele ostile candidatului si a plătit cântăreţi de stradă pentru a interpreta cântece care îl omagiau. Era ceva nou, era ceva modern, iar publicului i-a plăcut foarte mult. De asemenea, publicul l-a plăcut pe Ludovic-Napoleon, în ciuda (şi poate chiar datorită) lipsei sale de strălucire în arta oratoriei. în timp ce Cavaignac era distant şi milităros în comportament, Ludovic-Napoleon emana farmec şi intra instantaneu în legătură cu oamenii obişnuiţi. Străbătând Parisul călare, îi facea plăcere să salute mulţimile pe străzi şi să stea de vorbă cu soldaţii în cazărmi.

Totuşi, pentru politicienii cei mai experimentaţi, a fost o surpriză când acest Bonaparte parvenit, cum îl numeau mulţi în derâdere, l-a învins pe Cavaignac în ziua alegerilor, pe 10 decembrie. Ludovic-Napoleon promisese atât pace, cât şi prosperitate, şi, liniştindu-i astfel pe cei care se temeau să vadă încă un Bonaparte în libertate prin Europa, şi-a găsit electoratul într-o majoritate care prefera revenirea la ordine sub conducerea unui lider

abordabil, cu un zâmbet plăcut – cu atât mai mult unul care purta un nume legendar.

Zece zile mai târziu, acesta a depus jurământul de numire în funcţie, făgăduind „să rămână fidel Republicii democratice”. Apoi, a citit un scurt discurs în care a ridicat în slăvi Republica şi a promis din nou o loialitate neabătută faţă de aceasta.

Potrivit lui Victor Hugo, mulţi reprezentanţi erau rezervaţi în a-l aplauda, neştiind dacă asistau la „o convertire sau la o mărturie mincinoasă”—.

Victor Hugo adora Parisul de când se ştia. Fiul mezin al unui ofiţer din armata lui Napoleon Bonaparte, Hugo se născuse în 1802, la Besanţon, lângă graniţa cu Elveţia, dar venise la Paris aproape imediat după aceea, când mama sa, o regalistă convinsă, l-a părăsit pe maiorul Hugo, lăsându-l cu amanta si cu războaiele sale.

Stabilindu-se la Paris cu cei trei fii ai săi, madame Hugo şi-a făcut şi ea rost de un iubit, care a complotat activ împotriva lui Bonaparte, până când a sfârşit în faţa plutonului de execuţie.

în mijlocul acestei vieţi de familie turbulente, tânărul Victor se plimba de

la mamă la tată (ajuns acum general), de la simpatiile regaliste la cele napoleoniene şi între Paris, Italia şi Spania. Parisul i-a oferit prea puţină stabilitate în primii săi ani, când se muta dintr-o casă deprimantă în alta. Dar, în mijlocul acestei vieţi instabile, tânărul Hugo a început să scrie şi a descoperit că se pricepea la aşa ceva, câştigând un premiu important la vârsta de 15 ani şi (împreună cu fraţii săi mai mari) înfiinţând o revistă literară pe care a umplut-o cu şuvoaie de poezie şi proză.

Totuşi, aceste succese nu au putut să distragă atenţia de la problemele tot mai mari ale familiei Hugo, inclusiv de la adevărul incontestabil că Eugene, fratele lui Victor, înnebunea. în ziua nunţii lui Victor cu Adele Foucher, Eugene a alunecat definitiv în nebunie şi şi-a petrecut restul vieţii sale scurte în detenţie.

> !

Pentru tânărul Victor Hugo, viaţa semăna deja foarte mult cu unul dintre romanele sale emoţionante. Au existat, însă, şi momente mai liniştite, iar pe la 25 de ani începea să dobândească o reputaţie literară, inclusiv veniturile care decurgeau din aceasta. A început să scrie piese de teatru si si-a făcut un debut triumfător la Comedie-Franţaise- cu *Hematii,* unde a provocat o revoluţie cu noul său stil romantic si îndrăzneţ.

însă publicarea, în 1831, a remarcabilului roman al lui Hugo, *Notre-Dame de Paris,* a anunţat naşterea sa ca personalitate literară. Uriaşă, vastă şi pătrunsă de emoţie, această întunecată poveste romantică a ajuns rapid la mare căutare şi a fost tradusă în nenumărate limbi străine, inclusiv în engleză, în care (spre nemulţumirea lui Hugo) a fost redenumită *Cocosatul de la Notre-Dame.* Foarte atras de arhitectura medievală si de

locuitorii împotmoliţi în sărăcie ai acestui cartier vechi, Hugo şi-a transformat romanul într-o revendicare pentru justiţie socială, dar şi într-o elegie a trecutului. Cu acest prilej, a salvat Notre- Dame, deoarece cartea a stârnit o creştere a atenţiei publice faţă de catedrala muribundă, ceea ce a avut drept rezultat eforturile uriaşe de restaurare care au urmat.

Având în vedere câştigurile sale considerabile din *Notre-Dame de Paris,* Hugo îşi putea permite acum să-şi mute familia în Place Royale (acum Place des Vosges) nr. 6, cea mai cunoscută dintre numeroasele sale reşedinţe din Paris. Aici, în această frumoasă piaţă din secolul al XVII-lea – pe care Hugo o desconsidera, pe motiv că era prea modernă şi neinteresantă sub aspect arhitectural – a trăit 16 ani în cel mai

mare confort gotic. în această perioadă a început o relaţie cu actriţa Juliette Drouet, care va dura tot restul vieţii sale, pe când soţia sa, Adele, s-a orientat către prietenul lui Hugo, scriitorul şi criticul Charles Augustin Sainte-Beuve.

Aceasta nu putea fi cea mai fericită dintre căsnicii şi, într-adevăr, după vizita sa din 1847, Charles Dickens i-a făcut o descriere memorabilă.

De la soţia lui Hugo („care arată de parcă ar fi putut să-i otrăvească [lui Hugo] micul dejun în orice dimineaţă i s-ar fi năzărit”) la fiica sa (despre care Dickens bănuia că „avea un pumnal ascuţit ascuns în corset”), Dickens a fost uimit de extrema stranietate a familiei, disimulată „printre armuri şi tapiserii vechi, cufere demodate, scaune şi mese posomorâte”—.

Cu toate acestea, Hugo părea mulţumit în acest cadru remarcabil si a continuat să scrie torenti de cuvinte, inclusiv începutul romanului *Les Miserables.* Revoluţia şi lovitura de stat imperială aveau să-l alunge din casa şi din ţara sa cu mult înainte de a apărea versiunea finală a cărţii.

Edouard Manet, în vârstă de 17 ani, scriindu-i unui prieten în februarie 1849, l-a întrebat: „Ce părere ai despre

alegerea lui L[ouis] Napoleon [?]” Apoi a adăugat: „Pentru numele lui Dumnezeu, nu-l faceţi împărat!” La scurt timp, Manet i-a scris tatălui său: „Deci aţi avut multă agitaţie la Paris; încercaţi să păstraţi o republică decentă până la întoarcerea noastră, pentru că mă tem că Lfouis] Napoleon nu este un bun republican”—.

în acest moment, tânărul Manet se afla la bordul unei nave-şcoală cu destinaţia Rio de Janeiro. Cum rezultatele şcolare slabe ale tânărului infirmaseră orice posibilitate ca acesta să calce pe urmele tatălui său (un avocat distins în Ministerul Justiţiei), urmând studii de drept, Edouard cedase la insistenta familiei sale de a-si face o carieră – î > orice fel de carieră! Tânărul a acceptat cu reticenţă să renunţe la visul de a deveni artist si a susţinut

examenele de la marină, dar nu le-a trecut. Apoi, după ce o modificare a reglementărilor din marină a făcut posibilă reînscrierea la examen după efectuarea unei călătorii la sud de Ecuator, în marina comercială, tatăl hotărât al lui Edouard l-a înscris pe o navă cu destinaţia Rio. Edouard a profitat din plin de acest lucru si părea să se bucure de călătorie, pe 22 ianuarie 1849 traversând Ecuatorul cu ritualurile obişnuite de trecere a liniei şi găsirea unor distracţii exotice pe măsură, în tropicalul Rio. După întoarcerea la Paris, în iunie, Edouard a spulberat din nou speranţele tatălui său, eşuând iarăşi la

examenul de admitere în marină. în cele din urmă, Manet *pere* (tatăl – n. trad.) a cedat în faţa fiului său şi a acceptat să-l lase să urmeze şcoala de arte.

Acest lucru însemna fie ca el să studieze la Ecole des Beaux-Arts, cu Academia sa de pictură şi sculptură, fie să fie admis într-un atelier privat. Prima variantă oferea o formare extrem de formală şi de clasică, în mare parte cu membri ai Academie des Beaux-Arts, şi punea accent pe desenarea figurii umane şi pe copierea vechilor maeştri din Luvru. Obiectivul, în acest caz, era câştigarea unor concursuri speciale – cel mai râvnit fiind Prix de Rome. Pe de altă parte, instruirea în atelierele private putea fi mai puţin rigidă, iar dintre acestea, atelierele lui Charles Gleyre şi Thomas Couture erau cele mai renumite.

Cu timpul, Charles Gleyre îi va atrage pe Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir, Frederic Bazille şi pe Alfred Sisley. Dar, pentru moment, Edouard Manet a optat pentru Thomas Couture, iar în ianuarie 1850 a fost admis la atelierul lui Couture – situat chiar în interiorul a ceea ce era pe atunci Zidul Ferme Generale, la poalele dealului Montmartre.

Ludovic-Napoleon şi-a început preşedinţia celei de-A Doua Republici cu

o anumită discreţie. în ciuda faptului că, în trecut, se autoproclamase de multe ori moştenitor al imperiului, a parcurs procedurile care îi cereau să jure loialitate faţă de o Constituţie care îi interzicea să pună mâna pe ceea ce el considerase întotdeauna că i se cuvenea de drept.

Primii paşi au fost să-şi întărească renumele de binefăcător al poporului. Imaginându-şi imense spaţii verzi pentru oraş, precum şi un program de construcţie rutieră de proporţii, în scurt timp a ordonat să se înceapă lucrările la Bois de Boulogne. La acea vreme, Parisul avea patru parcuri publice: Grădinile Luxemburg, Jardin des Plantes-, Grădinile Tuileries şi Grădinile Palatului Regal, toate, situate în centrul oraşului. Ludovic- Napoleon considera că era nevoie de parcuri la periferia, tot mai extinsă, a Parisului. Terenurile din Bois de Boulogne, situate chiar în vestul Capitalei, aparţineau statului, dar noul preşedinte a stabilit curând transferul lor, cu titlu gratuit, către oraş, cu condiţia ca acestea să fie transformate într-o zonă pentru plimbări publice şi relaxare. Ideea lui Ludovic-Napoleon, inspirată de anii petrecuţi la Londra, era de a crea acolo un curs de apă sinuos după modelul Serpentinei din Hyde Park. Teoretic, era o idee agreabilă şi

Ludovic-Napoleon a aşteptat cu nerăbdare rezultatul, în timp ce echipele de muncitori efectuau săpăturile.

în scurt timp, noul preşedinte a început să ia şi alte măsuri, acestea fiind atent cântărite pentru a-i consolida puterea. Curând după preluarea mandatului, Ludovic-Napoleon a format un guvern alcătuit din foste notabilităţi regaliste şi acoliţii acestora, excluzând orice republican. Acţionând în direcţia reducerii opoziţiei din Adunarea Legislativă, a cărei importantă majoritate republicană nu avea încă încredere în el, Ludovic-Napoleon şi aripa dreaptă din Adunare au forţat trecerea la alegerile din primăvară. Acestea, bazate (la fel ca alegerile prezidenţiale) pe votul universal masculin, au instaurat o legislatură mai pe placul lui Ludovic- Napoleon, aducând o victorie zdrobitoare Partidului Burghez al Ordinii (mai mult o ordine a supunerii decât o ordine a statului de drept). Nu avea importanţă că liderii de dreapta îl considerau pe Bonaparte un aventurier, şi încă unul nelegitim; atât ei, cât şi el, aveau în comun teama de o recrudescentă a democraţiei. Pe când liderii de dreapta respingeau orice posibilitate ca Bonaparte să poată domni fără ei, el vedea lucrurile cu totul altfel şi a fost dispus să le accepte ajutorul

până când aceştia vor fi devenit dispensabili.

între timp, această nouă majoritate a dreptei franceze a avut un impact imediat asupra afacerilor din străinătate, pentru că Ludovic- Napoleon – a cărui simpatie faţă de unificarea şi independenţa italiană data din tinereţe, când el şi fratele său luptaseră alături de revoluţionarii italieni, în nordul Italiei, împotriva dominaţiei austriece – era acum de acord ca dreapta franceză, foarte catolică, să susţină puterea papală în problemele laice. Papalitatea dominase, timp de secole, o mare parte din Italia centrală, însă acum Statele Papale erau atacate de naţionalişti inspiraţi de aceleaşi valuri ale reformei si revoluţiei care, în 1848, măturaseră peste Franţa şi peste alte ţări. La începutul anului 1849, sub conducerea lui Giuseppe Mazzini, naţionalişti italieni au declarat o Republică Romană, iar papa a fugit din Roma. Susţinătorii catolici conservatori ai lui Ludovic-Napoleon l-au îndemnat acum să vină în ajutorul papei. în ciuda simpatiei sale faţă de revoluţionari, Ludovic-Napoleon nu avea de gând să-şi rişte propria putere politică. Armata franceză a atacat Roma, i-a înlăturat pe republicani şi l-a primit înapoi pe papă.

întrucât această acţiune militară era în

directă 5
contradicţie cu Constituţia franceză (care afirma că Republica „respectă naţiunile străine în aceeaşi măsură în care se aşteaptă să fie respectată propria sa naţiune [...] si nu-si foloseşte niciodată forţele 3 L J jj 3 j împotriva libertăţii unui alt popor”), stânga politică a încercat să protesteze prin demonstraţii paşnice. însă protestele au eşuat. Muncitorii parizieni, încă traumatizaţi de zilele sângeroase din iunie 1848, nu şi-au făcut apariţia, iar în oraşele în care au facut-o – cum ar fi Lyon – au fost reprimaţi cu brutalitate. „Nimeni nu ar putea spune că guvernul a alunecat pe panta indulgenţei”, constata Maxime Du Camp, adăugând că, din 1849, „închisorile erau ticsite de jurnalişti politici”. La rândul său, un nou Ludovic- Napoleon autoritar a proclamat că „este timpul ca binele să prindă curaj, iar răul să se cutremure”—.

Cu siguranţă că mersul revoluţiei se schimbase. Forţele franceze i-au înapoiat papei o Romă supusă, iar acesta a început o represiune severă. Curând după aceea, Austria a recucerit o Veneţie insurgenţă şi a zdrobit revoluţia ungară. Mai târziu, Maxime Du Camp scria că „încă din [...] iunie 1849, spiritele mai agere prevedeau care va fi sfârşitul, dar nici Flaubert, nici eu nu bănuiam

• • ”18
nimic —.

în octombrie 1849, Ludovic-Napoleon a anunţat că înfiinţează un cabinet ministerial care va

răspunde > numai în faţa lui şi că de acum înainte Adunarea va fi strict limitată în privinţa responsabilităţilor sale legislative – ceea ce însemna că va depinde de conducerea preşedintelui. Victor Hugo, care crezuse că Bonaparte era de preferat lui Cavaignac, s-a trezit la realitate şi, într-un discurs adresat Adunării, a denunţat brutalitatea regimului. Odată cu această schimbare dramatică, s-a trezit în compania unei reţele în expansiune de socialişti internaţionali, inclusiv revoluţionari din răscoalele populare care măturaseră recent Europa. Hugo a prezidat chiar şi o conferinţă internaţională de pace, la Paris, în august 1849.

Dar Hugo şi cei care acum se temeau de Republică nu puteau face mai nimic pentru a opri cursul evenimentelor, mai ales din moment ce conservatorii din Adunare erau încă dispuşi să

suporte aproape orice din partea lui Bonaparte, atât timp cât primeau în schimb ceea ce-şi doreau, în particular, aceasta însemna instituirea controlului bisericii romano-catolice asupra învăţământului public, un eveniment

mult dorit care, în martie 1850, a devenit lege (Legea Falloux). O educaţie publică condusă de biserică încântase dintotdeauna Partidul Ordinii, ale cărui legături cu clerul erau puternice, însă acum, odată cu introducerea votului universal masculin, aceasta devenise esenţială. într-adevăr, cine avea să-i înveţe pe muncitori şi pe ţărani? Cine avea să le direcţioneze opiniile? Odată cu Legea Falloux, mai mult Biserica decât statul devenise acel gen de mentor în afacerile publice, dar şi în cele spirituale – dând naştere unei opoziţii cu greu câştigate, care avea să dureze până la sfârşitul secolului.

Un ultim efort din partea stângii s-a manifestat la alegerile parţiale din primăvara anului 1850, când stânga l-a propus pe scriitorul Eugene Sue pentru unul dintre districtele Parisului. Sue, crescut în bogăţie, rătăcise mult prin mahalalele Parisului şi, la începutul anilor ’40, îşi făcuse cunoscută reacţia consternată, într-o serie extrem de populară de romane, *Les Mysteres de Paris* („Misterele Parisului”). Sue a fost cel care le-a făcut cunoscute cititorilor ororile *tapis-franc-ului,* cuvânt care – „în jargonul furtului şi al crimei”, după cum se exprima Sue – însemna „un magazin de băuturi de cea mai joasă speţă”—. Aceste bârloguri scârboase erau

conduse, la rândul lor, de fiinţe decăzute numite „căpcăuni” sau „căpcăune” în funcţie de sexul lor, şi atrăgeau toate scursurile societăţii. Cititorii lui Sue au coborât alături de el în adâncurile acestor locuri în care în viata reală nu ar fi visat niciodată să ajungă şi au cerut reformă – aşa cum dorea şi Sue ca ei să procedeze.

în 1850, Sue şi-a ocupat locul în Adunare, ca reformator, după o victorie copleşitoare. însă victoria sa – şi cea a colegilor de stânga din Paris – a semnalat un element de rezistentă ce continua să se manifeste printre muncitorii din Capitală şi care a alarmat Partidul Ordinii, în majoritate burghez. Acesta a hotărât să acţioneze împotriva pericolului votului universal şi a început să lucreze la restrângerea numărului celor eligibili să voteze. Consecinţa a fost că o lege din 31 mai 1850 a creat cadrul legal favorabil, stabilind numeroase condiţii, inclusiv necesitatea de a fi plătit un impozit, de a nu fi comis vreo infracţiune, oricât de neînsemnată, şi de a fi locuit la o singură adresă în decursul ultimilor trei ani – aceasta din urmă fiind imposibil de îndeplinit pentru cei aflaţi în căutarea unui loc de muncă. Legea a fost adoptată cu uşurinţă, iar rezultatul a fost exact ceea ce-si dorea dreapta politică: a redus corpul electoral

cu aproape o treime. Deşi nimeni nu ştia cu siguranţă dacă toate aceste voturi s-ar fi dus la cei de stânga, s-a considerat îndeobşte că, de acum, stânga nu mai avea nicio şansă să câştige alegerile din 1852.

Atmosfera revoluţionară dispărea repede din Paris, cu străzi care erau repavate şi cu case reconstruite. Chiar şi copacii libertăţii, plantaţi ceremonios în primele zile ale Revoluţiei, erau acum scoşi din rădăcini. S-a reluat viaţa socială, cu recepţii elegante pentru cei din înalta societate şi cafenele aglomerate de-a lungul bulevardelor pentru muritorii de rând.

Ludovic-Napoleon, încă burlac la 40 de ani, se bucura de plăcerile vieţii şi Lizzie Howard – *maîtresse en titre* sau amanta oficială, cum o numeau unii în derâdere – era doar una dintre numeroasele femei cu care flirta. Palatul Elysee, unde locuia (insistând să nu se mute la Tuileries, unde trăise unchiul său, Bonaparte), strălucea acum de baluri şi de recepţii splendide. Ludovic- Napoleon crea o curte în jurul său şi arăta tot mai mult ca un împărat-în-asteptare. îi copleşea pe liderii armatei cu o atenţie măgulitoare, îşi facea în mod regulat apariţia în toată ţara (unde vorbea fiecăruia pe înţelesul

său) şi a început să încurajeze revizuirea Constituţiei – în special acea secţiune deranjantă care limita preşedinţia la un singur mandat.

Atât regaliştii, cât şi liberalii au devenit tot mai alarmaţi, în special atunci când, la începutul anului 1851, Ludovic-Napoleon a cerut oficial Adunării revizuirea Constituţiei pentru a putea fi ales pentru încă un mandat – pe considerentul că acest lucru era extrem de important pentru a-i permite să-şi continue misiunea de a face lucruri bune şi de a îmbunătăţi soarta poporului. Revizuirea Legii Fundamentale avea nevoie de o majoritate de trei pătrimi pentru a fi adoptată şi, pe când Ludovic-Napoleon vizita provinciile încercând să obţină sprijin în afara Parisului,
Victor Hugo făcea tot posibilul să împiedice adoptarea, ţinând, în iulie, un discurs deosebit de palpitant, adresat Adunării, în care a introdus celebra replică: „Doar pentru că l-am avut pe Napoleon le Grand”, întrebase el, „suntem acum nevoiţi să-l acceptăm pe Napoleon le Petit?!”—

Hugo a întors cursul lucrurilor – Ludovic- Napoleon a ratat cu puţin obţinerea a 75% din voturi, procent de care avea nevoie pentru a schimba Constituţia. Deşi preşedintele nu putea face nimic în privinţa lui Hugo, care, în

calitate de legislator, era imun din punct de vedere legal, el a putut şi a luat alte măsuri de răzbunare, meschine, atacându-l pe fiul lui Hugo, Charles, care publica influentul şi deja puternicul ziar anti-bonapartist, *L'Evenement.* Charles, deşi apărat cu pasiune în instanţă de tatăl său, a fost condamnat pentru sfidare si osândit la sase luni de închisoare în sinistra Conciergerie[5]. Curând după aceea, şi celălalt fiu al lui Hugo, Francois-Victor, a fost condamnat la nouă luni de închisoare pentru că ceruse guvernului (în *L'Evenement)* să extindă azilul politic şi pentru străini, iar ziarul a fost închis.

Ludovic-Napoleon tot nu avea amendamentul constituţional pe care şi-l dorea, iar pentru a-l substitui a început să ia în considerare unele măsuri drastice. „Preşedintele a vrut să suprime Adunarea, Adunarea a vrut să-l suprime pe preşedinte", scria Maxime Du Camp. „Nimeni nu ştia când se va declanşa criza, dar toată lumea era convinsă că era inevitabilă"—. Zvonurile despre o conspiraţie au inundat Parisul chiar când Ludovic- Napoleon se gândea la o lovitură de stat pentru luna septembrie. A fost descurajat de consilierii săi, care i-au amintit că toţi reprezentanţii de stânga din Adunare aveau să fie departe de Paris la acea vreme, fiind plecaţi în

districtele lor, în vacanţa parlamentară. „Aşteptaţi până în noiembrie”, l-au sfătuit ei, „când reprezentanţii se vor întoarce la Paris, astfel încât să poată fi convocati mai uşor”.

Ludovic-Napoleon, în stilul său de „cel mai bun prieten al poporului”, a propus de data aceasta abrogarea legii electorale represive din mai 1850. Partidul Ordinii a fost consternat, pe când republicanii erau puşi în încurcătură, neştiind în ce direcţie să se îndrepte. în cele din urmă, majoritatea celor de stânga a fost convinsă că principalul pericol rămânea Partidul Ordinii. După cum consemna Victor Hugo în caietul său: „Nu mă nelinişteşte în mod deosebit Elysee [Ludovic-Napoleon], dar majoritatea [conservatoare] mă îngrijorează”—. Propunerea preşedintelui a fost respinsă fără menajamente, fără a-i produce acestuia niciun prejudiciu, dar sporind semnificativ confuzia şi neliniştea în rândul legiuitorilor.

într-o noapte de la sfârşitul lui noiembrie, contele de Morny l-a rugat pe Maxime Du Camp să-i arate preşedintelui fotografiile pe care le realizase de curând în Egipt. Du Camp era un fotograf amator timpuriu şi entuziast, iar – aşa cum spunea el – „pe vremea aceea, [fotografiile mele] erau

un obiect de interes pentru că am fost primul care a reprodus în acest mod diferitele monumente arhitecturale din Cairo, templele în ruină de pe malurile Nilului şi diversele ipostaze ale Ierusalimului”—. Pe atunci, contele de Morny facea el însuşi obiectul unui interes considerabil, fiind nimeni altul decât fratele vitreg nelegitim al lui Ludovic-Napoleon.

De Morny, a cărui nelegitimitate era în acelaşi timp necontestată şi neregretată, era copilul din flori al mamei lui Ludovic-Napoleon, Hortense, şi al contelui de Flahaut. Era cu trei ani mai tânăr decât Ludovic-Napoleon, însă cei doi nu se întâlniseră niciodată până în 1849, deşi Ludovic- Napoleon aflase de existenţa fratelui său vitreg la scurt timp după moartea mamei lor. Descris ca „nemilos, dar şi fermecător”, de Morny luptase „cu multă demnitate” în Africa de Nord înainte de a-si

>

schimba cariera militară pentru o carieră tot atât de încununată de succes (şi incontestabil nemiloasă) în afaceri, câştigând o avere imensă printr-o serie de speculaţii lucrative, dar, fără îndoială, lipsite de scrupule. Deşi era un susţinător loial al fostului monarh Ludovic-Filip, de Morny nu a confundat niciodată loialitatea cu propriile interese

şi, după destituirea lui Ludovic-Filip, s-a orientat rapid în direcţia fratelui său vitreg. Prima lor întâlnire nu a fost călduroasă, cei doi fraţi dându-şi târcoale, la figurat, măsurându-se reciproc din priviri. Totul s-a încheiat cu remarca lui Ludovic-Napoleon: „Te aşteaptă un rol important în viitorul Franţei. [...] Voi avea nevoie de tine”. De Morny şi-a declarat la rândul său devotamentul, iar pactul dintre ei a fost sigilat—.

Contele de Morny a devenit repede unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Ludovic-Napoleon.

în momentul în care contele de Morny l-a rugat pe Maxime Du Camp să-i arate colecţia sa de fotografii preşedintelui, despre care credea că l-ar putea interesa, acesta şi-a făcut prompt apariţia în seara convenită de la sfârşitul lui noiembrie, la reşedinţa de la Champs-Elysees a lui de Morny. Acolo, preşedintele Ludovic-Napoleon i-a primit cu bunăvoinţă pe el şi pe alţi câţiva şi l-a întrebat pe Du Camp, în cunoştinţă de cauză, despre povestea care stătea la baza unora dintre fotografii. Când preşedintele se pregătea să plece, i-a spus lui Du Camp: „în zilele de luni sunt întotdeauna acasă. Sper să te revăd!”

La scurt timp după aceea, Du Camp a luat masa în oraş cu de Morny şi alţi

câţiva, iar în cursul serii, contele l-a întrebat:

— Luni te duci la Elysee?

Deşi flatat, Du Camp a răspuns cu o oarecare ezitare şi o ridicare din umeri. De Morny a insistat.

— Vino, i-a spus el. Va fi interesant pentru tine.

în consecinţă, luni, 1 decembrie 1851, pe la nouă seara, Maxime Du Camp s-a dus la Palatul Elysee. Observând că nu era multă lume prezentă la recepţie, i s-a părut interesant să-l vadă pe unul dintre cei mai loiali ofiţeri ai lui Ludovic-Napoleon apropiindu-se de preşedinte, care a înaintat spre el şi l-a ţinut de butonul hainei în timp ce au discutat, cu voce joasă, timp de aproape 20 de minute. Când ofiţerul a părăsit încăperea, cineva a spus, în glumă, că individul ieşise „de parcă ar fi fost deţinătorul unui secret de stat”

Acesta era purul adevăr, după cum şi-a dat curând seama Du Camp. Ludovic-Napoleon îi încredinţase omului acela planul său „şi chiar în acea noapte avea să fie dată lovitura”—'

1 Mathilde Bonaparte a fost verişoara primară a lui Napoleon al III-lea, fiind fiica lui Jerome, un frate al împăratului Napoleon I (n. red.).

2 în Atelierele Naţionale erau angajaţi muncitori care erau plătiţi de stat, în ideea reducerii şomajului (n. trad.).

3 Comedie-Franţaise sau Theâtre-Franţais este unul dintre puţinele teatre de stat din Franţa şi este considerat cel mai vechi teatru din lume aflat încă în funcţiune (n. red.).

4 Jardin des Plantes este o grădină botanică şi zoologică din Paris, cu o suprafaţă de 23,5 ha. Se află în centrul oraşului, pe malul stâng al fluviului Sena, în arondismentul al 5-lea (n. red.).

5 **Conciergerie** sau **Palatul Oraşului** (în franceză *Palais de la Cite)* este primul palat regal din Paris, ulterior transformat într-o închisoare. Aici şi-a petrecut ultimele săptămâni din viaţă regina Maria Antoaneta. Se află în arondismentul 1 (n. red.).

CAPITOLUL 2

Sânge și Imperiu

(1852)

Pe la vreo 10 şi jumătate seara, după ce a părăsit Palatul Elysee, Maxime Du Camp s-a îndreptat spre Opera-Comique, unde a ajuns chiar la timp pentru actul al doilea. „Locul era ticsit”, a remarcat el, „iar doamnele în ţinute de ocazie îşi afişau gâtul şi umerii în lumina candelabrelor”, într-una dintre loje l-a văzut pe contele de Morny, un afemeiat notoriu, „ocupat să fixeze cu binoclul de operă o domnişoară tânără şi frumoasă”. La rândul său, ea „făcea tot posibilul pentru a atrage atentia celor de la balcon”.

Pentru moment, la Paris nu părea să se fi schimbat nimic. După operă, Du Camp l-a însoţit până acasă pe poetul şi criticul Teophile Gautier, plimbându-se agale pe bulevard. „Ne-au depăşit câteva taxiuri, saloanele de la parterele marilor restaurante străluceau de lumină, iar câţiva pietoni întârziaţi treceau pe lângă noi fumând trabucuri sau fredonând vreo melodie”. Când cei doi s-au despărţit,

trecuse de ora unu dimineaţa şi nu se zăreau nici soldaţi, nici poliţişti.

Prin urmare, Du Camp a fost uimit când a ajuns acasă şi l-a găsit pe prietenul său, Louis de Cormenin, aşteptându-1. Vicontele de Cormenin, un jurist republican de marcă şi o personalitate politică, jucase un rol major în elaborarea Constituţiei celei de-A Doua Republici. Opunându-se cu ardoare tiraniei şi devotat libertăţii religiei şi a votului universal, Cormenin îl apărase totuşi pe Ludovic-Napoleon după încercarea nereuşită de lovitură de stat din 1836 de

>

la Strasbourg. Acum i-a spus lui Du Camp:

— Se întâmplă ceva ieşit din comun. Chiar acum, a continuat Cormenin, pe la ora 12, când am trecut prin Rue Vieille-du-Temple, am văzut că tipografiile publice erau păzite de o companie a Gărzii Municipale. încercase să obţină o lămurire, dar fusese ignorat. „Vei vedea că mâine se vor trage focuri de armă pe străzile Parisului!”, i-a spus el lui Du Camp, care credea că exagerează.

însă a doua zi dimineaţă, servitorul lui Du Camp i-a adus la cunoştinţă, cu răsuflarea tăiată, că, în timpul nopţii, zidurile Parisului fuseseră acoperite de afişe, Adunarea Naţională fusese dizolvată şi mai mulţi generali, arestaţi.

Regimente de soldaţi mărşăluiau pe străzi[1].

în mod similar, în aceeaşi dimineaţă, Victor Hugo fusese trezit de servitorul său, care dăduse năvală cu vestea că 16 reprezentanţi au fost arestaţi în paturile lor şi trimişi la închisoare. Şi asta nu era tot: acum trupele ocupau Adunarea Naţională, fuseseră trimise gărzi în clopotniţe, persoane necunoscute perforaseră tobele municipale, iar zidurile Parisului erau acoperite de afişe. Acestea proclamau că Adunarea plănuia o lovitură de stat şi, drept răspuns, preşedintele Ludovic-Napoleon jura să-i protejeze pe toţi cetăţenii Franţei împotriva unor astfel de escrocherii şi să restaureze votul universal. între timp, Parisul era în stare de asediu.

Avusese loc lovitura de stat.

Ludovic-Napoleon alesese data de 2 decembrie (sau noaptea de 1 spre 2 decembrie) pentru lovitura de stat, pentru că era aniversarea încoronării lui Napoleon I. Era, de asemenea, aniversarea celei mai mari victorii a lui Napoleon Bonaparte, a Bătăliei de la Austerlitz. Ludovic- Napoleon alesese această dată ca semn al destinului familiei Bonaparte.

Planificarea sa era precisă şi debuta cu

ceea ce semăna cu o operaţiune extinsă de propagandă, începând cu numărul mare de afişe lipite peste tot pe zidurile Parisului (Cormenin avusese dreptate în privinţa secretomaniei din tipografiile publice). Afişele anunţau dizolvarea Adunării şi pregătirea unei noi Constituţii. Anunţau, totodată, că noua Constituţie va fi ratificată printr-un plebiscit, reînzestrat cu votul universal. Ludovic-Napoleon a avut astfel grijă să-i ia prin învăluire pe adversarii săi republicani de stânga, iar acum era tot atât de atent să-i aresteze pe republicanii eminenţi, precum şi pe oricare alţi adversari importanţi, toţi fiind luaţi prin surprindere, mulţi ridicaţi chiar din paturile lor. Membrii republicani ai Adunării, rămaşi, pentru moment, în libertate, au protestat împotriva acestei încălcări grosolane a Constituţiei (membrii Adunării erau protejaţi de arestare, prin lege), dar fără rezultat: Ludovic-

Napoleon avea sprijinul armatei, iar Constituţia celei de-A Doua Republici era acum doar o bucată de hârtie.

Riposta a fost, la început, timorată, dar, în scurt timp, a devenit violentă. în prima zi, parizienii au părut uluiţi, însă de a doua zi au început să se împotrivească. Rezistenţa populară a

explodat în cea de-a treia zi, la presiunea liderilor republicani, inclusiv a lui Victor Hugo şi a lui Victor Schoelcher, care au format un mic comitet de rezistentă care a îndemnat oamenii să ridice
baricade. Acesta a fost momentul în care a lovit Ludovic-Napoleon. „Măsurile represive – sau să le numesc măsuri agresive? – au fost brutale”, scria Du Camp. „Soldaţii, lăsaţi în voia lor pe bulevard, trăgeau la întâmplare şi nu-şi cruţau muniţia”. Victor Hugo a fost chiar mai explicit, citând un spectator care „nici nu făcuse trei paşi pe trotuar când trupele, care mărşăluiau pe lângă el, s-au oprit brusc, s-au îndreptat cu faţa spre sud, şi-au aliniat muschetele şi, printr-o acţiune instantanee, au tras asupra mulţimii înspăimântate”. înfricoşat, bărbatul s-a aruncat cu faţa în jos, pe trotuar, iar „focul muschetelor a continuat neîntrerupt timp de 20 de minute, acoperit în răstimpuri de câte o lovitură de tun’-.

Tânărul Edouard Manet şi prietenul său, Antonin Proust, se aflau în mulţimea care se revolta pe străzi si au fost arestaţi. Au petrecut noaptea la secţia de poliţie. Două zile mai târziu, au vizitat cimitirul Montmartre, unde cadavrele unora dintre insurgenţi erau îngropate într-o groapă comună, cu capetele lăsate deasupra solului, într-un fel înfiorător,

pentru ca membrii familiilor lor să-i poată identifica.

Gustave Eiffel, în vârstă de 19 ani, care sosise de la Dijon în urmă cu doi ani ca să-şi continue studiile (la Colegiul Sainte-Barbe din Cartierul Latin), i-a scris mamei sale că „de la ora două până la ora cinci, am auzit zgomotul loviturilor de tun. A fost, într-adevăr, cumplit! Ca la un semnal, toată lumea s-a oprit şi a ascultat, iar în liniştea generală se putea auzi zgomotul îndepărtat al unor focuri de tun. A fost înspăimântător”. Chiar dacă în districtul său era puţină agitaţie, „toate străzile erau ocupate de soldaţi”-.

Fraţii Edmond şi Jules de Goncourt, care locuiau de cealaltă parte a oraşului (pe strada Saint- George, unde este acum al 9-lea arondisment), priveau cum soldaţii trăgeau în oamenii ieşiţi la ferestre, poliţia „lovind bărbaţii cu picioarele în piept, [şi] cuirasierii lansând atacuri terifiante, cu pistolul în mână, la orice strigăt de «Republică pentru totdeauna!»” Reacţia fraţilor Goncourt, în timp ce îşi înăbuşeau furia „cu multă ruşine”, a fost să rămână „muţi ca pământul”. în definitiv, era lucrul cel mai sigur pe care puteau să îl facă.

„în ziua Judecăţii de Apoi”, au scris ei, la scurt timp după aceea (ca

întotdeauna, pe o singură voce), „când Dumnezeu Tatăl [...] mă va chestiona despre tot ce mi-au văzut ochii, fără îndoială că mă va întreba: «Creatură pe care am facut-o umană şi bună, ai văzut cumva, din întâmplare, măcelul de la Barriere du Combat, unde cinci buldogi mari şi înfometaţi sfâşiau un biet măgar bătrân şi slab, incapabil să se apere?» La care eu voi răspunde: «Vai, nu, Doamne, am văzut ceva încă si mai rău: am văzut o lovitură de

stat!»”-

Pe 4 decembrie, rezistenţa a fost zdrobită.

Fraţii Goncourt, care şi-au început celebrul jurnal pe 2 decembrie 1851, au fost extrem de dezamăgiţi de impactul loviturii de stat asupra primului lor roman, care urma să fie publicat chiar în acea zi. Cu Parisul sub legea marţială, debutul lor literar – pe care îl aşteptaseră cu nerăbdare – a trecut aproape neobservat. în parte, acesta a fost rezultatul titlului pe care-l aleseseră, *En 18...* („în 18...” – n. trad.), despre care editorul lor, înfricoşat, crezuse că s-ar putea referi la *18 Brumaire,* data loviturii de stat a lui Napoleon I. Speriat, omul arsese toate afişele promoţionale ale fraţilor

Goncourt si făcuse tăieturi neautorizate de natură politică. Potrivit lui, „cu şase luni înainte tăcuserăm cele mai periculoase aluzii la evenimentele care tocmai avuseseră loc”ˢ. în orice caz, cu soldaţii pe străzi erau puţini cumpărători, iar din carte s-au vândut doar 60 de exemplare – spre disperarea fraţilor Goncourt.

Alexandre Dumas, care a fost surprins de lovitura de stat, a decis că – în ciuda simpatiilor sale republicane – nu merita să moară pentru cauză. A încercat, în schimb, să-i apere pe cei aflaţi în pericol. La 3 decembrie, răspunzând zvonurilor care circulau despre faptul că se pusese un preţ pe capul lui Victor Hugo, el i-a scris unui prieten comun: „Astăzi, la ora şase, au fost promişi 25 000 de franci celui care îl arestează sau îl ucide pe Hugo. Tu ştii unde se află el. în niciun caz nu trebuie să iasă afară”-.

în ciuda pericolului, Hugo rămăsese ascuns la Paris, nedorind să-şi abandoneze fiii care erau încă închişi la Conciergerie. Prietenii au insistat ca el să plece şi i-au pregătit o modalitate de evadare. Hugo a fost, în cele din urmă, de acord. A plecat din Gare du Nord spre Bruxelles pe 11 decembrie, seara, deghizat cu o barbă mare, cu o mantie cu guler întors şi cu o şapcă trasă peste ochi. Ca să se potrivească aspectului de

om sărac, a călătorit într-un vagon de clasa a doua şi a luat cu el doar o portocală şi un sendviş cu şuncă.

La scurt timp, l-a urmat afară din ţară şi Alexandre Dumas, însotit de fiul său si urmărit,

nu de poliţie, ci de colectorii de datorii, ca rezultat al unei hotărâri de intrare în faliment, pronunţată împotriva sa pe 11 decembrie. Dumas *fils* (fiul – n. trad.) îşi iubea foarte mult tatăl, care reuşise să toace mai multe averi fără să se gândească la viitor, sperând că va fi salvat de încă o piesă de succes sau de încă un roman în mai multe volume, ca *Cei trei muşchetari* sau *Contele de Monte Cristo.* Producţia literară rentabilă a lui Dumas continua

să fie uimitoare, dar la fel era şi incapacitatea sa de a-şi ordona viaţa. După cum spunea fiul său: „Tatăl meu este un extraordinar copil mare, pe care l-am avut când eram mic”[2].

Rândurile exilaţilor s-au îngroşat atunci când a devenit limpede că noul regim introducea un jurământ de loialitate, obligatoriu pentru cei care deţineau funcţii publice – ceva ce A Doua Republică desfiinţase pentru că era considerat monarhic şi potrivnic libertăţii. Profesorii universitari cu simpatii republicane, care nu fuseseră încă izgoniţi, au fugit acum din ţară, iar

cei care au rămas – precum respectatul istoric Jules Michelet – au suferit consecinţele. Michelet, care cu puţin timp înainte fusese demis din funcţia de la Colegiul Franţei, a fost eliberat şi din postul de director al Arhivelor Naţionale. De acum înainte, avea să fie nevoit să-şi câştige în întregime existenţa din scris. Din fericire, era prolific.

în plus, regimul arestase un număr uriaş de persoane suspecte, plecând de la ideea că orice republican putea fi arestat pe motiv că fusese un posibil insurgent sau chiar o sursă de inspiraţie pentru insurgenţă. Cu închisorile care se revărsau, justiţia era înfăptuită sumar, fără a permite prezentarea de probe pentru apărare sau pentru apel. Represiunea şi abolirea statului de drept erau la ordinea zilei. Amintindu-şi de acea perioadă, Maxime Du Camp a comentat simplu: „Revoluţiile duc la despotism şi despotismul duce la revoluţii. în Franţa”, a adăugat el, „oscilaţiile pendulului politic sunt excesive. Abia dacă face vreodată o oprire la mijloc, acolo şi numai acolo fiind de găsit siguranţa şi puterea”-.

Charles Merruau care, după lovitura de stat, devenise secretarul general al Prefecturii Senei (numărându-se astfel printre cei pe care Victor Hugo îi eticheta drept „tovarăşii de corabie ai

unui pirat”), a scris, mai târziu: „Din 1789 şi până în prezent, Franţa, în virtutea deprinderilor şi obiceiurilor sale, nu a reuşit să se ridice deasupra cezarismului. Instituţiile, aşa cum sunt ele, par să aibă puţină importanţă pentru francezi. Bărbaţii [liderii carismatici], în schimb, sunt totul în ochii lor”-.

Ludovic-Napoleon, omul momentului, a luat acum titlul de „prinţ-preşedinte” şi a supus imediat la vot o nouă Constituţie, prin sufragiu universal masculin. Pentru a preveni orice întâmplare nefericită, votarea – prin vot deschis pentru militari, cu buletine de vot tipărite pentru civili – s-a făcut sub o considerabilă supraveghere. Deşi rezistenta a persistat la Paris si în alte oraşe mari (la Paris, din aproximativ 300 000 de alegători înregistraţi, doar 133 000 au votat „pentru”, în timp ce 80 000 s-au opus şi 80 000 sau abţinut), rezultatul a fost copleşitor în favoarea noii Constituţii. în consecinţă, cu binecuvântarea plebiscitului, Ludovic-Napoleon putea să pretindă acum preşedinţia pentru un mandat de 10 ani, cu miniştri care nu depindeau decât de el şi cu alte organisme guvernamentale, inclusiv o legislatură, care serveau

acum, în esenţă, doar ca nişte parafe. Noul prinţ-preşedinte a anunţat rezultatele cu multă pompă, susţinând în continuare că „se îndepărtase de legalitate doar pentru a se întoarce la lege”. Apoi, recunoscând poate un anumit disconfort produs de meto-dele sale, a adăugat: „Cele peste şapte milioane de voturi tocmai m-au absolvit [de vină – n. trad.]”—.

Ludovic-Napoleon a făcut repede uz de puterile depline care îi fuseseră acordate, promulgând Constituţia si stabilind ceva asemănător cu o autocraţie[>)], chiar în timp ce facea promisiuni deşarte democraţiei. Pe lângă faptul că a cerut jurăminte de loialitate din partea celor care deţineau funcţii publice, a introdus o mare diversitate de măsuri pentru a-şi consolida poziţia, printre care reprimarea presei. Era abil: nu i s-a părut necesară cenzura în sine, care era nepopulară. în schimb, sistemul pe care l-a impus consta doar dintr-o serie de avertizări. Un articol, considerat ofensator, atrăgea un avertisment, iar, după un anumit număr de avertismente, ziarul urma să fie suspendat. Maxime Du Camp care, în scurt timp, a intrat în conflict cu sistemul, a scris ulterior că acesta funcţiona, efectiv, ca o autocenzură: „Stiloul trebuia ţinut suspendat deasupra hârtiei înainte ca

cineva să îndrăznească să scrie un cuvânt”. El a adăugat că, deşi sistemul se aplica, teoretic, doar jurnalismului politic, indirect el „a afectat şi a ruinat mulţi scriitori care semnau articole artistice si dramatice, romane sau articole ştiinţifice pentru ziare”, pentru că numărul jurnalelor s-a redus. Rezultatul a fost că editorii, temători să relateze despre politică sau despre orice altceva substanţial, au recurs la relatarea bârfelor şi a scandalurilor – şi, desigur, a ştirilor financiare—

în afară de a pune botniţă presei, Ludovic- Napoleon a supus autorizării tavernele şi localurile publice pe motiv că acestea ar putea deveni focare ale politicii de opoziţie. De asemenea, a luat măsuri stricte pentru a se asigura că votul universal producea doar rezultatele aşteptate, furnizând alegătorilor candidaţi oficiali. Aceasta însemna că, după ce publicul era notificat cu privire la un candidat oficial, guvernul făcea o campanie deschisă în favoarea acelei persoane, îi oferea facilitatea de a ţine discursuri publice şi facea propagandă în numele ei. Orice adversar care îndrăznea să candideze se putea aştepta la o hărţuire considerabilă – inclusiv la ameninţări

> > subtile sau nu foarte subtile la adresa bunăstării părţii incriminate şi a

familiei sale.

La 1 ianuarie 1852, evident mulţumit de evoluţia lucrurilor, proaspătul prinţ-preşedinte a plecat de la Palatul Elysee la Palatul Tuileries, reşedinţa primului Bonaparte. Nu era greu de ghicit ce avea să urmeze.

în ciuda valurilor de persecuţii politice, Franţa şi francezii nu erau înclinaţi să obiecteze, atât timp cât economia mergea din plin. De fapt, Ludovic-Napoleon insuflase deja o energie considerabilă într-o economie lentă, prin susţinerea entuziastă a expansiunii economice, în care viziunea sa despre un Paris reconstruit juca un rol central. „Vreau să fiu un al doilea Augustus”, scrisese el, în 1842, din închisoarea cetăţii Ham, „pentru că Augustus [...] a făcut din Roma un oraş de marmură”—. Prin deschiderea încâlcituri! de străzi întunecate si înguste din centrul Parisului şi înlocuirea caselor vechi şi urâte cu complexe de apartamente atrăgătoare, intenţiona să creeze un oraş mult mai ospitalier pentru comerţ, precum şi un loc mai plăcut în care să trăieşti. Aceasta însemna, din punctul său de vedere, necesitatea creării unor artere neîngrădite spre est şi spre vest,

atât pe malul drept, cât şi pe cel stâng al Senei, precum şi o cale de acces centrală care să ducă direct de la porţile de nord la porţile de sud ale oraşului. Mai însemna şi conectarea depozitelor şi a staţiilor de pasageri ale noilor căi ferate – nu numai între ele, ci si cu centrul vital al oraşului. în acea eră a industriei în plină dezvoltare, expresia magică era „căi ferate”.

Parisul avea deja o serie de locuri şi de staţii de îmbarcare în jurul periferiei, marcând capătul mai multor linii de cale ferată. Din păcate, acestea nu erau conectate şi nici nu erau legate în mod util de centrul Parisului. Predecesoarele Gare du Nord, Gare de l’Est, Gare de Lyon, Gare d’Austerlitz (iniţial Gare d’Orleans), Gare Montparnasse şi Gare Saint-Lazare existau încă, dar deveniseră incomode, neconectate şi greu accesibile pentru transportul de marfa sau de pasageri.

în anii ’50, Parisul rămânea un oraş fortificat, ceea ce complica lucrurile. Zidul cel mai din interior, zidul Ferme Generale, era doar o barieră vamală, construită în vederea colectării taxelor pentru mărfurile care veneau în capitală (liniile 2 şi 6 ale metroului urmează acum traseul original al zidului, de-a lungul malurilor drept şi stâng ale Senei). Zidul cel mai îndepărtat al

oraşului, masivele fortificaţii Thiers – numite astfel după primul-ministru Adolphe Thiers – era un zid impozant de apărare care fusese finalizat cu puţin înainte de izbucnirea revoluţiei din 1848 (şoseaua de centură, Peripherique, îi urmează cursul în jurul limitelor actuale ale oraşului Paris). Fortificaţiile Thiers includeau 16 forturi construite în exteriorul zidului şi în eşaloanele superioare se manifesta o oarecare îngrijorare că, în timp de război, ar putea fi dificil ca acestea să fie conectate şi aprovizionate. în consecinţă, a început să câştige teren ideea unui *chemin de ceinture* sau cale ferată circulară.

De asemenea, până în 1851, devenise limpede că ar fi o idee bună ca diferitele depozite ale liniilor de cale ferată care intrau în Paris să fie conectate.

Astfel, în 1851, răspunzând nevoilor militare precum şi oportunităţilor comerciale, Ludovic- Napoleon a semnat un decret care autoriza crearea unui *chemin de ceinture* de 17 kilometri, pe malul drept al Senei, care urma să se desfăşoare de-a lungul interiorului fortificaţiilor Thiers şi să lege câteva linii de cale ferată importante. Această cale ferată de mici dimensiuni urma să transporte pentru moment doar marfă, dar, în următorii 10 ani, avea să transporte şi pasageri.

Porţiune după porţiune, mica linie feroviară circulară s-a extins, completând în scurt timp circuitul din jurul oraşului şi întinzând ramuri către principalele întreprinderi comerciale, precum abatoarele din La Villette. în anii ’60, au început şi zilele sale glorioase de cale ferată pentru transportul călătorilor, iar până la sfârşitul secolului avea să transporte aproape 40 de milioane de pasageri pe an. Cunoscută sub numele de Petite Ceinture sau Centura Mică, aceasta a dispărut odată cu construirea sistemului de metrou din secolul al XX-lea. în perioada sa de glorie, Petite Ceinture a fost o parte necesară – şi iubită – din structura Parisului—.

Căile ferate deveniseră foarte importante, iar antreprenorii şi investitorii se înghesuiau să profite de ocazia pe care le-o ofereau. Printre aceşti oameni de afaceri în devenire, unii dintre cei mai pitoreşti erau fraţii Pereire, care s-au ridicat din anonimat până au ajuns să provoace măreaţa Casă Rothschild.

Născut la Bordeaux, într-o familie de imigranţi portughezi evrei, cel mai mare dintre fraţii Pereire, Emile, a decis, în 1822, să-şi încerce norocul în metropola,

mult mai mare a Parisului. Curând i sa alăturat fratele său mai mic, Isaac, şi cei doi au început să lucreze în strânsă colaborare pe parcursul carierei lor – cu excepţia unei scurte perioade de răcire a relaţiilor, după ce Isaac (pe atunci văduv) s-a îndrăgostit şi a cerut-o în căsătorie pe fiica de 16 ani a lui Emile, care era, evident, nepoata lui. Conform Codului lui Napoleon, pentru o astfel de căsătorie era necesar consimţământul lui Emile, iar Emile se simţea stânjenit de această relaţie strânsă. Căsătoria a avut loc şi se pare că a fost atât fericită, cât şi rodnică, din ea rezultând trei copii. în orice caz, fraţii au decis să dea trecutul uitării si si-au reluat activitatea împreună.

în primii ani petrecuţi la Paris, Isaac a lucrat mai întâi ca jurnalist, iar Emile a ajuns broker la Bourse, bursa franceză de mărfuri. în această perioadă, au devenit adepţii contelui de Saint- Simon, ale cărui doctrine reflectau optimismul plin de viaţă al epocii. Saint-Simonienii erau entuziasmaţi de revoluţia industrială emergentă, văzând în ea potenţialul pentru o nouă ordine socială. Acest lucru, au căzut ei de acord, avea să se înfăptuiască raţional, prin ştiinţă şi industrie, şi urma să aducă beneficii întregului popor, dar, mai ales,

oamenilor săraci. Ţara promisă a lui Saint- Simon era o utopie, dar atât de solid ancorată în logică, în metodă şi în raţionalitate, încât a plăcut mai multor oameni de stiintă si industriaşi. Aceşti adepţi ai lui Saint-Simon nu aspirau la sfinţenie: oamenii de afaceri şi industriaşii, în special, se aşteptau să devină bogaţi, chiar foarte bogaţi. Credeau că vor acumula averi şi, în acelaşi timp, toată lumea urma să beneficieze de această bogăţie.

Fraţii Pereire au fost atraşi în mod deosebit de ceea ce spuneau Saint-Simonienii despre necesitatea dezvoltării unor modalităţi de transport noi şi mai bune, fie pentru a creşte mobilitatea oamenilor, fie pentru a favoriza o mai bună circulaţie a mărfurilor. Pânã în anii ’30, cel mai modern mod de transport era calea ferată, facilitată de inventarea maşinii cu aburi. Francezii îi urmaseră cu întârziere pe englezi în privinţa căilor ferate, dar, în anii ’30, fraţii Pereire au fost printre primii din Franţa care au intuit potenţialul acestora, mai ales datorită climatului favorabil marilor întreprinderi comerciale odată cu întronarea lui Ludovic-Filip. După ce s-au dus în Anglia

pentru a studia problemele tehnice de construcţie, fraţii Pereire au decis să construiască o linie de cale ferată scurtă (de 19 kilometri), de la Paris la Saint-Germain, care avea să fie prima linie de pasageri din Franţa.

înainte de a începe, a fost necesar să convingă guvernul să le acorde o concesiune pentru calea ferată. Isaac a întreprins ceea ce ar echivala cu o campanie grandioasă de relaţii publice, trecând peste obiecţiile unor personalităţi politice puternice precum Adolphe Thiers, pe care Felix Nadar l-a ironizat ulterior pentru că afirmase oricui voia să-l asculte că „roţile vor aluneca pe loc fără să înainteze”. Când rotile nu au alunecat

>

pe loc, Thiers a refuzat să renunţe, afirmând tot atât de ferm că această modalitate de transport de modă nouă ar putea fi folosită doar pe distanţe scurte —. Pe lângă politicienii obtuzi, un alt obstacol major erau cei ale căror terenuri erau ameninţate de expropriere. Din fericire pentru fraţii Pereire, o lege recentă (din 1833) facilitase exproprierile în interes public, iar aceştia au obţinut ceea ce voiau – o concesiune pe 99 de ani. A urmat provocarea de a-i convinge pe bancheri, în special pe baronul James de Rothschild, să investească în proiectul

lor. Rothschild, care îl avusese, o vreme, angajat pe Emile, a fost reticent la început. în definitiv, fraţii Pereire erau relativ tineri (în 1835 Emile avea 35 de ani, iar Isaac, vreo 20), pe când Rothschild, deşi nu depăşise 50 de ani, domnea peste un domeniu extins şi puternic al finanţelor si al băncilor.

Desigur că nu fusese întotdeauna aşa. Cei din familia Rothschild, ca şi cei din familia Pereire, erau evrei, dar îşi aveau originea în ghetoul din Frankfurt, foarte clar delimitat. De acolo, Mayer, patriarhul familiei Rothschild, observase oportunităţile de afaceri când francezii invadaseră Germania, în anii ’90 ai secolului al XVIII-lea, iar războaiele ulterioare ale Marii Britanii cu Franţa au creat şi mai multe ocazii pentru Mayer Rothschild şi pentru cei cinci fii ai săi. „Este mai bine să avem de-a face cu un guvern aflat în dificultate, decât cu unul care are norocul de partea sa”, le-a împărtăşit Mayer fiilor săi şi a mai adăugat că: „dacă nu-i poţi face să te iubească, atunci fa-i să se teamă de tine”—. Până în 1825, cei cinci fraţi Rothschild erau stabiliţi temeinic la Viena, Frankfurt şi Napoli, dar şi la Londra şi Paris şi, cu toate că fiecare fiu avea propriul său domeniu de activitate, familia a rămas unită pentru a crea o

singură entitate multinaţională. Odată cu bogăţia a venit statusul, iar Jacob Rothschild a devenit baronul James de Rothschild, consul general al Austriei la Paris, cavaler al Legiunii de Onoare franceze, iar după moartea fratelui său mai mare a devenit conducătorul clanului Rothschild – o personalitate redutabilă în finanţele franceze, precum şi în cele internaţionale.

în 1835, James de Rothschild s-a asociat cu fraţii Pereire si cu alti doi investitori, continuând să-si ofere sprijinul când fraţii Pereire şi-au sporit ambiţiile şi au prelungit linia de cale ferată mai întâi până la Versailles, apoi până la Rouen şi Le Havre. Curând, fraţii Pereire s-au asociat cu Rothschild pentru Chemin de Fer du Nord, care lega Parisul de Lille si de Bruxelles, si care a devenit prima mare linie de cale ferată a Franţei – inaugurată în 1846 cu o ceremonie frumoasă tinută la noua Gare du Nord. La festivităţi a participat un număr impresionant de duci şi de celebrităţi, inclusiv Victor Hugo şi Alexandre Dumas, pe când, în Lille, a avut loc un banchet cu 2 000 de persoane şi s-a interpretat *Chant des chemins defer* (Cântecul căilor ferate), o cantată în şase părţi pentru tenor şi cor, compusă special pentru acest eveniment (şi dirijată) de renumitul compozitor

Hector Berlioz.

în acest moment, James de Rothschild era încă puternic implicat în finanţarea proiectelor fraţilor r £ j r »

Pereire, dar între cele două părţi începeau să apară tensiuni. Rothschild avea obiceiul să-si asume meritul pentru succesul lor comun ca şi când ar fi fost triumful său personal, rezultatul propriei sale viziuni, în timp ce fraţii Pereire, la rândul lor, nu se sfiau să-şi afirme propriile realizări. Relaţiile dintre Rothschild si fraţii Pereire au continuat să se deterioreze din cauză că fraţii Pereire, pe care Rothschild îi privea ca pe nişte parveniţi, avuseseră tupeul să cumpere o moşie lângă castelul său de la ţară. Şi mai important, încordarea dintre părţi s-a intensificat pentru că au adoptat obiective diferite: Rothschild voia să evite riscurile, în timp ce fraţii Pereire continuau să pună presiuni pentru dezvoltare.

Pe măsură ce se apropia anul 1848, James de Rothschild era îngrijorat de posibilitatea unor frământări sociale viitoare, deşi nu a prevăzut amploarea a ceea ce avea să urmeze. O economie stagnantă şi o masă în fierbere de oameni nemulţumiţi însemnau probleme, iar acest gen de probleme semnala, pentru cei din familia Rothschild, un pericol: revoluţiile determină scăderea

valorii obligaţiunilor de stat, iar familia Rothschild deţinea o mare parte din imensa lor bogăţie sub formă de obligaţiuni. De fapt, în perioada 1848-1849, cei din familia Rothschild au suferit pierderi financiare din cauza efectelor devastatoare ale revoluţiei din Franţa si din

întreaga Europă, dar au reuşit să supravieţuiască, în principal pentru că s-au sprijinit reciproc, aşa cum au procedat întotdeauna. Totuşi, ei (şi James, în mod special, în calitate de conducător al „firmei") au ieşit din asta cu o preferinţă crescută pentru evitarea riscurilor, chiar dacă însemna o profitabilitate mai mică. Pe termen lung, potrivit lui James, era un lucru logic.

Revoluţia din 1848 din Franţa nu numai că a

prăbuşit valoarea obligaţiunilor, dar apariţia societăţilor pe acţiuni si a societăţilor cu

răspundere limitată a diminuat o parte din hegemonia financiară a familiei Rothschild. Fraţii Pereire, în special, care fuseseră cândva dependenţi de Rothschild pentru finanţare, aveau acum alte oportunităţi de obţinere a banilor şi erau pe cale să le folosească.

Fraţii Pereire nu ar fi putut să aleagă un moment mai bun pentru a începe să

se dezvolte. Ludovic- Napoleon era, ca şi ei, de mult timp interesat de teoriile lui Saint-Simon, care promiteau o perioadă de creştere a prosperităţii pentru toti, în
X
schimbul investiţiilor în industrie – un final fericit care ar fi consolidat cu siguranţă însăşi guvernarea lui Ludovic-Napoleon. în consecinţă, imediat după lovitura sa de stat, prinţul-preşedinte a luat măsuri de încurajare a dezvoltării industriei, în special în beneficiul acelor aventurieri neînfricaţi care erau implicaţi în construirea de căi ferate în întreaga Franţă.

Ludovic-Napoleon nu a fost nevoit să înceapă de la zero. Timp de un deceniu, în perioada de pionierat a căilor ferate, statul îşi asumase rolul de gestionare a infrastructurii feroviare, în vreme ce companiile private au primit responsabilitatea de instalare a şinelor, a staţiilor şi a altor componente ale suprastructurii. Tot de atunci, statul îşi păstrase şi dreptul de control asupra concesiunilor şi de a opera contractele de leasing. Ludovic-Napoleon, realizând că pusese mâna pe gâscă proverbială cu ouăle de aur, era generos în împărţirea acestor concesiuni: la începutul anului 1852, la scurt timp după lovitura de stat, a acordat, fără restricţii, concesiuni pentru noi linii, printre care Lyon-

Marea Mediterană şi Paris-Lyon, dând companiilor arende operaţionale generoase (de obicei pe 99 de ani), pentru a le permite să-şi eşaloneze costurile iniţiale. Până în 1857, el a acordat 25 de concesiuni pentru calea ferată, alte
30 urinând pe parcursul anilor de guvernare rămaşi.

Deloc surprinzător, după o perioadă de stagnare între 1848 şi 1851, cifrele pentru investiţiile feroviare au explodat, crescând de cinci ori în următorii cinci ani. Fraţii Pereire erau într-o postură care le permitea să profite de acest lucru, în loc să se bazeze pe banii lui Rothschild, au descoperit o nouă sursă de venituri care rivaliza cu însăşi bogăţia familiei Rothschild.

în noiembrie 1852, Ludovic-Napoleon (în ultimele sale zile ca prinţ-preşedinte al celei de-A Doua Republici) a semnat decretul de autorizare a înfiinţării Credit Mobilier, o nouă formă de
instituţie financiară promovată de mereu inventivii fraţi Pereire. Numită iniţial *Banque des grands travaux,* până când ministrul finanţelor s-a opus cuvântului „bancă” din denumire, această instituţie – o societate pe acţiuni – a fost creată pentru a împrumuta bani nu numai

guvernelor, ci şi companiilor industriale noi sau în curs de dezvoltare, precum şi afacerilor angajate în comerţ sau în lucrări publice. Mai mult decât atât, aceasta urma să-şi obţină capitalul nu de la bancheri precum Rothschild, ci printr-un volum mare de obligaţiuni de stat emise publicului larg. A fost o idee strălucită, care, având în vedere valoarea nominală a acţiunilor de numai 500 de franci, a fost gândită pentru a atrage un spectru larg de investitori. Fraţii Pereire nu trebuiau să adauge niciun ban de la ei.

Nu se ştie dacă Credit Mobilier era sau nu menit să fie o provocare directă la adresa puterii financiare a lui Rothschild, însă era, cu siguranţă, un răspuns la alianţa lui James Rothschild cu Paulin Talabot, concurentul fraţilor Pereire, şi la manevrele lui Rothschild de a-i ţine departe pe Pereire de sprijinul financiar pentru propriile lor întreprinderi feroviare. Fraţii Pereire au găsit acum un aliat binevoitor în Ludovic-Napoleon, care s-a confruntat cu o opoziţie considerabilă din partea extrem de conservatorului sector bancar francez, care nu avea niciun interes faţă de obiectivele saint-simoniene ale lui Ludovic- Napoleon. Prinţul-preşedinte vedea Credit Mobilier ca pe un promotor

binevenit al genului de expansiune a afacerilor şi de dezvoltare a infrastructurii pe care şi-l dorise atât de mult, şi nici nu s-a obosit să consulte Banque de France[1] pe această temă. A rămas, de asemenea, neclintit în faţa avertizărilor lui Rothschild în privinţa pericolelor societăţilor pe acţiuni, în general, şi a uneia condusă de fraţii Pereire, în special. Ludovic-Napoleon, care era foarte conştient de preferinţa lui Rothschild pentru monarhia orleanistă anterioară, a ridicat doar din umeri la avertismentele primite, păstrând ani la rând relaţii reci cu James de Rothschild.

Credit Mobilier a debutat strălucit, acţiunile sale de 500 de franci crescând imediat în valoare. La apogeu, la începutul anului 1856, se tranzacţionau cu aproape 2 000 de franci. în scurt timp, Credit Mobilier finanţa căi ferate, mine de cărbune si

> > > companii de gaze, printre numeroasele sale iniţiative pe scară largă, incluzând mai ales reconstrucţia Parisului, pe care a întreprins-o prin a sa Compagnie Immobiliere. Nu va trece mult timp până când Credit Mobilier va fi în măsură să ameninţe familia Rothschild nu numai în Franţa, dar şi în întreaga Europă şi în afara acesteia.

Fraţii Pereire au găsit un aliat în Ludovic- Napoleon, dar şi Ludovic-Napoleon a găsit un aliat valoros în fraţii Pereire. Contele de Persigny, de multă vreme mâna dreaptă a lui Ludovic-Napoleon, a remarcat, ulterior, că era necesar să fie găsit „un instrument care să elibereze noul regim de dominaţia pe care finanţatorii o exercitau, de regulă, asupra guvernelor”, mai ales de când interesele financiare consacrate erau atât de ostile faţă de Ludovic-Napoleon şi de obiectivele sale. Fără Credit Mobilier, a adăugat el, politicile lui Ludovic-Napoleon „nu ar fi fost atât de îndrăzneţe şi de lipsite de restricţii cum au fost”—.

Aceste politici îndrăzneţe s-au concentrat pe obiectivele pe care prinţul-preşedinte le dorea de mult timp pentru Paris şi pe care a continuat să le promoveze. După ce începuse deja Bois de Boulogne şi extinderea spre est a Rue de Rivoli, la începutul anului 1852, a acceptat provocarea de a crea o arteră care să străbată oraşul de la nord la sud, începând de la actuala Gare de l’Est şi ducând acest nou traseu, numit Bulevard de Strasbourg, până la Grands Boulevards, unde a devenit Bulevard Saint-Denis. Iar acesta a fost doar începutul. Voia să facă mult mai mult. Cu toate acestea, din păcate, începea să

rămână fără bani.

Persigny, acum ministru de interne, a venit cu ideea că aceste imense lucrări pu-blice ar trebui privite ca o investiţie, ca nişte „cheltuieli productive”. După cum spunea el, cheltuielile enorme pentru lucrările publice necesare transformării Parisului „ar ajuta cu siguranţă finanţele oraşului prin producerea unei deplasări a afacerilor şi bogăţiei înspre capitală”. Peste câteva luni, un chip nou din preajma lui Ludovic- Napoleon, Georges Haussmann, avea să aducă acelaşi argument, asumându-şi meritul pentru descoperire, care a creat premisele gloriei şi opulenţei celui de-Al Doilea Imperiu.

între timp, prefectul Senei al lui Ludovic- Napoleon, Jean-Jacques Berger, avea o orientare conservatoare şi nu era dispus să continue lucrările fără bani gheaţă. Ludovic-Napoleon avea nevoie de bani pentru marea renovare a Parisului pe care tocmai o începuse şi, în scurt timp, a apelat la fraţii Pereire.

Instalat acum în siguranţă la Bruxelles, Victor Hugo şi-a continuat opoziţia faţă de Ludovic- Napoleon. în martie 1852, a contestat planul prinţului-preşedinte de a demola vechea biserică Saint-Germain

l’Auxerrois pentru a face loc extinderii Rue de Rivoli până la Hotel de Viile şi dincolo de acesta. Hugo a publicat imediat un articol indignat în *Revue des Deux Mondes,* intitulat „Guerre aux Demolisseurs!” (Război împotriva demolatorilor!). Biserica, situată vizavi de Palais du Louvre, care servise timp de secole ca biserică parohială a palatului, a intrat în istorie în 1572, când clopotul ei a dat semnalul pentru infamul masacru de ziua Sfântului Bartolomeu. Mai preocupat de deschiderea unei perspective asupra colonadei Luvru decât de istorie, Ludovic- Napoleon nu anticipase câtă opoziţie putea să stârnească şi chiar stârnise Hugo. în cele din urmă, prinţul-preşedinte a cedat, şi-a schimbat planurile şi biserica a fost salvată.

însă Hugo încă nu terminase cu Ludovic- Napoleon. în acea lună de iulie, a publicat *Napoleon-le-Petit,* un atac dur la adresa prinţului- preşedinte şi a guvernului autoritar pe care îl instituise. „Din a doua jumătate a lui decembrie 1851”, scria Hugo, „o ambuscadă reuşită, o crimă odioasă, respingătoare, infamă, fără precedent, având în vedere epoca în care a fost comisă, a triumfat şi a preluat controlul”. înainte de această dată, a continuat Hugo, liderii dreptei au afirmat deschis despre Ludovic-

Napoleon că: „Este un idiot”. Dar, a adăugat Hugo, ameninţător, „se înşelau”. într-adevăr, acest om „ştie ce vrea si merge direct la ţintă; poate, prin intermediul justiţiei, al legii, al raţiunii, al cinstei, al umanităţii, însă, totuşi, direct”.

Caracterizându-l pe Ludovic-Napoleon drept o persoană care „minte aşa cum alţi oameni respiră”, Hugo l-a blamat ca fiind cineva care ar face orice pentru a-şi atinge scopurile. Cu toate acestea, Hugo a refuzat să facă din prinţul-preşedinte un om important, chiar dacă unul malefic: „Deşi a comis crime enorme”, a concluzionat Hugo, „va rămâne un ins neînsemnat. Nu va fi niciodată altceva decât strangulatorul nocturn al libertăţii”—.

Ludovic-Napoleon poate că era neînsemnat în ochii lui Hugo şi ai altor persoane, dar prinţul- preşedinte era totuşi periculos, iar Hugo ştia acest lucru. Imediat după publicarea cărţii, anticipând problemele, Hugo a plecat din Bruxelles într-una dintre Insulele Canalului Mânecii, Jersey, unde şi- a adus familia (şi amanta), pentru a fi în siguranţă alături de el. De acolo, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a introduce clandestin o mică ediţie a lui *Napoleon-le-Petit* în Franţa, unde a ajuns, cu miile, în baloturi de fân, bărci

de pescuit, bucăţi de lemn scobite sau cufere cu fund dublu. Chiar şi baloanele au fost folosite pentru a purta în zbor minuscula carte-bombă în Franţa lui Ludovic-Napoleon. Au venit în ajutor şi turiştii, cu numeroase şiretlicuri pentru a introduce în ţară cartea interzisă, dar funcţionarii vamali au devenit atenţi la problemă, ceea ce a dus la cozi lungi la frontieră, interogatorii, şi, ocazional, chiar la percheziţii corporale.

Hugo a privit toate aceste întâmplări cu satisfacţie. „Rolul meu”, a spus el, „este cumva sacerdotal. Am luat locul magistraturii şi al clerului. Spre deosebire de judecători, eu judec şi, spre deosebire de preoţi, eu excomunic”—.

în ciuda represiunii, până la sfârşitul lui martie 1852, în Paris se reluase viaţa obişnuită, fusese ridicată starea de asediu, iar speculaţiile feroviare erau privite acum cu entuziasm. Ludovic-Napoleon distra mii de oameni cu balurile magnifice din Tuileries şi Ecole Militaire, şi a oferit maselor un spectacol strălucitor cu un magnific foc de artificii, pe 15 august, data de naştere a unchiului său imperial. După cum a remarcat cu perspicacitate prinţul-preşedinte, „Viitorul aparţine oamenilor apatici”—.

Cei pregătiţi să lucreze din greu şi să valorifice vântul schimbării în propriul interes propăşeau deja în Parisul lui Ludovic-Napoleon. Unul dintre aceştia era Aristide Boucicaut, fiul unui pălărier normand care se stabilise la Paris şi ajunsese într-o poziţie de o anumită responsabilitate, într-un mic magazin. în 1852, după ce a economisit sau a împrumutat 50 000 de franci, s-a asociat cu un alt om de afaceri dispus să deschidă, pe malul stâng al Senei, magazinul Bon Marche, care, la început, a vândut doar lenjerii şi articole de mercerie şi care avea în total 12 angajaţi. Boucicaut a făcut imediat schimbări majore, introducând preţuri fixe, precum şi o politică de schimburi şi de restituire a banilor – practici noi, care vizau latura practică a doamnelor care cumpărau de acolo. A investit, de asemenea, masiv în publicitatea în ziare şi a introdus reducerile de sezon. Totuşi, după cum a recunoscut mai târziu Emile Zola în *Au bonheur des dames* („La paradisul femeilor”), cumpărătoarele erau încântate în special de ambianţa şarmantă pe care o oferea Le Bon Marche al lui Boucicaut. Căci, în acest loc agreabil, puteau să caute printr-o gamă largă de mărfuri tentante, prezentate într-un mod atrăgător.

Cufundate în această atmosferă plăcută,

seducătoare, bunurile de care nu aveau cu adevărat nevoie deveneau brusc irezistibile si Le Bon Marche a făcut repede profit. Până în 1860, Boucicaut majorase veniturile anuale ale magazinului de la 500 000 de franci la cinci milioane.

Sincronizarea lui Boucicaut a fost impecabilă, pentru că, în 1852, marea perioadă de avânt a celui de-Al Doilea Imperiu era abia la început, iar consumerismul – un concept nou pentru noua burghezie bogată – era în creştere. Creştea şi înclinaţia către distracţie şi, de ceva vreme, se formau cozi lungi pentru a vedea *La Dame aux Camelias* („Dama cu camelii”), cu care a debutat Teatrul Vaudeville din Paris, la începutul lunii februarie. Autorul piesei, Alexandre Dumas *fils,* se întorsese repede la Paris după ce îsi instalase

JT JT >

celebrul tată la Bruxelles, fiind nerăbdător să participe la repetiţiile pentru *La Dame aux Camelias.* Era, în definitiv, prima sa piesă, pe care o adaptase după romanul cu acelaşi nume, iar povestea îi era dragă inimii lui. Dumas *fils,* care era tot atât de romantic ca şi tatăl său, deşi mult mai puţin bombastic şi auto-indulgent, a scris *La Dame aux Camelias* în memoria

frumoasei curtezane Marie Duplessis, care inspirase marea şi tragica poveste de dragoste din tinereţea sa.

Când a cunoscut-o Dumas *fils,* Marie Duplessis era tânără şi drăguţă, emanând genul de fragilitate care cerea protecţie. Ea recursese însă la cheltuieli

nesăbuite si la băutură pentru a se îndepărta de >1 JT plictiseală şi nefericire, pe care admiratorii ei făceau orice pentru a o diminua. Pretenţiile sale au crescut proporţional cu bunăvoinţa lor de a le îndeplini, însă ea a rămas nefericită. Chiar şi trandafirii lor o lăsau rece. Poate era alergică la trandafiri sau poate că nu, dar aceştia o făceau să ameţească. Suporta doar cameliile, care sunt inodore.

Dumas, care pe atunci nu avea decât 20 de ani, s-a îndrăgostit fără speranţă de Marie Duplessis şi a devenit nerăbdător să-i ofere protecţia de care avea aceasta nevoie. Din nefericire, el nu poseda averea necesară, iar Duplessis era obişnuită să risipească averi. Desigur, Dumas *pere* a fost unul dintre cei mai de succes dramaturgi şi romancieri ai secolului, cu un venit pe măsură, dar era, în felul său, tot atât de iresponsabil cu banii cum era şi Marie Duplessis. Indiferent cât de mulţi bani

câştiga (şi erau foarte mulţi), Dumas *pere* reuşea întotdeauna să cheltuiască mai mult decât obţinea.

Un afemeiat notoriu (la fel ca prietenul său, Victor Hugo), cheltuia fără măsură, era o ţintă uşoară pentru cei care cereau bani cu împrumut şi o întreţinea nu numai pe amanta din acel moment, ci şi pe cele care fuseseră înaintea ei.

Dumas *fils* nu avea nici gustul tatălui său pentru aventură, nici apetitul lui gargantuesc pentru viaţă. Avea, însă, această singură iubire şi voia cu disperare să o păstreze pentru el. Nu a fost să fie. Marie Duplessis nu numai că era o devoratoare de averi, dar suferea şi de o boală de plămâni pe care secolul al XIX-lea o privea cu o înfiorare impregnată de romantism. Dacă fetele tinere şi frumoase trebuiau să moară, în romanele din secolul al XIX-lea, acesta era modul în care se întâmpla şi, în momentul în care a întâlnit-o tânărul Dumas, Marie Duplessis se afla într-o fază avansată de tuberculoză.

Tandru şi plin de compasiune în iubirea lui, tânărul Dumas a cucerit-o şi se pare că ar fi visat să o schimbe. Schimbarea, cu toate acestea, s-a dovedit imposibilă. Chiar mai rău, pe măsură ce datoriile lui Dumas au început să crească, a ajuns să-şi dea seama că Duplessis îl înşela. în cele din urmă, tânărul, rănit, a părăsit-o

pe frumoasa curtezană. Câteva luni mai târziu, auzind că era foarte bolnavă, i-a scris ca s-o implore să îl ierte, dar ea nu i-a răspuns niciodată. Deşi, de acum, nu mai era decât o palidă fantomă a ceea ce fusese cândva, ea continua să viziteze toate saloanele elegante pe măsură ce boala îi progresa. După un declin lung şi dificil, în cele din urmă, Marie Duplessis s-a stins din viaţă.

Tânărul Dumas a fost devastat de această veste şi, după ce a aflat de moartea ei, a scris un roman despre ea, *La Dame aux Camelias.* în acesta, a zugrăvit-o pe Dama cu camelii aşa cum şi-ar fi dorit el să fie. Marie Duplessis nu s-ar fi recunoscut niciodată într-o penitentă care renunţa la viaţa ei înjositoare pentru bărbatul pe care îl iubea. Dar povestea a fost de un romantism sfâşietor si a avut un succes uriaş. A devenit un succes si mai mare când Dumas a transformat-o în piesă de teatru.

Curând după aceea, Giuseppe Verdi a transformat povestea în *La Traviata* („Femeia decăzută”), care a debutat la opera La Fenice din Veneţia, în martie 1853.

în această perioadă, moartea tragică a tinerelor fete frumoase devenise o marcă

a literaturii romantice, înghiţită de un public avid de lacrimi vărsate în confort. O temă înrudită, popularizată pentru prima dată de Henry Murger în *Scenes de la vie de boheme* („Scene din viaţa de boem”), era orice poveste care implica suferinţa romantică a artiştilor săraci, de preferinţă a celor care îşi câştigau traiul mizer în mansardele din Cartierul Latin din Paris. în timp, Giacomo Puccini avea să transforme poveştile lui Murger în opera *La Boheme,* dar, până în anii 1850, *Scenes de la vie de boheme* ajunsese deja la un public entuziast, mai întâi sub formă de povestiri, apoi ca piesă de teatru si, în cele din urmă, sub forma unei cărţi apărute în 1851. Pe parcurs, termenul „boem” a devenit denumirea oferită unui anumit stil de viaţă, dedicat artelor creative. Deşi acest stil de viaţă era renumit ca fiind vesel, romantic şi lipsit de griji, Murger a arătat limpede că, în ciuda momentelor de umor, speranţă şi bravadă, era o viaţă dezolantă, împletită cu tristeţe şi de o sărăcie strivitoare.

Murger şi-a bazat povestirile şi cartea pe propria sa experienţă dificilă, ca scriitor înfometat care locuia într-o mansardă din Paris, unde el şi confraţii săi, scriitori, muzicieni şi artişti (precum şi femeile care locuiau cu ei) îşi alinau necazurile vieţii de fiecare zi cu o

camaraderie binevoitoare, împărtăşind cu toţii din puţinul pe care-l aveau doar ca să supravieţuiască. „Băutorii de apă”, se autointitulau ei în glumă, întrucât abia dacă aveau suficienţi bani să-şi cumpere vin. Iubirea, devotamentul şi sexul jucau un rol esenţial în această existenţă dificilă, dar visul la o performanţă creatoare îi stimula pe aceşti artişti şi intelectuali să continue, alături de hotărârea de a nu-şi trăda propria viziune doar pentru bani. *Artă de dragul artei* era crezul lor.

Deşi termenul de „boem” ajunsese deja să descrie stilurile neconventionale de viată ale tinerilor romantici dintr-o epocă anterioară şi se referea inclusiv la ţigani şi la popoarele nomade, Murger a fost cel care a consacrat pentru totdeauna cuvântul „boem” ca având semnificaţia unei subculturi artistice care a propăşit sau cel puţin a persistat în mediile urbane dense – mai ales în Paris. După cum spunea el: „Astăzi, la fel ca în trecut, orice om care intră pe calea artei, având arta ca unic mijloc de întreţinere, trebuie să treacă prin boemie”. Iar boemia, pentru Murger, ca pentru mulţi alţii, nu putea să existe decât la Paris, Parisul Cartierului Latin: „Boemia”, a afirmat el, „nici nu există, nici nu poate să existe altundeva decât la Paris”.

Cu toate acestea, Murger nu era îndrăgostit de viaţa boemă. „Boemia este o etapă din cariera artistului”, scria el; „este preambulul Academiei, spitalului sau morgii”—. Ştia ce spune. Murger, fiul unui portar, dusese viaţa unui scriitor înfometat şi s-a folosit pe el însuşi ca model pentru Rodolphe din *Scenes de la vie de boheme.* Viata lui fusese

plină de greutăţi, dar nu pentru că aşa şi-o dorise. Romanul său – spre deosebire de opera lui Puccini – nu se încheia cu moartea lui Mimi, ci cu personaje care renunţau la apucăturile boeme şi intrau în societatea burgheză, găsind acceptare în cercurile oficiale şi învăţând să-şi plătească datoriile. De data aceasta, mai degrabă decât să se întoarcă la vechile lor obsesii, sunt destul de pregătiţi să-şi respingă principiile anterioare şi trecutul jerpelit pentru o locuinţă călduroasă şi o masă bună.

„Nu-mi mai pasă de nimic în afară de ceea ce este bun şi confortabil”, afirmă unul dintre personaje—. Boemia poate că fusese bună o perioadă, dar nu pentru o viaţă întreagă.

Boemia de pe malul stâng al Senei din Paris convieţuia îndeaproape cu oamenii

cei mai săraci dintre săracii cu sau fără un loc de muncă. Şi, izolată în mijlocul tuturor acestor lipsuri, era Sorbona.

Fondată în 1257 de un cleric de rang superior, Robert de Sorbon, scopul său iniţial fusese să ofere un mic colegiu pentru găzduirea studenţilor săraci de la Universitatea din Paris. Universitatea însăşi, înfiinţată în anul 1200, îşi datora existenţa tensiunilor din lumea universitară, protestelor studentesti si deciziei monarhului de a acorda studenţilor anumite drepturi şi protecţii. Acestea se bazau în mare măsură pe aplicarea lor de către puternica Biserică Romano-Catolică, sub a cărei jurisdicţie au ajuns acum studenţii. Acest lucru i-a deranjat pe unii dintre ei, deoarece conceptul de separare a Bisericii de stat era încă foarte departe, într-adevăr, a fi student în acele vremuri însemna să fii cleric, chiar dacă unul de rang modest. Ani la rând, acest amalgam de studenţi afiliaţi religios, dar exasperant de laici, a mărşăluit prin Paris, supărându-şi profesorii şi făcând prăpăd prin tavernele locale. în cele din urmă însă, toti reuşeau să îndrepte lucrurile.

Apoi, în secolul al XIII-lea, şi-au făcut apariţia membrii ordinelor dominican şi franciscan, nou înfiinţate. Aceşti nou-veniţi, care proveneau din ordinele mendicante sau ale călugărilor cerşetori,

nu aveau prea multe în comun nici cu cei destinaţi să devină preoţi, nici cu cei care aveau să devină membri ai ordinelor monahale. Călugării dominicani si franciscani erau din ordine care urmăreau scopuri educative şi i-au adus cu ei pe unii dintre cei mai străluciţi profesori ai vremii, inclusiv pe tânărul Thomas Aquinas. în curând, între aceştia şi Facultatea de Teologie a Universităţii (aflată pe atunci la Notre-Dame) a izbucnit un conflict, iar Universitatea a încercat să îi expulzeze pe aceşti nou-veniti. Nu peste mult timp, altercaţia a ajuns la urechile Vaticanului, ceea ce a dus la excomunicare si la închiderea
> temporară
a Universităţii.

Atunci, Robert de Sorbon a început să caute soluţii imobiliare pe malul stâng al Senei. A cumpărat mai multe proprietăţi, intenţionând să le transforme în locuinţe pentru studenţii săraci – în special pentru cei care nu erau călugări dominicani sau franciscani. Nu întâmplător, Sorbon era capelanul regelui Ludovic al IX-lea (cunoscut în istorie ca Sfântul Ludovic), care a susţinut acest proiect. în definitiv, dominicanii şi franciscanii intrau sub autoritatea directă a Papei şi, în ciuda sfinţeniei sale, Ludovic nu era un papă-

lapte atunci când se punea problema protejării prerogativelor sale regale. Proiectul lui Sorbon oferea un mod de a se opune în tăcere călugărilor, fără o confruntare directă.

Având în vedere acest semn regal de aprobare, Colegiul de la Sorbon sau Sorbona, a prosperat. în loc să concureze cu Facultatea de Teologie, acesta o susţinea, oferind cazare şi masă celor mai săraci studenţi ai săi. Cu timpul, Colegiul Sorbon a înlocuit mănăstirea Notre-Dame ca sediu oficial al Facultăţii de Teologie şi, până în secolul al XVII- lea, Sorbona devenise o putere recunoscută în cercurile teologice. îşi depăşise, de asemenea, în mod evident, facilităţile de acum modeste, iar cardinalul Richelieu – puternicul prim-ministru al lui Ludovic al XlII-lea, care era şi cancelar al Sorbonei – înlocuise structurile medievale ale acesteia cu o structură mult mai mare si mai fastuoasă, al cărei element central era o capelă în stil baroc impresionantă, care avea să găzduiască, în cele din urmă, magnificul mormânt al lui Richelieu.

Nu este surprinzător că teologii Sorbonei nu sau adaptat prea bine la lumea din ce în ce mai seculară şi mai ştiinţifică a Iluminismului, iar până la Revoluţie, Facultatea de Teologie

câştigase o binemeritată reputaţie pentru conservatorismul ei de neclintit. Acest conservatorism nu le cădea bine revoluţionarilor, care au închis întreaga universitate, inclusiv Sorbona. Abia începuseră aceştia să-şi înfiinţeze propriul sistem educaţional, laic, cu o orientare ştiinţifică, când a venit la putere Bonaparte – aducând universitatea sub supravegherea sa imperială, îndepărtând orice referire la Iluminism si restaurând Facultatea de Teologie. Nu era acelaşi lucru cu restaurarea Sorbonei, care, o perioadă, fusese ocupată de un grup de artişti recent evacuaţi din reşedinţele lor de la Luvru.

La scurt timp după întoarcerea la putere, monarhii din Casa de Bourbon i-au expulzat din nou pe aceşti artişti, iar Sorbona a devenit sediul Facultăţilor de Litere şi Ştiinţe, precum şi al Facultăţii de Teologie. Numai că obiectivul Bourbonilor obtuzi la minte nu era doar să restaureze Sorbona si nici chiar să-i extindă misiunea, ci să aducă Facultăţile de Litere si Stiinte sub influenţa conservatoarei Facultăţi de Teologie a Sorbonei. Au avut doar un succes partial în această privinţă şi, în momentul în care Ludovic- Napoleon a examinat situaţia, rezistenţa faţă de clericalism, în Sorbona, era în creştere.

însă ce a atras în mod special atenţia lui Ludovic-Napoleon asupra Sorbonei era locaţia sa, în centrul unei încurcături de străzi întunecate si înguste, locuite nu numai de studenţi, ci şi de o junglă densă a săracilor din Paris. Acesta era unul dintre cartierele Parisului care izbucnise cu cea mai mare violenţă în timpul zilelor sângeroase din iunie 1848 şi rămăsese un focar apăsător de mânie şi amărăciune, predispus la insurecţie. Ludovic- Napoleon privea întreaga zonă ca pe o molimă care trebuia eradicată şi s-a pregătit de la început pentru demolări extinse, nu numai pentru aerisirea cartierului şi îmbunătăţirea panoramei şi a fluxului traficului, ci şi pentru a împiedica ridicarea viitoarelor baricade.

Mai exact, planul său – pe care l-a început în 1852 – era să facă o străpungere prin Rue des Ecoles, pentru a crea astfel o mare arteră cu orientarea est-vest pe malul stâng al Senei, paralelă cu Rue de Rivoli de pe malul drept. în plus, această curăţare urbană ar fi izolat şi Sorbona, făcând din aceasta „o monumentală insulă independentă, cu un acces uşor de controlat” în eventualitatea unor tulburări care ar fi avut loc în apropiere—.

Avea să fie o acţiune amplă, dar Ludovic- Napoleon nu avea scrupule în

ceea ce facea. în definitiv, el exercita deja puterile unui monarh absolut şi se aştepta ca, în curând, să deţină şi titlul imperial.

Pregătindu-se de preluarea finală a puterii, Ludovic-Napoleon a decis să viziteze sudul Franţei, unde bonapartismul nu fusese niciodată popular şi unde populaţia avea nevoie de o convingere minuţioasă. Urmând un traseu ceremonial pe care erau aliniate trupe care strigau „Trăiască împăratul!” şi care era înveselit de divertisment şi festivaluri, prinţul-preşedinte a ţinut o serie de discursuri importante în care şi-a asigurat audienţa că nu se gândea decât la bunăstarea acesteia şi că, sub domnia sa, Franţa va rămâne întotdeauna un bastion al păcii şi prosperităţii. Cu un semn din cap expresiv, adresat Bisericii, el a aşezat şi religia şi moralitatea în aceeaşi categorie lăudabilă.

La Bordeaux, Ludovic-Napoleon a avut parte de o primire extrem de regală, pusă la punct de prefectul oraşului, Georges Haussmann, care a făcut exact genul de impresie la care spera asupra prinţului-preşedinte. Este evident, au agreat, în cunoştinţă de cauză, cei din jurul lui Haussmann, prefectul acesta se

putea aştepta să obţină un mare beneficiu datorită covorului roşu pe care îl desfaşurase atât de magnific.

Acum, însă, privirile erau aţintite asupra printului-presedinte care aproape că pusese mâna r j JT > JT r JT pe coroana imperială mult dorită. Cu orice potenţială opoziţie zdrobită, Ludovic-Napoleon a făcut acest ultim pas la întoarcerea la Paris, în acea toamnă, revizuind Constituţia, pentru a obţine titlul de împărat – ca Napoleon al III-lea, din respect pentru vărul său decedat, fiul lui Bonaparte, care fusese cunoscut în anumite regiuni sub numele de Napoleon al Il-lea.

Prezentând acest eveniment important (dar, în niciun caz, neaşteptat) în faţa alegătorilor, pentru ratificarea sa, noul împărat a fost încântat să primească un vot covârşitor de aprobare. Bazându-se pe acesta, a continuat cu proclamarea oficială a celui de-Al Doilea Imperiu, la 2 decembrie 1852, aniversarea loviturii sale de stat precum şi a duetului de date care aminteau de primul Bonaparte.

Al Doilea Imperiu al lui Napoleon al III-lea era pe punctul de a începe.

---

1 Banque de France este banca centrală a Franţei, având sediul central la Paris. A fost înfiinţată la 18 ianuarie 1800 de către Napoleon I (n. red.).

CAPITOLUL 3

(ui^numn in/'iîi în âeenn

(1853)

Georges-Eugene Haussmann, care era pe punctul de a deveni al doilea cel mai puternic om din imperiu, în ciuda numelui său germanic, era francez. Născut în 1809 la Paris, nu departe de l’Etoile (în prezent Place Charles-de- Gaulle), provenea dintr-o familie care, cu mulţi ani în urmă, se mutase din Renania în Franţa, unde găsise, în acel moment, libertatea de a-şi practica religia protestantă. Haussmannii şi-au păstrat credinţa luterană de-a lungul anilor, chiar şi după ce revocarea Edictului de la Nantes, din 1685, a dus la persecuţii religioase pe scară largă în Franţa. în ciuda statutului său minoritar, Georges Haussmann a rămas protestant întreaga viată.

Haussmann a călcat pe urmele familiei sale, atât în carieră, cât şi în religie –

bunicul său fusese administrator public înainte de a deveni comisar al armatelor revoluţionare ale Rinului, iar tatăl său devenise comisar de război si ofiţer de intendentă în timpul războaielor napoleoniene. Bunicul matern al lui Haussmann, tot de origine germană protestantă, a luptat în Revoluţia Americană înainte de a servi în Marele Stat Major al lui Bonaparte, unde a fost numit baron al imperiului. Era în slujba Prinţului Eugene de Beauharnais (fiul împărătesei Josephine) când s-a născut nepotul său, Georges-Eugene. „Eugene” a fost adăugat la numele copilului în cinstea prinţului, care a fost de acord să-i fie nas.

>

Crescut în casa bunicilor săi paterni, Haussmann si-a amintit mai târziu că bunicul său [3]
se ocupase de el. „Datorită unui mare talent pentru imitaţie, comun tuturor copiilor”, a scris el în memoriile sale, „am fost influenţat de obiceiurile metodice şi principiile ordonate care dominau casa acelui om cu adevărat înţelept, la fel ca mintea sa limpede, raţională şi bine ordonată”. Acestei educaţii i-a atribuit Haussmann „simţul datoriei, fermitatea calmă si neobosita perseverenţă care mi-au dăruit capacitatea de a face fată atât de multor obstacole”[1,]

în [3] mod cert un tânăr serios, Haussmann a acordat o atentie deosebită studiilor de la [3]
prestigiosul Colegiu Henri-IV din Paris, unde a fost primul din clasă, şi a urmat, apoi, Colegiul Bourbon (în prezent Liceul Condorcet), unde a promovat bacalaureatul cu brio. Cu toate acestea, viaţa nu a fost întotdeauna uşoară pentru el. Nu numai că a avut o sănătate firavă, dar a suportat şi batjocuri şi umilinţe din cauza numelui său germanic, precum şi a religiei sale. Ani mai târziu, el a mărturisit în memoriile sale că „provenind,
cum era cazul meu, dintr-o familie care trebuise să facă faţă multor încercări pentru a-şi păstra credinţa si fiind crescut într-o comunitate î>
disidentă înconjurată de o majoritate catolică, adesea intolerantă, am învăţat din copilărie să detest persecuţia [...] şi să respect [...] toate convingerile sincere, fie ele religioase sau politice’-.

La vârsta de 17 ani, tânărul Haussmann era pregătit să urmeze studii de drept la Ecole de Droit, unde a continuat să înveţe din greu. Dar şi- a scos nasul din cărţile de drept suficient de mult pentru a-şi lărgi orizontul prin participarea la prelegeri la Sorbona şi la College de France – prelegeri despre filosofie, matematică şi fizică, precum şi despre geologie şi muzică. Acest

program riguros l-a pregătit bine pentru diversele provocări din cariera pe care şi-a ales-o în administraţia publică, iar în timpul domniei lui Ludovic-Filip a avansat metodic pe scara administrativă, trecând de la o funcţie la alta, perfecţionându-şi pe parcurs abilităţile organizaţionale şi de administrare.

în momentul întâmpinării impresionante pregătite de Haussmann pentru Ludovic- Napoleon, la Bordeaux, unde era prefect, în 1852, cel dintâi se căsătorise cu o femeie bogată, avea două fiice si trăia confortabil în zona Bordeaux. Dobândise reputaţia unui explorator neobosit al zonelor geografice de care era responsabil şi unde adusese multe îmbunătăţiri – drenarea mlaştinilor

sau construirea de drumuri, de canale şi de poduri suspendate. învăţase să organizeze petreceri şi baluri (o abilitate care avea să-i fie foarte utilă) şi stabilise conexiuni importante, urmărind constant să avanseze. Câştigase, de asemenea, reputaţia de a fi tăios, nepoliticos şi arogant, şi nu se sfia să tragă sfori sau să-si arate ambiţia.

Admirat, dar nu iubit, Haussmann fusese decorat cu clasa „Ofiţer” a Legiunii de Onoare, chiar înainte de izbucnirea revoluţiei din 1848. Circulau

zvonuri despre numirea sa ca prefect de rang superior, însă revoluţia a pus acest lucru în aşteptare, chiar dacă Adunarea Constituantă devenea tot mai precaută faţă de autonomia pariziană şi restabilise vechiul sistem în care prefectul Senei, mai degrabă decât primarul, era şeful administrativ al Capitalei.

La scurt timp după alegerea lui Ludovic- Napoleon, în 1848, Haussmann s-a întâlnit cu prinţul-preşedinte, prilej cu care şi-a exprimat veneraţia faţă de prinţul Eugene şi de vechiul său bonapartism, care constituise o parte fundamentală a educaţiei sale. Ludovic-Napoleon l-a asigurat că va fi, fără îndoială, recompensat şi au urmat rapid două numiri în funcţie, niciuna dintre ele nefiindu-i pe plac lui Haussmann, dar în care acesta si-a dovedit încă o dată loialitatea si valoarea. Apoi, imediat după lovitura de stat, el s-a întâlnit cu contele de Morny, care nu a luat-o pe ocolite, ci l-a întrebat direct:

— Domnule Haussmann, eşti cu noi?

La care Haussmann a răspuns prompt:

— Viata mea îi aparţine prinţului. Folositi-mă

J X » JT J ’

fără rezerve!-

A urmat încă o numire, de data aceasta la Bordeaux şi Gironde, unde, în urma loviturii de stat din 1851, aveau loc

destabilizaări serioase. Acţionând cu fermitatea sa caracteristică, Haussmann a emis ordine stricte, inclusiv ameninţarea cu împuşcarea a oricărui rebel care purta o armă. După ce a reprimat astfel insurgenţa, Haussmann a votat acum pentru prinţul său preşedinte, care a primit preşedinţia cu un mandat extins, de 10 ani. Haussmann a pregătit apoi o întâmpinare regală pentru Ludovic- Napoleon, la Bordeaux, pe când prinţul-preşedinte se pregătea să pună mâna pe coroana imperială.

După proclamarea Imperiului de către Ludovic- Napoleon, în 1852, Haussmann şi-a dat din nou votul pentru conducătorul său – în împrejurări care se înţelege că îl favorizau. Pentru Haussmann, recompensa a venit la scurt timp după aceea, în iunie 1853, când împăratul l-a numit prefect al Senei.

Mai rămăsese încă un loc vacant important care să fie ocupat în anturajul nou-proclamatului Napoleon al IlI-lea, iar acesta era cel de împărătească. Un împărat avea neapărat nevoie de o împărătească – puţini se îndoiau de acest lucru. Chiar şi Ludovic-Napoleon, care se bucura din plin de statutul său de burlac, era înclinat, cu reticenţă, să fie de acord. Regimul său era autocratic şi

el avea deja *44* de ani. Dacă avea să dispară fără să aibă un moştenitor direct, Imperiul său, cel mai probabil, s-ar fi prăbuşit. Având în vedere acest lucru, anturajul lui Ludovic-Napoleon a purces, poate cu o grabă nepotrivită, să-i facă rost de o mireasă noului împărat – o sarcină complicată de faptul că niciuna dintre principalele case regale din Europa nu era interesată de o alianţă cu moştenitorul vechiului lor inamic

Bonaparte.

Lizzie Howard, amanta fidelă si susţinătoare a lui Ludovic-Napoleon, pare să fi visat la căsătorie, dar, în mod evident, nu era potrivită: o amantă, mai ales una de origine neînsemnată, nu putea face saltul la o poziţie atât de înaltă. Şi aşa se face că Eugenia de Montijo, o frumoasă contesă spaniolă de 26 de ani, a intrat în competiţia pentru mâna noului împărat.

Eugenia, fiica răposatului conte de Montijo, a sosit la curtea imperială, cu mama ei, în octombrie 1852, cu puţin înainte de proclamarea imperiului. A făcut imediat să se întoarcă toate capetele după ea, nu în ultimul rând cel al lui Ludovic-Napoleon. Eugenia era de o frumuseţe izbitoare, cu păr castaniu, a cărei mamă – ea însăşi o femeie frumoasă care avusese multi amanti – era hotărâtă

să găsească partide bune pentru ambele ei fiice. Cea mai mare se căsătorise deja cu un bărbat bogat în Spania. Acum, mama, Maria Manuela, pusese ochii pe Ludovic-Napoleon pentru a doua ei fiică.

Dar această fiică nu era nicidecum o molâie şi, într-o vizită anterioară la Paris, respinsese cu răceală avansurile lui Ludovic-Napoleon. Acum era hotărâtă să se păstreze pentru căsătorie. Ludovic-Napoleon, considerând că, la înaintata vârstă de 26 de ani, Eugenia era prea bătrână pentru vânătoarea de soţi, cel puţin la nivelul înalt la care acţiona ea, şi-a reînnoit stratagemele, dar fără succes. Potrivit unei istorioare despre o conversaţie auzită între cei doi la castelul

>

Compiegne, se spune că Ludovic ar fi întrebat-o:

— Care este drumul care duce la inima ta?

La care ea răspunsese:

— Cel care trece pe la biserică, Sire.

De acum, cea mai mare parte a curţii şi o bună parte a Parisului ştiau că Ludovic-Napoleon era nebun după Eugenia şi că ea îi rezista. Ca să sporească dificultăţile, miniştrii şi apropiaţii lui Ludovic se opuneau acestei partide. în cuvintele contelui de Morny: „Dacă [împăratul] nu şi-a putut găsi o

prinţesă de viţă regală, de ce nu a putut măcar să aleagă o contesă franceză şi nu una spaniolă?” De asemenea, contele de Persigny a făcut tot ce i-a stat în putintă ca să împiedice relaţia, făcând să circule pamflete care le denigrau atât pe Eugenia, cât şi pe mama ei.

Disperate să-l facă pe Ludovic-Napoleon să se decidă, Eugenia şi mama sa au decis să îl informeze pe împărat că intenţionează să părăsească Parisul. Ajungând la un bal de la curte, la braţul baronului James de Rothschild, Eugenia a fost condusă la o masă rezervată soţiilor miniştrilor lui Ludovic-Napoleon, dintre care una i-a spus, înfuriată, că nu există niciun loc la masă pentru o aventurieră străină. Altercaţia ajungând la urechile lui Ludovic-Napoleon, acesta le-a salvat pe Eugenia şi pe mama ei, invitându-le să i se alăture pe estrada imperială. A condus-o apoi pe Eugenia în sala de dans, după care au părăsit balul şi au mers în biroul său. Acolo, ea i-a spus că era pregătită să trăiască o viaţă periculoasă alături de el, dar că nu va mai rămâne la curte ca să fie insultată. Auzind aceasta, împăratul a cerut-o, în sfârşit, în căsătorie.

Scriindu-i surorii sale ca să-i împărtăşească veştile, Eugenia (care, în curând, avea să fie cunoscută sub numele de Eugenie) a mărturisit că

împăratul „a fost atât de nobil, atât de generos cu mine, mi-a arătat atât de multă afecţiune, încât mă simt copleşită chiar şi acum”. A adăugat apoi: „S-a luptat cu miniştrii săi şi a învins”. La rândul său, Ludovic-Napoleon a anunţat vestea în plenul Senatului, în Legislatură şi în Consiliul de Stat. „Am ales o femeie pe care o iubesc şi o respect”, le-a spus el, „mai degrabă decât o femeie necunoscută sau o alianţă care ar însemna atât sacrificii, cât şi avantaje. într-un cuvânt, am pus independenţa minţii, o inimă afectuoasă şi fericirea căminului mai presus de interesele dinastice”.

S-au căsătorit peste două săptămâni, la 30 ianuarie 1853, în impozanta catedrală Notre- Dame. Eugenie, care purta o rochie din catifea albă şi o coroană cu diamante, a făcut o reverenţă adâncă în fata mulţimii care aştepta la usă când a sosit ea – un gest surprinzător, dar inteligent, care a cucerit imediat mulţimea. La ieşirea cuplului din catedrală, aceasta a ovaţionat.

Dar nu toată lumea era convinsă. „Trăim într-o societate de aventurieri”, a relatat ambasadorul britanic, Lord Cowley, la Londra. „Cel mai mare dintre toţi”, a continuat el, „a fost capturat de o aventurieră”-.

Napoleon al III-lea, aventurierul recent căsătorit, s-a angajat acum în ceea ce avea să devină o epocă de o prosperitate si de o
E JT X J
expansiune uimitoare. Fără îndoială autoritar, părea totuşi sincer preocupat de bunăstarea poporului său; aşa cum afirma în proclamaţia sa din 2 decembrie 1851, el urmărea „încheierea epocii revoluţiilor prin satisfacerea nevoilor legitime ale oamenilor”. Nu că ar fi fost vreodată uşor de pătruns în mintea lui Ludovic-Napoleon.
î JT r
Zola se referea la el numindu-l „enigma, sfinxul”, iar verişoara împăratului, prinţesa Mathilde Bonaparte, care fusese pentru scurt timp logodită cu el în tinereţe, le relata fraţilor Goncourt că „dacă m-aş fi căsătorit cu el, i-aş fi despicat capul pentru a descoperi ce se află în interiorul lui”-.

Genial şi considerat fermecător de toată lumea, Ludovic-Napoleon se înfuria rareori şi, având în vedere reputaţia sa de afemeiat înverşunat, mulţi îl desconsideraseră, susţinând că este o persoană lipsită de consecvenţă, în cursul carierei sale oarecum imprevizibile. Dar această persoană inconsecventă poseda dibăcie politică şi era extrem de perspicace. Navigând cu succes în apele periculoase ale revoluţiei

din 1848 şi ale celei de-A Doua Republici, se autointitulase, în cele din urmă, împărat – peste un Imperiu restaurat, cum era el atent să sublinieze. Iar acum era hotărât să asigure măreţia Franţei – nu prin cuceriri străine, ca unchiul său, ci stimulând şi propulsând naţiunea în epoca modernă.

Al Doilea Imperiu al lui Napoleon al III-lea a aşezat la loc de cinste dezvoltarea economică, în ideea că o economie în plină expansiune ar oferi bogăţie şi bunăstare tuturor. în centrul acestei viziuni măreţe, se afla planul împăratului de a reface Parisul. Chiar înainte de proclamarea imperiului, nutrise idealuri, creând acea hartă în culori a oraşului pe care figurau priorităţile sale de schimbare şi demolare, aranjate după nuanţele culorilor. Alegând ceea ce considera a fi o cale de mijloc între reacţiune şi revoluţie, el a preluat comanda statului şi a început refacerea oraşului chiar înainte de a revendica titlul imperial.

De-a lungul secolelor, şi alţi conducători au întreprins proiecte imobiliare de proporţii, în mare măsură ca o modalitate de a le adapta la dezvoltarea Parisului şi de a-i asigura, totodată, securitatea. Aceasta însemna o succesiune crescândă de ziduri defensive, care datau încă din secolul al

III-lea, din timpul galo-romanilor, care au fortificat ceea ce este acum He de la Cite, şi, din secolul al XII-lea, din timpul regelui Filip August, al cărui zid, ancorat de fortăreaţa Luvru, mărginea ambele maluri ale Senei. Până la sfârşitul secolului al XIV-lea, oraşul, în plină dezvoltare, forţa puternic limitele zidului învechit al lui Filip, chiar în timp ce vrăjmaşii englezi făceau presiuni din exterior. Apoi, a fost ridicat un zid nou, care înconjura o porţiune mult mai mare din malul drept al Senei, care se evidenţiase ca centrul comercial al Parisului (studenţii de pe malul stâng au fost lăsaţi să se descurce singuri). Acest zid a fost ancorat în punctul cel mai estic de o nouă fortăreaţă, Bastilia. Două secole mai târziu, pe măsură ce războiul civil cuprindea Franţa, Ludovic al XIII-lea a extins acest zid, creând un locaş nou si mai mare pentru oraşul prosper din interiorul său, de pe malul drept al Senei.

Regele Soare, Ludovic al XIV-lea, a demolat aceste ziduri, afirmând că ele nu mai erau necesare, în urma înfrângerii decisive de către el a tuturor inamicilor. De aici a rezultat ceea ce aveau să devină Marile Bulevarde, pe urmele fostelor bastioane care se întindeau în semicerc din ceea ce este acum Place de la Madeleine, la vest,

până la Place de la Bastille, la est. însă zidurile de apărare erau ocolite de colectorii de taxe ai regelui, pentru că acestea serviseră la împiedicarea contrabandiştilor de a se sustrage de la tarifele regale, prin tradiţie piperate, asupra bunurilor care intrau în capitală. Soluţia găsită de rege a fost un zid nou în jurul Parisului, al cărui singur scop era să-i sprijine pe colectorii de taxe regali – cunoscuţi şi sub denumirea de perceptori sau agenţi de percepţie. Acest zid, cunoscut sub numele de zidul Ferme Generale (sau Arenda Generală – n. trad.), a fost ridicat în grabă, în anii 1780, încercuind Parisul cu mai mult de 60 de gherete de colectare a taxelor unite de un zid solid, aproximativ circular ca formă şi având o circumferinţă de peste 24 de kilometri.

Deşi gheretele de colectare a taxelor ale zidului au fost proiectate de arhitecţi şi erau frumoase, parizienii nu au fost impresionaţi, iar când a izbucnit revoluţia, aceştia le-au distrus pe toate, cu excepţia a patru dintre ele-. Dar zidul Ferme Generale a reuşit să supravieţuiască de când a fost descoperit de Napoleon Bonaparte şi de regimurile ulterioare, iar veniturile colectate prin intermediul său s-au dovedit utile. Deci această relicvă oarecum uzată era încă în picioare când

Ludovic-Napoleon Bonaparte a preluat coroana imperială.

Pe atunci, Parisul îşi continuase creşterea spre exterior în zone precum Passy, Montmartre şi Belleville. în anii ’40, reflectând asupra acestui nou inel de creştere, guvernul regelui Ludovic-Filip a înconjurat Parisul cu un zid încă şi mai mare şi mai impozant. Numite după Adolphe Thiers, premierul Franţei de atunci, fortificaţiile Thiers, cu cele 16 forturi ale lor, erau acum pregătite să reziste în fata tuturor celor care aveau să vină când Ludovic-Napoleon îşi începea domnia.

Desigur, în istoria Franţei, şi alţi conducători au căutat să înfrumuseţeze si să îmbunătăţească

Parisul, poate niciunul mai mult decât asprul şi morocănosul Henric al IV-lea, prin crearea frumoasei sale Place des Vosges din Marais şi a intrării sale armonioase şi elegante din vestul oraşului – cu adăugiri masive la Luvrul de pe partea Senei şi finalizarea Pont Neuf sau a Podului cel Nou, precum şi prin crearea Place Dauphine.

Napoleon Bonaparte avusese si el anumite aspiraţii în privinţa Parisului: „Intenţionez să fac din Paris cea mai

frumoasă capitală din lume”, a remarcat el odată şi s-a apucat de această sarcină cu un devotament şi o energie ameţitoare. El a fost responsabil de terasamentele de piatră din jurul lie de la Cite şi de-a lungul unei porţiuni de pe malurile din dreapta şi din stânga Senei. A adăugat încă patru poduri, inclusiv pasarela populară care leagă He de la Cite şi He Saint-Louis, precum şi Pont dAusterlitz, din piatră, şi Pont d’Iena (ambele numite în onoarea victoriilor pe care le câştigase), o pasarelă de fier – Pont des Arts, care leagă Luvrul de ceea ce este acum Institut de France. A început să lucreze la masiva aripă nordică a Luvrului şi a început noua Rue de Rivoli, din Place de la Concorde. Nedorind să lase locul pe care avea să-l ocupe în istorie la voia întâmplării, nu a trecut cu vederea nici monumentele dedicate propriei sale măreţii, printre care lucrările efectuate asupra Coloanei Vendome, Arc de Triomphe şi Arc du Carrousel, dar si redecorarea Bisericii La Madeleine si a

> >

Palatului Bourbon într-un stil mai potrivit cu gusturile neoclasice ale vremii.

în plus faţă de fântânile monumentale (în special Fontaine du Palmier – împodobită cu un sfinx – din Place du Châtelet), Bonaparte plănuia un vast

oraş imperial pe locul actualei Place du Trocadero şi Palais de Chaillot, pe care îl vedea întinzându-se până la Bois de Boulogne – un proiect grandios care, după Waterloo, s-a pierdut pe drum.

Succesorii lui Bonaparte, Ludovic al XVIII-lea şi Carol al X-lea, au finalizat Bourse (structura neoclasică ce găzduieşte bursa de mărfuri), precum şi o reţea de canale (Saint-Denis şi Saint-Martin) care legau buclele largi şi sinuoase ale Senei. Au continuat, de asemenea, să lucreze la Madeleine si au reluat construirea Arc de Triomphe, în timp ce dădeau în folosinţă mai multe poduri noi, inclusiv Pont de lArchveche (în mijlocul He de la Cite) şi un pod pietonal care leagă malul drept de He de la Cite (în prezent, înlocuit de Pont dArcole).

Prefectul Senei din timpul domniei regelui Ludovic-Filip, Claude-Philibert de Rambuteau, a finalizat lucrările la Arcul de Triumf, la Madeleine, la Hotel du Quai d’Orsay, la câteva primării şi a adus îmbunătăţiri unor închisori şi spitale. A pavat străzi, a construit fântâni publice, trotuare şi drenaje, a plantat copaci. Sub îndrumarea lui Rambuteau, cheiurile si zidurile de susţinere ale Senei au fost extinse, iar gazul a fost furnizat clienţilor prin concesiuni către companii private. Poate

cel mai spectaculos, Rambuteau a decis să taie direct în structura urbană o arteră dreaptă şi mare (care de atunci îi poartă numele), în onoarea sa, printr-o mahala veche din nordul Les Halles, ceea ce a necesitat un număr mare de exproprieri. Astfel, nu întâmplător, el a făcut să dispară exact străzile pe care a avut loc revolta din 1832 – cea pe care Victor Hugo a amintit-o atât de memorabil în *Les Miserables.*

Cu toate acestea, când Ludovic-Napoleon a ajuns la putere, Parisul rămânea un oraş având cu puţin sub un milion de locuitori, înconjuraţi de vechiul zid al vămii si care locuiau în case înalte, înguste, ce mărgineau străzi întunecoase şi, adesea, murdare. Mai mult de o treime din locuitori se înghesuiau în centrul mic şi dens al oraşului, unde se luptau să supravieţuiască sau duceau pur şi simplu o viaţă mizeră. Traficul din oraş era împiedicat de barierele vamale plasate pe podurile oraşului şi, deşi câteva pieţe – inclusiv Place des Vosges, Place Vendome şi Place de la Concorde – întrerupeau densitatea structurii urbane, Grands Boulevards erau aglomerate şi chiar şi Champs-Elysees era doar un drum prăfuit între Place de la Concorde si Rond-Point. Dincolo de ele, Arc de Triomphe doar marca l’Etoile, una dintre intrările prin zidul vamal, iar dincolo de zidul vamal se întindea un inel de localităţi rurale, ele însele înconjurate

sau, în unele cazuri, chiar secţionate de fortificaţiile Thiers.

Acesta era un oraş marcat de o divizare aproape violentă între opulenţă şi sărăcie, cu nu mai puţin de 650 000 de rezidenţi săraci (muncitori şi şomeri) la o populaţie de puţin sub un milion de locuitori. Vreo 180 000 de parizieni aparţineau diverselor ranguri ale clasei de mijloc sau burgheziei, pe când populaţia rămasă era, în mare parte, alcătuită din servitori care locuiau la angajatorii lor. Deja, vestul Parisului era reşedinţa celor bogaţi, în timp ce săracii se agăţau de viaţa din părţile de est şi centru.

Astfel, până în timpul domniei lui Napoleon al III-lea, Parisul devenise centrul sectorului bancar şi financiar al Franţei, precum şi al industriei şi manufacturii, opulenţa sa fiind ştirbită de zone întinse de mahalale infestate de murdărie si boli

care generau focare regulate de holeră. Această încâlceală densă de străzi întunecate şi aglomerate era un coşmar pentru oricine încerca să traverseze oraşul, fie în trăsură trasă de cai, fie călare sau mergând pe jos. Bărbaţii cărau marfa în spate sau în cărucioare ori roabe, evitând caii şi trăsurile (în 1853, vreo 6 000 de trăsuri trase de cai au traversat Grands Boulevards, într-un interval de 24 de ore). Traficul era

împiedicat de furnicarul de străduţe – „labirinturi impenetrabile”, cum le-a numit un istoric[2] – care trebuiau traversate pentru a ajunge în orice parte a oraşului. Toate acestea s-au agravat pe măsură ce populaţia oraşului a continuat să crească.

Adăugându-se la dificultatea de a ajunge dintrun loc într-altul, gările (Gare du Nord, Gare de l’Est, Gare de Lyon, Gare Montparnasse, Gare Saint-Lazare şi Gare d’Orleans, acum Gare d’Austerlitz) nu erau legate între ele şi erau greu accesibile din centrul oraşului. Trebuia făcut ceva pentru a le conecta şi a oferi acces în centru. Alte forme de transport erau tot atât de paralizate, diligenţele cu şase cai năvăleau în staţii în care era dificil de ajuns şi care erau complet inadecvate pentru a face faţă traficului. Până şi Sena era supraaglomerată, bacurile trebuind acum să oprească în afara oraşului, iar transporturile voluminoase de fân, de grâu şi de vin se îngrămădeau în aşteptarea livrării.

Ludovic-Napoleon vedea staţiile de cale ferată drept nişte adevărate porţi de intrare în oraş şi intenţiona să creeze artere de transport pe direcţiile nord-sud şi est-vest precum şi spaţii verzi în toate zonele Parisului. Şi, este adevărat, voia să deschidă zonele care fuseseră bastioane ale insurecţiei şi pentru a

facilita mişcarea trupelor – cu străzi mai largi care să nu poată fi blocate cu uşurinţă de câteva saltele si un morman de S J gunoaie. Ordinea şi prosperitatea mergeau mână în mână în modul său de gândire şi era convins că marile sale lucrări *(grands travaux* – în orig.) vor realiza ceea ce Atelierele Naţionale nu reuşiseră, oferind o soluţie la criza economică. în acelaşi timp, curăţarea oribilelor mahalale avea să îmbunătăţească, în opinia sa, moralitatea oamenilor care locuiau în ele.

Ludovic-Napoleon începuse deja lucrările, dar a fost împiedicat de prefectul de atunci al Senei, un birocrat prudent, pe nume Jacques Berger, care – spre exasperarea angajatorului său – nu era dispus să finanţeze pe credit astfel de proiecte grandioase. Spre deosebire de Berger, Ludovic-Napoleon era ferm convins că dezvoltarea amenajărilor şi a infrastructurii din Paris se va amortiza de la sine, având un efect de dezvoltare asupra economiei în ansamblu. în acest sens, a fost sprijinit de Persigny şi, în curând, avea să fie susţinut de Georges Haussmann.

Deşi Ludovic-Napoleon îşi cultivase îndelung dezideratele, avea nevoie de cineva care să le ducă la îndeplinire.

Georges Haussmann avea să fie marele său organizator, cel care avea să insiste, să îndemne si să-i transpună visurile în realitate.

Haussmann a văzut pentru prima dată harta – harta originală pe care Ludovic-Napoleon o

crease în exil şi a adus-o cu el la Paris, după alegeri – într-un tete-â-tete cu împăratul, imediat după ce a fost numit prefect. După ce manifestase entuziasmul cuvenit, l-a avertizat pe împărat că, deşi majoritatea locuitorilor Parisului ar susţine acest gen de îmbunătăţire, ar putea întâmpina opoziţie în special din partea puternicei şi bogatei *haute bourgeoisie* (înaltei burghezii – n. trad.). Ludovic-Napoleon nu a părut nici surprins, nici deranjat de această observaţie şi a răspuns că pur şi simplu va depăşi orice opoziţie prin dizolvarea Consiliului Municipal, conservator şi posibil inflexibil, şi prin crearea unui organism solidar cu care să-l înlocuiască. Haussmann, care cunoştea bine puterea împăratului, dar înţelegea pericolul creării unor duşmani de la bun început, l-a avertizat să fie precaut şi să aştepte până când astfel de măsuri aveau să fie absolut necesare (în

cele din urmă, Haussmann a avut câştig de cauză asupra consilierilor, iar Consiliul a rămas). Apoi, după o zi obositoare şi oarecum tulburătoare, Haussmann s-a mutat în anfilada sa de birouri si spaţii de locuit din Hotel de Viile.

Lucrările de la Hotel de Viile, primăria întregului Paris, fuseseră finalizate chiar înainte de revoluţia din 1848, iar apartamentele lui Haussmann din aripa orientată spre Sena erau luxoase şi includeau mai multe camere de primire la primul etaj[2]. Primul etaj avea şi o mare sală de festivităţi, fiind orientat spre est, într-o aripă alăturată cu vedere la curtea principală, *la cour de Louis XIV,* în care, pentru moment, se afla o statuie a Regelui Soare. După sosirea lui Haussmann, această efigie avea să lase loc unei scări monumentale, oferind o intrare impresionantă în sala de festivităţi – chiar la timp pentru vizita reginei Victoria.

La scurt timp după sosirea noului prefect, au urmat alte clădiri şi anexe, pentru că Hotel de Viile nu avea nici pe departe numărul de birouri necesare pentru activităţile prefectului Senei, ale cărui responsabilităţi se întindeau dincolo de Paris, cuprinzând şi districtele Saint-Denis şi Sceaux. Pe lângă responsabilităţile sale principale,

Haussmann a avut mare grijă să decoreze aceste birouri şi săli de şedinţe cu picturile murale, sculpturile şi picturile pe tavan potrivite.

Noul prefect a amenajat, de asemenea, un birou particular lângă dormitorul său, cu o scară interioară care ducea direct la biroul său de la primul etaj. Această configuraţie a funcţionat ca un fel de centru de comandă, pentru că Haussmann păstra un secretar de serviciu 24 de ore din 24 (care lucra de multe ori până noaptea târziu, pentru a veni cu cifrele sau precizările de care avea nevoie urgentă prefectul a doua zi). în biroul său particular, Haussmann a creat o hartă proprie, montată pe roţi, pe care o putea consulta în orice moment.

Această hartă fusese creată în urma descoperirii stupefiate a lui Haussmann că Parisul nu avea o hartă cadastrală oficială actualizată. în Paris, construirea drumurilor se realizase întotdeauna informai, iar această modalitate de acţiune crea acum o imensă harababură din cauza extensiei Rue de Rivoli, pe măsură ce aceasta îşi facea încet drum spre Hotel de Ville. Din păcate, atunci când această mult lăudată arteră de la est la vest a ajuns la turnul care mai rămăsese din vechea Biserică Saint-Jacques de la Boucherie, muncitorii au

fost surprinşi să descopere că diferenţa de înălţime a terenului între drum şi zona înconjurătoare era mult mai mare decât se anticipase, existând o denivelare de câţiva zeci de centimetri. Era o diferenţă uimitoare, care a condus imediat la întrebarea cum să fie unită noua Rue de Rivoli cu străzile care încercau să o traverseze, precum şi cu punctul de acces la Pont Notre-Dame, a cărui intrare era deja suficient de abruptă pentru a stârni comentarii. Până si stabilitatea turnului Saint-Jacques de la Boucherie era ameninţată şi s-a luat în discuţie necesitatea de a-l demola.

Curând, Haussmann a găsit omul pe care îl căuta ca să-i ofere genul de ajutor tehnic de care avea nevoie – Eugene Deschamps, un arhitect şi topograf din Paris căruia, ulterior, Haussmann i-a adus un omagiu (lucru care nu-i stătea în fire), considerându-l „un om cu un merit de neegalat”, care şi-a demonstrat „superioritatea incontestabilă” în cei 17 ani petrecuţi alături de prefect. în discuţiile cu şefii departamentelor şi cu funcţionarii publici de nivel inferior (cu care Haussmann, spre meritul său, lucrase de-a lungul întregii sale cariere), prefectul îl văzuse pe Deschamps drept omul cu genul de cunoştinţe şi cu preferinţa pentru o exprimare directă de care avea el nevoie. La acea vreme,

Oficiul Cadastral al lui Deschamps alcătuia o parte nesemnificativă din *voirie de Paris* (Departamentul Transporturilor din Paris), care, la rândul său, era adânc îngropat în birocraţie, împreună cu o serie de alte departamente care se ocupau de infrastructura oraşului. Haussmann a dublat dimensiunea oficiului lui Deschamps, l-a pus la conducerea sa şi a promovat oficiul pe un loc mult mai important în cadrul ierarhiei instituţionale. în câţiva ani, cândva modestul Departament al Transporturilor avea să devină un departament important, responsabil de toate hărţile şi sondajele oficiale ale oraşului Paris.

Noile responsabilităţi ale lui Deschamps erau ieşite din comun. După cum a relatat Haussmann ulterior, în memoriile sale: „Am decis să-l fac pe dl. Deschamps asistentul meu principal pentru partea cea mai importantă, şi, cu siguranţă, cea mai dificilă, din marele proiect pentru care îmi asumasem responsabilitatea”. Datoria lui Deschamps era, în primul rând, „elaborarea unui nou sistem de artere importante, necesar în întregul Paris, pentru a pune în aplicare programul împăratului”. Apoi, „în timp ce acest vast proiect era în desfăşurare”, sarcina lui

avea să fie „să studieze cu atenţie traseul fiecărei secţiuni, în cel mai mic detaliu”. în acel moment, el avea să decidă ce proprietăţi va prelua guvernul prin achiziţii obligatorii (expropriere) şi, în final – o atribuţie care necesita cea mai mare sensibilitate şi discreţie – Deschamps avea să estimeze valoarea acestor proprietăţi. Pentru toate aceste îndatoriri, Haussmann s-a bazat pe „integritatea caracterului lui [Deschamps]” şi „pe seriozitatea muncii sale”-.
Haussmann nu avea să fie dezamăgit de alegerea pe care o făcuse.

Deloc surprinzător, având în vedere dezastrul în care se transformase proiectul Rue de Rivoli, Haussmann i-a cerut imediat lui Deschamps să pregătească un studiu pentru întreaga zonă a Parisului mărginită de zidul Ferme Generale. Acest imens proiect cerea ca Parisul să fie împărţit într-o multitudine de triunghiuri adiacente, minuţios măsurate şi potrivite pe sectoare, ulterior unite într-o hartă generală a oraşului. Pe această hartă figurau aliniamentele vechilor drumuri şi – pe măsură ce programul avansa – traseele pe unde urmau să treacă noile drumuri. Erau înregistrate, de asemenea, diversele cote topografice. Haussmann a cerut ca harta să fie

trasată pe foi mari, la o scară care i-ar fi permis să o monteze pe roţi, în biroul său particular. în curând, avea să publice o reproducere la o scară mai mică (însă, la 1,50 x 2,50 metri, tot ocupa mult spaţiu) şi o reproducere încă şi mai mică pentru publicul larg.

în trecut, Haussmann găsise oameni capabili care să lucreze pentru el, iar abilitatea sa de a identifica talentele a fost deosebit de remarcabilă în acest caz. Eugene Deschamps avea să joace un rol principal în crearea Parisului celui de-Al Doilea Imperiu. Harta lui, şi nu cea a împăratului, avea să domine gândirea lui Haussmann, precum şi spaţiul din biroul prefectului, unde Haussmann putea să o scoată în orice moment, zi sau noapte, pentru a o consulta. în cei 17 ani în care Georges Haussmann a consultat această hartă detaliată pe măsură ce aceasta se schimba şi se dezvolta, nu a apărut niciodată nici măcar o singură greşeală.

Când Haussmann a fost numit în funcţie, erau deja în desfăşurare secţiuni preliminare ale proiectelor împăratului, inclusiv începutul marii axe de la nord la sud, botezată Boulevard de Strasbourg, care, în 1853, era finalizată între Gare de l’Est şi Grands Boulevards. începuse

şi reamenajarea pe care împăratul şi-o dorea demult, a Cartierului Latin din jurul Rue des Ecoles şi Sorbonne, precum şi avansarea spre est a Rue de Rivoli.

Haussmann se confrunta la acel moment cu finalizarea acestor proiecte intimidante, care se învârteau în jurul obiectivului de a construi o mare intersecţie de drumuri în inima Parisului (est-vest şi nord-sud sau *„la Grande Croisee de Paris”,* cum o numea el)—. Aceasta includea extensia Rue de Rivoli către Bastille, continuarea în paralel a Rue des Ecoles de-a lungul malului stâng al Senei şi continuarea arterei nord-sud din Boulevard de Strasbourg până la Châtelet şi mai departe, intersectând Rue de Rivoli, He de la Cite şi malul stâng al Senei.

în plus, ca şi cum Haussmann nu ar fi avut suficiente lucruri de făcut, împăratul lansase deja alte două proiecte importante: construirea imensei pieţe centrale din Les Halles şi dezvoltarea Bois de Boulogne.

Mai mult decât atât, împăratul era îngrijorat de alimentarea necorespunzătoare cu apă a Parisului, precum şi de sistemul de canalizare, evident depăşit, al oraşului. Problemele cu sistemul omnibuzelor trase de cai i-a atras, de asemenea, atenţia şi mai

trebuia intervenit cumva în legătură cu preţul pâinii.

Şi, desigur, împăratul era foarte interesat să dea petreceri fastuoase. Era de aşteptat, firește, ca Haussmann să le organizeze cât mai grandios cu putinţă.

Haussmann a pus bila pentru demolări pe mahalaua care se dezvoltase, în mod uimitor, în jurul Place du Carrousel, între Luvru şi Palais des Tuileries al împăratului, şi se întindea spre nord, înspre cartierul adiacent, care acum cuprindea Rue Saint-Honore şi Place du Palais Royal. Această zonă deprimantă era alcătuită dintr-un păienjeniş de străduţe întunecate şi fetide, străjuite de o aglomerare de locuinţe vechi şi în ruină – „nişte străduţe periculoase”, după cum îşi amintea Felix Nadar, „sufocante, întunecate şi umede’—. Conform decretului care declara că acest lucru deservea interesului public, mahalalele situate de-a lungul laturii de nord a Luvrului urmau să fie înlocuite de clădiri cu arcade – ceea ce s-a si întâmplat. Rue de Rivoli, creată de Haussmann, era o lungă extensie a clădirilor cu arcade, o linie dreaptă – în cuvintele geografului şi istoricului urban Michel Carmona – fiind „o parte a patrimoniului Franţei, ca estetică şi practici de reglementare”—.

Cei care nutreau o nostalgie puternică

pentru trecut – printre care şi, mai ales, Victor Hugo – deplângeau pierderea tuturor acelor clădiri antice.
Dar rămâne întrebarea dacă se putea face şi altceva decât să fie curăţate acumularea de murdărie şi dărăpănăturile în care se transformaseră, mai ales având în vedere termenele şi bugetul depăşit cu care trebuia să lucreze Haussmann. Descriind o zonă similară, situată chiar la est, care rămăsese pentru moment intactă, Alexandre Dumas *pere* scria despre o „scară lipicioasă, sinistră” care se ivea la baza unui perete: „Ţi-e frică să faci un pas pe treptele alunecoase sau să te ţii de balustrada ruginită”, îi spunea el vizitatorului curajos, după care îl îndruma pe acest potenţial explorator să se caţăre până acolo unde avea să simtă, pe întuneric, o fereastră cu bare de fier asemănătoare cu cele ale ferestrelor închisorii. Peste negură, în dreapta, era o pensiune care oferea cazare peste noapte, cafea şi apă. Dar unii nu-şi puteau permite nici măcar această cheltuială simplă şi se chirceau la adăpostul acestor pereţi întunecaţi ca să se ferească de ger. Aici, le-a spus Dumas cititorilor săi, s-a spânzurat poetul Gerard de Nerval, în frig si întuneric—.
›
Desigur, Haussmann nu era preocupat

nici de moartea lui Nerval, nici de sărăcia disperată a celor care locuiau în aceste cartiere sinistre. Ideea renovării nu i-a trecut niciodată prin minte prefectului, care simţea o „imensă satisfacţie” la curăţarea zonei dintre Luvru si Palais des Tuileries, şi la nivelarea până la nivelul solului a porţiunii cuprinse între Luvru şi Rue Saint- Honore.

în urma devastatoarei bile de demolare a apărut, treptat, Place du Palais Royal, pe când între Luvru şi Biserica Saint-Germain lAuxerrois, o nouă esplanadă a expus în întregime colonada orientată spre est a Luvrului, pentru prima dată de când o construise Regele Soare. Place du Carrousel a reînviat, la rândul ei, amenajată ca grădini care aveau să fie inaugurate oficial în 1857.

Dar Haussmann era supravegheat de împărat şi nu-şi permitea răgazul să se bucure de ceea ce realizase deja. Pe parcursul extinderii Rue de Rivoli, a întâmpinat, în scurt timp, problema încurcată a diferenţei de nivel a terenului. A rezolvat prompt acest lucru prin raderea maj orităţii cartierelor învecinate, ceea ce a rezolvat şi problema diferenţei de nivel a terenului din jurul turnului Saint-Jacques de la Boucherie—. Haussmann a fost cel care a plasat statuia lui Blaise Pascal în turn

pentru a comemora experimentele privind presiunea aerului şi vidul pe care le desfasurase Pascal în acel loc.

Din nefericire, surplusul de teren rămas după exproprierile lui Haussmann de-a lungul Rue de Rivoli nu se dovedea un produs de vânzare râvnit, deoarece puţini erau interesaţi să-l cumpere. Cine putea fi sigur în acest moment dacă aceste zone, demolate, dar încă nereconstruite, meritau investiţia? În acest punct au intervenit fraţii Pereire, în calitate de lideri ai unui sindicat bancar dispus să plătească oraşului vreo şapte milioane de franci pentru terenul nevândut. Singura condiţie, le-a spus Haussmann, era ca toate clădirile pe care îşi propuneau să le construiască pe acest teren trebuiau finalizate până la 1 mai 1855 – când era programată deschiderea primei Expoziţii Universale din Paris.

între timp, fusese pusă piatra de temelie a importantei contribuţii a lui Napoleon al III-lea la aripa nordică a Luvrului – în paralel cu Rue de Rivoli. Faţada sa dinspre Rue de Rivoli avea să fie finalizată până la acea dată, atât de importantă, din anul 1855.

Se pare că toată lumea se grăbea.

Chiar la nord de lucrările majore ale lui

Haussmann din Rue de Rivoli se întindeau imensele pieţe alimentare din Paris, Les Halles. Din secolul al XII-lea, când Filip August construise aici două hale de piaţă, acest loc servise drept o sursă importantă de hrană pentru parizieni. Din păcate, până când Ludovic- Napoleon îşi apropriase coroana imperială, devenise un loc înghesuit şi părăginit, asemenea împrejurimilor sale acaparate de mahala.

Şi alţii, înaintea lui Ludovic-Napoleon, studiaseră şi dezbătuseră problema, dar împăratul a fost cel care a aprins proverbialele focuri sub puzderia birocraţilor lenţi pentru ca lucrurile să avanseze. Haussmann, care nu avea nevoie de niciun imbold, a preluat funcţia imediat după ce începuseră primele demolări (vreo 147 de case) şi insistase cu succes să continue demolările si construirea de drumuri. însă principala problemă ţinea de arhitectură: împăratul detesta ideea care-i venise arhitectului său, Victor Baltard, pentru înlocuirea vechilor hale de piaţă. Baltard, un arhitect de prestigiu şi câştigător al Prix de Rome, proiectase opt pavilioane, primul dintre ele fiind finalizat chiar înainte ca Haussmann să-şi preia funcţia. Greoi, grandios şi construit din piatră, semăna

leit cu „cetatea Halles”, cum o numeau în derâdere parizienii. împăratul le-a dat dreptate: el se gândise la genul de cadru de oţel acoperit cu sticlă care devenise popular de când britanicii îl prezentaseră lumii la Crystal Palace, în 1851, la Marea Expoziţie. „Ceea ce-mi trebuie mie sunt nişte umbrele uriaşe”, i-a spus împăratul lui Haussmann şi a schiţat ce îşi imaginase el.

Haussmann a avut grijă să păstreze schiţa. Apoi a dezvoltat ideea, adăugând un drum lat care lega traficul dintre Biserica Sf. Eustache, la nord de Les Halles, cu Place du Châtelet la sud, cele opt pavilioane fiind distribuite în jurul său. Apoi, i-a înmânat totul lui Baltard, care îi era prieten (şi protestant, asemenea lui). „Fă-mi repede o schiţă urmând aceste idei de bază”, i-a spus el. „Nu uita”, a adăugat „oţel, oţel, nimic altceva în afară de oţel!”-

Folosirea oţelului în locul pietrei era, desigur, o erezie pentru un arhitect clasic ca Baltard (o atitudine pe care o va întâlni şi Gustave Eiffel, aproape 30 de ani mai târziu, când a propus turnul său din oţel la Expoziţia Universală din 1889). Baltard a protestat, dar, în cele din urmă, a venit cu designul cerut de Haussmann – şi de împărat.

Va rămâne o prezenţă graţioasă timp de mai bine de un secol—.

Una dintre întrebările stăruitoare despre Parisul care se contura se referă la uniformitatea arhitecturii sale – a ceea ce a devenit cunoscut sub denumirea de „clădire Haussmann”. Deşi secolele al XX-lea şi al XXI-lea au acceptat această arhitectură ca fiind tipic pariziană în cel mai bun sens al termenului, contemporanii erau mai puţin entuziasmaţi. După cum s-a exprimat, fără ocolişuri, jurnalistul şi scriitorul Alfred Delvau, aceste noi clădiri ale celui de-Al Doilea Imperiu erau „reci, lipsite de culoare, dreptunghiulare ca nişte cazărmi si triste ca nişte închisori, în mijlocul străzilor aliniate ca infanteriştii, [...] deplorabile prin regularitatea lor”. Un alt contemporan, J.E. Horn, a descris aceste structuri ca fiind „jumătate palat, jumătate cazarmă”—

Deşi o astfel de înregimentare ar fi putut să fie pe placul cuiva atât de dedicat ordinii cum era Haussmann, istoricul specialist în arhitectură, Pierre Pinon, susţine că aceasta nu a rezultat dintr-o reglementare specifică. În schimb, el presupune că acest tip de locuinţă pur şi simplu „a prins” în timpul celui de-Al Doilea Imperiu – fiind ilustrat în reviste de arhitectură şi reprodus de nenumăraţi arhitecţi anonimi care, la rândul lor, proiectau pentru mulţimi, la

fel de anonime, de rezidenti. Multe clădiri în stil Haussmann erau proprietăţi de închiriat, o nouă formă de investiţie care a înflorit în aceşti ani. Având în vedere circumstanţele, modelul standardizat era apreciat; individualitatea, nu. Structurile în stil Haussmann, care se ridicau în blocuri, erau destul de uşor de construit şi de reprodus şi erau acolo ca să aducă bani. Bineînţeles că au devenit populare.

Cu toate acestea, constrângeri au existat încă din secolul al XVIII-lea, prin stabilirea unei proporţii tipic franceze între înălţimea unei clădiri şi lăţimea străzii pe care se afla aceasta. în 1853, când frenezia demolării şi a construirii era în plin avânt, regula era simplă: foloseşte lăţimea unei străzi ca măsură pentru stabilirea înălţimii clădirilor construite de-a lungul ei, aplicând principiul că o clădire nu trebuie să fie mai mare decât oricare alta.

Până în 1859, regula avea să fie mai clar definită, păstrând principiul existenţei unei proporţii între lăţimea străzii şi înălţimea clădirii situate pe aceasta, dar stabilind înălţimea maximă în funcţie de lăţimea străzii. Pentru străzi si bulevarde cu o lăţime de 20 de metri sau mai mare, înălţimea putea fi mai mare de 20 de metri, dar, în niciun caz, să depăşească un total de cinci etaje

deasupra rez-de-chausee (a parterului), inclusiv mezaninul. Coama acoperişului sau cea mai înaltă parte a sa nu puteau să depăşească o înălţime egală cu jumătate din adâncimea clădirii, inclusiv proiecţiile si cornişele. în ceea ce priveşte faţada orientată spre strada publică, proiecţia streşinilor nu putea depăşi un unghi de 45 de grade.

în plus, condiţiile de vânzare a parcelelor de teren, semnate personal de Haussmann, prevedeau, de obicei, ca locuinţele din fiecare complex de locuinţe să aibă etaje de aceeaşi înălţime si aceleaşi faţade, iar aceste faţade să fie realizate din piatră tăiată, cu balcoane, cornişe şi muluri identice. Scopul era ca locuinţele respective să alcătuiască un „ansamblu arhitectural”.

Aceasta, deoarece uniformitatea era apreciată mai presus de orice – nefiind doar dezirabilă sub aspect estetic, ci şi ca o abordare economică a reconstruirii imenselor porţiuni din oraş care erau, în prezent, demolate. Liniile lungi şi drepte ale noilor străzi şi bulevarde străpunse au lăsat fâşii adânci de exproprieri, pe care le înşfacau acum dezvoltatori precum fraţii Pereire. Stilul clădirilor Haussmann, toate aliniate, se potrivea perfect pentru aceşti dezvoltatori.

în general, Haussmann adopta atitudinea de a duce la îndeplinire orice ar fi dorit împăratul, dar, într-o anumită situaţie, s-a sustras de la ceva. Era vorba despre proiectul mult dorit al împăratului de a deschide Rue des Ecoles ca o arteră importantă de pe malul stâng al Senei. Strada mărginea versanţii Mount Sainte-Genevieve, iar Haussmann se temea că nu va putea fi lărgită suficient pentru a transporta în siguranţă volumul mare de trafic pe care îl avea în vedere împăratul. Haussmann a recomandat, în schimb, un traseu diferit, pe un teren plan, mai aproape de Sena. Acesta avea să devină Boulevard Saint-Germain.

în ceea ce priveşte Bois de Boulogne, până la sosirea lui Haussmann la prefectură, era clar că proiectul era o harababură. Ludovic-Napoleon visase să le ofere parizienilor un spaţiu verde cu un curs sinuos de apă. Din păcate, Berger, prefectul anterior, subestimase cu mult declivitatea râului, ceea ce a lăsat porţiunea superioară uscată, în timp ce nivelul inferior devenise o mlaştină. Preluând această problemă, Haussmann a decis să împartă râul în două lacuri separate de o cascadă – nu era ceea ce îşi dorise împăratul, dar era, totuşi, o soluţie inspirată care funcţionează bine chiar şi în prezent.

Până în anul următor, împăratul şi împărăteasa aveau să inaugureze prima etapă a sistemului de alimentare cu apă din Bois de Boulogne, care aducea apă din Sena, de-a lungul unui canal artificial pentru a alimenta nu numai lacurile superioare şi inferioare care determinaseră această schimbare de plan, ci şi alte cursuri de apă şi lacuri din întregul parc.

Haussmann găsise soluţia salvatoare, dar, la fel ca în cazul dezastrului iminent în care era implicat Turnul Saint-Jacques de la Boucherie, şi-a dat seama că nu putea să continue fără o asistenţă tehnică de încredere. A făcut, mintal, o trecere în revistă a oamenilor cu care colaborase la prefecturile anterioare şi şi-a amintit de inginerul civil Adolphe Alphand, cu care lucrase cu mult succes la Bordeaux. în câteva luni, Alphand s-a alăturat prefecturii Senei în calitate de şef al noului Departament de Promenade în aer liber şi Horticultură. Haussmann avea acum alături de el doi oameni excepţionali: pe Deschamps şi pe Alphand.

Cu toate acestea, Haussmann – deşi nu era un om modest – nu a uitat niciodată rolul pe care l-a avut Ludovic-Napoleon în crearea noului Paris, care începea deja să se profileze. „De unul singur”, a scris mai târziu în memoriile sale, „n-aş

fi putut niciodată să desfasor si nici, mai ales, să finalizez cu succes sarcina pe care mi-o cerea [împăratul]”. Şi a adăugat: „Nu am făcut decât să o duc la îndeplinire”—.

Charles Merruau, care, la acea vreme, era secretar general al Prefecturii Senei, şi-a unit vocea cu cea a lui Haussmann: „Liniile directoare generale şi sistemul [transformării Parisului]”, a scris el în memoriile sale, „existau în mintea prinţului încă din zilele preşedinţiei sale şi, în numeroase puncte esenţiale, chiar cu mult înainte”—.

Mai erau în desfăşurare şi alte lucrări majore în Paris, mai ales la capătul estic al He de la Cite, la marea catedrală Notre-Dame. Aceasta era acoperită de schele şi se afla în curs de restaurare de aproape un deceniu, la momentul la care Napoleon al III-lea şi Eugenie s-au căsătorit în acel loc, la începutul anului 1853.

Inaugurată în 1163, sub îndrumarea energică a lui Maurice de Sully, Episcopul Parisului, la începutul anilor 1800 Notre-Dame supravieţuise Revoluţiei, dar era într-o stare foarte proastă – învechită, întunecată şi neglijată. Masele de revoluţionari furaseră sau distruseseră tot ce le

căzuse în mâini, dar au existat şi acte distructive mai calculate, cel mai important fiind distrugerea portalului central al catedralei, care fusese despicat pentru a face loc procesiunilor. Mai mult, după cum a subliniat o autoritate, „zidăria era într-o stare lamentabilă în întreaga clădire”—.

Victor Hugo a luat act şi a făcut ceva în acest sens. Romanul său din 1831, *Notre-Dame de Paris* (titlul original al *Cocoşatului de la Notre-Dame),* a popularizat catedrala muribundă şi, ca răspuns la cererea publicului, guvernul regelui Ludovic-Filip a fost de acord să finanţeze un program complex de restaurare. în 1843, tânăra echipă de arhitecţi a lui Jean-Baptiste Lassus şi Eugene Viollet-le-Duc a câştigat concursul pentru a conduce acest proiect atât de important. Ambii bărbaţi, la fel ca Victor Hugo, erau mai degrabă entuziasmaţi de stilul gotic decât de arhitectura neoclasică greacă şi romană, şi ambii erau decişi să rămână fideli conceptului original al catedralei Notre-Dame. Dintre cei doi, totuşi, Viollet-le-Duc avea să-şi lase amprenta cel mai pregnant asupra catedralei—.

Deşi nu avea decât 30 de ani şi nicio diplomă în arhitectură când s-a apucat să lucreze la Notre- Dame, Viollet-le-Duc îşi făcuse deja un renume în domeniul restaurării arhitecturale. Nepot de

arhitect şi fiul guvernatorului reşedinţelor regale, Viollet-le-Duc se bucurase de o viaţă plină de artă şi de literatură, precum şi de privilegiul de a-şi urma propriile înclinaţii artistice (puternice). Rebel încă din tinereţe, el refuzase ferm să urmeze Ecole des Beaux-Arts pe motiv că era prea ataşată de neoclasicism şi producea arhitecţi lipsiţi de imaginaţie. A acumulat, în schimb, experienţa practică pe care şi-o dorea la o firmă de arhitectură, după care a călătorit, a desenat intens (clădiri şi ornamentele lor) şi a început să fie cunoscut pentru lucrările sale de restaurare, începând cu biserica mănăstirii din Vezelay, trecând apoi la Sainte-Chapelle din Paris (unde a lucrat cu Lassus), precum şi la capela de la Château d'Amboise, unde se afla mormântul lui Leonardo da Vinci.

Restaurarea catedralei Notre-Dame, care era cel mai mare şi mai important proiect al lui Viollet-le- Duc de până atunci, s-a bazat pe talentul său în cercetarea meticuloasă şi inspiraţia documentată. A făcut cu atenţie desene şi a fotografiat sculpturile deteriorate, fie de pe faţadă, fie din interior, majoritatea acestora trebuind îndepărtate şi refăcute de la zero de o echipă mare de sculptori. Toţi acei ani de observaţie atentă şi de desenare i-au

permis să completeze spaţiile goale, indiferent dacă erau garguiele de pe canalele de scurgere şi himerele de pe acoperişul catedralei sau statuile de sfinţi din întreaga catedrală. El a reconstituit secţiuni întregi ale construcţiei, a reparat şi a înlocuit ferestre, a aşezat o turlă mai înaltă şi mai ornamentată peste transept, care fusese înlăturat, din motive de siguranţă, în urmă cu o jumătate de secol. Acea turlă, în special, la care se poate să-şi fi permis „multe libertăţi cu designul din secolul al XIITlea”, a stârnit, în cele din urmă, admiraţia pentru că era nici mai mult nici mai puţin decât „spectaculoasă în ceea ce priveşte detalierea şi armonizarea cu clădirea în sine”[22].

Lucrarea va continua mai mult de un deceniu si unii se vor plânge că nu toate lucrările lui Viollet- le-Duc au fost precise şi că imaginaţia i-a luat-o uneori razna. După cum subliniază Erlande-Brandenburg, inventivitatea lui Viollet-le-Duc a devenit mai îndrăzneaţă pe măsură ce proiectul a progresat, „atât datorită familiarităţii crescânde cu clădirea, cât şi a statutului [său] în creştere pe plan naţional”. Cu toate acestea, geniul lui Lassus şi al lui Viollet-le-Duc erau de asemenea natură încât „modificările [arhitecturale] pe care le-au făcut nu erau întotdeauna evidente,

nici chiar pentru un ochi exersat”—.

Alţii ar putea să nu fie de acord cu acest lucru, însă indiferent dacă Notre-Dame cea restaurată era sau nu Notre-Dame din secolul al XlII-lea, Lassus, şi mai ales Viollet-le-Duc, au salvat catedrala – cum a făcut şi Victor Hugo.

O recoltă proastă de grâu care a dus la creşterea preţului pâinii l-a determinat pe împărat să-i ceară lui Haussmann să facă ceva pentru scăderea preţului (Haussmann, precaut în privinţa plafonării preţurilor, a înfiinţat, în schimb, un Fond de Comerţ pentru Panificaţie, finanţat prin obligaţiunile pe care le-a emis). Dar, în ciuda preţului pâinii, locuitorii Parisului erau, în general, mulţumiţi în acel an, distraşi de la pierderea libertăţilor lor de creşterea profitului şi a ocupării forţei de muncă. După cum a remarcat caustic scriitorul englez Bayle St. John, în observaţiile sale contemporane despre Parisul lui Napoleon al III-lea: „O zidărie frumoasă este, cu siguranţă, un substitut excelent pentru libertate”—. Iar Zola avea să dramatizeze, după un timp, această atmosferă de oraş înfloritor în romanul său *La Curee* („Prada”), în care protagonistul principal, nemilosul Aristide Rougon (care luase numele de

„Saccard”) soseşte la Paris, în 1853, dornic să se îmbogăţească rapid şi să devină puternic.

Saccard nu primeşte imediat recompensele dorite, însă moartea neprevăzută a primei sale soţii şi căsătoria cu o tânără bogată (şi însărcinată) care avea nevoie de un soţ încep să-i aducă „prada” – pe care Zola o compară cu recompensa oferită câinilor după o vânătoare reuşită. Existau o mulţime de prăzi de împărţit în Parisul lui Napoleon al III-lea, iar Saccard, plasat strategic (de către fratele său intrigant) la biroul de autorizaţii de construire al oraşului, în calitate de comisar-adjunct, responsabil de drumuri, îşi dă seama că poate să folosească informaţiile privilegiate despre casele şi clădirile care urmează să fie demolate – clădiri ai căror proprietari vor fi substanţial despăgubiţi. Are nevoie doar de ceva bani pentru a cumpăra aceste proprietăţi înainte ca statutul lor să devină cunoscut si va fi un om bogat. Astfel, având capitalul format din zestrea celei de-a doua soţii, Saccard îşi începe cariera de speculant.

Nu se pune problema pe cine simpatizează (sau nu) Zola în această vivisecţie a noului Babilon al celui de-Al Doilea Imperiu. Chiar descrierea casei

pe care o construieşte Saccard, cu vedere la Parcul Monceau, este un exemplu de vulgaritate. Printre ghirlandele de flori şi ramuri sculptate, se pot vedea „balcoane în formă de coşuri pline cu flori, susţinute de imense femei goale cu şolduri încordate şi sâni proeminenţi”. în jurul acoperişului este un parapet presărat cu „vase în care ard flăcări din piatră”. Iar interiorul clădirii este, dacă aşa ceva este posibil, şi mai încărcat de poleială şi expunere ostentativă. Aproape că se aud zornăind banii când trece cineva prin acest paradis al acelor *nouveau riche*[L] – asta şi era ideea.

A doua soţie a lui Saccard, o tânără aruncată în această viaţă de excese, a auzit pentru prima oară numele de „Saccard” cu „brutala cadenţă a două greble care adună aur”, iar Saccard a făcut exact asta, luând cu grebla câştigurile care îi reveneau din proiectul împăratului şi al lui Haussmann de transformare a Parisului. Zola avea propria opinie asupra teoriei cheltuielilor productive a lui Persigny şi Haussmann, precum şi asupra celor care profitau de aceasta. După cum remarcă unul dintre oaspeţii lui Saccard, la o cină somptuoasă, asa cum se cuvenea:

— înţelegeţi, totul este în regulă atât timp cât câştigi bani din asta.

Iar un alt oaspete observă cu superioritate:

— Lăsaţi-i pe acei scandalagii din opoziţie să spună ce doresc. Să faci săpături prin Paris înseamnă să-l faci productiv—.

Alexandre Dumas *pere* a avut o altă viziune asupra Parisului şi, de la început, şi-a umplut viaţa cu o serie nesfârşită de amante, iubite si aventuri pasagere. înaintarea în vârstă nu l-a potolit. Deşi apetitul lui poate că nu a atins nivelul cosmic al prietenului său Victor Hugo, a rămas, totuşi, impresionant, în tandem cu producţia sa literară prodigioasă. Când Rodin, în monumentul său original prin care îi aducea un omagiu lui Hugo, a aşezat, explicit din punct de vedere sexual, picioarele răşchirate şi organele genitale ale lui Iris, mesagerul zeilor, care pluteau deasupra capului lui Hugo, care era aşezat, aceasta indica sursa energiei creatoare a lui Hugo. Ar fi putut să facă acelaşi lucru şi pentru Alexandre Dumas tatăl.

Dumas era fiul unui general napoleonian extravagant care, la rândul său, era fiul unui nobil francez de rang minor şi al unei sclave haitiene. După căderea în dizgraţie a lui Bonaparte, generalul a murit de tânăr, lăsându-şi familia în sărăcie. Pe linie maternă, mama lui Dumas era fiica unui hangiu

francez falimentat. Nu era cel mai promiţător început, dar, în ciuda acestui fapt, Alexandre Dumas a reuşit să se ridice din sărăcia extremă şi să câştige faimă şi bogăţie ca unul dintre cei mai de succes dramaturgi şi romancieri ai secolului.

Reţeta sa pentru succes includea perseverenţă pură, îndrăzneală şi muncă brută asiduă – care se adăugau la extravaganţa atrăgătoare, imaginaţia vie şi abilitatea de a oferi publicului genul de divertisment pe care şi-l dorea. Entuziasmul, cutezanţa şi romantismul se revărsau, toate, din prolificul stilou al lui Dumas, acelaşi instrument care îl ajutase să obţină primul său loc de muncă la Paris, ca modest funcţionar. Din fericire pentru el, angajatorul său era puternicul duce de Orleans care avea, în cele din urmă, să devină rege.

Dumas a folosit foarte bine această relaţie, precum şi pe toate celelalte pe care a reuşit să le r > r JT > găsească, pentru a-şi realiza ambiţia arzătoare de a deveni dramaturg. Lucrând şi făcând manevre, s-a remarcat, într-un final, cu o dramă istorică, *Henric al III-lea şi curtea sa,* un real succes, care a îndrăznit să spargă convenţiile absurde ale vremii. Au urmat alte piese de succes şi apoi au venit romanele sale istorice – chiar în momentul în care presa din Paris

începea să publice romanele noi sub formă de foileton. *Cei trei muşchetari* a apărut pentru prima dată în acest format de serie în 1844, la fel ca multe dintre romanele ulterioare ale lui Dumas, inclusiv *Contele de Monte Cristo* (1844-1845).

Nimeni nu ar fi putut să scrie atât de multe piese şi romane ca Dumas, fără niciun sprijin, mai ales în epoca dinaintea procesoarelor de text sau a maşinilor de scris: chiar dacă era un dependent de scris notoriu, Dumas nu a ezitat să folosească şi colaboratori. Dar, însuşi Dumas, cu agerimea sa, succesiunea rapidă a replicilor şi abilitatea infailibilă de a relata o poveste bună, a scris versiunile finale si le-a oferit acestor lucrări splendoarea specifică. Cititorii le iubeau şi abia aşteptau apariţia următorului episod.

Dumas şi Victor Hugo s-au împrietenit pe parcurs, doi titani ai literaturii care s-au înţeles în loc să intre în conflict. Ca o glumă între ei, Dumas chiar a plasat-o pe extraordinara sa răufăcătoare, Lady de Winter, în Place Royale nr. 6 (cum se numea Place des Vosges pe vremea d'Artagnanilor) – care era adresa personală a lui Victor Hugo.

Poate că nu este surprinzător faptul că, după plecarea lui Hugo în Insulele Canalului, Bruxelles i s-a părut pustiu lui

Dumas *pere.* Dar datoriile sale considerabile îl preocupau şi, până când a scăpat de ele, a evitat Parisul. Nu a reuşit să se întoarcă la Paris decât în primăvara lui 1853 (după ce a încheiat înţelegeri cu aproximativ 153 de creditori), dar a trebuit să continue să publice pentru a supravieţui, iar pe parcurs, a reuşit să ofenseze şi Biserica, şi pe cenzorii lui Napoleon. Când aceste puteri au oprit publicarea memoriilor scriitorului, după cum era de aşteptat, provocatoare, Dumas efectiv i-a ocolit şi a fondat propriul său cotidian, *Le Mousquetaire,* în care avea de gând să publice tot ce dorea.

A fost un demers de proporţii uriaşe – desfăşurat cu un buget limitat, neafectat de o anumită administrare şi susţinut numai de energia pură şi bucuria lui Dumas de a escalada următorul munte. Deşi s-a înconjurat repede de alaiul său obişnuit de tineri colaboratori, Dumas oferea materialul de bază, iar la sfârşitul anului, după ce au apărut primele numere, au început să curgă aplauzele. Poetul Alphonse de Lamartine, pe atunci retras din politică, i-a spus: „Eşti mai presus de firea omenească. Părerea mea despre tine este un semn de exclamare. Au existat studii pentru determinarea naturii mişcării perpetue. Tu ai creat uimirea perpetuă!” Istoricul Jules

Michelet a scris că fusese „extrem de impresionat de talentul tău invincibil, care se pliază şi se tot pliază în faţa atâtor obstacole absurde, şi nu mai puţin de perseverenţa ta eroică”. Iar la începutul noului an, a venit elogiul cel mai mare, din partea lui Victor Hugo: „Ţi-am citit ziarul” i-a scris el lui Dumas. „Ni-l înapoiezi pe Voltaire, o consolare supremă pentru o Franţă umilită şi tăcută”—.

Fraţii Goncourt intraseră si ei în conflict cu cenzorii din cauza jurnalului lor literar, *L’Eclair,* pentru care fuseseră chemaţi, în luna februarie, la instanţa poliţienească. *L’Eclair* era investigat pentru numărul din decembrie 1852, în care fraţii Goncourt descriseseră „într-o manieră bizară” unele dintre magazinele situate de-a lungul traseului lor de acasă spre birou, incluzând şi povestea unui anumit artefact nud. „în spatele acestui pretext incredibil, pueril, în spatele anchetării, existau motive ascunse”, au speculat fraţii în jurnalul lor din 20 februarie. „Au existat intrigi subterane, instrucţiuni secrete din partea celor de la putere către judecători, era mâna Ministerului Poliţiei” şi un amestec de alţi factori, care „într-un Imperiu Bizantin, aduc nori de furtună deasupra

capului unui om cumsecade”.

Norii de furtună au coborât si fraţii Goncourt au

fost citati să se prezinte la instanţa poliţienească pe 2 februarie, în încăperea specială „a cărei complianţă îi câştigase onoarea de a se specializa în procese de presă şi condamnări politice”. Când fraţii s-au prezentat, au fost îndrumaţi să-şi ocupe locul pe banca rezervată, în mod obişnuit, hoţilor şi jandarmilor. Niciodată înainte nu i se ceruse unui jurnalist să se aşeze pe acea bancă. Unul dintre prietenii lor, scriitorul Alphonse Karr, le-a spus că nu aveau şanse de achitare. „îl cunosc şi pe judecătorul care prezidează”, a adăugat el – „am avut ghinionul să mă culc cu soţia lui”—.

Avocatul fraţilor Goncourt i-a apărat cu abilitate, descriindu-i pe fraţi ca pe doi tineri decenţi, si a amintit, ca o trăsătură de caracter lăudabilă, faptul că timp de 20 de ani avuseseră angajată aceeaşi menajeră în vârstă. Acest fapt a părut să-i impresioneze pe cei din sala de judecată, iar fraţii au început să spere într-un verdict favorabil. Instanţa a amânat cauza, înclinând din nou balanţa în favoarea condamnării.

Câţiva ani mai târziu, fraţii Goncourt aveau să afle că o fostă amantă a lui Jules, unul dintre fraţi, îi provocase cândva, în calitate de moaşă, un avort amantei acestui judecător, amantă care

era camerista soţiei sale. Era acelaşi judecător, au constatat ei, care îi judecase pentru ofensa adusă moralităţii publice.

Lăsând însă ironia deoparte, existau temeiuri serioase şi, în timpul săptămânii care s-a scurs, fraţii Goncourt au aflat, cu deosebit interes, despre schimbarea unui judecător. Noul judecător s-a întâmplat să fie o rudă a soţiei unui prieten de-ai lor, care a discutat cu el în favoarea lor. La fel au procedat şi alţi prieteni.

Totuşi, atunci când fraţii Goncourt s-au ridicat în picioare ca să asculte verdictul, au aflat cu surprindere şi uşurare că, deşi erau admonestaţi, fuseseră achitaţi.

Nu păţise nimeni nimic – cu excepţia faptului că un jurnal literar fusese închis pentru totdeauna şi că editorii săi aveau să se poarte cu mult mai multă atentie în viitor.

>

Pe plan local, lucrurile mergeau bine pentru noul Imperiu al lui Ludovic-Napoleon. El acţionase rapid, alegând o împărătească, numind un prefect şi punând în mişcare toate cerinţele financiare şi de amenajare necesare pentru crearea Parisului visurilor sale.

îşi asigurase poporul – şi lumea

întreagă – că nu îl interesau cuceririle şi promisese că Imperiul său va fi un Imperiu al păcii. Dar, în scurt timp, Ludovic-Napoleon avea să intre în război şi acesta avea să fie unul sângeros.

Rădăcinile acestui război se găseau, aproape incredibil, în Locurile Sfinte din Ierusalim, care de secole fuseseră în grija călugărilor rivali romano- catolici şi greci ortodocşi. Aceştia s-au dovedit incapabili să coabiteze paşnic şi s-au certat cu privire la cine ar trebui să aibă cheile şi de la care uşi din biserica Sfântului Mormânt. Călugării romano-catolici beneficiaseră de protecţie franceză de peste un secol, dar aceasta se diminuase în ultimii ani – mai exact, până când Ludovic-Napoleon a decis să ia lucrurile foarte în serios şi, cu sprijinul Bisericii Romano-Catolice franceze, precum şi al armatei sale, a cerut restabilirea deplină a drepturilor călugărilor romano-catolici.

Pe atunci, Palestina făcea parte din Imperiul Otoman, vast, dar aflat în decădere, pe care ţarul Nicolae I îl numise, în mod memorabil, „omul bolnav al Europei”. Asemenea vulturilor, Rusia şi Franţa au început să se învârtă în jurul său. Rusia dorea Constantinopolul şi să aibă un cap de pod în estul Mediteranei, în timp ce Ludovic-Napoleon, în ciuda discursului său

pacifist, era profund interesat să extindă influenţa franceză în estul Mediteranei, visând la un canal prin istmul Suezului.

Un lucru a dus rapid la altul, iar până în toamna anului 1853, Rusia şi turcii erau în război. Francezii, chiar si britanicii, si-au dat seama de pericolul prezenţei ruseşti în estul Mediteranei şi, în ianuarie 1854, flotele navale britanice şi franceze au pătruns împreună în Marea Neagră.

La 30 martie 1854, Marea Britanie si Franţa -

după secole de ostilitate reciprocă – au declarat împreună război Rusiei.

---

1 Parvenit, proaspăt îmbogăţit (n. trad.).

CAPITOLUL 4

Un război

ii^mtwneaiu}

(1854)

Mai întâi, francezii au salutat Războiul Crimeii cu entuziasm. Un val de patriotism ătut ţara – un val pe care Ludovic-Napoleon a fost fericit să se lase purtat. La urma urmei, în ciuda promisiunilor sale anterioare de pace, ce era un Bonaparte fără o mare victorie în război pentru a pecetlui acea legătură strânsă cu poporul său? Şi armata era dornică să se alăture luptei, de prea mult timp fiindu-i refuzată şansa la glorie.

Poate că, aşa cum se bănuia, Ludovic-Napoleon juca un joc pe termen lung şi căuta să obţină sprijinul Marii Britanii pentru destrămarea antantei între Rusia, Prusia şi Austria[1]. însă asta ar fi însemnat să acorzi prea mult credit împăratului, care era cunoscut mai mult pentru şarmul său decât pentru subtilitate. A intra în război la un timp atât de scurt după începutul domniei era

o mişcare riscantă, mai ales că naţiunea tocmai ieşea dintr-un deceniu de crize economice. Acum, sub dominaţia imperială, Franţa era pe deplin angajată în dezvoltarea economică internă şi, cu siguranţă, nu existau bani în plus de aruncat în afaceri externe.

Cu toate acestea, primele luni de război au părut promiţătoare atunci când, în scurt timp, forţele aliate franceze şi britanice i-au presat pe ruşi să se retragă din principatele balcanice Moldova şi Ţara Românească. Febra războiului ajunsese acum la un nivel atât de înalt, încât a fost imposibil ca acesta să se încheie cu aceste victorii. Franţa si Marea Britanie au ales să continue conflictul, invadând Crimeea. Pregătindu-se să atace puternicul port rus şi baza navală de la Sevastopol, au luptat şi au câştigat bătălia de la Alma – care acasă, într-un elan de patriotism, a dat acest nume unui nou pod de piatră care se ridica peste Sena (Pont de l’Alma, inaugurat în 1856).

Dar, până în iarnă, războiul intrase în impas la Sevastopol, unde aliaţii au pus oraşul-port sub asediu. Acolo, o iarnă grea, la care s-au adăugat focare de holeră, a dus la genul de nenorocire la care nu se aşteptase nimeni. Atacul eroic, dar inutil, al Brigăzii Uşoare

Britanice a fost doar una dintre numeroasele încleştări sângeroase care nu au reuşit să pună capăt haosului. Războiul se transforma rapid într-un dezastru pentru ambele părţi.

între timp, la Paris, Haussmann a dat curs dorinţelor împăratului său şi a început să distreze parizienii cu o serie de baluri şi festivităţi somptuoase. Pe lângă balurile pe care împăratul începuse să le organizeze săptămânal, prefectul a întâmpinat noul an cu o petrecere, la Hotel de Viile, pentru o mie de oaspeţi îmbrăcaţi elegant, care s-au ospătat cu o gamă generoasă de mâncăruri şi băuturi, distrându-se cu dans şi muzică. în mod asemănător, în luna august, de ziua de naştere a lui Napoleon Bonaparte (pe care Ludovic-Napoleon o sărbătorea cu loialitate), Haussmann a marcat evenimentul cu salve de tun dimineaţa, devreme, de pe Invalides şi de pe o navă de escortă, pe Sena. A distrat parizienii pe tot parcursul zilei, începând cu concursuri acvatice de-a lungul Senei, apoi intrare gratuită la toate teatrele si un spectacol militar pe Champ de Mars

^{3} ^{X} ^{XX}

pentru aproximativ 200 000 de spectatori.

Războiul nu fusese dat uitării, dar acesta încă nu luase o turnură urâtă. După-amia-za târziu, Haussmann a adus un omagiu pentru ceea ce putea fi încă descris drept un război glorios, prin lansarea în fata Ecole Militaire[1] a unui balon uriaş

> > împodobit cu numele aliaţilor Franţei, scrise cu litere aurite. Au avut loc acrobaţii şi spectacole de mimă în tot oraşul, iar la lăsarea serii, o formaţie de 200 de muzicieni a început să cânte în grădinile Tuileries. Cântau formaţii si în fata Hotel de Viile,

5 3 > '

în timp ce de la Tuileries la Place de la Concorde şi de-a lungul întregului Champs-Elysees până la l'Etoile, se întindea un traseu triumfal de arcuri îmbrăcate în verdeaţă, iluminate de peste o mie de candelabre cu gaz care străluceau în noapte.

Căderea nopţii a adus focuri de artificii cu reprezentări ale lui Napoleon I, ale războiului şi ale păcii. în noaptea aceea, oamenii s-au culcat cu aşteptarea liniştită a victoriei şi a păcii în ţările îndepărtate, pentru că nimeni nu avea nicio îndoială că, pentru Franţa, lucrurile mergeau bine în Crimeea.

în timp ce trupele franceze mureau la Sevastopol în mod mizerabil, planurile

împăratului pentru Paris au continuat neabătut, duse la îndeplinire, cu loialitate, de Georges Haussmann. „Este imposibil să ieşi afară fără să observi vreo nouă schimbare”, remarca Bayle St. John. „Chiar şi parizienii în vârstă sunt obligaţi să înveţe din nou harta oraşului lor”[2-]

Construcţia era acum în desfăşurare pe Rue de Rivoli de la Luvru la Hotel de Viile, iar prevederea legală pentru ultima prelungire a străzii, între Hotel de Viile şi Place de la Bastille, fusese semnată în luna septembrie a aceluiaşi an. Dar deja apăreau probleme de-a lungul traseului propus, care urma să-şi continue călătoria în linie dreaptă spre est, ocolind Rue-Saint-Antoine. În perioada aceea, Rue Saint-Antoine era vechea stradă întortocheată care, în prezent, se numeşte Rue Franţois-Miron. Negustorii, de-a lungul ei, doreau să o păstreze mai degrabă pe aceasta ca drum principal, decât să fie înlocuită de un drum drept pe care îl propunea Haussmann, chiar dacă asta însemna lărgirea străzii. La urma urmei, erau în joc afacerile lor, iar noul drum amenința să strice afacerile de pe cel vechi.

Cu toate acestea, Haussmann a rămas surd la rugăminţile lor şi a dus Rue de Rivoli în linie dreaptă de la Hotel de

Viile, conform planificării.
Apoi, a redenumit fosta Rue Saint-Antoine în Rue Franţois-Miron, în timp ce noua prelungire spre est a Rue de Rivoli a devenit Rue Saint-Antoine, care ajungea până la Place de la Bastille.

în aceeaşi perioadă, Haussmann a construit, pe o Place Baudoyer lărgită, primăria a ceea ce este acum al 4-lea arondisment – cea mai mare dintre toate primăriile pe care le-a construit în tot Parisul, întrucât trebuia să servească drept un fel de anexă la Hotel de Viile, care funcţiona ca primărie pentru întregul Paris.

Artera est-vest de pe malul drept al Senei era acum terminată sau aproape de finalizare, legând Place de la Concorde cu Place de la Bastille. Cu timpul, ea va continua (de-a lungul Rue du Faubourg Saint-Antoine) până la ceea ce este în prezent Place de la Nation, în estul Parisului.

Haussmann a început să se ocupe de axa nord- sud, pe care Boulevard de Strasbourg o începuse deja, din Gare de l’Est până la acea porţiune a Grands Boulevards, cunoscută drept Boulevard Saint-Denis. Ludovic-Napoleon hotărâse că această arteră lată, de la nord la sud, să se intersecteze cu Rue de Rivoli la

Tour Saint-Jacques şi să continue spre Place du Châtelet, traversând Sena spre lie de la Cite. De acolo, avea să meargă spre sud până la Observatoire[2], situat chiar dincolo de vârful sudic al Grădinilor Luxemburgului, şi avea să continue apoi spre ceea ce era pe atunci Barriere de l'Enfer, zidurile oraşului (acum Place Denfert-Rochereau).

Denumită iniţial Boulevard du Centre, această axă importantă nord-sud avea să dobândească, la scurt timp, un nou nume, pe malul drept al Senei, în urma rezultatului războiului din Crimeea. Dar acest lucru încă nu se întâmplase. între timp, acest traseu a fost puternic contestat de cei care credeau că el ar trebui să continue de-a lungul Rue Saint-Denis sau Rue Saint-Martin lărgite, ambele fiind drumuri antice care datau din Epoca Medievală sau chiar Romană.

Haussmann a răspuns că, dacă ar urma oricare dintre aceste trasee, va fi nevoie de ani întregi pentru a străbate aglomeraţia urbană care se dezvoltase în jurul lor. Acest nou traseu, care se desfăşura între cele antice, putea continua relativ nestingherit prin grădini, curţi şi clădiri joase, întinzându-se pe 30 de metri – ceea ce, pe atunci, era o lăţime impresionantă. în orice caz, „spinteca vechiul Paris", a fost el de

acord, mai târziu, „cu revoltele şi baricadele sale, [...] străpungând acest labirint aproape impenetrabil cu o mare arteră centrală”[2]. Mai mult decât atât, artera rezultată nu avea să fie doar lată, ci şi dreaptă, spre deosebire de străzile Saint Martin şi Saint-Denis, înguste şi oarecum şerpuite, care o încadrau. Haussmann putea, de asemenea, să se laude că acest traseu i-a permis să cruţe clădiri de o importanţă istorică, precum biserica abaţială Saint-Martin des Champs.

Din păcate, Haussmann nu a putut face ca toate căile să fie drepte ca trase cu rigla, aşa cum i-ar fi plăcut, şi, pe măsură ce artera sa de la nord la sud se apropia de Sena şi de He de la Cite, în depărtare, ieşea în evidenţă cupola Sorbonei, care se încăpăţâna să nu se alinieze cu bulevardul. Având în vedere această perspectivă deprimantă, Haussmann a propus, în cele din urmă, amplasarea unei clădiri noi, la marginea apei, care să găzduiască instanţele comerciale din Paris (Tribunalul de Comerţ, situat anterior în incinta Bursei). Aceasta a fost ridicată vizavi de Palais de Justice, unde oferea o anumită prestanţă vizuală şi echilibru – inclusiv propria cupolă – perspectivei sudice de peste Sena.

Haussmann era acum angajat într-o mulţime de proiecte, inclusiv drumuri importante spre şi dinspre Les Halles, precum şi trei intersecţii majore (Rue Reaumur, Rue de Turbigo şi Rue Etienne-Marcel) între Rue Saint-Denis şi Rue Saint-Martin, pe lângă faptul că începea să dezvolte cartierele Saint-Marcel si Gare d'Orleans [3] (acum Gare Austerlitz) de pe malul stâng al Senei. De asemenea, facea primele demersuri pentru construirea viitorului Boulevard Malesherbes, din Place de la Madeleine, spre nord-vest, spre ceea ce este în prezent Parc Monceau. Pe când era ocupat până peste cap cu aceste proiecte, a devenit foarte interesat de noua arteră cu orientarea est-vest, de pe malul stâng al Senei, care (spre uşurarea lui) nu se mai concentra pe Rue des Ecoles, ci avea să se extindă de-a lungul a ceea ce va deveni Boulevard Saint-Germain.

Haussmann a revenit, mai cu seamă, asupra intersecţiei bulevardului Saint-Germain cu artera

[3] nord-sud, situată în Boulevard Saint-Michel. Aceasta, după ce şoseaua nord-sud tăia malul drept al Senei şi se intersecta cu Rue de Rivoli, la Tour Saint-Jacques, avea să creeze o a doua intersecţie importantă, completând ceea ce Haussmann numea, cu solemnitate, *„la Grande Croisee*

de Paris'.- Pentru a sărbători acest eveniment în maniera potrivită, era nevoie de un element arhitectural major, iar Haussmann a cerut acum crearea Place Saint-Michel, la sud de Pont Saint-Michel, unde artera nord-sud pătrundea în malul stâng al Senei. Lucrările de aici, pentru a mări ceea ce fusese un simplu loc de întâlnire al mai multor străzi vechi, aveau să înceapă anul următor.

Haussmann acorda, totodată, o mare atenţie celor două mari situri de pe malul drept al Senei: Place de la Concorde şi Place de l'Etoile, aceasta din urmă fiind poarta de vest din zidul Ferme Generale, unde Napoleon Bonaparte îşi plasase Arcul de Triumf. între cele două, se întindea Champs-Elysees, care, în ultimii ani, se transformase, dintr-un drum de ţară într-unul mai urbanizat, dar care, totuşi, nu era decât un drum modest, în pofida faptului că era mărginit de copaci.

Ludovic-Napoleon îl însărcinase cu reamenajarea Place de la Concorde pe Jacques- Ignace Hittorff, care lucrase la proiect încă din perioada domniei lui Ludovic-Filip. El a aşezat statuile reprezentând marile oraşe ale Franţei în fiecare dintre cele opt unghiuri ale pieţei octogonale şi tot el a sesizat oportunitatea obeliscului pe care Egiptul l-a oferit Franţei şi a cerut ca acesta să fie ridicat (o lucrare dificilă şi

periculoasă) în centrul pieţei, aliniat cu Champs-Elysees şi Arcul de Triumf. Tot Hittorff a fost responsabil pentru cele două fântâni care încadrează obeliscul, dar şi pentru felinarele de stradă si coloanele comemorative din toată această piaţă imensă. Acestea ar fi putut şi ar fi trebuit să reprezinte un triumf pentru arhitect, cu excepţia faptului că, din nefericire, Georges Haussmann nu-l putea suferi.

Haussmann avea o satisfacţie specială să i se împotrivească lui Hittorff în diverse proiecte din oraş, dar, în cazul Place de la Concorde, divergenţele dintre Haussmann şi Hittorff au devenit virulente. împăratul, care era pasionat de festivaluri şi defilări, îşi dăduse deja seama că în felul în care arăta atunci, Place de la Concorde era o potenţială capcană mortală pentru mulţimi – asa cum fusese în vremurile pre-revoluţionare, când marea festivitate care comemora căsătoria dintre Marie-Antoinette şi Ludovic, pe atunci Delfinul Franţei-, se încheiase cu peste o sută de victime. Alte tragedii de acelaşi fel au marcat locul acela de-a lungul anilor, iar Ludovic-Napoleon a vrut să rezolve problema traficului şi a fluxului de persoane, mai ales că se apropia Expoziţia Universală.

Acum, când, datorită lui Hittorff, fuseseră instalate obeliscul şi fântânile, spaţiul liber disponibil se micşorase şi mai mult. Mai rău, piaţa avea bordurile cu flori situate oarecum sub nivelul solului. Acestea aveau meritul de a face parte din designul original al lui Ange-Jacques Gabriel, dar, fără îndoială, pietonii neatenţi erau în pericol să se împiedice din cauza lor. întrebarea era ce avea să dispară: obeliscul sau bordurile cu flori? Haussmann a votat împotriva obeliscului, dar Hittorff a rămas ferm pe poziţie. Cei doi şi-au adus disputa în faţa împăratului, care a decis în defavoarea bordurilor cu flori.

Haussmann nu a spus prea multe în acel moment, dar nu era mulţumit. Răzbunându-se oricând i se oferea ocazia, a coborât lămpile de pe postamentele înalte pe care Hittorff le prevăzuse în Place de la Concorde, susţinând că acestea erau prea înalte. Şi a găsit, în curând, alte locuri în care putea să-i facă viaţa grea lui Hittorff, în special în zonele în curs de dezvoltare din vestul Place de la Concorde, printre care Place de l’Etoile, Champs-Elysees şi Bois de Boulogne.

De la început, Haussmann a pus un accent deosebit pe planurile pentru

dezvoltarea Place de l’Etoile (în prezent Place Charles-de-Gaulle). La acel moment, Arcul de Triumf – finalizat în timpul domniei lui Ludovic-Filip – a fost ridicat chiar în afara limitelor oraşului, în spatele gheretelor vamale din Etoile ale zidului Ferme Generale. Era un loc solitar, iar conceptul lui Ludovic-Napoleon, dezvoltat initial când încă locuia la Londra, era să deschidă mai multe artere noi în acel spaţiu. El a anticipat Avenue de l’Imperatrice (Bulevardul împărătesei, în prezent Bulevardul Foch), Avenue Kleber si Avenue Friedland, ultimele două rezonând de amintirea victoriilor militare ale primului Bonaparte.

Dar Haussmann nu credea că împăratul gândea la o scară sufícient de mare şi a propus, în schimb, steaua cu 12 braţe şi imensul spaţiu circular care a devenit, cu adevărat, Place de l’Etoile. Haussmann a dorit în mod special ca întregul aspect să fie simetric, cu clădiri identice sau asemănătoare în jurul circumferinţei, iar o arteră circulară avea să încadreze Arcul de Triumf si să unească bulevardele radiante.

Niciun detaliu nu era prea mărunt pentru Haussmann. Desigur, gheretele vamale şi bariera vămii aveau să dispară, după care voia ca fâşia de

pământ care mărginea piaţa şi laturile sale să fie împrejmuite cu grilaje care aveau să fie identice ca înălţime si decor. El a insistat să nu existe alte clădiri pe o rază de 15 metri de piaţa în sine si ca toate clădirile care vor fi situate cu faţa spre aceasta să fie similare, cu faţadele si toate ornamentele realizate din gresie (aşa cum aveau să fie şi soclurile grilajelor de fier). Acoperişurile clădirilor urmau să fie realizate din zinc, cu două pante legate de un canal din fontă care se deschidea discret în mansardă. Alte reguli reglementau nivelul şi aliniamentul clădirilor, iar prefectul a considerat potrivit să emită instrucţiuni pentru păstrarea grilajelor şi faţadelor curate, precum şi pentru plantarea straturilor de flori, pe care le dorea plasate între clădiri şi grilaje (era necesară aprobarea prealabilă). Nu aveau să fie permise panouri de reclame de niciun fel şi, tot astfel, în acest spaţiu, nu se putea practica niciun fel de activitate comercială fără aprobarea expresă a lui Haussmann.

Haussmann şi Hittorff s-au luptat în privinţa înălţimii clădirilor construite în jurul acestui spaţiu, iar împăratul l-a susţinut din nou pe Hittorff. în ansamblu, însă, planul lui Haussmann a

avut câştig de cauză, iar el a fost încântat de asta: „Acest design frumos”, a scris el mai târziu în memoriile sale, „de care sunt foarte mândru că mi l-am imaginat”, a fost, după cum considera împăratul, „unul dintre cele mai mari succese ale administraţiei mele”-.

Pe când Haussmann considera Place de l’Etoile capodopera sa, împăratul privea Bois de Boulogne ca pe bijuteria principală a coroanei sale şi insista, în consecinţă, să obţină rezultatele corespunzătoare.

în 1854, tărăşenia nefericită cu problema fluvială dispăruse, fiind înlocuită de două lacuri separate de o cascadă, la recomandarea lui Haussmann. în primăvara aceea, împăratul şi împărăteasa au inaugurat, cu mare fast, prima etapă a sistemelor de alimentare cu apă, de la Bois. Imediat după aceea, Haussmann l-a adus pe Gabriel Davioud (în locul lui Hittorff) pentru a proiecta chioşcurile şi alte structuri din întregul parc. în anii care au urmat, Davioud avea să creeze un aspect specific parizian în parcurile şi spaţiile publice ale oraşului, cu băncile de pe străzi, pavilioane, garduri şi lampioane, precum şi cu fântânile sale –

în special fântâna Saint-Michel, cu jetul ei de apă maiestuos, în nou-construita Place Saint-Michel.

însă Bois de Boulogne nu avea încă o cale de acces principală din Place de l'Etoile. Hittorff propusese un bulevard larg, cel mai larg de până acum din Paris, dar Haussmann privise ideea cu dispreţ, susţinând că era banal şi nu era suficient de lat. în acest punct, unii începeau să observe ceea ce bârfele numeau deja „megalomania" lui Haussmann, iar Legislativul a intervenit, deşi nu-i stătea în fire. în cele din urmă, Haussmann a trebuit să reducă unele dintre cerinţele sale pentru acest bulevard, cu toate că şoseaua care a rezultat era încă neobişnuit de lată. Cu o considerabilă prezenţă de spirit politică, Haussmann a propus ca aceasta să fie numită Avenue de l'Imperatrice (Bulevardul împărătesei).

Cu toate acestea, Haussmann avea idei mult mai grandioase decât ceea ce îşi imagina împăratul pentru Bois de Boulogne. Voia să extindă Bois astfel încât să cuprindă câmpia Longchamp şi alte terenuri, ajungând chiar până la Sena, dar a întâmpinat rezistentă la vârf – cel puţin până când

JT > JL > JT

fratele vitreg al împăratului, contele – devenit duce – de Morny, a sugerat o

cale inteligentă ca Haussmann să obţină ceea ce avea de gând să facă. Clubul Jockey (unde de Morny era un membru marcant) organiza în mod regulat curse pe Champ-de-Mars, ceea ce irita autorităţile militare. La urma urmei, acest teritoriu era, prin tradiţie, militar, aflându-se în fata Ecole Militaire. Tânărul cadet Napoleon Bonaparte mărsăluise exact în acest loc şi, la timpul cuvenit, tot aici îşi inspectase trupele. Ideea lui de Morny era să construiască un hipodrom pe câmpia Longchamp, unde facilităţile aveau să fie mai bune pentru toată lumea, împăratul a considerat că ideea era bună, dar se temea că va fi nevoie de timp pentru a achiziţiona terenul în chestiune, deoarece acesta ar fi extins Bois de Boulogne până la una dintre buclele largi ale Senei. Dar îl subestima pe Haussmann, care s-a mişcat repede. Amenajarea a început în ceva mai mult de un an.

în aprilie 1857, a fost inaugurat, cu mult succes, noul hipodrom de la Longchamp, atrăgând un număr mare de parizieni în Bois de Boulogne. Partea cea mai bună a fost că, datorită revânzării rapide de către Haussmann a terenului pe care municipalitatea nu dorea să-l păstreze, hipodromul a ajuns să coste oraşul o nimica toată.

Banii – goana după ei şi câştigarea lor – se aflau în centrul imensei răsturnări de situaţie de la mijlocul secolului din Parisul lui Napoleon al III- lea. Reconstruirea oraşului era un demers costisitor care necesita împrumuturi masive – mai ales că Napoleon si apropiatii săi si-au dat seama că mărirea impozitelor ieşea din discuţie, din considerente politice. Susţinută de Persigny şi de încrederea lui Haussmann în cheltuielile productive, împăratul a ajuns să îmbrăţişeze ideea de credit pentru a achita uriaşele lucrări publice care erau deja în desfăşurare.

Creditul a oferit principalul suport financiar, iar vânzarea terenurilor excedentare de-a lungul traseelor propuse a oferit o altă sursă majoră de finanţare. Aceste terenuri au devenit marfa pe care oamenii din acest punct central – precum fraţii Pereire si Saccard al lui Zola – au construit si au speculat. Sub Napoleon al III-lea, Parisul se transformase într-o uriaşă maşină de făcut bani, unde fiecare lopată plină cu pământ promitea aur cuiva care aştepta la rând.

în 1854, fraţii Pereire au creat Compagnie Immobiliere de Paris, care a permis nu numai construirea şi utilizarea locuinţelor pe parcelele de pământ pe care le achiziţionase, dar şi

închirierea şi revânzarea acestor terenuri[2]. Compania imobiliară a fraţilor Pereire a cumpărat de zor terenuri de-a lungul Rue de Rivoli şi pe străzile alăturate, precum şi în ceea ce va deveni cartierul Opera şi spre vest, spre Câmpia Monceau şi Champs-Elysees. Ca cireaşa de pe tort, în 1854 fraţii Pereire au decis să intre în afacerea construirii[3] de hoteluri şi au început să ridice un hotel de lux, Grand Hotel du Louvre. Au făcut acest lucru cu energia lor specifică, grăbindu-se să termine construcţia la timp pentru marea Expoziţie Universală din 1855.

Oriunde îşi aruncau privirea, fraţii Pereire vedeau oportunităţi. Au propus să facă legătura între Gare Saint-Lazare şi Auteuil, în partea de sud-vest a Parisului, cu un omnibuz de pasageri care făcea curse dese şi pe care l-au legat de explorarea Petite Ceinture. Această linie de omnibuz a fost inaugurată în martie 1854, legând diverse alte zone de-a lungul Petite Ceinture, chiar în timp ce aceasta din urmă se extindea cu rapiditate. Numai eforturile fraţilor Pereire de înfiinţare a Compagnie Generale Maritime, o companie de transport maritim, responsabilă de transportul corespondenţei în America de Nord, nu

au reuşit să fie profitabile, dovedindu-se mult mai complexe decât anticipaseră aceştia. Avea să vină şi momentul ei de glorie, însă nu mai devreme de secolul următor.

Pe lângă faptul că se baza pe sursele unor fonduri aflate la îndemână, precum fraţii Pereire, în vremea lui Napoleon al III-lea, guvernul francez a început să acorde împrumuturi la scară largă direct populaţiei. Primul dintre aceste împrumuturi, lansat în martie 1854, a avut un succes extrem de mare, ajungând la aproape 100 000 de adepţi, care au furnizat, la rândul lor, 468 de milioane de franci. împrumuturile ulterioare au adus si mai multi franci de la un număr de debitori în continuă creştere. Acest fapt a crescut radical finanţarea pentru oraş şi stat, dar a crescut tot atât de dramatic şi spectrul falimentului pentru cei înclinaţi să se îngrijoreze în privinţa acestor noi scheme financiare.

Cu toate acestea, falimentul nu a deranjat somnul prea multora în timpul primilor ani de bonanţă ai celui de-Al Doilea Imperiu. Guvernul lui Napoleon al III-lea inspira încredere în cercurile de afaceri, mai ales că acesta făcea tot posibilul să faciliteze activităţile

întreprinderilor, fie închizând ochii în faţa unor reglementări incomode, fie încurajând consolidarea şi

monopolurile, mai ales în reţeaua de căi ferate, aflată în continuă expansiune. Asa cum speraseră r > JT fraţii Pereire şi alţi importanţi oameni de afaceri, sub Napoleon al III-lea, statul devenise bastionul capitalismului la scară largă.

Era de aşteptat ca acest val de creştere economică să facă să plutească toate bărcile[5], iar Ludovic-Napoleon, în pamfletul său din 1844, *Dispariţia pauperismului,* declarase deja, în mod oficial, că voia să îmbunătăţească soarta muncitorilor şi a oamenilor nevoiaşi. După ce a ajuns la putere, nu şi-a uitat vechile simpatii, interesându-se de condiţiile locative ale

muncitorilor, care deveneau o problemă tot mai mare, întrucât locuinţele din centrul Parisului erau demolate. Această distrugere avea loc pentru o cauză bună, desigur, pentru a face loc unor drumuri noi si locuinţe mai bune, însă o locuinţă

mai bună pe străzi mai curate era, din păcate, mult peste puterea financiară a foştilor locuitori ai acestor cartiere.

Când încă era prinţ-preşedinte, Ludovic- Napoleon se angajase să

sprijine un proiect de locuinţe decente pentru muncitori, donând din propriile sale fonduri băneşti, pe lângă cele confiscate de la familia monarhului detronat din Casa de Orleans, Ludovic-Filip. Primele rezultate ale acestui demers, început la sfârşitul anului 1851, au fost un mare complex de locuinţe, numit Cite Napoleon, care mai există şi astăzi pe Rue de Rochechouart, la numărul 58, la poalele Montmartre-ului. Alcătuit din mai multe clădiri grupate în jurul unei curţi interioare, acesta avea peste 200 de mici apartamente subvenţionate care au fost evaluate în limita sumei pe care o puteau plăti muncitorii.

Deşi clădirile în sine nu erau atrăgătoare (au fost asemănate cu nişte cazărmi), interioarele erau neobişnuit de uşoare şi aerisite, cu o scară dublă deschisă care ducea la etajele dispuse de-a lungul coridoarelor largi şi un acoperiş din sticlă. Fiecare unitate conţinea o bucătărie, era încălzită si ventilată. Fiecare etaj avea pompe de apă şi toalete (aceasta se întâmpla cu mult timp înainte de perioada băilor private), iar în clădiri mai existau spălătorii comune şi încăperi pentru copiii mici.

Din păcate, ideea din spatele acestui

demers bine intenţionat, dar lipsit de succes până la urmă, a fost că, printr-o gestionare atentă a vieţii şi a condiţiilor în care trăiau locatarii, aceştia ar putea fi scoşi din sărăcie. Existau multe restricţii, mai ales interdicţia de acces în clădire după ora 10 seara, precum şi supravegherea de către poliţie. Ludovic-Napoleon dorea să plaseze cel puţin o astfel de clădire de locuinţe în fiecare arondisment din Paris, iar în 1856, a subvenţionat construirea unui complex de locuinţe asemănător pe Boulevard Diderot, în apropiere de Gare de Lyon. în următorii 10 ani, a mai făcut o încercare pe Avenue Daumesnil-. Dar săracii din Paris nu voiau să fie înregimentaţi, şi, în orice caz, oferta de locuinţe pentru muncitori era extrem de neadecvată.

Haussmann a fost deosebit de ostil la ideea locuinţelor pentru muncitori. într-o scrisoare din 1857 către Persigny, el a respins „aceste locuinţe construite şi revândute în pierdere de către împărat”, aceste locuinţe „închiriate pe banii împăratului’-. Pe de altă parte, Haussmann nu era prea înţelegător faţă de muncitori, în general, şi se opunea cu înverşunare dreptului de vot acordat acestora. în ceea ce îl privea, sufragiul universal era pur şi simplu încă o idee

absurdă a împăratului.

Cât despre muncitorii dislocaţi din centrul Parisului, ei s-au mutat pur şi simplu în cartiere mai ieftine de la periferia oraşului, unde aveau să locuiască în cocioabe si mahalale care erau la fel

de rele ca cele care fuseseră demolate.

în această perioadă, fraţii Goncourt au relatat că vărul lor, Pierre-Charles Laurens, conte de Villedeuil, fusese auzit rugându-se noaptea, cu mâinile împreunate: „Doamne, [...] fa ca împăratul să rămână la putere pentru ca dividendele mele să crească si fa să continue creşterea acţiunilor mele de la Anzin Coal’-.

Villedeuil era cel care înfiinţase neinspiratul jurnal literar *L’Eclair* împreună cu fraţii Goncourt – şi care acceptase cele 200 de sticle de şampanie memorabile ca parte a unui împrumut

făcut la cămătarul său. Şampania se strica atât de repede încât redactorii au decis să organizeze o petrecere improvizată la redacţie, invitând pe toţi cei la care se puteau gândi, inclusiv pe trecători şi pe un tânăr pe nume Nadar, care tocmai începuse o serie de

caricaturi pentru revistă.

Nadar, al cărui nume real era Felix Tournachon, s-a născut la Paris, în 1820 – vremuri inocente, după cum afirma el mai târziu, când „manierele erau nobile, iar inimile curate”; adică „o crimă era suficientă pentru doi ani: conversaţiile despre aceasta erau mulţumitoare’-. Fiul nelegitim al unui librar fără succes din Lyon, la sfârşitul adolescenţei, Nadar era un slăbănog deşirat şi greu de stăpânit, uşor de recunoscut după ochii săi albaştri strălucitori si părul roşcat. Ducând o viată boemă într-o serie de camere insalubre din Cartierul Latin, a devenit bun prieten cu Henry Murger şi cu o parte a găştii care i-a inspirat lui Murger s *Scenes de la vie de boheme.*

Mai târziu în viaţă, Nadar s-a descris ca fiind „un adevărat temerar, căutând întotdeauna curenţi împotriva cărora să înoate, susţinând opinia publică, fiind neîmpăcat cu orice fel de simţ al ordinii”—. Acest rebel înnăscut era un ticălos simpatic, cu un cerc larg de prieteni care îi apreciau onestitatea, loialitatea şi buna dispoziţie. Unul dintre aceşti prieteni inventase pseudonimul de Nadar, transformând Tournachon în Tournadard, apoi Tournadard în Narard şi schimbându-l, în cele din urmă, pe Narard în Nadar.

în anii ’40, Nadar era considerat un publicist strălucit, iar când l-au cunoscut fraţii Goncourt, talentele sale artistice îl purtaseră în direcţia caricaturii, unde, pentru prima oară, devenise cunoscut. Dar, în 1854, după ce s-a căsătorit, Nadar s-a trezit atras de arta incipientă a fotografiei prin fratele său mai mic, Adrien, un suflet pierdut pe care Nadar spera să-l ajute să prindă rădăcini în acest nou domeniu, care părea a fi unul promiţător. Nadar a plătit pentru pregătirea fratelui său şi l-a ajutat să-şi deschidă un studio fotografic pe Boulevard des Capucines nr. 11, convenind ca ei doi să colaboreze (deşi Adrien avea alte idei).

La acel moment, Nadar devenise suficient de interesat de fotografie încât să-l roage pe un prieten să-l şcolească, după care şi-a cumpărat propriul echipament. După ce Adrien l-a izgonit din ceea ce se dorea a fi studioul lor comun, Nadar a amenajat o cameră obscură rudimentară şi a început să-şi caute de lucru prin anunţuri în ziare. Cariera unuia dintre cei mai mari fotografi ai secolului era pe punctul de a începe.

***

în timp ce Haussmann cheltuia sume mari pe drumuri noi şi proiecte de

dezvoltare, inclusiv începutul unui nou sistem de apă şi canalizare care avea să se dovedească a fi una dintre cele mai mari realizări ale sale, Sarah Bernhardt, în vârstă de 10 ani, frecventa şcoala mănăstirii de maici Augustine din Grandchamp, din apropiere de Versailles.

Născută la Paris, pe malul stâng al Senei, Bernhardt era fiica cea mare a unei curtezane olandeze frumuşele care ieşise din sărăcie luptând cu dinţii şi cu unghiile, în braţele unui şir de protectori bogaţi dintre care unul (nu ştim care) era tatăl lui Sarah. Şcoala mănăstirii de maici promitea „să educe elevele, inspirându-le o pioşenie puternică, iluminată [şi] [...] să contribuie, cât mai mult posibil, la a le face să fie o companie agreabilă şi să le insufle virtuţi frumoase”[u]. însă aceasta era o cauză pierdută. Micuţa Sarah a făcut probleme de la început.

Stătea pe zidul mănăstirii şi îl imita pe episcop când acesta tinea un discurs funerar. Şoca maicile cu limbajul ei urât, a plesnit o soră care încercase să-i pieptene părul foarte creţ şi a înjurat-o pe o alta care încercase să exorcizeze spiritele rele care o posedau, stropind-o cu apă sfinţită. A fugit în repetate rânduri de la şcoală şi dovedise deja o

desconsiderare nesăbuită a bunei-cuviinte, precum şi o nevoie insaţiabilă de atenţie.

Cum, s-au întrebat bunele maici, se vor sfârşi toate acestea?

---

1 Şcoala Militară (n. trad.).

2 Observatorul astronomic (n. trad.).

3 Marea răscruce de drumuri din Paris (n. trad.).

4 Moştenitorul tronului regal al Franţei (n. red.).

5 Expresia, inventată de John F. Kennedy, transmite ideea că atunci când o economie merge bine, toată lumea are de beneficiat în urma acestui lucru (n. trad.).

CAPITOLUL 5

Vizita Reginei

(1855)

1 eşi nu soseau decât veşti proaste în timp ce asediul Sevastopolului se desfăşură în ritm lent, Napoleon al III-lea nu a vrut să alarmeze populaţia. A continuat, în schimb, cu festivităţile pentru noul an, care au fost chiar mai exagerate decât cele din anul anterior. La fel ca în cazul predecesorului său, petrecerea extravagantă pe care Haussmann a organizat-o la Hotel de Ville a fost lăudată, în special pentru fântâna construită în curte special pentru această ocazie, ale cărei ape cădeau în cascadă pe o scară fastuoasă din piatră în bazinul de dedesubt. Cei 6 000 de invitaţi au căzut de acord, cu entuziasm, că efectul de ansamblu era magic – o seară plină de încântare.

însă războiul a continuat la fel de lamentabil ca şi până atunci, iar opinia publică începea să devină irascibilă. în aprilie, Napoleon al III-lea a decis că va face ceea ce ar fi făcut si unchiul său si a anunţat că va porni spre Crimeea ca să

preia controlul asupra forţelor franceze de acolo. Eugenie, care nu era o fricoasă, a insistat să-l însoţească – cel puţin până la avanposturile civilizate de la Constantinopol.

Britanicii au fost îngroziţi la vestea că nepotul lui Bonaparte îşi va conduce trupele în luptă, chiar dacă o facea alături de soldatii britanici. Si francezii au avut motive să fie neliniştiţi de această J > ştire. împăratul lor poate că arăta impresionant călare pe cal, dar experienţa sa militară (două încercări de lovitură de stat rapid contracarate plus nişte dandanale din tinereţe prin Italia) nu era liniştitoare. Cu toate acestea, britanicii au fost suficient de descurajaţi de perspectiva unui alt Bonaparte în fruntea unei armate, încât au decis rapid să adopte o tactică diversionistă şi i-au invitat, în schimb, pe împărat şi pe împărătească să viziteze Marea Britanie. Ludovic-Napoleon nu a putut să reziste tentaţiei. Iubea Londra (încă din perioada în care locuise acolo atunci când fusese exilat din Franţa). în plus, avea să o întâlnească pe regină.

Este posibil ca Ludovic-Napoleon să nu fi fost un foarte bun soldat, dar era de neegalat ca seducător şi, chiar şi în timpul limitat al unei vizite de cinci zile, i-a fermecat pe regina Victoria, pe prinţul Albert şi pe progeniturile acestora, în număr tot mai mare. Contele

Maurice de Fleury, care s-a ocupat de Ludovic-Napoleon în timpul acestei vizite de stat, şi-a amintit că „regina şi-a luat un rămas-bun foarte emoţionant de la acesta, iar fiica ei, prinţesa Victoria, s-a aruncat, cu lacrimi în ochi, în braţele împărătesei Eugenie”. Toţi au plâns, începând cu copiii reginei, până la regina însăşi şi însoţitorii acesteia. Cât despre prinţul Albert, şi el părea destul de emoţionat de eveniment[1].

Benjamin Disraeli, acum o personalitate de frunte în partidul conservator, a fost mai cinic, însă Fleury pare să fi apreciat destul de corect evenimentul. împăratul a fost încântat de regină şi de familia ei, în timp ce Victoria a fost extrem de impresionată de Ludovic-Napoleon, având grijă să scrie un lung memorandum despre meritele acestuia, menţionând, în special, „curajul său neabătut, fermitatea neclintită în atingerea scopului, încrederea în sine [şi] perseverenţa”[2]. A avut cuvinte amabile şi la adresa lui Eugenie şi, în pofida unor mari diferenţe de personalitate, cele două au devenit prietene pe viaţă.

Acest sejur a avut ca rezultat întoarcerea vizitei, în luna august, de către familia regală britanică în Franţa, în special pentru a vizita prima Expoziţie Universală de la Paris. Aceasta a marcat recunoaşterea oficială a celui de-Al

Doilea !
Imperiu al lui Napoleon al III-lea de către Marea Britanie.

Ludovic-Napoleon fusese fascinat de Marea Expoziţie care avusese loc la Londra, în 1851. A fost deosebit de impresionat de Crystal Palace, o structură imensă din fontă ai cărei pereţi şi tavan erau pline de cea mai mare suprafaţă de sticlă care se văzuse vreodată. Lumina pătrundea în interior, prin tavan şi pereţi, uimind vizitatorii şi inspirându-l pe Ludovic-Napoleon să construiască o structură a sa – una care avea să fie chiar mai spectaculoasă.

Ideea de a organiza şi el o expoziţie universală sa dezvoltat rapid, de la un târg mondial pentru produse agricole şi industriale la unul care includea o expoziţie mondială de arte frumoase. Artele frumoase erau expuse într-un Palais des Beaux Arts, la capătul îndepărtat al amplasamentului, de-a lungul Senei, pe Avenue Montaigne (deşi tânărul Gustave Courbet – un pionier al noilor tendinţe oferite de realism şi ofuscat de respingerea de către Salon a câtorva dintre picturile sale – organizase o expoziţie individuală, într-o clădire special construită pe care a numit-o Pavilionul Realismului, situat în

apropierea pavilionului artelor frumoase). Locul ales pentru piesa de rezistenţă, Palais de l’Industrie, era situat între Sena şi Champs-Elysees (avea să fie distrus, în 1900, pentru a face loc pentru Grand Palais). Şi alte structuri au fost adăugate de-a lungul Senei, pe măsură ce cererile pentru participarea la expoziţie se înmulţeau, dar împăratul era cel mai atras de Palais de l’Industrie, pe care şi-l imagina ca pe o structură care avea să depăşească chiar şi Palatul de Cristal.

S-a întâmplat ca rezultatul final să fie departe de ceea ce îşi imaginase împăratul. Deşi imens şi bine luminat prin metri pătraţi de sticlă din acoperişul în boltă de butoi, Palais de l’Industrie a fost placat în piatră şi părea mult mai greu şi mai puţin spectaculos decât Crystal Palace, care a rămas de neegalat, ca o minune arhitecturală orientată spre viitor. în plus, Palatul era prost ventilat, îngrozitor de călduros în arşiţa verii si, cu toată dimensiunea sa uriaşă, incapabil să găzduiască toate expoziţiile, dintre care unele au fost trimise în sălile de expoziţie limitrofe.

Pe parcursul expoziţiei, francezii, ca întotdeauna, au excelat în design, în timp ce britanicii au rămas lideri în industria grea şi cea prelucrătoare (deşi un francez tocmai concepuse o metodă

de producere a aluminiului pe cale industrială, iar barele de aluminiu au fost expuse, pentru prima oară, la această expoziţie). însă artele frumoase atrăgeau cei mai mulţi vizitatori şi stârneau cel mai mare interes. După cum s-a exprimat Maxime Du Camp, „pentru prima oară, şcoala engleză de pictură a fost bine reprezentată”, iar lucrările artiştilor germani „au dezvăluit privirii marea şcoală germană a artei decorative”. Cât despre pictorii francezi, expunerea în aceeaşi încăpere a unor lucrări de Jean-Auguste- Dominique Ingres şi Eugene Delacroix a stârnit o emoţie specială.

în centrul acestei agitaţii se afla rivalitatea care diviza şcoala franceză, în special între Ingres şi Delacroix. în timp ce Ingres reprezenta de ani buni bastionul neoclasicismului, care ţinea la distanţă valul ascendent al romantismului, Delacroix devenise liderul scolii romantice franceze. Unul picta idealul clasic şi rece, proclamând superioritatea liniei asupra culorii, pe când celălalt înfăţişa eroicul, cu pasiune pentru acţiune si culoare. Totuşi, ambii au fost nişte pictori extraordinari şi ambii au primit medalii de aur de la juriul expoziţiei. în cele din urmă, însă, Ingres – ca întotdeauna – a primit cea mai mare apreciere.

Niciunul dintre artişti nu a manifestat prea mult respect faţă de celălalt, deşi Delacroix şi-a atenuat criticile cu un umor inteligent. Ingres nu s-a obosit să-şi ascundă opiniile şi a fost cu atât mai dispreţuitor când a venit vorba despre Delacroix. După cum povesteşte Du Camp, la un moment dat, pe durata expoziţiei, un bancher a invitat în mod necugetat să ia cina cu el mai mulţi artişti, inclusiv pe Ingres şi Delacroix. Ingres, care, potrivit lui Du Camp, „avea o părere foarte bună despre sine” şi considera că „după Rafael, lumea se oprise”, a fost nemulţumit să-l observe printre oaspeţi pe Delacroix. Ingres a dat ochii peste cap, şi-a exprimat iritarea şi, la sfârşitul cinei, s-a apropiat de Delacroix, ţinând o ceaşcă de cafea în mână:

— Domnule, i s-a adresat el, desenul înseamnă onestitate, înseamnă onoare! A devenit atât de agitat, încât şi-a vărsat cafeaua pe plastronul cămăşii. La aceasta, a exclamat: Eu plec! Nu voi mai rămâne aici ca să fiu insultat!

Delacroix, la rândul său – de un calm aristocratic, ca de obicei – a fost mai mult amuzat decât ofensat de incident şi, potrivit lui Du Camp, a avut bunul gust să rămână stăpân pe situaţie.

— Uneori, a remarcat Delacroix despre plecarea în trombă a adversarului său,

este greu să nu fii exclusivist când o persoană este foarte înzestrată-.

Regina Victoria şi prinţul Albert au ajuns la Paris în luna august, în mijlocul demolării care avea loc în întregul oraş. Pentru a ascunde urâţeniile de-a lungul traseului lor de la Gare de l'Est – legată, pentru această ocazie, de Gare du Nord, unde, de fapt, au ajuns (şi care în acel moment era înconjurată, în mod neatrăgător, de clădiri de locuinţe aflate în demolare), au fost instalate faţade false din lemn şi carton vopsit. Aproximativ 800 000 de oameni s-au aliniat pe traseul lung care străbătea oraşul până la apartamentele lor de la Château de Saint-Cloud, în definitiv, era un eveniment crucial – era prima oară, după câteva secole, când un monarh britanic în funcţie vizita Parisul.

Regina a vizitat expoziţia, acordând interes în special produselor industriei britanice şi – la insistenţa sa – a vizitat mormântul lui Napoleon I, la Invalides. Acolo, în timp ce o furtună de vară a întunecat lumina zilei, şi-a adus omagiul în faţa mormântului marelui duşman al Angliei, în timp ce orga cânta *God Save the Queen.* Mai târziu, Victoria i-a scris fostului său tutore că: „A fost emoţionant şi extrem de plăcut [...] să vezi cum

vechile vrăjmăşii se stingeau la mormântul lui Napoleon I, în faţa sicriului căruia am stat (la lumina torţelor) la braţul lui Napoleon al III-lea, în prezent cel mai apropiat şi mai drag aliat al

”4 meu -

împăratul şi-a condus el însuşi oaspeţii regali pe străzile Parisului, arătându-le nou-venitilor oraşul său. S-au organizat mese de stat elegante, un bal la Versailles, iar Haussmann s-a întrecut pe sine în a oferi o întâmpinare regală la Hotel de Viile, pentru care a fost, în sfârşit, dată în folosinţă şi marea scară. Au fost 8 000 de invitaţi şi, cu toate că suveranii s-au retras cu eleganţă înainte de miezul nopţii, petrecerea a continuat până dimineaţă.

Cireaşa de pe tort a fost că regina a acceptat să dea numele ei noului bulevard care tocmai fusese deschis, de la Place de l’Hotel de Viile la Place du Châtelet.

Din fericire, musafirii regali nu au fost nevoiţi să caute camere de hotel, care erau deja la suprapreţ de la deschiderea expoziţiei. Cazările de lux erau extrem de rare: până la deschiderea Grand Hotel du Louvre al fraţilor Pereire, singurul hotel de lux din oraş era Meurice. Hotel du Louvre, care a fost construit pe proprietatea pe care fraţii

Pereire o achiziţionaseră de curând, între străzile de Rivoli şi Saint-Honore, în Place du Palais Royal, era imens (cel mai mare din Europa, la acea vreme), având 700 de camere şi o sală de mese care putea să găzduiască 300 de persoane. Era, de asemenea, luxos, cu numeroase băi, două lifturi, covoare somptuoase, buticuri la parter şi la mezanin, şi fresce demne de un muzeu. începute în august 1854, lucrările au continuat fără întrerupere – chiar şi noaptea, la lumina arcurilor electrice. Dar, în ciuda eforturilor fraţilor Pereire, Hotel du Louvre nu a fost terminat la timp pentru deschiderea expoziţiei (1 mai 1855) şi nici nu este de mirare. Cum putea să fie finalizată o astfel de întreprindere în termen de opt luni?

O inaugurare parţială a avut loc în octombrie 1855 (oricum, un timp record) şi, după câteva obstacole înainte de deschidere, Hotel du Louvre a devenit un loc de întâlnire şic şi un spaţiu pentru recepţii elegante, precum şi o destinaţie populară pentru turişti. Presa a fost măgulitoare, descriind Grand Hotel du Louvre drept „un palat pe care vizitatorii doresc să-l viziteze, asemenea unui monument”[5]. Fraţii Pereire, care au câştigat foarte mult în urma publicităţii, au fost felicitaţi aşa cum se cuvine.

în acel an, tânărul Gustave Eiffel, care facea progrese constante în studiile sale (deşi se spunea că trebuia să facă progrese la desenul tehnic), a rugat-o pe mama sa să-i cumpere un abonament la Exposition Universelie. Acolo, viitorul magician al oţelului nu ar fi putut să nu observe oţelul şi sticla din Palais de l'Industrie, deşi nu există niciun indiciu că acestea l-ar fi impresionat prea tare.

în august, tânărul obţinuse diploma şi, dat fiind că perspectiva de a conduce fabrica de oţet, profitabilă, a unchiului său nu mai era valabilă (din cauza divergenţelor politice grave dintre tatăl Eiffel, bonapartist şi unchiul, republican), s-a gândit să facă altceva. în mod surprinzător, având în vedere cariera sa viitoare, el a ales să se specializeze în chimie şi nu în metalurgie sau mecanică, poate din cauza promisiunii de a conduce fabrica de oţet. Acum, era dispus să privească într-o direcţie destul de diferită şi a învăţat meserie, fără să fie plătit, la cumnatul lui, care administra o turnătorie de oţel la Châtillon- sur-Seine.

Deşi tânărul Eiffel era complet nepregătit pentru acest gen de muncă, a izbutit să înveţe cât mai mult cu putinţă despre toate aspectele activităţii unei turnătorii de oţel. În acelaşi timp, a căutat un loc de muncă permanent,

visând la Paris, care devenise centrul industrial şi comercial trepidant al Franţei.

Multi alti bărbaţi tineri sau mai puţin tineri îsi căutau drumul în viată la Paris în acel an, inclusiv Nadar, care era extrem de ocupat să încerce să-şi facă o carieră în fotografie – într-un moment în care producerea în masă a fotografiilor devenise o realitate, iar competiţia dintre fotografi era acerbă, în această perioadă, printre principalii concurenţi ai lui Nadar, era fratele său necooperant, Adrien, care îl exclusese din ceea ce se dorise a fi studioul lor şi care refuzase să-i înapoieze lui Nadar şi proaspetei sale soţii suma mare pe care aceştia o cheltuiseră (din zestrea ei) pentru pregătirea lui şi pentru instrumente.

Ceea ce l-a deranjat, însă, cu adevărat, pe Nadar a fost faptul că Adrien se folosea nestingherit de numele „Nadar” pentru a atrage o mulţime de clienţi celebri. Nadar devenise cunoscut după acest pseudonim, după o muncă asiduă, mai ales ca umorist şi caricaturist, iar pe parcurs, îşi făcuse contacte importante în presă şi cunoscuse celebrităţi („Eram în relaţii amicale”, a spus el, mai târziu, „cu toţi oamenii iluştri ai vremii”)-. îşi

dăduse imediat seama de perspectivele financiare pe care le oferea producţia în masă pentru J7 jr s r vânzarea unei mari cantităţi de fotografii ale vedetelor, dar Adrien se amesteca în clientela sa. Preocupat mai ales de protejarea propriei identităţi, Nadar a trimis executorii judecătoreşti la tipografie ca să pună mâna pe cărţile de vizită ale lui Adrien şi a deschis un proces de revendicare a protecţiei mărcii comerciale pentru pseudonimul său. Viaţa era destul de grea şi fără a avea de-a face cu un ingrat ca Adrien.

O altă persoană care se străduia să aibă succes la Paris în anul acela era Jacques Offenbach, violoncelistul şi compozitorul german care, încă de la o vârstă fragedă, a încercat şi nu a reuşit să-şi pună amprenta asupra Parisului, întorcându-se de fiecare dată acasă, în Koln. Fiul unui cantor evreu care crescuse înconjurat de muzică, Offenbach părăsise Conservatorul din Paris pentru că se plictisea. Dar, în ciuda talentelor sale muzicale evidente, nu a reuşit să-si facă un nume la Paris.

f >3

Imobilizat în funcţia de dirijor la Comedie- Franţaise, unde era atât supracalificat, cât şi subapreciat, a continuat să încerce, fără succes, să fie acceptat la Opera-Comique, chiar dacă, până atunci, pusese în scenă mai multe

lucrări scurte la Paris.

Expoziţia Universală a fost cea care i-a oferit prilejul aşteptat. Offenbach a reperat un mic teatru neocupat, vizavi de Palais de l'Industrie, şi a cerut permisiunea de a-l folosi. A primit acordul necesar, însotit de restricţii care includeau

limitarea dimensiunii distribuţiei sale potenţiale la trei personaje. Offenbach a fost de acord şi a redenumit locul Theâtre des Bouffes-Parisiens.

Asistat de Ludovic Halevy, un tânăr funcţionar public înzestrat cu arta dialogului, el a deschis stagiunea pe 5 iulie cu mai multe piese de un act, inclusiv *Les Deux Aveugles* („Cei doi orbi"), prima operetă interpretată vreodată la Paris. în aceasta, doi bărbaţi care se prefăceau a fi orbi se luptau pentru cel mai bun loc pentru cerşit. Publicului i-a

plăcut foarte mult şi încă se mai juca un an mai târziu, când împăratul a cerut o reprezentaţie specială a piesei la Palatul Tuileries.

Offenbach putea acum să demisioneze de la Comedie-Fran<;aise, iar odată cu încheierea Expoziţiei Universale, a mutat Bouffes-Parisiens într-o sală mai mare, Salle Choiseul, pentru sezonul de iarnă. Acolo şi-a început extraordinara reprezentare a operelor comice,

persiflând totul, de la Victor Hugo şi romantici, până la agenţii de bursă îmbogăţiţi rapid şi la importanţa aparenţelor în societatea pariziană.

Din punct de vedere financiar, Offenbach încă nu ieşise la liman, dar avea să devină tot mai mult un nume de luat în seamă.

O altă persoană care încă se străduia să obţină succes în acel an era Charles Baudelaire, care avea deja vreo 35 de ani şi tânjea după recunoaştere. Fiind marcat, încă din copilărie, de moartea iubitului său tată, un pictor amator care era responsabil de comandarea de picturi şi statui pentru palatul Luxemburg, nefericirea lui Baudelaire pare să fi fost accentuată de rivalitatea sa cu tatăl vitreg pentru câştigarea afecţiunii mamei. Oricare ar fi fost motivul, tânărul Baudelaire – educat la prestigiosul liceu Louis-leGrand din Paris, dar clar neinteresat de o carieră în drept sau diplomaţie, spre care îl împingea tatăl său vitreg, a cheltuit moştenirea primită de la acesta în timp record, făcând pe dandy-ul, îmbrăcându-se în haine scumpe, frecventând bordeluri şi molipsindu-se, între timp, de sifilis. A făcut, de asemenea, rost de o amantă, pe care Nadar a numit-o „Venus

cea neagră” a lui Baudelaire şi care ar fi putut fi o prostituată. în orice caz, nu era genul de parteneră la care se gândea tatăl vitreg al lui Baudelaire (general, în curând, senator) pentru dificilul său fiu.

în ciuda eforturilor tatălui vitreg de a-l descuraja să ducă acest stil de viaţă (eforturi care implicau întotdeauna prelegeri severe, dar care includeau şi trimiterea lui într-o călătorie la Calcutta, pe care Baudelaire nu a efectuat-o niciodată), acesta a continuat să cheltuiască fără oprelişte şi să ducă o viaţă destrăbălată, însă a început să scrie şi poezie. De asemenea, vizita studiouri şi muzee în compania unor prieteni artişti, audia şi participa la discuţii serioase despre artă si a început să scrie critică de artă, debutând cu recenzia asupra Salonului din 1845, în care a susţinut romantismul şi, mai ales, opera lui Delacroix.

în această perioadă, a făcut cunoştinţă cu scrierile lui Edgar Allan Poe şi a început dificila muncă de traducere a lui Poe în limba franceză – nu, după cum insista el, pentru că era traducător, ci pentru că găsise în Poe un fel de frate, cineva care credea, ca şi el, în răul intrinsec al omenirii.

Seria de eseuri a lui Baudelaire în care acesta îl apăra cu pasiune pe Poe apăruse deja, când, în iunie 1855, exact

când se deschidea Exposition Universelie, au fost publicate pasaje din ceea ce avea să devină faimoasa – ori infama – sa carte de poezie, *Les Fleurs du mal* („Florile răului”).

Baudelaire – la acel moment lovit de sărăcie, ascunzându-se de creditori si cu sănătatea ₃
afectată – revenise la critica de artă pentru Expoziţia din 1855. L-a lăudat din nou pe ᴊᴛ ⱼ 1 Delacroix şi romantismul, dar l-a ignorat cu totul pe prietenul său, Gustave Courbet. Asta chiar dacă expoziţia individuală a lui Courbet conţinea *LAtelier du peintre* („Atelierul pictorului”), o pânză imensă înfăţişând personaje strânse în jurul Courbet – personaje printre care figura şi Baudelaire. în ciuda complimentului, Baudelaire se îndepărtase deja de politica lui Courbet – politica radicală din 1848 – precum şi de şcoala realistă, care începea să se contureze şi pe care Courbet o susţinea cu atâta patos.

Publicarea a 18 dintre poeziile lui Baudelaire în *La Revue des Deux Mondes,* care susţinea de multă vreme romantismul francez, a marcat un moment de triumf pentru poetul sărăcit şi deprimat. Acestea au fost „un succes deplin”, a scris mai târziu, entuziasmat, Maxime Du Camp şi a adăugat că „au produs o mare senzaţie”. Numai că

această senzaţie nu a fost în niciun caz cu totul favorabilă.[3] Du Camp a adăugat: „Compoziţia iscusită şi vigoarea sonoră a versurilor lui Baudelaire au fost foarte admirate, dar numeroşi cititori au fost socati de cruzimea ideilor sale’-.[3]

Cinci luni mai târziu,[3] criticul Louis Goudall a scris o recenzie usturătoare în *Le Figaro,* care nu a făcut decât să adâncească depresia lui Baudelaire. „Ce gol este în jurul meu!” i-a scris el mamei sale. „Ce beznă!”[2]

La începutul aceluiaşi an, un alt poet, scriitor şi traducător – deşi nu la fel de tânăr ca Baudelaire – îşi sfârsise viata într-un cartier sordid din Paris, J î
> *

spânzurându-se de barele de fier ale unei ferestre, pe o străduţă dosnică mohorâtă. La fel ca Baudelaire, acest poet, Gerard de Nerval (pseudonimul lui Gerard Labrunie), îşi cheltuise moştenirea, dusese o viată boemă si se devotase unor isprăvi excentrice (cel puţin o dată, Baudelaire îşi vopsise părul în verde, iar Nerval îşi scosese homarul la plimbare). Asemenea lui Baudelaire, Nerval a jucat un rol esenţial în mişcarea romantică franceză şi, la fel ca Baudelaire, avea un număr mare de prieteni din lumea artistică şi literară, printre care Alexandre Dumas *pere,* Nadar şi Theophile Gautier. Şi, ca

Baudelaire, atinsese genunile sufletului.

Spre deosebire de Nerval însă, Baudelaire nu s-a sinucis.

„Parisul se schimbă, însă melancolia mea nu s-a alinat câtuşi de puţin!”- Baudelaire nu a publicat aceste cuvinte până în 1857, dar se întrista deja pentru Parisul pe care îl distrugea Georges Haussmann.

Haussmann a rămas, într-adevăr, pe deplin dedicat transformării oraşului. Pe când punea la

punct un plan de dezvoltare pentru spaţiul dintre Hotel de Viile şi Place du Châtelet, inclusiv pentru restaurarea si elevaţia mare de la baza Turnului [33] Saint-Jacques, precum şi pentru crearea primelor spaţii verzi urbane ale lui Napoleon al III-lea în jurul turnului, acorda acum mai multă atenţie lucrărilor de pe malul stâng al Senei. Acolo, s-a concentrat asupra bulevardelor Saint-Michel şi Saint-Germain, unde a fost încântat să anunţe, în 1855, realizarea *Grande Croisee.* A continuat să lucreze, de asemenea, pe strada Jeanne dArc de pe malul stâng al Senei, o arteră principală care ajungea, de la Muntele Saint-Genevieve şi spitalul Salpetriere, la zidul Ferme Generale din Place d’Italie, unindu-se cu ceea ce este acum al 13-lea arondisment.

în plus, Haussmann a continuat cu magistrala Rue de Rennes, începând de la Gare Montparnasse, pe care el şi împăratul voiau să o ducă până şi peste Sena, printr-un pod nou. Din moment ce aceasta însemna demolarea Institutului Franţei şi a Pont des Arts, era un proiect sortit eşecului, „nemuritorii” de la Academia Franceză, dar si multi alţii nefiind încântaţi—. în schimb, Rue de Rennes avea să-şi croiască drum prin partea de sud şi centrală a Parisului, însă avea să se oprească brusc la Boulevard Saint-Germain si Place Saint-Germain-

des-Pres.

Pe malul drept al Senei, Haussmann a pus bazele unui Boulevard du Nord, numit, ulterior, Boulevard Magenta, care să facă legătura între Gare de l’Est şi Gare du Nord, precum şi cu o serie de alte străzi de pe traseu, pentru a facilita accesul la gări şi la spitalul Lariboisiere.

Dar magistralele şi legăturile cu căile ferate nu erau decât începutul: Haussmann voia, de asemenea, să îmbunătăţească mijloacele de transport pentru parizieni şi, la începutul anului 1855, a făcut uz de un decret imperial pentru fuzionarea a 11 companii de omnibuze aflate în concesiune privată într-o singură Compagnie Generale des Omnibus – o mişcare care i-a favorizat

îndeosebi pe fraţii Pereire, dar care a oferit şi un serviciu mai bun pentru călători, cu tarife modeste, orare regulate şi un sistem de deplasare prin întregul oraş. Aceste vehicule trase de cai, acum cu două etaje, aveau, de obicei, 14 locuri dedesubt şi 12 deasupra, etajul fiind neacoperit. Locurile în aer liber costau mai puţin decât cele din interior şi atrăgeau un număr mare de muncitori, fumători şi pe orice persoană cu fonduri băneşti limitate. Dar preţurile mici ale biletelor la ambele niveluri (30 de centime jos, şi 15 centime sus) însemnau un fel de revoluţie a stilului de viaţă pentru mulţi parizieni, oferindu-le o modalitate uşoară si necostisitoare de a se deplasa prin oraş.

Numărul parizienilor care profitau de noul sistem de omnibuze a arătat că Haussmann apreciase corect atât cererea, cât şi preţul. Noua Compagnie Generale des Omnibus deţinea 347 de vagoane, iar aceste vehicule greoaie au transportat, numai în 1855, un total de 36 de milioane de pasageri – în medie 33 de călătorii de persoană, pe an. în decurs de 10 ani, Compagnie Generale se va lăuda cu *664* de omnibuze care vor transporta 107 milioane de pasageri. Pe atunci, fiecare călător realiza, în medie, 60 de călătorii pe an – dublu faţă de

numărul de călătorii din deceniul trecut.

Si unde se duceau toti aceşti oameni? Multi dintre ei, sau chiar majoritatea, se duceau la muncă sau să îndeplinească tot felul de obligaţii, dar mulţi evadau din cartierele lor înghesuite şi adesea murdare, îndreptându-se spre o varietate de distracţii, fie că acestea erau magazine, teatre sau cafenele.

Magazinele deveneau tot mai încântătoare – şi mai accesibile – pe măsură ce Boucicaut transforma, treptat, Le Bon Marche într-un *grand magasin* sau magazin universal, iar altele, precum Le Printemps şi La Samaritaine au urmat rapid, oferind preturile mai mici pe care producţia în masă şi cumpărarea la vrac le făceau posibile. Fraţii Pereire au creat Societe des Galeries du Louvre pentru buticurile din Hotel du Louvre. La scurt timp, acestea au avut un asemenea succes încât, cunoscute în mod familiar ca „Au Louvre”, s-au contopit la rândul lor şi au devenit unul dintre *grands magasins* din Paris. Mai târziu, acest magazin universal se va extinde în hotelul în sine, şi, în cele din urmă, se va muta vizavi de Place du Palais Royal.

în ceea ce priveşte cafenelele, acestea erau nenumărate, în orice parte a

oraşului, fiecare cu propria sa clientelă. Pe Boulevard des Italiens, în centrul Grands Boulevards, Cafe de Paris, care era

la modă, atrăgea mulţimea de oameni eleganţi care ieşeau după spectacolele de teatru, în timp ce lumea literară se aduna la Cafe Riche, iar prestigioasa Cafe Anglais îi atrăgea pe cei care apreciau ceea ce era îndeobşte reputată ca fiind cea mai bună mâncare din oraş. Scriitorii si 5 > intelectualii gravitau în jurul Le Procope sau Cafe Voltaire (preferata lui Delacroix) de pe malul stâng al Senei, în timp ce Edouard Manet şi prietenii săi se întâlneau la Cafe Guerbois, pe Avenue de Clichy, la poalele Montmartre-ului. Cafenelele ofereau locul şi prilejul pentru dezbateri intelectuale serioase, băutură sau distracţie, în funcţie de clientelă si de seara în cauză. Si, în tot oraşul, erau nenumărate cafenele de cartier, unele, puţin mai mult decât nişte cârciumi la colţul străzii, unde localnicii se puteau întâlni ca să facă schimb de noutăti si să bârfească.

> >

Apa era rareori o opţiune pentru cei cărora le era sete şi nu era nici uşor accesibilă pentru a te îmbăia sau a spăla rufe. Căci, în ciuda faptului că era

străbătut de un râu important, Parisul era un oraş care avusese mereu nevoie de apă – acum, cu populaţia sa în continuă creştere, mai mult decât oricând.

Sena (care nu era încă îndiguită şi controlată) era un râu lat si de mică adâncime care se revărsa
regulat, lăsând smârcuri şi mlaştini întinse de-a lungul malurilor sale joase. Era şi un râu al cărui nivel scădea rapid în lunile secetoase de vară, lăsând în urmă reziduuri noroioase care creau bălti de mică adâncime si nămol. Pentru a evita noroiul si inundaţiile Senei, cuceritorii romani ai Parisului îşi construiseră casele şi forumul pe dealul Mount Sainte-Genevieve de pe malul stâng al Senei, iar pentru a suplimenta rezerva de apă incertă şi prost localizată, construiseră un apeduct lung care să aducă apă din sud.

Ulterior, acest apeduct s-a deteriorat şi a dispărut odată cu prăbuşirea Imperiului Roman. Parizienii au trebuit să se retragă din faţa apelor Senei, deşi tot mai mulţi dintre ei au început să sape fântâni – mai ales pe malul drept, unde pânza freatică se afla aproape de suprafaţă. Această apă părea curată, dar, din păcate, nu era. însuşi faptul că era aproape de suprafaţă însemna că primea scurgerile de pe străzile

Parisului, recunoscute ca fiind noroioase şi murdare, precum şi infiltraţiile din canalele sale deschise.

Până la Haussmann, puţini făceau legătura între calitatea apei pe care o beau şi epidemiile care bântuiau regulat oraşul. De secole, ei o beau ca atare, cei mai pretenţioşi fie filtrând lichidul, fie lăsându-l doar să se decanteze, înainte de a-l bea.

De ani buni, Parisul folosea un număr extrem de mare de dispozitive pentru a accelera aprovizionarea cu apă, inclusiv apeductele care se alimentau de la izvoarele din nord, Belleville şi Menilmontant (niciunul nefiind foarte productiv şi neavând nici măcar apă potabilă), uriaşa pompă de apă Samaritaine, de pe Pont Neuf, (demontată în 1813) şi o pompă identică, Notre-Dame, situată pe Pont Notre-Dame (eliminată în 1858). Pe parcurs, pompele cu abur şi-au trăit perioada de glorie, precum şi impozantul Canal de l'Ourcq al lui Napoleon Bonaparte, care a servit atât ca şenal navigabil, cât şi ca furnizor de apă potabilă.

în perioada 1830-1840, mai mulţi antreprenori au decis să adopte o nouă abordare si au propus să intre în stratul acvifer curat care se întindea sub oraş, la mare adâncime. Ideea era că, la acest strat acvifer prins între straturile de rocă

impermeabilă şi argilă, se putea ajunge prin foraj. Spre deosebire de o fântână obişnuită, un strat acvifer – dacă este forat în locul potrivit – ţâşneşte la suprafaţă. Din întâmplare, Parisul era situat în centrul unui imens bazin geologic care conţinea un strat acvifer de proporţii formidabile. îndemnat de diverşi oficiali, Consiliul Municipal a aprobat o sumă mare pentru a valorifica acest rezervor subteran prin forarea unei serii de fântâni arteziene în oraş.

Prima dintre acestea, *puits de Grenelle* (începută în 1833, situată la ceea ce este acum intersecţia dintre străzile Valentin-Hauy şi Bouchut, în al 15- lea arondisment), a întâmpinat nenumărate dificultăţi până când, după opt ani şi după ce s-a ajuns la o adâncime de 538 metri, un sunet şuierător a străpuns brusc aerul şi o coloană de apă a ţâşnit spectaculos în sus. Apoi, în 1855, a început lucrul la o fântână în Passy (în prezent, Piaţa Lamartine, în al 16-lea arondisment). Au urmat alte două, una în Place Hebert (în cartierul Chapelle din arondismentul al 18-lea) şi alta pe Butte-aux-Cailles (în al 13-lea arondisment), ambele, începute în 1863. Forajul din Passy a ajuns la apă după şase ani, dar cel din Place Hebert a suferit o surpare gravă şi nu a devenit operaţional decât în 1888. Fântâna de pe Butte-aux-Cailles

(întreruptă de război, dar şi de dispute interne) nu a devenit operaţională decât în 1904.

Până în acest moment, devenise evident că stratul acvifer din Paris nu era inepuizabil, deoarece fiecare fântână suplimentară diminua în mod vizibil forţa si fluxul celorlalte fântâni. Dar

orice dezamăgire în privinţa fântânilor arteziene a fost semnificativ diminuată de o reuşită obţinută în altă parte. în curând, Parisul avea să beneficieze de una dintre cele mai îndrăzneţe si mai reuşite

idei ale lui Haussmann.

Chiar înainte de a ajunge prefect al Senei, Haussmann devenise foarte interesat de

problemele asociate cu reţeaua publică de alimentare cu apă şi, deşi rolul apei în răspândirea epidemiilor încă nu era cunoscut pe scară largă, el s-a convins că trebuia făcut ceva în legătură cu aprovizionarea cu apă a Parisului, apă care nu numai că era insuficient şi ineficient distribuită, dar era şi tulbure şi urât mirositoare. Hotărând, fără ezitare, să înceteze să extragă mai multă apă din Sena (pe care susţinătorii plănuiau să o filtreze puţin si să o pompeze spre rezervoare situate la

cea mai mare înălţime posibilă pentru distribuirea apei cu ajutorul gravitaţiei),

a decis, în schimb, să investigheze dacă apa de izvor de bună calitate ar putea fi adusă în oraş în cantităti si la o înălţime suficiente pentru a fi distribuită unui număr mare de parizieni. în plus, Haussmann considera că era necesar să fie asigurată o scurgere adecvată pentru apele reziduale şi a vrut să examineze în ansamblu problema canalizării.

După ce s-a consultat cu împăratul, Haussmann l-a chemat la Paris pe un fost coleg de-ai săi, Eugene Belgrand, un inginer civil a cărui activitate o aprecia. La acea vreme, Belgrand se ocupa de navigaţia fluvială pe cursul inferior al Senei şi era familiarizat cu apele din bazinul Parisului. Belgrand s-a alăturat, în scurt timp, Biroului Lucrărilor Publice din Prefectura Senei, iar în 1854 a început să investigheze problemele pe care le schiţase Haussmann, calculând mai întâi numărul izvoarelor din bazinul Senei din care apa ar fi putut să ajungă în Paris la o înălţime corespunzătoare si apoi estimând costul pentru canalizarea acestei ape către Paris, pentru filtrarea şi stocarea ei acolo. în câteva luni, raportul lui Belgrand se afla pe biroul lui Haussmann, iar prefectul l-a trimis, la recomandarea acestuia, Consiliului Municipal, care, la începutul anului 1855, l-a autorizat pe Belgrand să-şi continue investigaţiile.

A fost începutul unei reuşite de mari proporţii.

x > x x ■>

între timp, răspândirea telegrafului pentru comunicaţiile private revoluţiona părţi importante ale oraşului, iar Parisul se transforma, totodată, în Oraşul Luminii. Felinare iluminate cu gaz se răspândeau rapid de-a lungul bulevardelor, precum şi la teatre şi în vitrinele magazinelor, iar în 1855, Haussmann a produs o îmbunătăţire majoră a aprovizionării cu gaz, prin forţarea diferitelor companii concesionare să formeze o singură Compagnie du Gaz, condusă de fraţii Pereire. Aceasta nu numai că le-a oferit fraţilor Pereire încă un domeniu pe care să-l monopolizeze, ci a îmbunătăţit incomensurabil şi serviciul prestat.

Desigur, toate îmbunătăţirile pe care le aducea Haussmann costau bani, o mulţime de bani, iar în primăvara anului 1855 a fost nevoie de încă un împrumut important (de 75 de milioane de franci). De această dată, oraşul a emis obligaţiuni cu o valoare nominală de 500 de franci, rambursabile în 50 de ani si o rată a dobânzii de

>

3%. Dar, pentru a atrage creditorii într-o măsură satisfăcătoare, devenise necesar să se adauge ceva – în acest caz, fiecare

obligaţiune era introdusă de două ori pe an într-o loterie care oferea sume importante în numerar. Acest lucru, firește, s-a adăugat în mod considerabil la costul real total al împrumutului. Fraţii Pereire au intervenit şi au asigurat creşterea cererii de obligaţiuni, dar şi costul împrumuturilor creştea.

Fraţii Pereire fuseseră, în mod constant, aliatii

de nădejde ai lui Haussmann şi beneficiaseră foarte mult de pe urma acestei relaţii. în 1855, au cumpărat un conac magnific pe prestigioasa Rue du Faubourg Saint-Honore, o reşedinţă care rivaliza cu conacul familiei Rothschild de pe Rue Saint-Florentin, din apropiere. Acolo, fiecare familie Pereire avea propriile apartamente şi conacul decorat somptuos a devenit un fel de muzeu pentru expunerea colecţiei de artă, în creştere, a fraţilor Pereire.

Numai că James de Rothschild nu renunţase nicidecum la luptă. Dezvoltarea pe plan bancar si feroviar atinsese apogeul în 1855, iar acum, o pletoră de necesităţi financiare, de la costul interminabilului război al Crimeei şi până la o recoltă franceză, din nefericire, proastă, plasase Banque de France sub o mare tensiune. Ca o victorie esenţială pentru familia Rothschild în rivalitatea sa cu fraţii Pereire, un membru din propria familie, Alphonse de Rothschild (fiul lui James), a fost ales regent al Băncii Franţei –

primul Rothschild şi primul evreu care ocupa această funcţie. Acest lucru oferea acum familiei Rothschild[3] o deschidere la Banca Naţională, iar aceasta, în momentul critic din august 1855, a decis să cumpere, în secret, 30 de milioane de franci în monede de aur si 25 de milioane de franci în monede de argint de la Rothschild, pentru a-şi completa rezervele.

Poziţia aparent invincibilă a fraţilor Pereire era pe punctul de a întâlni dificultăţi majore, începând cu inima Imperiului lor, Credit Mobilier.

Banii se aflau în centrul uriaşei transformări care distrugea vechiul şi crea noul în Paris,[3] chiar în momentul în care plăcerea şi decadenţa defineau imaginea şi atracţia oraşului. într-o seară de august, fraţii Goncourt au dat glas dezgustului lor, declarând că „ [...] suferim de o indigestie morală provocată de desfrâu”. Mai târziu, în octombrie – la „nişte halbe de bere la Bindings” – au ajuns la concluzia că dilema lor morală era în întregime din vina femeilor. „Femeia”, au decis ei, „este un animal malefic, prost, doar dacă nu cumva este educată si civilizată la un nivel înalt”, în ceea ce-i privea, singura utilitate a femeilor era

pentru sex—

Aristocraţii fraţi Goncourt nu erau nicidecum singurii misogini, ceea ce reflecta o lume în care femeile, chiar dacă erau aşezate pe un piedestal, erau, în general, privite – şi tratate – ca nişte sclave. Cele câteva care scăpau de aceste constrângeri erau, de regulă, asemenea extraordinarei romanciere George Sand *(nom de plume* al lui Amantine-Lucile-Aurore Dupin), binecuvântate cu bogăţie, poziţie în societate, o educaţie liberală şi un grad neobişnuit de putere şi independenţă. Sau, asemenea unora dintre cele mai faimoase curtezane ale zilei – precum Esther Lachmann, de origine rusă, fiind cunoscută ca La Paîva în zilele ei de glorie din perioada celui de-Al Doilea Imperiu –, care îşi foloseau frumuseţea şi capacitatea de a manipula bărbaţii pentru a scăpa de sărăcie şi a dobândi bogăţie şi influenţă. în cazul curtezanei La Paîva, conacul pe care şi-l construise pe Champs-Elysees mustea de bani, etalând un exces de sculpturi în stil renascentist italian, alături de o fabuloasă scară interioară din onix galben şi o cadă din argint cu trei robinete care stârnea bârfe, din al treilea robinet curgând fie lapte, fie şampanie. Fără nişte calităţi de acest fel, soarta unei femei în Parisul celui de-Al Doilea

Imperiu nu era de invidiat.

Numărul mare, precum şi existenţa unei ierarhii a prostituatelor din Oraşul Luminilor, este un indiciu al condiţiei femeilor din Parisul mijlocului secolului al XIX-lea. Vânzătoarele si muncitoarele 5 din fabrici îşi suplimentau veniturile insuficiente făcând noaptea trotuarul, în mod ilegal, în timp ce prostituatele înregistrate lucrau în aproximativ 200 de bordeluri şi *maisons closes* legale—. Dansatoarele tinere, cântăreţele si actriţele, asemenea extraordinar de înzestratei Nana a lui Zola, se aflau într-o situaţie mai de invidiat. Dacă erau atrăgătoare, puteau deveni curtezane sau *cocottes,* întreţinute de protectori bogaţi. Dacă erau destul de inteligente, puteau să îşi tapeze protectorii de tot ceea ce posedau şi să devină ele însele bogate, retrăgându-se din meserie şi ducând o viată confortabilă la bătrâneţe.

Şi mai era acea lume intermediară, demimondă, un termen pe care Dumas *fils* l-a inaugurat la Paris, în piesa sa din 1855, *Le Demi-Monde.* Dumas *fils* a folosit acest termen pentru a descrie o femeie care ocupa o poziţie la jumătatea drumului între femeia de lume si curtezană. Deşi a ajuns să descrie femeile care îşi vindeau iubirea pentru

bani, Dumas l-a folosit pentru a descrie jumătatea de lume în care amantele „nu prezentau o factură a doua zi dimineaţă” si a inclus în această categorie în special soţiile „îndepărtate” din motive de infidelitate şi fetele tinere, precum a doua soţie din *Prada* lui Zola, care îşi compromiseseră virtutea şi căutau cu disperare un soţ – sau un protector permanent.

Dumas *fils* nu nutrea simpatie faţă de astfel de femei. Dacă *La Dame aux Camelias* l-a găsit într-o dispoziţie moralizatoare, atunci *Le Demi-Monde* a dezvăluit barbaria faţă de astfel de femei, pe care le-a descris drept uşuratice – un gen de femeie cu care orice bărbat decent trebuia împiedicat să se căsătorească. într-o versiune timpurie a piesei, el merge atât de departe, încât personajul principal masculin îi declară personajului principal feminin: „Genul acesta de dragoste, care asediază soţia altui bărbat şi o forţează să adopte tertipurile nedemne ale adulterului, şi o condamnă la o viaţă de minciuni zilnice [...] genul acesta de dragoste nu l-aş putea simţi niciodată, în niciun caz faţă de tine”. Apoi adaugă: „Pentru că te-am văzut atât de pură, atât de loială, atât de încrezătoare, am ajuns să-mi dau seama de răul cumplit pe care o astfel de iubire i-l poate face unei femei”.

Totuşi, deşi Dumas *fils* era moralizator pe scenă, în afara scenei a făcut exact lucrul pe care îl condamna şi s-a îndrăgostit de o femeie căsătorită care şi-a părăsit soţul pentru el. Femeia era Nadejda von Knorring, o tânără prinţesă rusă atrăgătoare care trăia pe atunci la Paris, separată de soţul ei. Dumas cochetase deja cu o altă aristocrată rusă căsătorită si iesise cel mai sifonat din aventură, după ce o urmărise, în zadar, în toată Europa, timp de aproape un an. A scris un roman bazat pe doamna în chestiune *(La Dame auxperles),* dar a susţinut că adulterul a ajuns să îl dezguste. Când s-a ivit ocazia, s-a aruncat cu capul înainte într-o aventură cu Nadejda. „Iubesc la ea", i-a scris el prietenei de familie George Sand, „faptul că este o femeie adevărată, din vârful degetelor de la picioare şi până în adâncurile sufletului ei slav". El si-a spus că o desăvârşea pe

> JT) r

doamnă: „Este un deliciu", i-a spus el lui Sand – ea însăşi, o aventurieră, după standardele lui – „să recreez această minunată creatură care a fost alterată de ţara sa, de educaţia sa, de cei în compania cărora s-a aflat, de cochetărie şi, mai presus de orice, de trândăvie"—.

Din nefericire, prinţul a refuzat să divorţeze de Nadejda, iar ţarul l-a susţinut. Nadejda a fugit cu bijuteriile şi cu fiica sa, mergând să locuiască într- o

vilă din sudul Franţei, unde i s-a alăturat Dumas J *fiul.*

Pentru vilă a plătit mama ei.

Exposition Universelie s-a deschis şi apoi s-a închis, în urma tentativelor de asasinat asupra împăratului. La sfârşitul lunii aprilie, un italian din Statele Papale a tras două focuri de armă asupra lui Ludovic-Napoleon, când acesta se plimba pe Champs-Elysees. împăratul a rămas calm şi a continuat să meargă, în timp ce responsabilul tentativei a fost arestat, judecat şi executat, în ziua deschiderii expoziţiei. Un alt atentat la viaţa împăratului, în septembrie, s-a încheiat destul de bine pentru Ludovic-Napoleon, atunci când împuşcăturile celui care încerca să-l asasineze au ratat tinta.

în acel septembrie, pe măsură ce Expoziţia Universală se apropia de final, francezii – după un asediu de 322 de zile – au reuşit, în cele din urmă, să cucerească fortul de la Sevastopol. Ţarul Alexandru al II-lea s-a luptat o vreme, dar, în cele din urmă, a acceptat negocierile de pace care urmau să aibă loc la Paris, la începutul anului următor. împăratul a comemorat mult aşteptatul eveniment cu un Te Deum de mulţumire la Notre- Dame, iar Boulevard du Centre a devenit acum Boulevard de Sebastopol.

O magistrală nouă importantă din nord-estul Parisului avea să poarte numele de Rue de Crimee.

Pentru moment, totul părea să meargă bine. Chiar dacă războiul fusese un dezastru în privinţa pierderii de vieţi omeneşti, anul s-a încheiat triumfal când trupele franceze care se întorceau din Crimeea au intrat în Paris.

Problemele însă mocneau deja pentru Franţa, în Peninsula Italică, unde – ca şi în Principatele Germane – valul unificării naţionale era în creştere.

CAPITOLUL 6

eea *w ulm*

(1856-1857)

Negocierile de pace în vederea încheierii războiului din Crimeea s-au purtat în luna martie 1856, la Paris – o reuşită extraordinară pentru Ludovic-Napoleon, primul conducător francez care găzduia o astfel de întâlnire internaţională după mulţi ani. Războiul fusese o risipă uriaşă pentru Franţa din punct de vedere financiar şi costase un preţ ridicat şi din punctul de vedere al vieţilor omeneşti (se estimează că au murit aproximativ 115 000 de soldaţi aliaţi doar în asediul de la Sevastopol). Nu ar putea fi considerat un succes nici în stabilizarea zonelor tumultuoase din Balcani si Mediterana de Est. Cu toate acestea, delectându-se cu marea popularitate de acasă şi, mai nou, bucurându-se de recunoaştere si prestigiu în străinătate, împăratul visa acum nu cuceriri pe plan internaţional, ci să fie un arbitru suprem al Europei.

Popularitatea lui Ludovic-Napoleon a

primit un impuls chiar mai mare în luna martie, odată cu naşterea prinţului imperial Napoleon Eugene Louis Jean Joseph Bonaparte. Tatăl său era în extaz, agitându-se şi îmbrăţişând pe toată lumea, în timp ce festivităţile adecvate evenimentului – printre care salvele a 101 tunuri şi iluminarea *grands boulevards* – răspândeau bucuria împăratului în tot oraşul. Avea un fiu acum, iar viitorul dinastiei sale era asigurat.

Eugenie, care supravieţuise unui travaliu istovitor de 22 de ore, îşi făcuse cu îndârjire datoria şi adusese pe lume un moştenitor. „Tu şi cel mic sunteţi totul pentru mine”, i-a scris soţul ei, recunoscător, câteva luni mai târziu, din micul oraş balnear din Vosges, unde plecase să urmeze o cură balneară pentru reumatismul său. Cu toate acestea, în ciuda devotamentului său, Ludovic- Napoleon rămânea la fel de infidel ca întotdeauna, având acum o nouă amantă, frumoasa si tânăra contesă de Castiglione, care sosise recent la Paris ca soţie a ambasadorului din Regatul Piemont- Sardinia din nordul Italiei. Relaţia lor a durat

suficient pentru a rezulta un fiu nelegitim (care a devenit, cu timpul, ucenicul dentistului lui Ludovic-Napoleon) şi a consolidat în mod

neîndoielnic legăturile lui Ludovic-Napoleon cu Regatul Piemont-Sardinia – ceea fusese de la bun început, fără ca el să ştie, scopul întregii chestiuni.

Ceea ce nu ştia Ludovic-Napoleon era că, în ciuda vârstei sale de doar 18 ani, contesa de Castiglione fusese deja amanta lui Victor Emmanuel, regele Piemont-Sardiniei, al cărui prim-ministru (şi văr al contesei), contele Camillo Cavour, era hotărât să unească Peninsula Italică sub conducerea lui Victor Emmanuel. Aceasta însemna expulzarea austriecilor din nordul Italiei, ceea ce necesita şi sprijin extern, mai ales din partea francezilor. Recrutând-o pe tânăra contesă în serviciul Piemont-Sardiniei, Cavour a trimis-o să-l seducă Ludovic-Napoleon, care, la rândul lui, a crezut că el a sedus-o pe contesă. „Am nevoie de mici distracţii”, i-a mărturisit el, mai târziu, verişoarei sale, prinţesa Mathilde[1].

Indiferent dacă contesa de Castiglione a fost sau nu suficient de inteligentă pentru a-l influenţa pe Ludovic-Napoleon (istoria a consemnat însă faptul că ea era tot atât de prostuţă pe cât era de frumoasă), acesta deja înclina spre unificarea Italiei când i-a cunoscut farmecele incontestabile, în cele din urmă, Ludovic-Napoleon s-a săturat de domnişoară si a înlocuit-o cu o contesă

mult mai inteligentă, Marianne de Walewska. Cât despre unificarea Italiei, nu avea să fie nevoie de prea mult pentru a-l convinge pe împăratul Franţei să se implice.

în timp ce împăratul se bucura de tinerii săi descendenţi şi cocheta cu doamne „prietene”, Capitala trepida de entuziasmul noii bogăţii şi de atracţia profitului. Credit Mobilier al fraţilor Pereire a atins apogeul în 1856, când a distribuit dividende uluitoare de 200 de franci pe acţiune, între timp, Bursa devenise (după cuvintele lui Alexandre Dumas *fils)* „ceea ce fusese Catedrala, în Evul Mediu”. Un deputat din Legislatura din acel an i-a dat dreptate, adăugând că: „Bursa a devenit un fel de templu pentru închinarea la jocul la bursă”. Speculaţiile de pe piaţă absorbeau totul – o nouă formă de pariere cu perspectiva unor câştiguri incalculabile. Nimic nu era sigur, dar toată lumea cunoştea pe cineva care dăduse lovitura pe piaţă, la fel ca Saccard al lui Zola din *La Curee, care* şi-a luat partea care i se cuvenea din jocul exproprierilor şi s-a aruncat în speculaţii pe piaţa bursieră.

Unii au condamnat influenta banilor în această nouă eră, dar banii au fost totodată şi cauza principală a

productivităţii, luând forma capitalului de investiţii, fie în valori mobiliare, fie în societăţi pe acţiuni. „Afacerile”, după cum le-a definit în mod memorabil Dumas *fils,* „sunt ceva destul de simplu: sunt banii altor persoane”[2]. Fraţii Pereire dăduseră mai întâi lovitura cu Credit Mobilier, al cărui succes imens, se răspândea acum în alte ţări. Dar familia Rothschild intra în cele din urmă în joc, organizând un sindicat numit Reunion Financiere si ducând ceva ce echivala cu un război împotriva Credit Mobilier.

Totuşi, începeau să apară avertismente cu privire la o încetinire economică. Nu puteau fi susţinute toate cererile de capital, fie de la noi bănci, fie de la companiile feroviare, mai ales având în vedere impactul războiului din Crimeea asupra împrumuturilor guvernamentale. Primul mare val de investiţii feroviare – şi prosperitatea care l-a însoţit – se apropia deja de sfârşit. în 1856, Banca Franţei, care se confrunta cu un deficit de aur si argint, s-a gândit la suspendarea convertibilităţii monedei – ceva la care regentul Rothschild, Alphonse, s-a opus ferm. El şi tatăl său, James, au reuşit, în schimb, să-i convingă pe ceilalţi regenţi să mărească rata de actualizare si să facă achiziţii

mai mari de aur şi argint pentru

menţinerea plăţilor în numerar. Din fericire pentru familia Rothschild, casa lor din Paris avea să ofere Băncii Franţei o mare parte din acest aur – aproximativ 751 de milioane de franci la o rată consistentă de aproximativ 11%.

Pe măsură ce deceniul înainta, Al Doilea Imperiu a continuat să-i îmbogăţească pe mulţi, dar a adus suferinţă pentru şi mai mulţi. Salariile au crescut, dar a crescut şi costul vieţii – în special chiriile.

Ludovic-Napoleon a continuat să creadă că rolul său era să le facă bine celor nevoiaşi – convingere întărită de faptul că recunoştea că muncitorii din Paris şi Franţa, care aveau acum dreptul la vot, constituiau o parte semnificativă a sprijinului său. Altruismul şi interesul personal s-au combinat, iar împăratul a trimis o sumă considerabilă şefului poliţiei pentru a deschide un număr mare de cantine, care, în decurs de o lună, au distribuit peste un milion de mese – nu gratuit, dar la un preţ foarte mic.

împărăteasa şi-a arătat, la rândul ei, preocuparea, folosind cei 600 000 de franci pe care oraşul Paris îi votase pentru cumpărarea unui colier valoros, cadou de nuntă pentru ea, în scopul înfiinţării unei fundaţii care să ofere

pregătire profesională pentru fetele sărace.

Unii, însă, au continuat să o ducă bine. Gustave Eiffel era unul dintre ei, având norocul să facă rost de o carieră în căile ferate, într-o perioadă în care aceasta era cea mai dinamică industrie existentă.

Până atunci, viaţa lui la Paris fusese ternă, în mare parte pentru că nu avea nicio idee despre ce voia să fie sau să facă. Apoi, s-a întâmplat să viziteze atelierul lui Charles Nepveu, lângă Gare Saint-Lazare. Eiffel vizita mai mulţi potenţiali angajatori când l-a întâlnit pe Nepveu, care era un respectat proiectant şi producător de locomotive cu aburi, material rulant si sine de cale ferată. Cei doi bărbaţi s-au înţeles foarte bine, iar Nepveu i-a oferit lui Eiffel slujba de secretar particular, cu o mare libertate de a se familiariza cu gama extinsă de activităţi ale companiei. Ceva din interiorul lui Eiffel s-a trezit brusc atunci, iar tânărul fenomen s-a integrat rapid. Eiffel s-a avântat în activitate, fascinat de ceea ce vedea si învăţa, dornic să înveţe şi mai mult. Spre deosebire de abordarea relaxată a vieţii pe care o avusese înainte, acum a adoptat o rutină în care lucra ore

îndelungate, urmată, duminicile, de lecţii particulare de economie, la Ecole des Mines (Şcoala de mine).

Din păcate, Nepveu nu era un bun om de afaceri şi, în scurt timp, a fost nevoit să-şi închidă firma după ce suferise ceea ce pare să fi fost o depresie. Dar i-a găsit un post bun lui Eiffel, în *La Compagnie des Chemins de Fer de l'Ouest* a fraţilor Pereire (la acel moment, fraţii Pereire deţineau şi Gare Saint-Lazare, precum şi multe dintre principalele linii de cale ferată franceze). Compania i-a dat imediat lui Eiffel responsabilităţi importante, inclusiv posibilitatea de a lucra cu inginerul-şef, Eugene Flachat, care tocmai finalizase primul pod din tablă de oţel din Franţa (la Clichy) şi era un pionier în utilizarea tablei de otel fixată cu nituri în loc de stifturi si şuruburi.

> > î >

Atunci, utilizarea de către Baltard a unui cadru de fier pentru construirea pavilioanelor din oţel şi sticlă de la Les Halles- a deschis drumul pentru utilizarea oţelului într-o gamă largă de structuri din Franţa, deşi încă nu era frecvent utilizat la poduri (Pont des Arts din Paris, care data din 1803, şi primul Pont d'Austerlitz, din 1806, au fost unele dintre primele exemple din Franţa). Primul proiect al lui Eiffel pentru noii săi

angajatori a fost un mic pod (de 22 de metri) din fontă şi tablă de oţel pentru calea ferată Saint-Germain, care a fost repede acceptat.

în timp ce Eiffel s-a regăsit pe sine lucrând cu noul său angajator, Nepveu şi-a vândut societatea unei companii belgiene mai mari şi a fost numit la conducerea propriei sale firme, redenumită. La sfârşitul anului 1856, l-a adus pe Eiffel înapoi în echipă şi i-a oferit o funcţie superioară. Când Nepveu a câştigat contractul pentru construirea unui pod feroviar la Bordeaux, peste râul Garonne, lat şi învolburat, l-a numit pe Eiffel (acum în vârstă de 25 de ani) asistentul său. Când bărbatul mai în vârstă a demisionat brusc, Eiffel sa trezit cu un proiect de amploare şi un termen de predare de doi ani.

Eiffel a demonstrat multe talente, dar unul dintre cele mai mari a fost recunoaşterea faptului că oţelul, ca material de construcţie, necesita un design complet nou şi noi metode de prelucrare. Lemnul si piatra se pretau la o abordare ad-hoc a

> JF 1

lucrărilor de construcţie şi, de-a lungul secolelor, catedrale şi castele deopotrivă au fost discutate şi reevaluate pe măsură ce erau înălţate, uneori după ce se înaintase surprinzător de mult în proiect. Eiffel a respins complet această

abordare de încercare şi eroare, insistând asupra faptului ca fiecare componentă a proiectelor sale să vină pregătită pentru asamblare, fără niciun reglaj sau vreo modificare la fata locului. Această metodă revoluţionară, bazată pe calcule matematice exacte, poate că nu a câştigat instantaneu adepţi, dar podurile şi clădirile din oţel ale lui Eiffel au devenit, în scurt timp, renumite pentru precizia şi fiabilitatea lor, în timp ce câştigau admiratori pentru greutatea redusă şi graţia lor uimitoare.

în cazul podului de pe râul Garonne, Eiffel a început prin a aborda în mod ingenios provocarea, introducând tehnici noi (inclusiv acţionarea hidraulică a palanelor în albie) şi demonstrând remarcabile abilităţi de conducere. A finalizat proiectul la timp si fără incidente – o realizare extraordinară.

în curând, aveau să urmeze şi altele.

Pe când magistrala nord-sud a lui Georges Haussmann continua spre sud, peste malul stâng al Senei, în afară de Eiffel mai erau si alti tineri care îsi croiau drumul în Paris. Fraţii Goncourt, în ciuda bogăţiei şi a privilegiilor, erau, ca de obicei, nefericiţi

din cauza refuzului lumii de a le recunoaşte geniul. Dată fiind tensiunea dintre producţia lor literară de avangardă, cu realismul ei necruţător, şi politica lor, care era incurabil de conservatoare, au devenit observatori din ce în ce mai cinici ai vieţii din jurul lor. „în prezent”, scriau ei în luna mai 1856, „lumea jurnalismului mărunt şi francmasoneria publicităţii guvernează şi împiedică accesul oricărui gentleman”. Iar în octombrie, comentau cu un *ennui*[1] la modă: „Timpul te vindecă de orice... chiar şi de viaţă”-.

Edouard Manet, în vârstă de 24 de ani, care fusese, la rândul său, binecuvântat cu bani şi statut datorită familiei sale, a fost mult mai încrezător atunci când a părăsit atelierul lui Thomas Couture ca să lucreze pe cont propriu. S-a instalat rapid într-un atelier dintr-o zonă nu prea elegantă de lângă Gare Saint-Lazare, pe care l-a împărţit cu contele Albert De Balleroy, un alt tânăr pictor cu bun gust, de familie bună şi cu avere. Când nu pictau, cei doi frecventau cafenelele din Paris, îmbrăcaţi amândoi impecabil, în timp ce se plimbau pe bulevarde, nelăsând să se bănuiască grupul radical de artişti tineri din care făceau parte.

Nadar, pe de altă parte, deşi nu neglija cafenelele, trebuia să se zbată să-şi câştige existenţa, mai ales din cauza

fratelui său ingrat care îi fura numele şi clienţii. în februarie, şi-a înregistrat noua companie, Societe de Photographic Artistique Nadar et Cie[2], cu fraţii Pereire ca principali susţinători. Situat într-un loc modest, pe strada Saint-Lazare, studioul foto al lui Nadar avea să se dezvolte, de-a lungul anilor, cu ajutorul colecţiei sale de artă şi de antichităţi, în continuă creştere şi, în scurt timp, să devină centrul unei afaceri de succes – mai ales că Nadar percepea tarife ridicate şi plătea o chirie modică, în ciuda faptului că fotografia unele dintre cele mai importante personalităţi culturale ale momentului.

Spre nemulţumirea lui Nadar, fratele său, Adrien, a continuat să folosească numele „Nadar”, fapt pe care o instanţă judecătorească decisese, în aprilie, că avea dreptul să îl facă. Adrien era exasperant, afişând fotografii făcute de fratele său în vitrina propriului său studio si spunându-le clientilor că el era adevăratul Nadar. în cele din

urmă, hotărând că nu mai putea să suporte aşa ceva, Nadar a făcut o contestaţie oficială, organizând o campanie de presă pentru a se promova pe sine şi propriul studio de fotografie drept adevăratul Nadar. Aceasta avea să îi ocupe cea mai mare parte a anului, dar, la sfârşitul lui 1857, el a avut câştig

de cauză. Ulterior, cariera sa va continua să avanseze, pe măsură ce a fost recunoscut ca cel mai mare fotograf de portrete din epoca sa. Adrien şi studioul său foto au dispărut din istorie.

Cu o expoziţie universală care tocmai se încheiase şi cu un congres internaţional sclipitor, organizat pentru a şterge urmele Războiului din Crimeea, ca să nu mai vorbim de naşterea prinţului imperial, în 1856, Parisul avusese mai mult decât partea sa de spectacol. Dovezi ale splendorii erau vizibile pretutindeni, deoarece Ludovic-Napoleon avea grijă să ofere plebei destule pentru a o ţine ocupată. Preocuparea lui faţă de problemele sociale şi de reforma educaţională poate să fi fost reală, dar, în fruntea agendei sale, figura să rămână la putere. Iar asta însemna să menţină ordinea.

Ordinea era mai presus de orice, după cum era pe cale să descopere Maxime Du Camp. La sfârşitul anului 1856, *Revue de Paris,* pe care el şi alte trei persoane (printre care Theophile Gautier) o resuscitaseră în 1851, urma să continue publicarea unei versiuni serializate a noului roman deosebit al lui Gustave Flaubert, *Madame Bovary. Revue de Paris,* acum sub conducerea lui

Du Camp, Leon Laurent-Pichat şi Louis Ulbach, îşi făcuse un renume pe scena literară pariziană, după ce publicase lucrări de Gautier, Lamartine, Musset şi George Sand, precum şi de Baudelaire şi fraţii Goncourt. însă, la începutul lui noiembrie, unul dintre prietenii lui Du Camp – care era în cunoştinţă de cauză – i-a spus că *Revue* urma să fie pusă sub interdicţie de către poliţie. Du Camp, care era conştient că *Revue* era sub o atentă supraveghere, după ce primise mai multe avertismente, ştia că „cenzura putea să însemne desfiinţarea revistei". în aceste condiţii, a încercat să-l încurajeze pe Flaubert să se autocenzureze, renunţând la orice pasaj „care ar putea fi periculos sau ar putea, eventual, să pară periculos".

Madame Bovary, cum a arătat Du Camp în memoriile sale, „este un roman de o forţă extraordinară". Prin urmare, „a luat oamenii prin surprindere şi aceştia au fost scandalizaţi de ceea ce ei considerau că era necuviincios". însă Flaubert s-a opus cu fermitate oricărei schimbări. în cuvintele lui Du Camp: „Pentru a-i ajuta pe cei pe care îi iubea, nu ar fi ezitat nici dacă strădania ar fi însemnat propria sa distrugere [...] dar decât să schimbe o frază la care cugetase îndelung [...] mai degrabă s-ar fi despărţit de cel mai drag prieten", în

replică, Flaubert a susţinut: „Tu urmăreşti detaliile, dar întregul, de fapt, ofensează. Brutalitatea operei se află în profunzimea sa, nu la suprafaţă”[5-]

Cu toate acestea, *Revue* era, fără doar şi poate, în pericol. „Nu ar trebui să uităm”, a continuat Du Camp, „că trăiam în 1856 şi că presa periodică a existat, sau mai bine zis a expirat, sub o conducere despotică”. Braţul lung al Police Correctionnelle sa făcut, în curând simţit, acuzându-i pe Flaubert, pe Laurent-Pich at (care reprezenta *Revue)* şi pe editor de „atentat la morala publică”. în ianuarie 1857, cazul a fost judecat în Camera a Şasea, unde Flaubert, fiul unui chirurg eminent, stătea pe banca „pusă de obicei separat pentru hoţi, escroci, scandalagii şi femei de proastă reputaţie”. Du Camp, care nu fusese citat în rechizitoriu şi se afla în sală, asculta cum procurorul susţinea că, deşi cartea este posibil să fi avut valoare literară, era respingătoare din punct de vedere moral. Chiar dacă Flaubert nu descrisese nimic propriu-zis erotic şi totul se întâmpla dincolo de privirea cititorului, procurorul a susţinut că adulterul în sine, care se afla incontestabil în centrul atenţiei, în *Madame Bovary,* submina familia şi ordinea socială.

Apărarea a început prin a descrie

familia foarte respectabilă a lui Flaubert şi apoi a îndreptat atenţia instanţei asupra seriozităţii autorului, un bărbat care – departe de a se complăcea într-un erotism ieftin – petrecuse ani de zile de studiu sobru pentru cartea în cauză. în loc să scrie un roman lasciv care submina viaţa de familie, acesta înfăţişa cu multă intensitate pericolele care o ameninţau.

în cele din urmă, după ce a recunoscut că Flaubert respecta pe deplin buna-cuviintă si morala religioasă, iar cartea sa nu fusese scrisă ca să provoace senzaţionalul, tribunalul a decis în favoarea lui Flaubert şi a achitat inculpaţii de toate acuzaţiile, fără a fi solicitate cheltuieli de judecată. *„Revue de Paris* a obţinut o victorie”, a scris Du Camp, „Flaubert, un triumf”. Datorită procesului şi a publicităţii pe care a generat-o, Flaubert a devenit celebru şi *Madame Bovary* „a avut un succes extraordinar”-.

Colegii de breaslă l-au proclamat acum pe Flaubert lider al scolii realiste de literatură.

Această sintagmă, însă, l-a jignit şi, potrivit lui Du Camp, „el nu a acceptat-o niciodată”. După cum ia spus, mai târziu, Flaubert lui George Sand: „Dispreţuiesc ceea ce se numeşte

îndeobşte realism şi, totuşi, am fost a făcut unul dintre marii săi preoţi’-'

Prietenul lui Flaubert, Baudelaire, nutrea o aversiune similară faţă de cuvântul „realist” şi, la fel ca Flaubert, credea că eşecul cel mai mare al realismului consta în aceea că îi lipsea frumuseţea, care era esenţială pentru marea artă. în recenzia din octombrie 1857 a romanului *Madame Bovary,* Baudelaire a definit realismul drept „o insultă respingătoare aruncată în faţa oricărui analist, un cuvânt neclar si elastic care [...] nu înseamnă un nou mijloc de creaţie, ci o descriere neînsemnată a unor detalii nesemnificative’-.

La doar câteva luni după Flaubert, Baudelaire a intrat şi el în conflict cu gardienii oficiali ai moralităţii, care i-au atacat volumul de poezie *Les Fleurs du mal* („Florile răului”), publicat în iunie 1857, considerându-l obscen. în luna iulie, când şi-a dat seama că era posibilă o acuzare, i-a scris editorului său: „Repede, ascundeţi întreaga ediţie şi ascundeţi-o bine!”[2] La sfârşitul lui august, poetul a apărut în faţa aceleiaşi instanţe ca Flaubert, fiind pus în faţa aceloraşi acuzaţii din partea aceluiaşi procuror. în special şase dintre poeziile

sale atrăseserâ atenţia procurorului şi, spre deosebire de Flaubert, Baudelaire a fost condamnat si amendat.

Aceste şase poezii nu aveau să figureze în volum timp de aproape un secol.

„Nu a existat niciodată o epocă atât de plină de ipocrizie”, scriau fraţii Goncourt la începutul lui ianuarie 1857, când cazul lui Flaubert ajungea în instanţă. Si ei fuseseră citati în fata aceluiaşi complet de judecată, în 1853 şi, deşi fuseseră amendaţi, fuseseră achitaţi. Totuşi, jurnalul lor literar a fost desfiinţat, iar acest lucru încă îi durea.

Pe când discutau această ultimă mascaradă cu
Theophile Gautier, care era acum editorul influentei reviste *LArtiste,* Gautier a remarcat că îi era ruşine de ceea ce devenise profesia lui. „Pentru sumele derizorii pe care trebuie să le câştig pentru că altfel aş muri de foame”, le-a spus el, „spun doar jumătate sau un sfert din ceea ce cred – şi chiar şi atunci risc să fiu dat în judecată pentru fiecare propoziţie”.

Zvonurile despre cenzură erau deja subiectul preferat în rândul scriitorilor parizieni, mai ales în acest an, în care, atât Flaubert, cât şi Baudelaire, fuseseră aduşi în faţa instanţei. în octombrie,

după ce Baudelaire a fost amendat şi şase dintre poeziile sale interzise, fraţii Goncourt cinau la masa de lângă el, la Cafe Riche. „Nu purta cravată”, au remarcat ei dezaprobator, „cămaşa îi era descheiată la gât şi avea capul ras, exact ca şi când ar fi mers la ghilotină”. însă au stat de vorbă, aşa cum era de aşteptat atunci când luai masa la cafenea, iar în cursul discuţiei, Baudelaire a negat, „cu oarecare obstinaţie şi o anumită mânie severă, că ar fi adus vreo ofensă moralităţii prin versurile sale”—[-]

Represiunea a fost intensă în tot Parisul şi în toată Franţa, inexorabil legată de poliţie şi de Biserica Romano-Catolică. Potrivit eminentului filosof Victor Cousin, „în provincie, nimeni nu îndrăzneşte să vorbească, la Paris nimeni nu îndrăzneşte să scrie. Burghezia [...] se gândeşte doar la cum să facă bani’—.

Pe când Biserica a rămas fermă în protejarea ordinii morale, regimul, la rândul său, a avut grijă să rămână în graţiile Bisericii. Napoleon al III-lea şi Haussmann nu numai că au săpat drumuri şi magistrale prin Paris, dar au construit sau reconstruit şi biserici, temple şi sinagogi – cel mai remarcabil

lucru fiind renovarea completă a Notre-Dame, la care s-au adăugat restaurarea Saint-Germain-des-Pres, construirea a peste o duzină de alte biserici, printre care Saint-Augustin si finalizarea Sainte Clotilde.

în ciuda codului moral oficial pe care poliţia îl impunea tuturor, Ludovic-Napoleon era liber să se bucure de amantele sale, iar oaspeţii şi curtea sa erau liberi să se distreze oricum doreau – fie la Tuileries (iarna), fie la Saint-Cloud (vara) sau în reşedinţele de la Fontainebleau sau Biarritz, între cele două anotimpuri. Era o viaţă sclipitoare, vulgară şi adesea desfrânată, dar, în lipsa unei prese libere care să o relateze, adevărul despre împărat şi cei din jurul său nu ieşea niciodată la iveală. împăratul, împărăteasa şi tânărul lor fiu pozau adesea în fotografii oficiale, arătând ca o familie burgheză decentă, însă realitatea era complet diferită. Şi, în timp ce burghezia franceză, fie ea protestantă sau catolică, ţinea cu strictețe la moralitate, pentru mulţi alţii, adulterul era un mod de viată.

La mijlocul secolului, viaţa pentru burghezia parizianã – pentru femeile burgheze, în special – consta într-un set previzibil de reguli respectate cu

stricteţe. Cu siguranţă că familia din *haute bourgeoisie*[1] a lui Berthe Morisot, deşi manifesta înclinaţii mai artistice decât alte familii de rangul lor, avea atitudinea convenţională a clasei de mijloc faţă de ceea ce ei considerau ca fiind lucrurile esenţiale în viaţă, printre care proprietăţile, ocupaţia, statutul social, manierele si – mai ales – moralitatea.

Domnul Morisot avusese înclinaţii artistice în tinereţe şi sperase să devină arhitect, dar, cedând în faţa spiritului practic burghez, intrase, în schimb, în serviciul guvernamental. Acolo, a ocupat funcţia de prefect în câteva oraşe franceze, inclusiv Bourges, unde se născuse Berthe, în 1841. în 1857, era deja consilier la Cour des Comptes (Curtea de Conturi, care audita majoritatea instituţiilor publice), cu sediul la Paris. Familia din care făceau parte Berthe, surorile ei, Yves şi Edma, şi tânărul lor frate, Tiburce, s-a mutat în Passy, în ceea ce era pe atunci periferia vestică a Parisului.

Acolo, când Berthe avea 16 ani, doamna Morisot şi-a dus cele trei fiice la pictorul Paul Charles Chocarne-Moreau ca să ia lecţii de pictură. Tiburce, fratele lor, a scris ulterior despre această neinspirată introducere în artă. Pentru început, portretul, aşezat în locul de

onoare din centrul încăperii, prezenta o tânără femeie cu o coafură elegantă şi care era, cum au remarcat surorile, în mod foarte surprinzător, nudă până la talie. Aşezată pe un petic de iarbă punctat cu margarete imaculate, avea braţele ridicate „într-un gest implorator”, iar ochii săi „înlăcrimaţi erau îndreptaţi spre un cer de un albastru superlativ, presărat cu nori superlativ de albi”. Această capodoperă se intitula *Invocare* şi nu se ştie dacă vizitatorii din acel an ai Salonului au găsit-o sau nu, ca fetele din familia Morisot, de un umor involuntar, dar pictura nu şi-a găsit acolo un cumpărător – spre dezamăgirea lui Chocarne.

în orice caz, Chocarne le-a pus la lucru pe cele trei surori Morisot cu lecţii de hasurare – care

aminteau (din nou în opinia lui Tiburce) de „peisajele îngrozitoare din vitrinele magazinelor care vând articole funerare”. Ce momente mizerabile au petrecut ele în atelierul lui Chocarne şi cât de posomorâtă a fost călătoria de întoarcere la Passy, alături de tatăl lor, care le însoţea pe cele trei surori „cu pelerine, fuste lungi şi bonete legate sub bărbie, un mic stol redus la stupoare de indicaţiile lui Chocarne”. Din Rue de Lille, de pe malul stâng al Senei, au

mers pe jos până în Place de la Concorde, unde s-au urcat în omnibuzul tras de cai care circula pe şine între Paris şi SaintCloud. Coborând la poalele dealului Trocadero (sau Chaillot), au urcat până la reşedinţa lor din ceea ce este acum Rue Schelfer.

Şi aşa au continuat lucrurile, până când Yves, sora cea mai mare, a anunţat că dacă asta însemna să deseneze, atunci prefera să se facă croitoreasă.

Berthe şi Edma au insistat să o îndemne pe mama lor să găsească un profesor mai bun şi, în scurt timp, doamna Morisot le-a scos de sub tutela domnului Chocarne şi le-a dus la pictorul Joseph Guichard, care şi-a dat repede seama de talentul elevelor sale. Adevărul este că nu numai l-a recunoscut, dar a fost chiar alarmat de acest talent.

Potrivit fratelui lor, Tiburce, Guichard a luat-o pe madame Morisot deoparte şi a prevenit-o că, având în vedere talentul fiicelor ei, lecţiile sale nu le-ar oferi Berthei si Edmei numai calităţile unor amatoare de pictură, atât de admirate de domnişoarele din acea epocă, ci surorile ar deveni propriu-zis pictoriţe. „Vă daţi seama ce înseamnă asta?” a întrebat el, părând destul de tulburat. „în mediul clasei superioare de care aparţineţi, acest lucru ar fi revoluţionar, catastrofal chiar, aş putea spune”. De fapt, a

adăugat el, nu ar face decât să tulbure „respectabila şi liniştita” casă Morisot—.

Se pare că madame Morisot l-a găsit prea alarmist şi, în ciuda acestor avertismente, i-a spus să continue. în acest caz, a răspuns Guichard, ar solicita permisiunea ca surorile Morisot să lucreze la Luvru, unde urmau să ia lecţii în prezenţa maeştrilor.

în timp ce Berthe şi Edma Morisot îşi începeau pregătirea artistică la Luvru, Edouard Manet călătorea în Italia, însoţit de un prieten sculptor, iar Eugene Delacroix era ales, în cele din urmă, membru al Academie des Beaux-Arts de la Institut de France. Această onoare importantă îi permitea lui Delacroix să facă parte din prestigiosul juriu al Salonului, însă el a refuzat. A comentat doar că se măgulea singur că ar putea fi de folos acolo, „pentru că voi fi aproape singurul susţinător al opiniei mele”—.

în orice caz, nici el, nici Ingres nu au fost reprezentaţi la Salonul din acel an, lăsând terenul liber pentru orice avea să-şi facă apariţia – cel mai probabil realismul, aşa cum se aşteptau mulţi, având în vedere dezbaterea din ce în ce mai aprinsă asupra meritelor sale.

în altă parte a oraşului, compozitorul

Georges Bizet, în vârstă de 18 ani, care era considerat un student strălucit la Conservatoire de Paris, câştiga prestigiosul *Prix de Rome,* care îi permitea să urmeze trei ani de studii la Roma. Din nefericire, splendidul său debut nu avea să se desăvârşească într-o carieră tot atât de splendidă – aşa cum va descoperi la întoarcerea la Paris.

Când Bizet pleca la Roma, Louis Pasteur, în vârstă de 35 de ani, se muta la Paris pentru a conduce studii ştiinţifice la Ecole Normale Superieure – o mutare care i-a consolidat cariera deja remarcabilă, dar nu l-a făcut îndrăgit de elevii şcolii, care se opuneau cu îndârjire eforturilor sale de a înăspri metodele şi disciplina.

în mijlocul unui asemenea du-te-vino şi al activităţii adesea frenetice de a obţine profit, Napoleon al III-lea a decis să organizeze alegeri în iunie 1857 – dizolvând Legislativul în aprilie şi scurtându-i existenţa cu aproape un an. Deşi perspectivele realegerii unei majorităţi bonapartiste erau favorabile datorită prosperităţii care continua să reziste în fata crizei monetare mondiale şi totodată graţie amintirilor plăcute despre deznodământul glorios al războiului, miza era încă mare. Ludovic-Napoleon nu-şi putea permite să arate

că a pierdut susţinerea maselor, care l-au sprijinit în 1852.

Aşa că guvernul a pus presiune în special asupra candidaţilor opoziţiei – după cum a descris, în termeni coloraţi, dar în particular, unul dintre candidaţii opoziţiei, poetul Francois Ponsard: „Primarii, comisarii de poliţie şi poliţiştii din mediul rural au făcut ca turma rustică să voteze aşa cum şi-au dorit”, s-a plâns el în corespondenţa sa privată. „Cei care aveau buletine de vot cu persoana mea au fost arestaţi, iar afişele mi-au fost sfâşiate. Buletinele mele de vot au fost confiscate din mâinile alegătorilor, ba chiar şi din casele ţăranilor după ce ocupanţii lor au fost supuşi ameninţărilor de tot felul”. în plus, primarilor li sau promis tot felul de ajutoare publice ispititoare—.

Ponsard candida la Vienne, însă candidaţii opoziţiei au fost expuşi oprobiului public în întreaga Franţă. Cu toate acestea, opoziţia republicană a făcut incursiuni în unele dintre marile oraşe, în special în centrul şi estul Parisului unde a câştigat cinci dintre cele 10 locuri. în total, opoziţia a câştigat 15% din voturi în întreaga Franţă, dezvăluind o nemulţumire crescândă – în mare parte a muncitorilor din industria la scară largă. Guvernul a pretins că era foarte satisfăcut de

rezultat, deşi rata absenteismului a fost ridicată, iar ministrul de Interne a avertizat că „scopul nostru este, acum, să găsim modalităţi de a reduce numărul de nemulţumiţi, de la Paris şi până la Lyon”.

Fără îndoială că muncitorii din Paris si din alte oraşe mari au rămas ostili regimului şi, în fiecare an, au demonstrat o separare geografică în creştere în interiorul Capitalei, cu o clasă muncitoare republicană din Paris care cerea locuri de muncă şi un Paris burghez care dorea să fie ordine. Până şi Georges Haussmann îşi dădea seama că, în pofida *grands travaux* şi a beneficiilor pe care acestea le aduseseră muncitorilor, „o hartă în două culori, care reprezenta modul în care votase majoritatea alegătorilor din fiecare cartier, arăta un Paris împărţit în două părţi aproape egale, ca pe vremea baricadelor”—

Aceasta se întâmpla înaintea şocului produs de criza financiară din 1857.

Steaua Credit Mobilier începuse deja să apună din cauza încetinirii care vlăguise economiile din întreaga Europă, după Războiul din Crimeea. Dar încetinirea şi impactul său asupra industriei nu au fost consecinţele cele

mai grave, pentru că, în august 1857, a avut loc crahul, care a apărut în urma unei panici financiare din America de Nord şi care a declanşat un efect de domino prin falimentele băncilor si scăderea burselor. Din cauza interconectării crescânde a economiei mondiale, această panică financiară s-a răspândit rapid în Europa şi nu numai, pătrunzând chiar şi în prosperitatea înfloritoare a Franţei celui de-Al Doilea Imperiu.

Rivalitatea dintre Pereire şi Rothschild, întotdeauna puternică, devenise încă şi mai ascuţită, eforturile de extindere la nivel internaţional a băncilor de genul Credit Mobilier mergând mână în mână cu eforturile de obţinere a concesiunilor feroviare. Această competiţie feroviară a atins apogeul la mijlocul anului 1857, când fraţii Pereire nu au reuşit să blocheze

fuziunea liniei lor Grand-Central cu linia Paris- Orleans controlată de Rothschild – ceea ce însemna o mare înfrângere. Fraţii Pereire au susţinut că existase o conspiraţie împotriva lor, dar, de acum înainte, ei aveau să cedeze supremaţia în favoarea familiei Rothschild, în marea cursă europeană după concesiunile feroviare.

în centrul acestei lupte tot mai inegale se afla lipsa cronică de fonduri a fraţilor

Pereire. Pe când Rothschild se asigura întotdeauna că are suficient capital propriu (sau, în orice caz, capital aparţinând familiei sale), Credit Mobilier nu o facea. Acest lucru avea să-i ofere, în schimb, avantajul lui Rothschild în acest „duel al titanilor” care a continuat să se desfăşoare pe întreaga durată a celui de-Al Doilea Imperiu.

Incertitudinea financiară a făcut ca discuţia despre un alt împrumut pentru proiectele lui Haussmann să fie, pentru moment, de neconceput. Cu toate acestea, construcţia a ceea ce Haussmann considera a fi doar primul pas în dezvoltarea Parisului a continuat netulburată.

Ca întotdeauna, prefectul Senei se grăbea. Complexul Luvru-Tuileries, inclusiv Place du Carrousel – acum amenajate ca grădini – au fost inaugurate în august 1857, în timp ce, pe malul stâng al Senei, Boulevard Saint-Germain se întindea spre est, spre Quai de la Tournelle, intersecţia sa cu Bulevardul Saint-Michel fiind finalizată în acelaşi an.

Pe malul drept a fost deschis, în 1857, un alt spaţiu verde – Carreau du Temple – în timp ce

Haussmann a început să facă incursiuni în partea de est a Parisului, în centrul cartierelor muncitoreşti, odată cu edificarea Avenue Parmentier care pornea din Place Voltaire (în prezent Place Leon Blum). Haussmann a negat întotdeauna că bulevardele largi pe care le construia prin Paris aveau un scop militar, dar era incontestabil că ar fi fost mult mai dificil pentru muncitorii din Paris să construiască baricade pe bulevarde largi precum acestea şi că pe astfel de bulevarde ar fi fost mult mai puţin periculos să mărşăluiască trupe militare.

încoronarea eforturilor lui Haussmann din acest an a fost inaugurarea hipodromului Longchamp, în aprilie, care fusese construit integral în numai 18 luni. A fost un succes imediat, atrăgându-i pe parizieni nu numai pe noua pistă de alergări, ci şi pe frumoasele poteci, lacuri şi în pădurile din Bois de Boulogne.

Recompensa lui Haussmann a venit în luna iunie a aceluiaşi an, când împăratul l-a numit membru al Senatului. De atunci, Haussmann a luat titlul de baron din partea bunicului său matern, care fusese făcut baron în timpul Primului Imperiu şi al cărui singur fiu murise fără să fi avut un moştenitor de sex masculin.

Inamicii lui Georges Haussmann – şi

până acum dobândise mulţi – nu puteau decât să fiarbă în tăcere, căci acum, acesta era baronul Haussmann şi senator imperial totodată.

1 Plictis (n. trad.).
2 Societatea de fotografie artistică Nadar *&* *Co* (n. trad.).
3 înalta burghezie (n. trad.).

CAPITOLUL 7

■/ *nud mult*

(1858)

I e orice putea fi acuzat regimul lui Napoleon al III-lea, dar, cu siguranţă, nu de letargie.

Depăşind criza financiară din anul precedent, guvernul nu a ezitat să intervină în sprijinul construcţiei de căi ferate, luând câteva măsuri cu potenţial de risc, cum ar fi garantarea dobânzii la obligaţiunile emise de companii. în plus, Georges (acum baronul) Haussmann a înfruntat Consiliul de Stat în ceea ce a devenit o luptă aprigă pentru a smulge mai multe fonduri pentru încă un val de lucrări publice în Paris.

Sfârşitul oficial a ceea ce avea să se numească

„Primul Sistem” al reamenajării întregului oraş fusese marcat, în primăvara aceea, de deschiderea oficială a ceea ce până atunci se numise Boulevard de Sebastopol. Haussmann intenţiona categoric ca un „Al Doilea

Sistem” să îl urmeze numaidecât pe cel dintâi, în ciuda creşterii cheltuielilor – cauzate, în mare parte, de creşterea preţurilor de achiziţie a terenurilor si de creşterea costurilor de construcţie. Desigur, Haussmann a obţinut ce îşi dorea, aşa cum se întâmpla de obicei, de aici rezultând, în martie, un nou acord între guvern şi oraşul Paris, prin care se aproba suma uimitoare de 180 de milioane de franci pentru proiect. în cadrul acestui aranjament, oraşul Paris a acceptat, printre altele, să construiască circa 30 de kilometri de noi drumuri urbane în decurs de 10 ani[1].

Lucrările în temeiul acestui acord şi împrumutul uriaş pe care îl necesitau nu au început, concret, decât în 1860, din cauza opoziţiei tot mai mari faţă de Haussmann şi de planurile sale tot mai extinse. Această opoziţie s-a concretizat, în Consiliul de Stat, printr-o modificare a legii privind achiziţiile obligatorii, făcând-o mai favorabilă pentru proprietarii de terenuri şi mai puţin favorabilă pentru oraş, care avea să sufere, în consecinţă, o scădere vizibilă a veniturilor. în Adunarea Legislativă, adversarii au reuşit să înlăture mai multe operaţiuni planificate şi să scadă cota de finanţare guvernamentală – crescând astfel cota estimată de finanţare a oraşului la peste 130 de

milioane de franci (în final, în jur de 400 de milioane de franci, din cauza unor depăşiri uriaşe de costuri).

Această nemulţumire crescândă fată de Haussmann a apărut în timpul dezbaterilor. în ciuda aprobării la nivel municipal a proiectelor sale iniţiale, acest al doilea set, în opinia multora, scăpase de sub control. Cei care erau nelinişţiţi de Al Doilea Sistem îi priveau din ce în ce mai mult pe Haussmann, dar şi pe împărat, ca pe nişte potenţiali megalomani, ghidaţi de propria putere şi grandoare. Exista, de asemenea, o suspiciune crescândă că ambii domni se înţelegeau de minune cu speculanţii care propăşeau pe atunci la Paris. La acel moment însă, opoziţia încă nu îndrăznea să i se opună direct prefectului şi se disimula interogându-l cu privire la moralitatea sa. în definitiv, individul fusese văzut de prea multe ori în compania unei anumite dansatoare din baletul operei, precum şi cu o altă dansatoare de la Opera-Comique.

Toate acestea au dus la glume licenţioase care au ajuns la urechile Octaviei Haussmann, soţia îndelung răbdătoare a baronului. Numai rugăminţile împărătesei Eugenie, tot atât de îndelung răbdătoare, au împiedicat-o pe Octavie să se întoarcă definitiv la Bordeaux.

Pe când Primul Sistem disecase si remodelase radical centrul oraşului, de la Place du Carrousel, Place Saint-Germain-l’Auxerrois si colonada Luvru, până la Hotel de Viile şi Place du Châtelet, aşa-numitul Al Doilea Sistem, în concepţia lui Haussmann, avea să pătrundă şi mai mult în Paris. Chiar şi tăierea Boulevard de Sebastopol şi a Boulevard Saint-Germain, prin structura urbană, se realizase fără prea mare dificultate (cu excepţia, desigur, a impactului asupra celor care fuseseră strămutaţi).

Acum însă Al Doilea Sistem al lui Haussmann avea să transforme radical cartiere întregi din tot Parisul. Pe malul drept al Senei, aceste transformări s-ar fi extins de la Place de la Republique din zilele noastre, la Place de l’Etoile şi Câmpia Monceau, cu modificări semnificative şi în estul Parisului. Pe malul stâng, Haussmann avea să treacă prin Mount Sainte-Genevieve şi cartierele Saint-Jacques şi Saint-Marcel, pe când He de la Cite abia dacă avea să mai semene cu ceea ce fusese.

în plus faţă de haosul creat de distrugerea caselor, care avea loc simultan cu construcţia de drumuri, era deranjul produs de o armată de săpători de tranşee ocupată cu instalarea conductelor de apă şi gaz, precum şi a

sistemelor de apă şi de canalizare. Haussmann nu trecuse nimic cu vederea în planurile sale ample, iar în 1858, pe lângă propunerile pentru drumuri noi, a prezentat Consiliului Municipal rezultatele finale ale investigaţiilor lui Belgrand pentru furnizarea unei ape de calitate în oraşul Paris. Potrivit lui Belgrand, cea mai bună şi cea mai abundentă rezervă de apă era afluentul Somme-Soude, care ar fi necesitat construirea unui apeduct de 42 de kilometri, precum şi peste 160 de kilometri de conducte de apă. Consiliul Municipal (anticipând necesitatea) autorizase deja construirea unui rezervor în Passy pentru stocarea acestei ape când ajungea în Paris. La scurt timp după raportul din ianuarie 1858 al lui Haussmann, Consiliul (care avea un an încărcat) a aprobat construirea unui alt rezervor, în nordul Parisului, la Buttes Chaumont, pe când un al treilea era prevăzut pentru sudul Parisului, la Montsouris. Numai estimările pentru costul total al acestor rezervoare se ridicau la 12 milioane de franci.

Şi apoi, mai erau conductele necesare pentru a aduce apa până la locuitorii Parisului. Haussmann avea la îndemână rezultatele unui studiu care prevedea instalarea a 100 de kilometri de

conducte mai mari şi a peste 400 de kilometri de conducte mai mici, ambele pentru consumul privat. A cerut şi 75 de kilometri de conducte mai mari plus 150 de kilometri de conducte mai mici pentru curăţarea străzilor, udarea parcurilor, grădinilor şi aprovizionarea fântânilor. A estimat că toate acestea vor costa opt milioane de franci.

Acesta nu a fost sfârşitul poveştii, pentru că acum (în baza precedentului englez) Haussmann a propus şi un sistem de canalizare pentru a transporta apa pluvială şi apele uzate din Paris până la un punct din avalul Senei, precum şi un sistem de canalizare conectat la acesta. Haussmann dublase deja sistemul de canalizare al oraşului, iar acum, în 1858, a solicitat mai mulţi kilometri de canalizare (la un cost estimat de 50 de milioane de franci).

Consiliul Municipal, copleşit probabil de cercetările şi propunerile lui Haussmann, nu s-a grăbit să răspundă şi nu a aprobat în mod oficial devierea apei din Somme-Soude decât în 1859. însă atunci, i-a acordat prefectului note mari pentru activitatea sa privind distribuţia apei şi canalizarea din Paris.

Principalele proiecte propuse de Haussmann în 1858 şi care aveau să

continue de-a lungul anilor ’60 se încadrau în mai multe categorii. Primul avea în vedere ceea ce atunci se numea Place du Château-d’Eau, în prezent Place de la Republique, pe care şi-a imaginat-o ca pe o bază pentru reamenajarea unei întregi porţiuni afectate de sărăcie, din Paris. Aceasta însemna crearea a trei noi artere majore care radian din cea mai recentă piaţă importantă: Rue de Turbigo (care se îndrepta spre sud-vest prin cartierul volatil Arts et Metiers şi prin cartierul învecinat, Les Halles, locul baricadei amintite în *Les Miserables* de Victor Hugo), Boulevard Magenta (care se îndrepta spre nord-vest şi lega Place du Château-d’Eau atât cu Gare du Nord, cât şi cu Gare de l’Est) şi Boulevard Prince Eugene (astăzi Boulevard Voltaire), care facea legătura între Place du Trone – acum Place de la Nation – şi cu ceea ce este în prezent Place de la Republique. Toate aceste artere au fluidizat traficul, dar la fel de cert este că au servit drept căi pe care trupele puteau să mărşăluiască nestânjenit până în centrul turbulent al Parisului antiimperialist.

Prin această zonă afectată de sărăcie curgea Canalul Saint-Martin, care, de câteva decenii, era conectat (chiar deasupra Bassin de la Villette) cu alte două canale, Ourcq şi Saint-Denis,

alcătuind o cale navigabilă care traversa una dintre numeroasele bucle ale Senei si care îl lega de râul Ourcq. Deşi Napoleon Bonaparte concepuse initial această reţea de canale ca o modalitate de a aduce apele râului Ourcq la fântânile din Paris (fântâni pentru aprovizionarea populaţiei cu apă potabilă), aceasta a rămas curată doar scurt timp, deoarece a dat buzna Revoluţia industrială, nimicind tot ce atingea. Unde fuseseră cândva maluri ierboase, se ridicau acum depozite şi turnătorii. Sărăcia cumplită i-a urmat rapid,
însoţită de o politică radicală si de o predispoziţie J r >r JT » pentru revoltele populare.

Haussmann privea Canalul Saint-Martin cu un ochi critic, pentru că acesta reprezenta un fel de şanţ defensiv între locuitorii potenţial insurgenţi de la est şi trupele guvernamentale care restabileau ordinea şi care intrau mărşăluind dinspre vest. Dar Canalul Saint-Martin prezenta unele dificultăţi tehnice, nu în ultimul rând faptul că, în locul în care trebuia să fie traversat de Boulevard Voltaire din zilele noastre, canalul se ridica mult peste nivelul drumului. în cele din urmă, Haussmann şi echipa sa de ingineri au decis ca, în locul unui pod, să coboare o porţiune

mare din canal.

Aceasta nu numai că a eliminat trei obstacole care împiedicau traficul, dar i-a permis lui Haussmann să acopere aproape o jumătate de canal, de la Place de la Republique din prezent până la Place de la Bastille. Ambarcaţiunile puteau naviga în continuare pe canal în subteran, printr-o serie de tuneluri, pe când, la suprafaţă, Haussmann a creat o promenadă largă de-a lungul bulevardelor Jules-Ferry şi Richard-Lenoir din zilele noastre, cu copaci, grădini şi fântâni. Era, desigur, destul de plăcut pentru cei care se puteau bucura de aceasta (inclusiv, peste un timp, faimosul inspector Maigret al lui George Simenon, care locuia împreună cu soţia pe Boulevard Richard-Lenoir). Dar, pentru cei mai mulţi, viaţa a rămas la fel de dificilă ca întotdeauna, marea diferenţă fiind (cu încuviinţarea lui Ludovic- Napoleon) că acum fusese îndepărtat un obstacol între agitatorii din cartierele din est şi soldaţi, pe care îi trimitea să-i potolească.

în cursul acestor îmbunătăţiri, Place du Château-d’Eau, care, iniţial, era o piaţă destul de mică şi avea o fântână mare împodobită cu lei, a fost extinsă, devenind o piaţă importantă pe care A

Treia Republică o va redenumi Place de la Republique – instalând imensul monument cu Marianne, personificarea Franţei republicane, în locul fântânii.

Fireşte că Haussmann şi împăratul nu erau foarte interesaţi să promoveze republicanismul şi avuseseră deja grijă să ridice o cazarmă militară, numită Cazarma Prince Eugene, în Place du Château d'Eau, pentru a asigura supravegherea militară corespunzătoare a acestei zone greu de stăpânit. Cazărmile (care, în prezent, sunt unităţi pentru Garda Republicană) au fost şi rămân uriaşe, destinate să găzduiască peste 3 000 de oameni din întregul Paris. Scopul lor era să reaţioneze prompt la tulburările din zonele „inflamabile" din jur, în special celebrul Faubourg Saint-Antoine.

O altă arteră nouă importantă propusă pentru partea estică a oraşului era lungul şi latul bulevard Daumesnil. Ducând de la Place de la Bastille până la zidul Ferme Generale şi mai apoi la Bois de Vincennes, Haussmann şi l-a imaginat ca pe un fel de pandant al Champs-Elysees, o cale de acces pentru oamenii nevoiaşi la propriile locuri de agrement. Bois de Vincennes, de la marginea de est a Parisului, era pe cale să fie transformată, la ordinele împăratului, în echivalentul pentru muncitori a Bois de

Boulogne din vestul Parisului, dedicată înaltei societăţi. La urma urmei, când muncitorii se comportau aşa cum se cuvine, împăratul era înclinat să fie generos. După spusele sale, „Şi Faubourg Saint-Antoine ar trebui să aibă un Hyde Park[1] al său”[2].

între timp, Haussmann plănuia să cureţe şi să dezvolte zona din jurul Place de l’Europe şi Gare Saint-Lazare, deschizând, concomitent, două străzi noi, Rue de Rouen (în prezent Rue Auber) şi Rue Halevy, care făceau în mod armonios legătura între Gare Saint-Lazare si zona situată chiar la

sud-est, unde avea să strălucească viitoarea Opera. Haussmann decisese deja să plaseze noua operă în această locaţie[2]. Dar întregul proiect al operei, în special locul de amplasare, era încă păstrat secret de Haussmann şi de Ludovic-Napoleon. în definitiv, preţurile terenurilor ar putea creşte astronomic dacă s-ar afla ceva.

Continuând, în sens antiorar, în jurul oraşului, spre vest, Haussmann avea în vedere şi Câmpia Monceau. Aceasta însemna extinderea Bulevardului Malesherbes înspre nord-vest, de la biserica Madeleinei, şi, în continuare, până la bariera vamală Monceau de la

zidul Ferme Generale, deviind uşor pe traseu de la linia dreaptă haussmannianã, pentru a compensa elevaţia necesară până la cota Câmpiei Monceau. Acolo unde bulevardul facea o curbă, Haussmann a pus să fie ridicată noua biserică Saint-Augustin, pentru a oferi o vedere impresionantă în locul care părea a fi punctul terminus al bulevardului, ca un pandant al La Madeleine. Insistenţa lui Haussmann asupra ordinii şi a simetriei a mai avut o consecinţă: domul supradimensionat al Saint-Augustin a rezultat din exigenţa prefectului ca acesta să fie vizibil chiar si de la Arcul de Triumf.

Aceasta era partea oraşului în care se născuse Haussmann – aproape de colţul unde Avenue de Friedland se intersectează cu Rue du Faubourg Saint-Honore-. Acolo, devine Boulevard Haussmann, numit astfel de împărat în onoarea prefectului – una dintre arterele cele mai lungi prin ceea ce avea să devină, în curând, centrul elegant al Parisului. însă, în momentul în care Haussmann directiona bulevardul Malesherbes

>

către Monceau, a trebuit să demoleze pe traseu un cartier notoriu, o mahala impestată, cunoscută sub numele de La Petite Pologne[2]. Eugene Sue cunoştea

bine zona aceasta şi grozăviile ei, pe care le-a descris în cartea *Misterele Parisului.* „Nu existau străzi”, scria el, „doar alei înguste, nu existau case, doar cocioabe, nu exista pavaj, doar un strat subţire de noroi şi grohotişuri”. De dimineaţa până seara, se auzeau strigăte de ajutor la care nu se obosea nimeni să răspundă[5].

Pentru a face loc progresului, Haussmann trebuia să demoleze întregul cartier – ceea ce însemna că aveau să fie distruse o mulţime de locuinţe. Deşi în locul lor aveau să fie construite

> >

un număr mare de imobile, „între cele două programe a existat o problemă de continuitate care a dus la o criză a locuinţelor ce [...] a favorizat speculaţiile”-. în speculaţii erau, de obicei, implicaţi fraţii Pereire, iar mai în susul bulevardului, spre Monceau, Haussmann avea să găsească ajutorul fraţilor ca fiind nepreţuit. Acest lucru îi interesa prea puţin pe locuitorii iniţiali ai acestei mahalale murdare, care constatau adesea că, în urma demolărilor extinse, nu aveau unde să se mai mute.

Monceau însuşi avea un trecut îndelungat şi complicat, datând din Evul Mediu sau chiar dinainte. în cele din urmă, terenurile au ajuns în mâinile familiei de Orleans, o ramură colaterală

a regalităţii franceze care, în 1830, l-a oferit Franţei pe regele Ludovic-Filip. Acesta era tatăl lui Ludovic-Filip, Filip – ducele de Orleans, care, în anii ’70 ai secolului al XVIII-lea, crease o grădină peisagistică de vis în acel loc, la care se adăugau o piscină cu coloane, alei sinuoase şi numeroase temple şi ciudate construcţii în miniatură. La crearea zidului Ferme Generale, acesta pătrunsese în marginea nordică a grădinii, dar bariera sa vamală a fost deghizată într-o rotondă de forma unui mic templu clasic, iar Filip a revendicat etajul pentru uzul propriu.

Filip, care a încercat să se reinventeze ca un apărător al omului de rând în timpul Revoluţiei, redenumindu-se Philippe Egalite, a votat chiar şi în favoarea execuţiei vărului său, Ludovic al XVI- lea. Numai că, în curând, şi-a urmat regele la ghilotină, pierzându-şi, în acelaşi timp, şi pământurile. Acestea au fost revendicate de familia sa după restaurarea monarhiei, însă Ludovic-Napoleon le-a confiscat şi le-a naţionalizat. Totuşi, din cauza unei multitudini de complicaţii, când Haussmann îşi îndrepta atenţia asupra parcului, jumătate din el încă mai aparţinea familiei Orleans, pe când cealaltă jumătate aparţinea statului. Prin urmare, Haussmann a constatat că,

pentru a continua Boulevard Malesherbes pe traseul său din nord-vest, va trebui să facă o achiziţie importantă în numele oraşului.

Este momentul în care a intervenit Emile Pereire pentru a-l scuti pe Haussmann de stânjeneala de a avea de-a face cu familia regală detronată. Acest lucru a dus la un acord amiabil şi, în semn de recunoştinţă, oraşul i-a vândut lui Pereire o bucată mare din terenul care nu era necesar nici pentru drum, nici pentru ceea ce Haussmann îşi imagina deja ca fiind un nou parc public (de dimensiuni mai reduse). La rândul lor, fraţii Pereire au folosit terenul ca să construiască complexele rezidenţiale elegante din Câmpia Monceau. Unul dintre acestea, reşedinţa luxoasă a familiei de bancheri

Camondo – bancherii evrei din Turcia care se mutaseră la Paris la sfârşitul anilor ’60 – avea să servească drept model de reşedinţă pentru Saccard, speculantul impertinent, de modă nouă, al lui Zola, din *La Curee*[1].

Mai departe de oraş, spre vest, Haussmann făcuse deja demersuri importante pentru a stabili configuraţia Place de l’Etoile-, care avea să devină posibilă după 1860, odată cu demolarea zidului Ferme Generale.

A planificat, de asemenea, două noi

bulevarde largi pentru Chaillot şi cartierul Trocadero din apropiere. Unul dintre ele (în prezent Avenue George V) avea să ducă de la Pont de lAlma spre Champs-Elysees, pe când celălalt (în prezent, Avenue du President Wilson) avea să direcţioneze traficul de pe pod spre vest, către Trocadero şi Bois de Boulogne.

Al Doilea Sistem al lui Haussmann preconiza, de asemenea, o mulţime de drumuri noi pe malul stâng al Senei, începând de la Pont de lAlma, unde îşi imagina două artere largi care se bifurcau spre exterior (bulevardele Rapp şi Bosquet). Mai erau în pregătire planuri pentru extinderea Boulevard Tour-Maubourg până la Pont des Invalides, unde avea să se armonizeze cu ceea ce este acum Avenue Franklin D. Roosevelt.

Mai spre est, în Cartierul Latin şi zona de sud- est, Boulevard Saint-Marcel si Boulevard de PortRoyal aveau să completeze seria bulevardelor interioare de pe malul stâng al Senei pe care Ludovic-Napoleon le schiţase pe harta sa originală, codificată prin culori. în locul în care se întâlneau aceste două bulevarde, un altul, Arago, avea să ducă de la Gobelins, cartierele în care se fabrica tapiseria, până la Barriere d’Enfer (în prezent Place Denfert-

Rochereau), deschizând *barriere* spre est. Haussmann a decis, totodată, să continue actualul Boulevard Raspail până la Boulevard Montparnasse, deschizând Place Denfert-Rochereau spre nord.

Pentru a înconjura Muntele Sainte-Genevieve (o proeminenţă nici pe departe atât de impresionantă precum o sugerează numele), Haussmann a planificat un bulevard mai larg (Avenue des Gobelins) între Place d'Italie de astăzi şi vechea Rue Mouffetard, care avea să facă legătura cu un drum nou, Rue Monge, spre est, pe când alte drumuri aveau să iasă în Boulevard Saint-Michel, spre vest. Acest lucru, considera Haussmann cu mândrie, avea să deschidă reţeaua de străzi până acum aglomerată din Cartierul Latin (o altă regiune cu o opoziţie deranjantă faţă de dominaţia imperială).

în He de la Cite, cel de-Al Doilea Sistem al lui Haussmann urma să aibă un impact deosebit, pentru că, practic, jumătate din insulă avea să se prăbuşească sub bila demolărilor. Atât Pont Saint- Michel (arcuit, îngust şi cândva încadrat de case) şi la fel de îngustul Pont au Change aveau să fie complet reconstruite. Vechea stradă care prelua traficul din Pont au Change şi îl ducea pe insulă urma să fie lărgită şi

avea să devină Boulevard du Palais, iar o stradă nouă, Rue de Lutece, urma să se extindă spre est, pornind din acest bulevard, trecând pe lângă o porţiune recent demolată care avea să devină prefectura de poliţie. Haussmann plănuia să-şi continue demolarea spre vest, până la Pont Neuf, nivelând simultan şi Place Dauphine, dar nu a ajuns atât de departe.

Restaurarea a continuat pe Sainte-Chapelle şi Notre-Dame, şi o suprafaţă destul de mare avea să fie curăţată acum în jurul catedralei, mai ales de-a lungul laturii sale sudice, care avea să fie, în cele din urmă, accesibilă privirii datorită demolării fostului palat arhiepiscopal care exista de secole între catedrală si micul braţ sudic al Senei. în

curând, admiratorii vor putea, de asemenea, să aibă o imagine frontală completă asupra catedralei datorită insistentei lui Haussmann de a demola orice era necesar pentru a extinde micul parvis, sau piaţa catedralei, la dimensiunea sa actuală.

în afară de palatul fostului arhiepiscop, spitalul de caritate Hotel-Dieu era strivit, de secole, între Notre-Dame şi braţul sudic al Senei. Acum, o structură enormă care se întinsese de ambele părţi ale braţului îngust al râului, Hotel-Dieu era un edificiu întunecat şi sinistru

în care se înghesuiau vreo 800 de pacienţi, poluând râul cu un noian de deşeuri spitaliceşti. Haussmann, care era preocupat de igienă, a vrut să-l mute cu totul din He de la Cite, care era deja prea aglomerată pentru gustul lui. Dar împăratul a insistat să păstreze un spital în centrul oraşului, ceea ce a însemnat că, în final, Hotel-Dieu s-a mutat de cealaltă parte a insulei, unde are acum vedere spre braţul nordic (şi mai larg) al Senei. Pentru a face loc spitalului au fost necesare mai multe demolări.

La sfârşitul anilor ’60, când Haussmann terminase cu He de la Cite, populaţia acesteia scăzuse cu 75%, de la aproximativ 20 000 la 5 000 de locuitori, iar insula devenise un adevărat centru administrativ.

Pe lângă toate celelalte activităţi ale sale, în 1858, Georges Haussmann a condamnat la moarte râul Bievre.

Până acum, Sena nu fusese singurul râu din Paris. Pe când aceasta diviza Parisul de la est la vest, micul Bievre intra în Paris pe la sud, şerpuindu-şi drumul pe malul stâng al Senei înainte de a-şi vărsa apele în aceasta.

Cândva un curs de apă bucolic în care, spuneau legendele, vieţuiau castori (care au dat, probabil, numele acestui curs de apă), timp de secole, Bievre şerpuise printr-o zonă rurală presărată

cu mori de apă străvechi şi sate rustice. în Paris, apele sale – împărţite acum în două braţe pentru a deservi mai bine morile de apă pe care le întâlnea în cale – curgeau pe lângă mori şi grădini, malurile sale străjuite de pomi oferind umbră şi frumuseţe.

Apoi, atraşi de Bievre datorită mineralelor sale, potrivite pentru fixarea vopselelor în ţesături, vopsitorul Jean Gobelin şi-a instalat atelierul în ceea ce este în prezent al 13-lea arondisment. în secolul al XVII-lea, mica sa afacere se transformase în renumitele ateliere de tapiserie Gobelins, atrăgând în zonă o mulţime de tăbăcari şi vopsitori. Până în secolul al XVIII-lea, Bievre din Paris ajunsese întunecată şi poluată, şi chiar şi apele sale din amonte erau afectate de o considerabilă contaminare, după ce Christophe- Philippe Oberkampf a început să-şi producă faimoasele materiale cu imprimeuri, în micul sat Jouy-en-Josas de pe malul râului.

Industrializarea a încununat ceea ce începuseră primii poluatori, iar în secolul al XIX-lea, Bievre devenise puţin mai mult decât o canalizare fetidă care îşi croia drum prin unele dintre cele mai afectate de sărăcie zone ale Parisului. Cu două decenii înaintea lui Haussmann, se făcuseră eforturi pentru construirea unui canal în aer liber de-a lungul unei

părţi a albiei râului, dar nici acest lucru nu a curăţat mizeria care duhnea, astfel încât Haussmann – care nu era dispus să tolereze mizeriile – hotărâse să dirijeze Bievre sub pământ pentru a servi drept canalizare. „Dezgustătorul curs al Bievrei”, a anunţat el, „nu îşi va mai revărsa apele murdare în Sena’

Decretul său avea să stârnească multă opoziţie, mai ales în cartierele industriale prin care trecea râul. Dar, până la sfârşitul secolului, Parisul se ocupase în mod decisiv de râul acela poluat şi nefericit, care acum circula sub pământ, prin conducte—.

în timp ce baronul Haussmann genera o zonă de construcţii de proporţii în cea mai mare parte a

> JT JT > JT

Parisului, vieţile liniştite ale Berthei si Edmei Morisot şi-au continuat cursul. Au început sesiunile de copiere de la Luvru, şi acolo, pentru prima dată, au întâlnit alţi elevi şi prieteni ai profesorului lor, inclusiv pe Felix Bracquemond şi Henri Fantin-Latour.

La început, activitatea li s-a părut interesantă tinerelor femei din clasa superioară, care altfel duceau o viaţă izolată. însă după doi ani, Berthe Morisot şi-a dat seama că primise tot ce putea să- si însuşească din învăţătura lui

Guichard. Mai
important, poate, este că şi-a dat seama că voia să- şi îndeplinească dorinţa de a picta în aer liber, în directă contradicţie cu dispoziţiile lui Guichard, care considera pictura *en plein air*- o „negare a artei”.

Si astfel, Berthe si Edma Morisot au schimbat din nou profesorul – de data aceasta cu maestrul Jean-Baptiste-Camille Corot, pictor peisagist şi portretist ale cărui lucrări anticipau impresionismul.

Nu foarte departe, pe malul stâng al Senei, Emile Zola, în vârstă de 18 ani, încerca să-şi dea seama ce direcţie ar trebui să urmeze viaţa sa, dar era ghidat mai mult de disperare decât de speranţă.

Deşi se născuse la Paris, Zola îşi petrecuse anii de formare în sudul Franţei, la Aix-en-Provence, unde trăise o copilărie idilică, alături de tânărul Paul Cezanne, explorând peisajul rural provensal, scăldat în soare. Mutarea înapoi pe străzile întunecate şi triste din Paris se petrecuse în urma morţii tatălui său, inginer, un om cu imaginaţie, dar lipsit de simţ practic, de origine greacă şi italiană, care îşi lăsase familia efectiv fără niciun ban. Totuşi, printre bunurile

tatălui, s-au găsit acţiuni la o companie nefuncţională care au dus la ani de false speranţe şi proceduri legale din partea văduvei oropsite a domnului Zola.

Doamna Zola, fiica unui comerciant parizian sărac, se întorsese la Paris în 1857, când îşi urmărea cazul prin instanţe, iar acum i s-a alăturat şi fiul ei, ambii trăind într-o sărăcie lucie, într-o serie de apartamente tot mai dărăpănate de pe malul stâng al Senei. Prietenii încercau să îi ajute, inclusiv un prieten al tatălui lui Zola, care a reuşit să obţină o bursă pentru băiat la prestigiosul liceu Saint-Louis, numai că, acolo, Emile era nefericit şi complet depăşit de situaţie. „Să fiu al 20-lea din 60 de elevi, după ce eram printre primii în clasa mea, m-a îndurerat profund”, scria el. „M-am descurajat şi am devenit un student cât se poate de mediocru’—.

Singur şi plictisit, Emile a renunţat la studiile clasice si s-a cufundat în literatura romantică a

>

perioadei – Victor Hugo, George Sand şi Alfred de Musset. Ştia că un bacalaureat i-ar permite măcar să fie admis la Facultatea de Drept, dar ce importanţă mai avea? Nu voia cu adevărat să intre la Facultatea de Drept chiar dacă aceasta părea singura opţiune. În schimb, ideea de a deveni scriitor îl

atrăgea tot mai mult, chiar dacă nu mai spera să-şi câştige vreodată existenţa din aşa ceva. Iar asta a contat, mai ales că apelurile disperate ale mamei sale de la un recurs în justiţie la altul nu întâlniseră decât urechi surde şi impedimente.

Pe măsură ce resursele lor se diminuau, Zola şi mama lui se mutau în cartiere din ce în ce mai mici şi mai lugubre. Tânărul Emile Zola, privind spre locuinţele întunecoase şi umede care se aliniau pe străzile de pe malul stâng al Senei, unde locuia, visa tot timpul la Provence şi la soare. Era singurul lucru care îi făcea acum viaţă suportabilă.

Pe când baronul Haussmann era ocupat dărâme şi să recreeze Parisul, lumea exterioară, în special acel loc cu probleme, Peninsula Italică, insista să- si prezinte pretenţiile obţinerii atenţiei imperiale.

Anul începuse cu încă o tentativă de asasinat asupra lui Ludovic-Napoleon, de data aceasta un complot atent plănuit de a bombarda trăsura imperială, în timp ce împăratul şi împărăteasa soseau la Operă (situată, pe atunci, pe Rue Le Peletier). Ludovic-Napoleon, cu faţa zgâriată de cioburi de sticlă, dar altfel nevătămat, a rămas calm şi, oferindu-i braţul împărătesei, s-a îndreptat spre

loja lor – oprindu-se doar pentru ai spune lui Haussmann, cu voce joasă, să aibă grijă de răniţi. Haussmann a sărit imediat în ajutor, asigurându-se că toţi răniţii erau duşi la spital sau trataţi la faţa locului. Două persoane muriseră deja şi aveau să mai moară alte şase, numărul total de răniţi urmând să ajungă la aproape 150.

Instigatorul complotului era Felice Orsini, din Romagna. Unii spun că acesta sperase că uciderea împăratului va declanşa în Franţa o revoluţie care s-ar fi răspândit în Italia. Alţii susţin că a vrut să-l pedepsească pe Ludovic-Napoleon pentru că a uitat şi a neglijat cauza italiană, pe care o susţinuse cu atâta ardoare în tinereţe. La urma urmei, în 1849, Ludovic-Napoleon, ca preşedinte al Republicii, trimisese trupele franceze pentru a răsturna nou-născuta Republică Romană şi a-l reinstaura pe Papă (sprijinit, de atunci, de o garnizoană permanentă de trupe franceze). Acest lucru putea fi contrar preferinţelor personale ale lui Ludovic-Napoleon, dar o făcuse pentru a păstra susţinerea puternicei Biserici Romano-Catolice din Franţa, în timp ce el naviga prin apele tulburi ale politicii interne.

Oricare ar fi concursul de împrejurări care îl motivase pe Orsini, întregul incident a stârnit furie la cele mai înalte

niveluri, deoarece autorităţile şi-au dat seama cât de fragil era firul – viaţa împăratului – care ţinea Al Doilea Imperiu în picioare. Reacţionând cu autoritarismul indus de frică, regimul a anunţat noi măsuri represive pentru menţinerea siguranţei publice, instituind infracţiuni pasibile de pedeapsă, printre care incitarea altor persoane să se opună împăratului sau guvernului său. în mod clar, aceste măsuri erau menite să suprime mica, dar înfierbântata opoziţie republicană. Conform unei noi legi, începând cu 1848, oricine era condamnat pentru activităţi politice putea fi arestat, deportat şi exilat, fără a fi judecat. Mai mult decât atât, toţi candidatii la o funcţie, chiar si cei care nu erau aleşi, erau obligaţi să depună jurământul de loialitate faţă de împărat.

Acest lucru a dus la alegeri parţiale, în luna aprilie a acelui an, pentru a fi ocupate locurile celor care refuzaseră să depună acest jurământ, iar Parisul a profitat de ocazie pentru a aduce încă doi republicani în Legislativ. Aceştia, împreună cu alţi trei (unul din Lyon) aveau să devină cei „Cinci” care au condus opoziţia antiimperială republicană. Aceştia au înghiţit în sec şi au depus jurământul de loialitate, dar erau hotărâţi să se opună împăratului cu toate mijloacele constituţionale de care

dispuneau.

A rămas, totuşi, o perioadă periculoasă pentru orice opoziţie faţă de regim. Acum a fost desfiinţată, prin decret imperial, *Revue de Paris* a lui Maxime Du Camp, pentru că se pregătea să publice relatarea unui duel *(Le Coup de Jarnac)* dintr-un fragment din istoria Franţei al lui Jules Michelet. Ministrul de interne motivase că relatarea nu putea fi decât o aluzie la lovitura de stat a lui Ludovic-Napoleon din 1851 şi a închis imediat *Revue de Paris.* Revoltat, Du Camp nu a putut decât să scrie în anii următori: „să deţii autoritatea supremă, să nu fii responsabil faţă de nimeni şi să poţi să distrugi un inamic cu un singur cuvânt, acestea sunt puteri periculoase şi tentante, în mâinile unor bărbaţi mediocri”—.

Orsini a fost prins, condamnat la moarte şi trimis la ghilotină, în acea lună de martie. Ludovic-Napoleon – încurajat de pledoaria finală din sala de judecată a lui Orsini (ca împăratul să-şi amintească de sprijinul pe care îl acordase eliberării italiene cu mult timp în urmă) sau pur şi simplu de teama unor noi tentative de asasinat din partea italienilor extremişti – a început să manifeste un interes reînnoit faţă de independenţa italiană, mai ales dacă Franţa primea ceva în schimb. în acel iulie, împăratul s-a

întâlnit în secret cu Cavour- din Piemont şi a promis că va ajuta la eliberarea nordului Italiei de sub stăpânirea austriacă, în schimbul Savoiei şi, eventual, al Nisei.

în decembrie, în acelaşi an, Napoleon al III-lea a încheiat un tratat de apărare cu Piemont-Sardinia. Acesta avea o agendă ascunsă, deoarece Cavour, machiavelic ca întotdeauna, l-a asigurat, în secret, pe regele Victor Emmanuel că „nu numai că vom porni războiul cu primul prilej, dar vom găsi şi un pretext s-o facem”—.

între timp, baronul Haussmann avansa rapid cu cel de-Al Doilea Sistem al său, la care prevedea că va avea nevoie de fonduri noi şi foarte speciale pentru a continua cu viteza pe care şi-o dorea, cu ajutorul plăţilor cuprinzătoare de despăgubire către proprietarii de teren şi chiriaşi. Până la sfârşitul lui 1858 (graţie acordului de 180 de milioane de franci), reuşise să-l convingă pe împărat să creeze un fond special pentru lucrările publice – Caisse des Travaux de Paris – care să permită cheltuielile pentru Al Doilea Sistem, acestea urmând a fi compensate prin venituri obţinute ulterior.

[5]

Dar chiar şi acest fond special avea

limitările sale, pe care Haussmann avea să le ignore cu desăvârşire. „Necesitatea nu cunoaşte nicio lege” a fost[3] argumentul său, şi nu avea de gând[3] să permită ca ceva, indiferent ce, să oprească transformarea Parisului. *O*

împăratul a înţeles si a continuat să-i ofere sprijinul. Iar pentru moment – în ciuda opoziţiei publice crescânde faţă de Haussmann şi ale sale *grands travaux* (marile lucrări – n. trad.) –, aceasta

era toată aprobarea de care avea Haussmann nevoie.

Dar pentru câtă vreme?

---

1 Unul dintre cele mai importante obiective turistice şi istorice ale Londrei, parcul se întinde pe o suprafaţă de 142 de hectare (n. red.).

2 Mica Polonie (n. trad.).

3 în aer liber (n. trad.).

4 Celebru om de stat italian, principalul responsabil de unificarea Italiei. A trăit în perioada 1810-1861 (n. trad.).

CAPITOLUL 8

Iliiu de amic

(1859)

Firește că Ludovic-Napoleon era tot atât de înclinat să comploteze precum Cavour, după ce îşi petrecuse întreaga viaţă cu aşa ceva, prin urmare, cei doi au convenit asupra unui plan de provocare a Austriei să deschidă ostilităţile.

A mers destul de bine. Ludovic-Napoleon, care cunoştea importanţa pregătirii opiniei publice, a avut grijă să circule pe scară largă o broşură *(L'Empereur Napoleon III et l'Italie)* care să arate că, pe când Napoleon I cucerise alte naţiuni pentru a le elibera, Napoleon al IlI-lea intenţiona să elibereze alte naţiuni fără a le cuceri. în luna mai a aceluiaşi an, după ce Austria muşcase momeala şi atacase Piemont-Sardinia, împăratul a trimis un mesaj naţiunii sale declarând că era un război de eliberare „pentru a reda Italia sieşi". Preocupat să nu piardă sprijinul

catolicilor, el a avut de asemenea grijă să sublinieze că Franţa se îndrepta acum spre Italia nu pentru a slăbi puterea Papei, ci pentru a o proteja de presiunile străine.

Marea Britanie si-a oferit medierea si rumori pline de îngrijorare au reverberat în întreaga Europă. Dar niciunul dintre participanţi nu a fost interesat să anuleze totul, iar Ludovic-Napoleon – după ce obţinuse promisiunea Rusiei de a nu interveni – a ignorat bombănelile prusacilor de la est şi şi-a continuat planul, plecând spre sud de la Gare de Lyon, în mijlocul mulţimilor care îl ovaţionau.

în ciuda preocupării lui Ludovic-Napoleon de a pregăti opinia publică, nu se avusese tot atâta grijă la pregătirea trupelor franceze pentru bătălia în sine. Din fericire, austriecii erau şi mai puţin pregătiţi, iar francezii au câştigat două bătălii sângeroase, la Magenta şi Solferino, permiţând împăratului să-şi facă încă o intrare triumfală, de data aceasta în Milano, alături de Victor Emmanuel, regele Piemont-Sardiniei. însă, acum, bombănelile prusacilor deveniseră deranjant de vocale, pe măsură ce statul german, bine înarmat, amenința să se mobilizeze de-a lungul Rinului. în acelaşi timp, Ludovic-Napoleon a descoperit că nu-i prea

plăcea războiul – sau cel puţin nu consecinţele sale sângeroase. Vederea răniţilor şi a morţilor s-a dovedit dureroasă pentru el, iar acum era înclinat să înşface prada care i se datora şi să plece acasă.

Intuind dorinţa lui Ludovic-Napoleon de a-şi face bagajele şi de a pleca, austriecii s-au descurcat mulţumitor, în ciuda pierderilor suferite pe câmpul de luptă. Piemont-Sardinia, spre dezamăgirea sa, s-a ales doar cu Lombardia, pe când Franţa şi-a primit premiul constând în Nisa si Savoia. Dar Austria a tinut de Veneţia cu o mână de fier, pe când ducatele din centrul Italiei au fost lăsate să decidă în ce direcţie să meargă.

Statele Papale au rămas sub controlul Papei, deşi erau încă protejate de trupele franceze.

Cavour a fost furios, considerând acest lucru drept o trădare de primă clasă şi a demisionat numaidecât. Cum era realist, a revenit în funcţie tot atât de prompt, hotărât să vadă partea bună a situaţiei şi să se asigure că o parte cât mai mare din Italia avea să însoţească Piemont-Sardinia. în doi ani, Piemont-Sardinia avea să atragă Regatul de Napoli şi Statele Papale în ceea ce devenise acum Regatul Italiei, lăsând Roma să fie un mic stat separat.

Cât despre împăratul Napoleon al III-lea, acesta se cam săturase de război, dar s-a bucurat din plin de roadele victoriei – mai ales de partea în care şi- a condus armata triumfătoare într-o paradă magnifică pe Champs-Elysees.

întors la Paris, victoriile militare au dat nume noi în tot oraşul – printre care Pont Solferino şi, în cele din urmă, Boulevard de Magenta şi Rue Magenta –, în timp ce împăratul a descoperit că, în absenta sa, soţia lui se achitase de atribuţiile de regentă cu mult mai multă fermitate decât se aşteptase. Potrivit unchiului lui Ludovic- Napoleon, Jerome Bonaparte: „[împărăteasa] dă dovadă în fiecare situaţie si la fiecare întrebare de î >
o judecată limpede, fermă şi de o nobleţe franceză”[1]. Eugenie şi-a amintit mai târziu că aceasta a fost prima ei intervenţie în maşinăria guvernului, pe care o luase „foarte în serios, fiind pe deplin conştientă de responsabilităţile mele, precum şi de puterea de iniţiativă care îmi aparţinea”. Ludovic-Napoleon pare să nu fi fost prea mulţumit de această evoluţie, care nu i s-a părut compatibilă cu propriile sale idei despre locul potrivit pentru o femeie – mai ales că, de acum înainte, Eugenie, după propriile sale cuvinte: „nu va înceta

niciodată să ia parte la influenţarea generală a afacerilor publice”[2].

Si baronul Haussmann folosise absenta împăratului în avantajul său, mai ales la afirmarea ideii sale despre cum ar trebui să arate Champs-Elysees. Aici, în spaţiul extins dintre Place de la Concorde şi Rond-Point, a intrat, din nou, în conflict cu rivalul său, Hittorff, care fusese arhitectul acestei porţiuni a promenadei încă din

perioada domniei lui Ludovic-Filip. Hittorff transformase Champs-Elysees într-o destinaţie populară, dar, până la sfârşitul anilor ’50, peluzele şi copacii săi arătau cam obosiţi şi aveau nevoie de o revigorare.

Haussmann a decis acum să înfrumuseţeze

promenada, dându-i totodată cu tifla lui Hittorff. „Mi-am asumat răspunderea”, a scris el mai târziu, „să autorizez îndepărtarea copacilor ofiliţi care mai rămăseseră în şirurile acelea nefericite pline de umezeală”. Profitând de solul recent eliberat, ca urmare a defrişărilor, a creat bolţi atrăgătoare de „arbori si arbuşti aleşi si straturi circulare cu plante şi flori”. în plus, a adăugat fântâni „care să împrospăteze aerul cu apa lor ţâşnitoare”-. Nimic din toate acestea, a precizat el, nu a fost creat de Hittorff.

Haussmann a fost încântat să observe surpriza împăratului la „această neaşteptată schimbare de peisaj”. în realitate, Napoleon al III-lea pare să fi fost destul de enervat de comportamentul arogant al lui Haussmann faţă de Hittorff, pe care împăratul îl alesese ca să supravegheze această lucrare. în general, comportamentul lui Haussmann devenise din ce în ce mai arogant, iar împăratul pare să fi observat acest lucru.

Poate că Haussmann făcuse o treabă bună cu renovarea fâşiei de 46 de acri de pe Champs-Elysees, la care se adăugaseră teatre, cafenele şi restaurante, dar împăratul nu a făcut niciun comentariu. Tăcerea sa a transmis un mesaj clar de dezaprobare.

Haussmann intra adesea în conflict cu o oficialitate sau alta când trecea cu tăvălugul peste orice, urmărind ceea ce dorea să obţină. în această perioadă, beneficiase de o redistribuire a puterilor care era favorabilă pentru prefectura sa, în detrimentul rivalului său din administraţia Parisului, prefectul poliţiei (care, în mod destul de bizar, fusese responsabil, în trecut, de curăţarea drumurilor şi a canalizărilor, de iluminatul stradal şi de calculul şi colectarea taxelor municipale)-. Şi el se confruntase cu opoziţia Consiliului de

Stat, de această dată cu privire la problema extinderii limitelor oraşului Paris.

încă de la începutul anilor ’40, când fusese construit ultimul zid din jurul Parisului – fortificaţiile Thiers – se ridicase întrebarea dacă să fie sau nu încorporate în Paris acele comune sau părţi de comune situate între acest nou zid şi vechiul zid Ferme-Generale din interiorul său. La urma urmelor, zidul Ferme-Generale, deşi nu era o fortificaţie cu metereze precum zidul de apărare Thiers, definea, totuşi, limitele oraşului Paris şi controla traficul spre şi dinspre oraş prin numeroasele sale bariere vamale, toate aflate sub pază militară. De ce nu ar fi mutate, pur şi simplu, gheretele de taxare în exterior, pe noul zid, înglobând totul între zidurile oraşului Paris ca să terminăm odată cu povestea asta?

Mulţi s-au opus, mai ales cei care trăiau în aceste districte sau comune suburbane, ori în cele situate între cele două ziduri, care s-au împotrivit impozitelor şi costului mai mare al vieţii pe care le-ar fi adus includerea lor în Paris. Mulţi parizieni erau îngrijoraţi, în special în privinţa costurilor ridicate pe care le anticipau, inclusiv necesitatea de a le asigura acestor zone, în mare parte rurale, facilităţi precum trotuare

iluminate, conducte de apă şi gaz, sisteme de apă şi canalizare. în plus, multi au semnalat nivelul ridicat de sărăcie al
locuitorilor acestei zone, care s-ar fi adăugat la numărul deja în creştere al săracilor din oraş.

Cu toate acestea, Haussmann a insistat în privinţa includerii, văzând-o ca pe un mod de rezolvare a problemei săracilor dimprejurul Parisului, care să profite de şcolile şi spitalele sale fără să plătească vreo taxă sau să suporte vreun cost. împăratul avea nevoie să fie convins: pe harta sa originală, codificată prin culori, nu se gândise să extindă limitele Parisului, iar aceasta era o idee nouă. în 1856, numise o comisie (la insistenţa lui Haussmann) care să ducă la îndeplinire dezideratul împăratului, însă aceasta nu o rezolvase în mod satisfăcător. Acum, în 1859, Ludovic-Napoleon i-a cerut, în cele din urmă, ministrului său de interne să rezolve problema. Ministrul a susţinut cu atât entuziasm ideea
unificării, încât împăratul a fost cucerit.

încurajat de hotărârea împăratului, Consiliul de Stat a adoptat proiectul de lege privind includerea, în aprilie, trecând-o prin Adunarea Legislativă care a adoptat-o cu o majoritate covârşitoare de voturi. Senatul a votat apoi, în

unanimitate, în favoarea sa. Acest lucru având loc în toiul campaniei din Italia a lui Napoleon al IlI-lea, împărăteasa, şi nu împăratul, a semnat legea, în iunie, iar aceasta a intrat în vigoare spre sfârşitul acelui an. Impozitele municipale au fost percepute pentru noile teritorii începând din 1 ianuarie 1860.

Parisul a crescut enorm prin această includere: populaţia a crescut cu o treime (de la 1 200 000 la 1 600 000 de locuitori), iar suprafaţa s-a mărit de peste două ori. Aceasta a necesitat o suplimentare a celor 12 arondismente sau unităţi administrative, rezultând un nou total de 20 de arondismente. S-a produs o completă reordonare, reconfigurare şi renumerotare a arondismentelor. în locul modelului aleatoriu care se dezvoltase în timp, Haussmann a impus acum o altă ordine, mai logică, arondismentele desfăşurându-se ca spirala unui melc, începând din centrul aglomerat al oraşului. Primul arondisment conţinea acum
Luvrul şi Les Halles, pe când al 20-lea arondisment, care conţinea cimitirul Pere- Lachaise, în continuă extindere, completa inelul exterior înspre est.

Haussmann, iar acum, şi împăratul se gândeau la o extindere şi mai mare, alipind oraşului Paris şi comunele de dincolo de fortificaţiile Thiers. Dar la >

aceasta, duşmanii lui Haussmann au luat atitudine. Orice extindere suplimentară a Parisului, se temeau ei, nu va face decât să întărească şi mai mult poziţia prefectului.

La sfârşitul deceniului, în timp ce Parisul îşi extindea limitele pentru a cuprinde şi zona rurală înconjurătoare, Franţa îşi extindea influenţa în Italia şi în întreaga lume.

Până la sfârşitul deceniului, Ludovic-Napoleon încurajase dezvoltarea unei colonii franceze în Senegal şi intervenise pentru protejarea comunităţii creştine locale din Levantul sirian – o mişcare gândită să reducă puterea Turciei în zonă şi care însemnase începutul prezenţei Franţei în Orientul Mijlociu. împăratul privea cu interes şi Orientul îndepărtat, unde puşcaşii marini francezi au ocupat, în 1859, Saigonul, cu scopul declarat de a proteja misionarii catolici, fapt ce a dus însă la expansiunea franceză în Cochinchina (Vietnamul de Sud), Cambodgia şi Laos, unde francezii au înfiinţat colonii şi protectorate.

Franţa, sub Napoleon al III-lea, a înăbuşit şi ultima dintre răscoalele din Algeria, şi s-a angajat să introducă acolo modernitatea prin irigaţii sau căi ferate. Dar împăratul nu se gândise încă la ce

avea de gând pentru relaţia Algeriei cu Franţa şi, pentru moment, armata avea controlul deplin.

Poate că cea mai interesantă dintre aceste evoluţii la nivel mondial a fost activitatea unui fost diplomat francez, Ferdinand de Lesseps, care, în 1859 – în ciuda unei opoziţii considerabile, în special din partea Marii Britanii – a început să-şi pună în aplicare visul de a lega Marea Mediterană de Marea Roşie printr-un canal peste istmul Suezului. Puţini erau dispuşi să-l ajute în acest demers formidabil şi, deloc surprinzător, propunerea de ajutor financiar a baronului de Rothschild a venit la un preţ impresionant – o dobândă de 5%, cifră care l-a îngrozit pe Lesseps. „Cinci la sută!” strigase el, adăugând: „Dar pentru 200 de milioane, asta înseamnă 10 milioane! 10 milioane de franci din banii acţionarilor mei

pentru filierele dumneavoastră neoneste! Vă mulţumesc foarte mult! [...] Proiectul nostru se va realiza fără dumneavoastră”-.

Rothschild doar zâmbise şi îi spusese lui de Lesseps că nu avea să reuşească, dar se înşela. Din cele 400 000 de acţiuni oferite de compania privată a lui de Lesseps, mai mult de jumătate au fost preluate rapid, aproape în totalitate, de mici investitori francezi. Căci, în ciuda

eforturilor lui de Lesseps de a face din aceasta un demers internaţional, nici englezii, nici americanii, nici ruşii, nici austriecii nu s-au implicat şi nu au aderat. în cele din urmă, investitorii francezi sunt cei care au făcut ca proiectul să avanseze, oferind francezilor controlul asupra capitalului propriu.

Londonezul *Globe*[1] a ironizat totul, susţinând că „acţionarii principali sunt chelnerii de hotel care au fost înşelaţi de ziarele pe care le-au citit şi angajaţii mărunţi din băcănii care au fost amăgiţi de iluzii”-. Erau oameni neînsemnaţi, într-adevăr, dar erau francezi susţinuţi de un val de patriotism: canalul avea să fie, prin urmare, francez.

Iar acum, pe 25 aprilie 1859, Ferdinand de Lesseps a dat lovitura inaugurală de târnăcop pentru începerea lucrărilor la Port Said. Una peste alta, în ciuda represiunii continue şi a supravegherii atente a poliţiei, Al Doilea Imperiu al lui Napoleon al IlI-lea ajunsese la ceea ce unii numeau deja Epoca sa de Aur.

în primăvara anului 1859, la câţiva ani după ce părăsise atelierul lui Thomas Couture, Edouard Manet, în vârstă de *TI* de ani, era gata să debuteze la Salon. Salonul era expoziţia oficială de artă a

Academie des Beaux-Arts, iar lucrarea de debut a lui Manet era un tablou pe care îl intitulase *Băutorul de absint,* un studiu al unuia dintre personajele pariziene pe care le întâlnise în cursul plimbărilor sale prin oraş – un adunător de zdrenţe care trăia, ca atâţia alţii, la marginea societăţii.

Manet a vorbit despre „naivitatea, originalitatea, sinceritatea” picturii, pe care el o plasase direct în tradiţia picturii olandeze de gen din secolul al XVII-lea. Dar era mult mai anarhist decât era dispus să recunoască, întrucât el încerca de fapt să dea peste cap ierarhia consacrată a Salonului (şi a Academie) cu privire la temele acceptate şi admirate. Conform acesteia, istoricul, miticul şi religiosul erau demne de stimă, dar temele cotidiene cu siguranţă nu erau. Fostul profesor de artă al lui Manet, Couture, îl avertizase aşa cum se cuvenea cu privire la ceea ce avea să i se întâmple şi îi criticase vehement pictura. După cum prevăzuse şi Couture, Salonul a refuzat categoric tabloul pe motiv că era vulgar.

Manet era distrus – şi furios. „Am aflat [decizia] acum trei zile”, i-a scris prietenului său, Antonin Proust. „Nu am vrut să-ţi spun”. Avea, însă, o consolare: „Mi s-a spus că lui Delacroix, în mod cert, i-a plăcut”. Delacroix, care era

acum membru al Academie des Beaux-Arts şi, prin urmare, i se permitea să facă parte din juriul Salonului, nu se aşteptase să facă prea mare impresie acolo şi, evident, nici nu a făcut. Totuşi, părerea lui Delacroix era importantă pentru Manet. „Este un cal de altă culoare faţă de Couture”, i-a spus Manet lui Proust. „Nu-mi pasă de tehnica lui. Dar ştie ce vrea si asta obţine’-.

Manet nu a fost singurul dezamăgit, pentru că Henri Fantin-Latour şi pictorul american James Whistler au fost, de asemenea, respinşi la Salonul din acel an – împreună cu un număr suficient de mare de alţi tineri artişti pentru ca o mulţime de respinşi, dezamăgiţi şi furioşi, să se adune, în curând, în exteriorul Institut de France[2] ca să protesteze. Poliţia i-a convins, în cele din urmă, să se disperseze, dar era limpede că artiştii din afară erau tot mai puţin dispuşi să se supună voinţei instituţiei.

De acum, Manet îl cunoscuse pe Baudelaire, care era mai în vârstă decât el cu 11 ani şi, la acel moment, un rebel sadea. Baudelaire pleda de mult timp pentru pictarea unor subiecte diferite faţă de cele obişnuite, publice şi oficiale, inclusiv „a miilor de vieţi, în bătaia vântului – criminali şi femei întreţinute – care trăiesc în derivă în lumea infractorilor unui mare oraş”. Baudelaire

a subliniat, de asemenea, rolul esenţial pe care îl juca imaginaţia în pictură: „O pictură bună”, scria el în recenzia despre Salonul din 1859, „care este echivalentul fidel al visului ce a zămislit-o, ar trebui să fie adusă la viată asemenea unei lumi” – adică într-o serie de picturi suprapuse[5]. Practica lui Manet de a suprapune o versiune a unei picturi peste o alta urma îndeaproape concepţia lui Baudelaire despre procesul creator. Indiferent dacă Baudelaire l-a influenţat pe Manet sau dacă Manet s-a bucurat de prietenia unei persoane cu care avea multe în comun, prietenia lor a devenit strânsă şi a rămas astfel până la moartea prematură a lui Baudelaire[2].

în primăvara anului 1859, a sosit la Paris tânărul Oscar-Claude Monet. Acolo se născuse, în 1840, în zona de nord a Parisului, lângă Notre-Dame de Lorette. Dar apoi, părinţii lui s-au mutat în Le Havre pentru a lucra pentru unchiul său, care avea o afacere de succes în domeniul comerţului cu echipamente navale.

Se spune că mama lui Monet era o artistă şi o muziciană talentată, iar fratele său mai mare, Leon, era disciplinat şi studios. Tânărul Claude însă era destul de diferit de fratele său:

potrivit tatălui lor, „îi place să semene zâzanie, nu-şi ascultă profesorii, nu-şi face temele, în schimb, îşi umple caietele de caricaturi groteşti”. Tânărul Monet poate să fi fost, după relatarea prietenilor săi, un suflet fericit şi gregar, dar, mai târziu în viaţă, a fost de acord că era „nedisciplinat din fire. Nici măcar în copilărie nu puteam fi vreodată obligat să respect regulile”—.

Şcoala i se părea tânărului o închisoare şi, când nu era pe afară, îşi petrecea timpul desenând ornamente fanteziste şi (influenţat de ceea ce văzuse în lucrările lui Nadar din *Le Journal amusanty* caricaturi ale profesorilor săi şi ale altor demnitari locali. Unele dintre acestea au ajuns la un negustor de picturi din Le Havre, care le-a expus si le-a vândut. Descoperind că putea să r > JT JT câştige bani frumoşi din caricaturile sale, tânărul Monet a abandonat şcoala în 1857, probabil fără diploma de Bacalaureat. în acea perioadă, mama şi unchiul său muriseră, tatăl său preluase firma, iar mătuşa sa – o femeie cu un venit propriu şi un profund interes pentru arte – dedica o atenţie tot mai mare nepotului ei.

Şi alte persoane s-au interesat de băiat, inclusiv pictorul peisagist local Eugene Boudin, care l-a invitat să meargă în excursii în care să facă schiţe în aer liber. Mai târziu, Monet şi-a

amintit că această experienţă a fost o revelaţie pentru el. „Am urmărit totul cu mai multă atenţie”, şi-a amintit el, „şi a fost ca şi când s-ar fi dat un văl la o parte. [...] Am înţeles ce putea fi pictura”. Revelaţia lui sar putea să nu fi fost chiar atât de bruscă, deoarece, cu alt prilej, Monet şi-a amintit că „Boudin, cu o neobosită bunătate, a început să mă educe. în cele din urmă, mi s-au deschis ochii, am înţeles natura; am învăţat, în acelaşi timp, să o iubesc”—.

Oricât ar fi durat acest proces, Monet şi-a însuşit bine lecţiile lui Boudin şi, în 1859, s-a simţit pregătit să candideze la o bursă de stat pentru a studia la Paris. Tatăl său, care poate s-ar fi aşteptat ca fiul lui să studieze la Ecole des Beaux-Arts, a fost influenţat pentru moment de entuziasmul acestuia. însă Consiliul Municipal (hotărând că, în ciuda talentului evident al lui Monet, acesta nu era suficient de serios) a respins cererea tânărului. în ciuda acestui fapt, el a decis să se îndrepte spre Paris, dotat cu scrisori de prezentare pentru mai mulţi pictori, de la care se aştepta să primească sfaturi. Tatăl său, îmbunat pentru moment, a fost de acord să-i ofere o indemnizaţie lunară.

Aşa se face că Claude Monet a ajuns la Paris în primăvara anului 1859, unde s-a mutat dintr-un loc în altul si a încercat să dedice carierei. Asta 3

presupunea să viziteze Salonul si artiştii pentru r r s > r care avea scrisori de prezentare – în speranţa că va găsi sfaturi bune, precum şi atelierul unui artist potrivit de care să se ataşeze, în perspectiva obţinerii succesului, la Salon.

Scriindu-i lui Boudin, i-a spus că a vizitat Salonul („câteva picturi drăguţe de Corot şi [...] câteva picturi oribile de Diaz”, a remarcat el, adăugând că „Portretul lui monsieur Lhuillier [sic] este foarte departe de realitate”). A vizitat, de asemenea, câţiva pictori, inclusiv pe Constant Troyon, care s-a uitat la cele două naturi moarte pe care i le adusese Monet şi a considerat că „efectul este corect” şi culoarea era „în regulă”, dar totul era realizat cu prea multă uşurinţă. „Dacă vrei sfatul meu”, i-a spus el lui Monet, „şi vrei să te ocupi serios de artă, începe prin a te alătura unui atelier specializat în portrete” – cu alte cuvinte, „învaţă să desenezi”. în acelaşi timp, Troyon l-a încurajat pe Monet să „copieze nişte lucrări de la Luvru” şi „să meargă, din când în când, la ţară, să facă studii”. După aceea, în ordinea priorităţilor, era să lucreze un timp la Paris (Troyon i-a recomandat atelierul lui Thomas Couture, unde studiase Manet), să revină apoi la Le Havre pentru a studia peisagistica, după

care avea să urmeze mutarea permanentă la Paris. Amabil, Troyon i-a spus tânărului: „treci des pe la mine: arată-mi ce lucrezi şi, cu suficient curaj, vei reuşi”—'

în baza acestui răspuns, tatăl şi mătuşa lui Monet au fost de acord să-i ofere mai mult sprijin financiar. Ideea era să intre în atelierul lui Thomas Couture, care l-ar pregăti pe tânăr pentru Ecole des Beaux-Arts. însă interviul lui Monet cu Couture a mers prost – poate pentru că maestrul a fost critic, iar tânărul a ripostat. în orice caz, nu după mult timp, Monet se referea la Couture ca la „acel individ ţâfnos”—.

Monet a ales, în schimb, Academie Suisse (numită astfel după fondatorul său, Charles Suisse), printre ai cărei elevi se numărau Delacroix, Corot şi Courbet. Situată în Ile de la Cite, lângă Pont Saint-Michel, această academie aparte era cunoscută pentru lipsa înregimentării şi a restricţiilor. Se deosebea de atelierele tradiţionale, în care elevii începeau prin a desena din gravuri, treceau apoi la desenul după mulaje de ghips, după care li se permitea accesul la natura vie – respectiv, la modele vii. Permisiunea de a picta se acorda numai după perfecta stăpânire a desenului. în schimb, pentru o sumă

lunară fixă, Academie Suisse permitea oricărui elev să folosească orice fel de mediu dorea pentru a înfăţişa un model masculin (timp de trei săptămâni) şi un model feminin (pentru o săptămână).

Monet, care a fost admis în academie la începutul anului 1860, pare să se fi bucurat de libertate şi probabil că acolo l-a cunoscut şi s-a împrietenit cu Camille Pissarro, care a ajuns la Academie Suisse în aceeaşi primăvară. Era la fel de limpede că lui Monet îi plăcea să petreacă, mai ales în stil bavarez, la Brasserie des Martyrs, care era amplasată foarte convenabil, în apropierea locuinţei sale cele mai recente, la etajul şapte al unui apartament de pe Rue Jean-Baptiste Pigalle. Mai târziu în viaţă, Monet i-a spus criticului de artă Gustave Geffroy: „Obişnuiam să merg la celebra braserie din Rue des Martyrs, unde am pierdut foarte mult timp. Asta mi-a dăunat cel mai mult”—.

în orice caz, lucrările lui Monet din timpul primei sale şederi la Paris nu au fost nici considerabil de numeroase, nici eminente.

în acel an, Nadar – ale cărui caricaturi le admirase Monet – a expus 60 dintre portretele sale fotografice ale unor parizieni importanţi, revendicându-şi astfel locul în fotografia pe gazon, până

atunci fieful pictorilor portretisti. Expoziţia a X X x î X 5 fost un mare succes, un critic scriind că „întreaga constelaţie literară, artistică, dramatică, politică [...] a epocii noastre a trecut prin studioul său”. Asta, a continuat criticul, a făcut din această extraordinară serie de portrete „Panteonul [...] generaţiei noastre”—.

La capătul opus al spectrului, tânărul Emile Zola trecea printr-unul dintre cei mai răi ani din viaţa sa. Căzuse de două ori la examenul de Bacalaureat, a doua încercare fiind la Marsilia (după o lună de convalescenţă în Aix), la care a eşuat chiar mai lamentabil decât la prima. După întoarcerea la Paris, în noiembrie, nu avea nici planuri, nici posibilităţi – doar perspectiva unui viitor sumbru.

Sarah Bernhardt, în vârstă de 15 ani, avea şi ea un an dificil. Se îmbolnăvise atât de tare după o escapadă prin care dorea să atragă atenţia asupra ei, încât, de la şcoala de maici, fusese trimisă acasă. Acolo, a suportat intrigile mamei sale, Youle, care îşi croise drum prin diverse aşternuturi până obţinuse securitatea financiară şi care avea acum planuri similare pentru fiicele sale. Youle remarcase că Sarah creştea si asta însemna că-i

> >

încuraja în mod deschis pe bărbaţii care vizitau în mod regulat locuinţa

Bernhardt, nutrind un interes evident nemarital faţă de tânăra fată. După ce fraţii Goncourt au indicat, caustic, în jurnalul lor: „Iată ce am auzit la restaurantul Brabant”, au remarcat apoi: „Familia lui Sarah Bernhardt, *ce mai* familie! Mama a făcut din fiicele ei nişte curve de îndată ce acestea au împlinit 13 ani”—.

Era Bernhardt frumoasă? Deşi ochii ei fuseseră descrişi ca fiind „sclipitori” şi „de neuitat”, era considerată şi slabă – chiar ridicol de slabă după standardele bine fixate ale acelei perioade. Totuşi era, incontestabil, atrăgătoare, nu în ultimul rând datorită intensităţii privirii, atitudinii graţioase şi aerului de exuberantă nesăbuită. Ducele de Morny, puternicul şi bogatul frate vitreg al împăratului, care era unul dintre protectorii Youlei, nu avea nicio îndoială cu privire la viitorul lui Sarah: ar trebui să devină actriţă, a declarat el. Dar Sarah nici nu voia să audă de asa ceva. Atrasă de intensitatea emoţională si de ritualul Bisericii Romano-Catolice, se hotărâse să devină călugăriţă.

De Morny a crezut că Sarah s-ar putea răzgândi dacă ar petrece o seară la Comedie-Franţaise şi lea sfătuit, pe ea şi pe mama ei, să împartă o lojă cu un

prieten comun, Alexandre Dumas *pere.* Sarah a acceptat şi, când cortina se ridica, a trăit un moment de intensitate transcendentă. încă din copilărie, îşi dăduse seama că „nu putea să trăiască [...] fără o pasiune de vreun fel”, iar acum, când cortina se ridica, a avut impresia că avea să leşine. „Era ca şi cum s-ar fi ridicat cortina de pe viaţa mea viitoare”. Piesa a făcut-o să plângă (ceea ce a enervat-o pe mama ei) şi, în cele din urmă, a fost atât de captivată de acţiunea piesei, încât a izbucnit în hohote puternice, atrăgând atenţia multora din public. „Aceasta”, a conchis ea, „a fost iniţierea mea în viata artistică”—.

Potrivit unei relatări, în drumul spre casă, a adormit în trăsura lui Dumas. Acesta a purtat-o în camera ei, unde l-a auzit spunându-i: *„Bonsoir, petite etoile”-.*

Sarah chiar se răzgândise, iar Dumas, spunându-i „noapte bună, micuţă stea”, poate că ia anticipat viitorul plin de stele. Dar acest viitor era încă departe, chiar şi cu ajutorul ducelui de Morny, care şi-a folosit influenţa pentru a asigura admiterea lui Sarah la Conservatoire de Musique et de Declamation – Conservatorul de Muzică si

>

Declamaţie din Paris.

Acum, visurile ei despre mănăstire erau date complet uitării.

---

1 *The Globe* a fost un ziar britanic care a apărut din 1803 până în 1921. A fost înfiinţat de Christopher Blackett (n. red.).

2 Institut de France este o instituţie academică franceză fondată la 25 octombrie 1795 şi care cuprinde: Academia Franceză, Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, Academia Franceză de Ştiinţe, Academie des Sciences Morales et Politiques şi Academie des Beaux-Arts (n. red.).

3 *Journal amusant* a fost o revistă franceză de satiră cu apariţie săptămânală, publicată din 1856 până în 1933. A fost înfiinţată de caricaturistul, jurnalistul şi editorul Charles Philipon (n. red.).

CAPITOLUL 9

nuite *nu* (i860)

a 1 ianuarie 1860, Parisul a devenit, brusc, un oraş mult mai mare. Peste noapte, suprafaţa sa arost mai mult decât dublată si limitele sale s-au mutat, de la vechiul zid vamal Ferme Generale, la mai recentele fortificaţii Thiers, situate la aproximativ 1,5 kilometri în afara zidului vamal. Cu acest prilej, Parisul şi-a mărit populaţia cu o treime, anexând în întregime 11 comune suburbane şi parţial alte 13 care îl înconjurau (fortificaţiile Thiers trecând prin aceste comune). Oraşul a fost divizat în 20 în loc de 12 arondismente – care nu semănau nici ca ordine numerică, nici ca formă, cu cele 12 originale.

De fapt, Haussmann ar fi preferat să extindă limitele Parisului chiar mai mult, pentru a include zona notorie care se întindea de-a lungul regiunilor periferice

ale fortificaţiilor Thiers, un teren al nimănui unde nu era permisă construirea şi unde se spălau adunătorii de zdrenţe şi alte scursuri ale societăţii. în această pustietate ameninţătoare îşi propunea Napoleon al III-lea să construiască un drum larg de centură şi o promenadă mărginită de copaci. Dincolo de acestea, prefectul şi împăratul visau acum să extindă oraşul, astfel încât să includă întregul departament al Senei. Dar duşmanii, în număr tot mai mare, ai lui Haussmann se temeau că o extindere a oraşului ar spori, inevitabil, şi puterea lui Haussmann, astfel încât au oprit expansiunea dincolo de fortificaţiile existente.

Având în vedere aceste realităţi, Haussmann a trecut rapid la stabilirea limitelor oraşului Paris la linia de fortificaţie Thiers, demolând zidul Ferme Generale si demarând noul Paris extins[1]. Astfel, sa dublat lăţimea drumului militar care trecea pe lângă fortificaţiile Thiers şi a fost transformat în inelul cel mai îndepărtat al bulevardelor care înconjurau oraşul. Acestea au devenit Boulevards des Marechaux (Bulevardele Mareşalilor), purtând numele conducătorilor militari ai Primului Imperiu. Distrugerea zidului Ferme

Generale a creat încă un inel de bulevarde, cunoscut sub numele de Bulevardele Exterioare, între Boulevards des Marechaux si Grands Boulevards - un şir de bulevarde cu o serie de nume precum Courcelles, Clichy şi Rochechouart care au marcat punctul de despărţire între vechiul şi noul Paris.

Următorul proiect de pe agenda lui Haussmann era promovarea sa la rangul de ministru al Parisului, cu atribuţii depline. însă, în acest caz, el va întâmpina o puternică opoziţie din partea inamicilor săi.

— Acesta nu mai este Parisul pe care îl ştiam, lea spus, într-o seară din august, Theophile Gautier fraţilor Goncourt. Este Philadelphia, St. Petersburg, orice altceva, dar nu Parisul.

Cu tristeţe, fraţii Goncourt i-au dat dreptate. „Parisul nostru", scriau ei în acea lună de noiembrie, „Parisul în care ne-am născut, Parisul bunelor maniere din perioada 1830-1848, este pe cale să dispară". într-adevăr, s-au plâns, „bulevardele acestea noi [...] te fac să te gândeşti la Londra sau la vreun Babilon al viitorului". Au adăugat că era dificil să trăieşti într-o lume în schimbare – „sufletul se simte la fel de inconfortabil ca un om care se mută într-o casă nouă înainte ca tencuiala să se fi uscat"[2].

Bineînţeles că se refereau si la schimbări de
natură ˃ morală şi la maniere ˩, tot atât de mult ca la străzi şi clădiri, dar schimbările fizice în sine erau suficiente pentru a-i deranja pe cei ataşaţi de vechea ordine.

Baronul Haussmann demarase cel de-Al Doilea Sistem al său, pentru care tocmai deveniseră disponibile fonduri, după o considerabilă tergiversare în Adunarea Legislativă – consecinţa unei opoziţii legislative de proporţii reduse, dar în creştere, atât faţă de persoana prefectului, cât şi faţă de cheltuielile enorme pe care le producea acesta. Această opoziţie reflecta opinia publică x
> r r
pentru că, deşi majoritatea parizienilor, în special cei din rândul burgheziei, fuseseră de acord cu Primul Sistem de *grands travaux* al lui Haussmann, privindu-l ca pe o îmbunătăţire atât de necesară oraşului, amploarea celui de-Al Doilea Sistem al lui Haussmann i-a surprins acum pe mulţi, fiind considerată nejustificată şi periculos de costisitoare. Astfel, pe fondul unei aprobări prudente, au început din nou demolarea şi construirea în tot oraşul, în mare parte atribuite unor companii private, dar supravegheate de prefectul Senei şi de împăratul său.

Printre primele obiective a fost Place de l’Etoile, pe care Haussmann fusese nerăbdător să pună mâna încă de la altercaţia din 1854 cu Hittorff, în privinţa planurilor. în ciuda câtorva dezamăgiri, planurile lui Haussmann au avut câştig de cauză, iar acum el a avut în sfârşit ocazia să le pună în aplicare. De îndată ce gheretele vamale şi barierele zidului Ferme Generale au fost demolate, excavatoarele s-au pus pe treabă, creând steaua în 12 colţuri şi uriaşul spaţiu circular care a devenit, în scurt timp, Place de l’Etoile (acum Place Charles-de-Gaulle).

Simetria si liniaritatea erau definitorii viziunii lui Haussmann în acest caz, aşa cum se întâmpla pretutindeni, dimensiunea, faţadele şi amplasarea clădirilor din oraş care înconjurau Place de l’Etoile fiind riguros controlate. Cu cele 12 artere a întâmpinat dificultăţi nu numai în modernizarea vechilor drumuri care încă mai treceau pe acolo, dar şi în crearea altora noi care să facă legătura cu restul reţelei sale incipiente, obţinând, în acelaşi timp, aranjamentul simetric pe care îl dorea. Era necesară construirea de noi drumuri, precum şi deschiderea, prelungirea şi îndreptarea altora, până la obţinerea configuraţiei stelate pe care şi-o imaginase, care se

răspândea, radial, din Arcul de Triumf.

în timp ce construcţiile răscoleau porţiuni mari din Paris, împăratul – conştient de importanţa susţinerii sale de către clasele muncitoare – insista ca zonele cu venituri mai mici să primească partea lor de avantaje, mai ales în ceea ce priveşte spaţiile verzi. Porţiunea vestică şi mai bogată a oraşului primise deja Bois de Boulogne. Legislaţia din 1860 ceda acum oraşului Bois de Vincennes, pentru a oferi o zonă publică destinată plimbării şi recreerii locuitorilor din estul Parisului (cu prevederea ca oraşul să păstreze instalaţiile militare din zonă, inclusiv castelul şi fortul Vincennes). Haussmann nu împărtăşea entuziasmul împăratului pentru spaţiile verzi dedicate plebei, dar ţinând cont de dorinţele împăratului său, a continuat eforturile de a oferi parcuri şi grădini întregului oraş. La sfârşitul deceniului, acestea aveau să includă spectaculosul parc Buttes-Chaumont în nord şi încântătorul Parc Montsouris, în sud, precum şi alte parcuri sau pieţe mai mici în tot oraşul, în special (cum ar fi Square des Batignolles sau Square de la Place du Commerce) în arondismentele recent accesibile.

Dublarea dimensiunii Parisului şi adăugarea a aproape o jumătate de milion de noi consumatori au însemnat, de asemenea, că Haussmann şi Belgrand trebuiau să regândească strategia de aprovizionare cu apă a Capitalei – mai ales că noile regiuni din Paris includeau acum înălţimile Montmartre şi Belleville, care se ridicau cu mult peste cele mai înalte puncte dintre limitele anterioare ale oraşului.

Acesta a fost un subiect de discuţie fierbinte între parizieni, pe tot parcursul anului, din moment ce alimentarea cu apă curentă a Parisului – din canalul Ourcq, precum şi din vechile apeducte din Belleville şi Le Pre-Saint- Gervais, la nord-est şi cel la fel de vechi de la Rungis, la sud, la care se adăugau contribuţia tulbure a Senei şi câteva jeturi insuficiente din fântânile arteziene din Grenelle şi Passy – nu furniza nici pe departe cantitatea necesară. Propunerile de pompare a mai multă apă din Sena sau de deviere a apei din Loara au fost respinse fără menajamente şi, pentru a satisface nevoia imediată, Haussmann a decis să se concentreze pe devierea apei râului Dhuys, în timp ce studia posibilităţile de canalizare a apei din Vanne, precum şi din Somme-Soude. Belgrand şi oamenii săi au ajuns în

curând la concluzia că apa din Dhuys ar putea fi canalizată către un nou rezervor la Menilmontant, de unde ar putea fi pompată până la Montmartre şi Belleville, apoi să fie lăsată să curgă în jos, prin forţa gravitaţiei, către cetăţenii însetaţi. într-o perioadă remarcabil de scurtă, apa de la Dhuys urma să înceapă să curgă în Paris.

Cine avea să fie responsabil de această apă era o altă chestiune, dar Haussmann nu a ezitat să stabilească de la început că responsabilitatea municipalităţii se limita la canalizarea apei râului către oraş, la construirea unor reţele de distribuţie separate (pentru uz public şi uz privat) după intrarea ei în oraş, şi la administrarea apei pentru uz public, inclusiv a canalizărilor. Apa pentru uzul privat avea să fie gestionată de o companie privată (Compagnie Generale des Eaux) aflată sub controlul prefectului, cu reglementări (inclusiv furnizarea unui volum minim zilnic de apă pe care îl plătea compania) care a încurajat compania în cauză să-i îndemne pe proprietari să aducă apa până la etajele superioare.

Haussmann nu avea de gând să lase să-i scape din mână controlul asupra apei din Paris; pur şi simplu nu-şi dorea deranjul de a fi nevoit să o administreze.

Până în acest moment, familia Rothschild, cu imperiul ei de afaceri multinaţionale, rezistase provocării fraţilor Pereire nu numai în Franţa, ci în întreaga Europă. Până în 1860, Rothschild era din nou cel mai important creditor al guvernelor europene, iar în 1864 baronul Rothschild avea să beneficieze de crearea unei noi bănci, Societe Generale de Credit Industriei et Commercial, care a devenit cea mai importantă bancă de depozit din Franţa, precum şi o importantă bancă comercială, puternic implicată în investiţii industriale, construcţii şi lucrări publice. Rothschild nu figura în mod explicit printre liderii băncii (acelaşi grup care înfiinţase Reunion Financiere), dar rolul său în provocarea cu acest sindicat a fraţilor Pereire a fost înţeles. Fraţii Pereire, potrivit unui biograf, pierduseră în acest caz o bătălie importantă-.

însă fraţii Pereire erau departe de a fi scoşi din joc. Poate că baronul Rothschild era, acum, în relaţii mai bune cu împăratul decât fusese în trecut, dar fraţii Pereire încă mai aveau trecere la Georges Haussmann, în special când a fost vorba de negocierea condiţiilor pentru noi împrumuturi, unde s-au dovedit dispuşi şi chiar dornici să îşi

reducă comisionul cu mult sub cel cerut de Rothschild.

Asa se face că fraţii Pereire au continuat să-si pună amprenta asupra Parisului, nu numai asupra celui de-al 17-lea arondisment în care Boulevard Pereire rămâne o mărturie a activităţilor lor de amploare pe Câmpia Monceau, dar şi în cartierul Opera din apropiere, unde făcuseră achiziţii majore cu mult înainte ca acest cartier să se fi dezvoltat – stârnind discuţii despre norocul lor ieşit din comun în investiţiile imobiliare. într-

[3] [3]

adevăr, unii erau destul de înclinaţi să atribuie această revărsare a norocului unor informaţii din interior – ba chiar informaţii venind de la cele mai [3]
înalte niveluri.

încă din 1858, la scurt timp după încercarea de asasinare a lui Ludovic-Napoleon la intrarea în vechea operă din Rue Le Peletier, Haussmann decisese că era necesară o operă nouă – una care să-i ofere împăratului o intrare mai sigură – şi alesese amplasamentul chiar la nord de porţiunea Boulevard des Capucines, care făcea parte din Grands Boulevards. însă abia în toamna anului 1860 s-a anunţat amplasamentul pe care avea să fie construită noua operă. Dată fiind ranchiuna în creştere din culise între

arhitecţii rivali, printre care Viollet-le-Duc (pe care îl favoriza puternic împărăteasa Eugenie), ministrul artelor s-a eschivat să ia o decizie si a lansat un concurs

pentru arhitecţi în vederea construirii acestei noi opere grandioase, care avea să fie o bijuterie potrivită pentru Oraşul Luminii.

Rezultatul nu avea să fie cel pe care îl aştepta toată lumea.

Lucrurile se desfăşurau surprinzător şi în Italia. Cetăţenii din Florenţa, Modena, Parma şi Bologna s-au revoltat efectiv împotriva conducătorilor lor si au votat a derarea la Piemont-Sardinia chiar si

după ce Ludovic-Napoleon îi ceruse Piemont- Sardiniei să renunţe la ele, iar cele patru oraşe-stat rebele au decis atunci să urmeze steagul lui Giuseppe Garibaldi, al cărui republicanism îl alarma pe împăratul francez, evident nerepublican.

Ludovic-Napoleon, alături de britanici, a acceptat de data aceasta extinderea Piemont- Sardiniei sub conducerea monarhului său, Victor Emmanuel, mai degrabă decât să-l accepte în joc pe Garibaldi. în schimb, Ludovic-Napoleon

le-a cerut Nisei si Savoiei, ai căror cetăţeni susţineau cu entuziasm anexarea, să se alăture Franţei printr-un vot majoritar. Numai că spiritele erau departe de a se linişti în Peninsula Italică. Acum sa revoltat Napoli, urmat de Sicilia, făcându-i pe Garibaldi si marea sa armată de voluntari în cămăşi roşii să vină în ajutorul lor. Ajungând în Sicilia, Garibaldi a capturat Palermo şi l-a gonit pe rege, apoi a traversat Strâmtoarea Messina, punându-l pe fugă pe regele din Napoli.

Printre cei înrolaţi în armata lui Garibaldi se numărau Maxime Du Camp şi Alexandre Dumas *pere, care* – asemenea multor intelectuali şi personalităţi literare ale vremii – erau extrem de atraşi de generalul carismatic şi de cauza unificării italiene. Dumas, care îl cunoscuse deja pe Garibaldi şi fusese impresionat de acesta, naviga cu mica sa goeletă, *Emma,* când se întâlnise cu Garibaldi, în Sicilia. Dumas, după cum observase Charles, fiul cel mai mare al lui Victor Hugo, nu fusese niciodată reţinut în a se plasa în centrul acţiunii ori de câte ori urmau să se petreacă fapte măreţe: „Revoluţiile sunt preocuparea sa”. Charles a adăugat:

„Ţine cu toate partidele naţionaliste. [...] Oferă, en passant (în trecere – n. trad.), sfatul său de om foarte ocupat, sugerând că acesta ar trebui urmat fără întârziere pentru că el are de predat 25 volume înainte de sfârşitul săptămânii”. Dumas a intrat în acest anume eveniment istoric cu entuziasmul său obişnuit, cumpărând arme pentru cauză (1 000 de puşti şi 550 de carabine) cu banii pe care iniţial îi destinase unei excursii în jurul Mediteranei.

Dumas nu mai era chiar tânăr, dar energia sa îi uimea pe toţi, inclusiv pe fiul lui. La întoarcerea din Italia la Paris, în timpul nopţii, după o călătorie de opt zile, fiul său l-a îndemnat să se odihnească puţin. Tatăl a protestat:

— Eu, obosit? Dar sunt foarte în formă!

Apoi a plecat în vizită la prietenul său Theophile Gautier, pe care l-a trezit dintr-un somn adânc, iar cei doi au stat de vorbă până la patru dimineaţa. Dumas *fils,* care de acum era frânt de oboseală, l-a convins pe tatăl său să se întoarcă acasă împreună cu el, timp în care tatăl său a vorbit neîntrerupt. Au ajuns acasă la şase dimineaţa, când Dumas *pere* a cerut o lampă.

— Dar pentru ce? l-a întrebat fiul său.

— Pentru a [o] aprinde, i-a răspuns tatăl. Mă apuc de lucru-.

Şi Maxime Du Camp era uluit de energia lui Dumas senior: „Părea că abia putea să-şi stăpânească viaţa şi energia, mereu gata să debordeze”. Chiar şi „după 10 sau 11 ore de conversaţie – si ce mai conversaţie! – era la fel de vioi ca la început”. După cum a spus odată Michelet despre Dumas: „Este un element al naturii, una dintre forţele ei primordiale”-.

După Sicilia şi Napoli, următorul pas al lui Garibaldi a fost să atace Statele Papale din sud, ceea ce a atras în luptă Piemont-Sardinia. Forţele piemonteze au atins acum un dublu obiectiv: blocarea armatei lui Garibaldi şi înfrângerea forţelor papale care se aliniaseră împotriva lor.

5 1 E X

Aceasta a dus la încorporarea teritoriilor Napoli şi Sicilia în nou-înfiinţatul Regat al Italiei-. După ce s-a implicat în rezolvarea problemelor din Italia, în anul anterior, Ludovic-Napoleon alesese să nu mai intervină în chestiunile de acolo decât ca să revendice Nisa şi Savoia. Dar, cu toate că forţele franceze încă îl protejau pe Papă, la Roma, francezii catolici (ca să nu mai vorbim de Papă) au fost stupefiaţi de ceea ce considerau ei a fi duplicitatea împăratului. în definitiv, Bologna făcuse parte din Statele Papale, dar Ludovic- Napoleon publicase doar un

pamflet în care îl consola pe Papă pentru pierderea acesteia, proclamând: „cu cât teritoriul este mai mic, cu atât este mai mare suveranul”. Catolicii francezi au devenit tot mai neliniştiţi, iar membrii Academie Franţaise, un bastion al conservatorismului, şi-au exprimat îngrijorarea invitându-l să li se alăture pe Jean-Baptiste Henri Lacordaire, un teolog dominican, predicator şi scriitor.

Nu numai catolicii francezi îşi părăseau împăratul. Industriaşii francezi, obişnuiţi de mult timp să funcţioneze în cadrul politicilor puternic protecţioniste ale statului francez, au fost consternaţi de ruptura dramatică a împăratului de tradiţie, prin semnarea unui acord comercial cu Marea Britanie, pe care l-a anunţat unui public uimit, la începutul anului 1860. Deşi nu era un acord de liber schimb complet, el echivala cu un fel de revoluţie prin aceea că ambele părţi conveneau să îsi reducă barierele comerciale. Ludovic-Napoleon, care susţinuse mult timp comerţul liber, decisese că era timpul să reducă barierele comerciale cât mai mult posibil, în interesul stimulării sau restimulării expansiunii economice care îi acompaniase domnia până atunci, dar care manifesta semne îngrijorătoare de încetinire. întâmplarea a făcut să urmeze

şi alte acorduri comerciale cu alte naţiuni europene, inclusiv cu Prusia. Dar închiderea fabricilor si

>

disponibilizările în masă semnalau probleme, în special în industria textilă, unde „foametea de bumbac” provocată de războiul civil american afectase grav întreaga industrie.

Acum, când Ludovic-Napoleon îndepărtase mulţi catolici, dar şi protecţionişti, avea nevoie să investească în alte alianţe. în aceste circumstanţe, fratele său vitreg, ducele de Morny, l-a sfătuit să facă o schimbare majoră şi să-şi liberalizeze regimul. Ludovic-Napoleon încercase deja cu degetul apele reformei cu un an înainte, acordând amnistie celor condamnaţi pentru infracţiuni politice (o amnistie pe care Victor Hugo o ignorase cu mândrie, din moment ce încă domnea „Napoleon cel Mic”). A fost un pas mic, dar, spre sfârşitul anului 1860, împăratul a făcut un pas mai mare, reinstaurând, pentru Adunarea Legislativă, „dreptul de adresare”, oferind astfel deputaţilor dreptul de a răspunde la discursul împăratului din sesiunea de deschidere – o măsură care implica schimbarea Constituţiei. Pentru prima dată, la începutul fiecărei sesiuni parlamentare,

deputăţii puteau să îşi exprime propriile păreri cu privire la programul legislativ din acel an. în plus, trei miniştri de cabinet au primit sarcina de a lua t r apărarea si de a explica Adunării politicile JT ' £ JT guvernamentale, în timp ce ziarelor li s-a permis să publice transcrierile complete ale dezbaterilor parlamentare.

Interesant este că Ludovic-Napoleon a ales momentul introducerii acestor reforme atunci când împărăteasa Eugenie lipsea. Pentru că, în mod surprinzător, la mijlocul lunii noiembrie, împărăteasa a dispărut brusc.

împărăteasa era, firește, o catolică fervent ă şi o conservatoare tot atât de fervent ă. în plus, cu un an înainte, gustase independenţa şi puterea, în timpul regenţei sale de cinci luni, pe când împăratul îşi conducea armatele în Italia. Interesele, convingerile şi politica ei – mult mai catolice si mai conservatoare decât ale soţului

> > său – erau, sub multe aspecte, divergente faţă de direcţia pe care o urma el. Era, oricum, un moment dificil pentru ea, întrucât era în doliu după sora sa, care murise pe neaşteptate. în plus, Eugenie poate că se săturase de flirturile neîncetate ale soţului ei, pe care acesta nu se străduia deloc să le ascundă.

împărăteasa a plecat brusc şi fără să dea explicaţii, călătorind deghizată, sub numele de contesa de Pierrefonds – deşi celor aflati în căutarea sa nu ar fi putut să le scape stilul regal în care călătorea, însoţită de o suită de două doamne de onoare, doi curteni şi 10 servitori. A plecat la Londra, apoi a călătorit în Scoţia. A fost plecată o lună şi, când s-a întors, soţul ei o aştepta la Boulogne.

După toate aparenţele, s-au împăcat, dar era clar că Eugenie profitase de acest timp ca să se gândească la viitorul ei rol în această căsătorie, împărătească, da, dar mai ales mamă. A fost uluită de reformele pe care le iniţiase soţul ei în absenţa sa, considerându-le nişte semne de slăbiciune care aveau să pună în pericol poziţia fiului ei când

X JT 1 î

acesta avea să ajungă la putere. în ultimii doi ani, insistase să participe la întrunirile bisăptămânale ale consiliului de miniştri, organizate de soţul ei. De acum înainte, nu va mai fi o simplă spectatoare, ci îşi va aduce propria contribuţie la discuţii. De acum, se va dedica păstrării tronului pentru fiul ei, chiar dacă acesta se afla încă la o vârstă fragedă.

în acest timp, viaţa la Paris mergea mai departe. După trei ani petrecuţi la Roma, lui Georges Bizet i s-a decernat, pentru

al patrulea an, Prix de Rome la Paris, întrucât acest lucru era permis. Premiul ia oferit un venit modest, cel puţin până la sfârşitul anului 1861, iar el şi-a redus cheltuielile mutându- se din nou la părinţii săi în al 9-lea arondisment. Prima lui preferinţă, ca o operă de-ale sale să fie acceptată la unul dintre teatrele lirice, nu s-a ivit chiar imediat şi se pare că el îşi umplea zilele predând pianul, armonia şi cantoul, precum şi lucrând ca aranjor şi copist. Dar Parisul putea fi intimidant pentru un suflet sensibil ca Bizet şi lui îi fusese „teamă să se întoarcă”, aşa cum i-a scris unui prieten din Italia. „Mi-e teamă să mă ocup de regizori de teatru şi de libretişti”, a mărturisit el. „Mi-e teamă de cântăreţi, mi-e teamă, într-un cuvânt, de politeţea tacită a oamenilor care nu-ţi spun nimic dezagreabil în faţă, dar se asigură, cu obstinaţie, că nu vei ajunge nicăieri’-. Următorii câţiva ani nu aveau să fie uşori pentru el.

în altă parte a oraşului, Berthe Morisot, după ce petrecuse ore întregi copiind artă la Luvru, cu sora ei, schimbase profesorii, din dorinţa de a lucra cât mai mult în aer liber si în natură. Noul profesor al surorilor, Jean-Baptiste-Camille Corot, le-a devenit repede prieten, precum şi un instructor apreciat, care s-a dovedit un îndrumător

iscusit în dezvoltarea talentului lor. Evident, surorile nu au acordat atenţie celor care îl criticau pe Corot, care credeau că se resemnase cu pictura peisajelor pentru că nu putea să deseneze portrete.

Si alti tineri artişti îsi făureau un drum, nu întotdeauna cu succes. Cu încuviinţarea reticentă a tatălui său, Claude Monet rămăsese la Paris, dar a constatat curând că alocaţia i se diminuase – nu atât din cauza eşecului său de a fi admis la atelierul lui Thomas Couture, ci din cauza naşterii unui copil nelegitim al tatălui său care acum trebuia să suporte cheltuieli noi, considerabile. Este posibil ca Monet să nu fi fost la început conştient de această evoluţie neaşteptată a lucrurilor, dar era conştient, cu siguranţă, de ceea ce prindea contur în noiembrie, când a împlinit 20 de ani şi a devenit eligibil pentru recrutare. Temerile i s-au adeverit cu prisosinţă în anul următor, când a tras un bilet la loteria recrutării care l-a trimis pentru şapte ani în armată. Alegând să se alăture Chasseurs d'Afrique[1] (Monet a susţinut mai târziu că l-au atras uniformele lor colorate), avea să fie trimis într-o garnizoană din Algeria.

Edouard Manet, care era cu opt ani

mai mare decât Monet şi depăşise deja orice pericole legate de recrutare, se mutase acum într-o garsonieră din cartierul demodat Batignolles, din nord-vestul Parisului, recent anexat. Acolo, a început să trăiască împreună cu Suzanne Leenhoff, o pianistă de origine olandeză, cu doi ani mai mare decât el, care ar fi putut fi modelul care a pozat nud în această perioadă pentru mai multe dintre picturile sale. Manet o cunoscuse pe Leenhoff cu ceva timp în urmă, când era student la arte. Atunci, ea venise să locuiască cu familia lui pentru a le da lecţii de pian lui Manet şi fratelui său, Eugene. La acea vreme, Suzanne avea deja un fiu nelegitim care nu pare să fi fost al lui Edouard, dar poate că era odrasla tatălui lui Edouard. Este foarte probabil ca în familie să fi existat conflicte în legătură cu relaţia lui Edouard cu Suzanne, dar, pentru moment, el păstra această relaţie secretă.

în timp ce îşi aranja gospodăria neortodoxă, Edouard a continuat să urmărească propria viziune a adevărului în artă, declarându-i prietenului său, Antonin Proust: „Am fost pervertiţi de toate trucurile meseriei artistice. [...] Cine o să ne mai ofere un gen de pictură curată, directă si să înlăture toate

zorzoanele?” Reflectând la acest lucru, a adăugat: „Singura cale adevărată este să mergi drept înainte, fără să-ţi faci griji cu privire la ce vor spune alţii”[2-]

Altor tineri aspiranţi din Paris le mergea bine. Faima lui Gustave Eiffel s-a răspândit rapid în urma rolului remarcabil pe care l-a avut în supravegherea construirii podului peste Garonne, iar în 1860 a fost promovat în funcţia de inginer- şef la divizia feroviară a companiei unde lucra, la care se adăuga o mărire frumoasă a salariului – inclusiv 5% din profiturile oricăror proiecte pe care avea să le conducă de acum înainte.

Şi Nadar se descurca bine, în ciuda concurenţei acerbe care era deja în creştere în rândul fotografilor profesionişti din Paris. Acesta a fost momentul în care Nadar, cu sprijinul financiar al fraţilor Pereire, şi-a părăsit modestul studio foto din Rue Saint-Lazare si s-a stabilit într-unul cu un aspect estetic mult mai atrăgător, pe Boulevard des Capucines nr. 35, în inima cartierului emergent al Operei. Fratele său, Adrien, dăduse faliment în 1860, iar Nadar i-a plătit acum o mare parte din datorii şi i-a cumpărat echipamentul

chiar şi după cheltuielile pe care le făcuse cu renovarea uriaşă şi costisitoare de la noua adresă.

Unii s-au ridicat, iar alţii s-au scufundat în oraşul înfloritor care era Parisul celui de-Al Doilea Imperiu, o metropolă necruţătoare care recompensa spiritul întreprinzător şi agitaţia, dar îi pedepsea fără milă pe cei care nu reuşeau să fie la înălţime. Emile Zola se număra printre cei din ultimul grup, după ce suportase o educaţie liceală fără să fi obţinut diploma aşteptată şi necesară. Din păcate, asta îl descalifica pe tânăr pentru orice activitate lucrativă destinată gulerelor albe, iar în acelaşi timp, educaţia sa nu-l pregătise în niciun fel pentru munca bazată pe efort fizic. Aproape nevoiaşi, el şi mama lui – care încă mai nutrea, în van, speranţe imposibile de compensaţie financiară – părăseau o locuinţă mohorâtă după alta, la începutul anului 1860 stabilindu-se, în cele din urmă, într-o mansardă de la etajul al optulea, situat în susul străzii Saint-Victor, la numărul 35.

Acesta era centrul zonei pe care o alesese Ludovic-Napoleon pentru mult dorita extindere a Rue des Ecoles, acolo unde se intersecta cu nou înfiinţata Rue Monge. Haussmann îl convinsese deja pe

împărat că Rue des Ecoles ar trebui să se oprească în acest punct, locul său în marea schemă a lucrurilor urmând a fi luat de noul Boulevard Saint-Germain. Aflaţi în mijlocul activităţii, Emile si mama lui trăiau în larma construcţiei de drumuri, înconjuraţi de case demolate. în curând, numărul 35 din Rue Saint-Victor avea să dispară în mormanele de moloz, împreună cu toate celelalte locuinţe.

Pentru moment însă, tânărul Zola avea nevoie de un loc de muncă. Nu că si-ar fi dorit asa ceva – el tânjea să scrie. Dar sărăcia extremă a forţat nota şi, în cele din urmă, acelaşi prieten al tatălui său care îi deschisese porţile educaţiei liceale i-a găsit şi o slujbă de funcţionar mărunt la Casa Vămii. Aici, la Docurile Napoleon, cu vedere spre Canalul Saint-Martin, Zola îsi încasa salariul de mizerie si suporta totul, în principal privind pe fereastră şi visând la Provence. „înaintea mea”, i-a scris el unui prieten, „se întinde un pustiu fără sfârşit’-.

După două luni, a renunţat. Dar nu au mai apărut alte locuri de muncă, în special unele care i-ar fi permis să-şi câştige existenţa din scris, iar situaţia lui – şi a mamei – devenea disperată. Pânã la sfârşitul anului, mama lui se mutase

într-o pensiune mohorâtă, iar Emile s-a mutat într-o cameră la mansardă din zona cea mai sordidă din Rue Soufflot. Acolo, a rezistat în camere care semănau cu interiorul unui sicriu, cu vedere spre un perete plin de funingine şi în care suferea din cauza umezelii. în nopţile reci de iarnă, scria fără oprire povestiri şi poezie, toate acestea, potrivit unuia dintre biografii săi, „îngrijorător de proaste”—.

Nevoit să pună capcane pentru vrăbii pe acoperiş şi să le frigă pe capătul unei tije de draperie, a trăit zile întregi cu visele sale şi cam atât. Şi a scris – prost, dar a scris.

Zola cunoştea subiectul în detaliu atunci când a scris, în *La Curee,* despre schimbările pe care Haussmann le aducea în tot Parisul. „Când prima reţea va fi terminată”, remarca personajul său, Saccard, „va începe distracţia. A doua reţea va străpunge oraşul în toate direcţiile. [...] Tot ce mai rămâne va dispărea în nori de moloz. [...] O străpungere acolo”, a adăugat el, „una mai departe, străpungeri peste tot, Parisul, despicat cu tăieturi de sabie, cu venele deschise”—

Dar, pe măsură ce deceniul înainta,

Haussmann nu va mai putea să-şi impună grandioasele proiecte, ca până atunci. Nu va mai exista o majoritate covârşitoare a deputaţilor dispusă să cedeze în faţa împăratului sau, mai exact, a lui Haussmann. Opoziţia republicană faţă de puterea imperială era în creştere, iar Haussmann era o ţintă convenabilă pentru cei care doreau să-l atace pe împărat fără să afirme deschis acest lucru.

în plus, afacerile de familie ale lui Haussmann îl făcuseră tinta unor critici acerbe. Se zvonea că

soţia lui ar fi afirmat, cu indiscreţie, pe la dineuri, că achiziţiile ei imobiliare fuseseră complet ridicole pentru că ori de câte ori soţul ei o sfătuia să investească într-un anumit bloc, era sigur că acesta avea să fie demolat în scurt timp (zvon pe care un istoric l-a considerat „nefondat” provenind de la „un orleanist nemulţumit”)—. Fiica cea mare a lui Haussmann însă, Marie-Henriette, a creat, fără îndoială probleme, îndrăgostindu-se de unul dintre tinerii angajaţi ai tatălui său, ceea ce a dus la o căsătorie aranjată în grabă cu un gentleman mult mai bogat şi mult mai potrivit – o căsătorie la care este posibil să fi contribuit si fraţii Pereire si care, înainte de a se termina, avea să implice atât Consiliul Municipal, cât şi pe împărat. Haussmann însuşi stârnea comentarii cu dansatoarele sale, pe când

fiica sa mezină, Valentine, o frumuseţe ce avea foarte multă voinţă, despre care se credea îndeobşte că era încă una dintre favoritele împăratului, avea să se căsătorească în grabă, pe la mijlocul deceniului, pentru a da o aparenţă de respectabilitate naşterii fiului ei, pe care mulţi îl considerau un alt copil nelegitim al împăratului.

Dar toate acestea, deşi chiar sunt nişte chestiuni savuroase, nu erau decât subiecte de bârfa. Adevărata problemă a lui Haussmann era de natură mai personală. Autocratic din fire, anii de succes şi putere dovediţi de facilitatea accesului său la împărat îl făcuseră să devină tot mai plin de el. Numai că împăratul avea să fie tot mai puţin capabil să-l protejeze. Acest lucru se datora, în mod deosebit, noilor oportunităţi de manifestare a opoziţiei apărute pentru cei care îl criticau pe împărat, după 1860, când cel de-Al Doilea Imperiu s-a întors cu prudenţă spre liberalism. Acest lucru a încurajat opoziţia republicană, care acum a găsit o audienţă în creştere printre cei alarmaţi de împrumuturile din ce în ce mai mari de care aveau nevoie proiectele lui Haussmann. în plus, economia franceză, a cărei expansiune o promovase atât de insistent Ludovic-Napoleon, nu avea să-si continue creşterea remarcabilă si în al

> > > doilea deceniu al

imperiului. La rândul ei, această situaţie avea să submineze înşişi pilonii pe care se sprijineau atât împăratul, cât şi imperiul.

Dar poate că aspectul cel mai important se referea la sănătatea şi puterea împăratului, care aveau să se deterioreze semnificativ odată cu înaintarea deceniului. Haussmann avea să suporte partea dificilă a declinului fizic al lui Ludovic- Napoleon, când împăratul devenea tot mai puţin capabil să facă faţă numeroaselor probleme care i se iveau în cale. Din ce în ce mai mult, transformarea Parisului şi prefectul care o gestiona cu atâta înverşunare vor trebui să ocupe locul al doilea în mintea împăratului, unde urcau în clasament alte preocupări.

Astfel, la sfârşitul anului 1860, când Haussmann făcea presiuni să fie numit ministru al Parisului, Ludovic-Napoleon – temându-se de o reacţie violentă din partea duşmanilor lui Haussmann – nu i-a oferit prefectului ceea ce acesta îşi dorea atât de mult. în schimb, împăratul i-a dat lui Haussmann dreptul de a participa la orice fel de deliberări care priveau Parisul, ţinute de Consiliul de Miniştri. Iar ulterior, împăratul a încercat să îndulcească orice lovitură, copleşindu-l pe Haussmann cu onoruri,

inclusiv cu Legiunea de Onoare în grad de Mare Cruce[1] [2] [3] [4] [5] [6]. Tot acum, în onoarea prefectului, împăratul a numit una dintre cele mai importante artere noi din Paris, Boulevard Haussmann.

Dar Haussmann era amărât că nu ajungea la gradul de ministru cu atribuţii depline şi, ani mai târziu, când îşi scria memoriile, a remarcat că, după aceasta, adversarii săi din guvern nu au ratat niciun prilej „să mă facă să simt [...] că încă exista o distanţă între noi; că eram un simplu prefect (şi astfel subordonatul lor)”—.

Deşi Haussmann nu si-a dat seama, aceşti î ? [7] î duşmani aveau să-i provoace, în timp,

---

1 Corp de cavalerie uşoară din armata franceză din Africa. *Chasseur* înseamnă „vânător"’ (n. trad.).

2 Ordinul „Legiunea de onoare”, cea mai importantă

3decoraţie franceză, este primul ordin cavaleresc „burghez”. Napoleon Bonaparte instituie „Legiunea de onoare” care,

4spre deosebire de ordinele cavalereşti de până atunci, rezervate exclusiv nobilimii, putea fi câştigată de orice cetăţean pe baza exclusiv a meritelor şi faptelor sale.

5„Legiunea de onoare” are cinci grade, însemnele gradului de colan fiind rezervate exclusiv preşedintelui Franţei,

6(sursa: https://constantinescu.ro/decoratii/ordine23.html)

7(n. trad.).

căderea.

Capitolul IO

\uitful (!(> eMukă

(1861)

Din perspectiva contemporanilor săi, noul deceniu promitea un succes din ce în ce mai strălucit pentru Imperiul lui Ludovic-Napoleon. După aproape 10 ani de guvernare, Al Doilea Imperiu părea mai solid ca oricând. Economia ţării era în plină expansiune, iar poziţia sa printre ceilalţi conducători europeni era clar stabilită. Mai mult, sănătatea lui părea bună, iar energiile sale, sexuale si de altă natură, rămâneau nealterate.

Se adunau, însă, nori de furtună pe care împăratul însuşi i-a sesizat imediat. în ciuda încrederii sale îndelungate în propriul destin, Ludovic-Napoleon începuse să nutrească gânduri sumbre despre viitor. încă din 1859, îi mărturisise vărului său, prinţul Napoleon, că „nimic nu durează la nesfârşit”. Adăugase, apoi, că el nu

credea în viitor[1].

La începutul anilor ’60, Ludovic-Napoleon a început să-i trimită sume mari lui Nathaniel William John Strode, un englez pe care împăratul îl folosise ca intermediar, pentru a o răsplăti pe fosta sa amantă, Lizzie Howard, pentru sumele mari pe care le cheltuise în alegerea sa şi în lovitura de stat din 1851. Această a doua transă de

bani a fost înregistrată ca daruri, dar nu era pentru Lizzie. Abia mai târziu s-a descoperit că aproximativ în această perioadă, Strode a cumpărat şi a mobilat o casă la ţară, numită Camden Place, în Kent, care avea să servească mai târziu drept locuinţă pentru împărat si JT

> r ir

>

împărătească, pe timp de exil. Cu mult în avans, Ludovic-Napoleon se gândea la o posibilă nevoie de a evada.

Regimul său încă emana putere şi glorie, dar pentru cei atenţi la semnele pericolului, declinul deja începuse. în primul rând, sănătatea lui Ludovic-Napoleon se deteriora chiar dacă afecţiunea lui – calculii biliari, care nu aveau să fie diagnosticaţi decât peste câţiva ani – nu era încă nici gravă, nici incapacitantă. Totuşi, Imperiul lui Ludovic-Napoleon depindea în întregime

de persoana sa, mai ales că moştenitorul lui era un copil de vârstă foarte fragedă. Orice ameninţare la adresa împăratului, indiferent dacă era vorba de asasini sau de boli, era o ameninţare la adresa întregului edificiu strălucitor.

însă orice probleme de sănătate ar fi avut Ludovic-Napoleon, acestea, cu siguranţă, nu i-au împuţinat aventurile sexuale. în ciuda a cel puţin o infectare cu gonoree, el şi-a continuat urmărirea avidă a doamnelor. Potrivit scriitorului si istoricului Prosper Merimee, care a fost mulţi ani prietenul şi consilierul împăratului, lui Ludovic- Napoleon „îi place să alerge după fete. [...] Se entuziasmează foarte tare şi, timp de două săptămâni, nu se poate gândi la nimic şi la nimeni altcineva. După aceea, se linişteşte imediat şi nu se mai gândeşte la ea niciodată’-. După care întreaga nebunie începe din nou cu o altă femeie.

împărăteasa Eugenie nu era mulţumită de comportamentul soţului ei, ceea ce ducea la altercaţii frecvente. Potrivit observatorilor, el era îngrozit de aceste confruntări şi ar fi făcut orice pentru a le evita, cu excepţia renunţării la infidelităţile care le provocaseră. Ludovic- Napoleon nu renunţa la femei, dar a cedat în faţa soţiei sale în privinţa

unui subiect important: din acel moment, ea avea să exercite o putere politică destul de mare, nu numai prin participarea la şedinţele Consiliului de Miniştri, dar şi prin desfăşurarea unei influente continue si autoritare

> > > asupra deciziilor soţului ei. Unii s-au referit discret la ea ca la un al doilea conducător al Franţei, mai ales în relaţiile cu ambasadorii străini, cu care purta acum discuţii private.

Pe lângă faptul că resimţea efectele sănătăţii în scădere a împăratului, Imperiul începea să sufere de propriul său succes sau, cel puţin, de longevitatea sa. După ce se scursese mai mult de un deceniu de la eşecul celei de-A Doua Republici şi de la teama de anarhie care îl catapultase pe Ludovic-Napoleon la putere, supuşii săi nu se mai temeau de dominaţia plebei şi de distrugeri. Trecerea unui deceniu adusese în prim-plan o nouă generaţie de burghezi, dintre care mulţi se opuneau Bisericii Romano-Catolice şi în, egală măsură, constrângerii libertăţilor lor de către imperiu.

în acelaşi timp, Ludovic-Napoleon subminase grav sprijinul pe care îl primea din partea catolicilor conservatori, prin intervenţiile sale în

Italia, care afectaseră integritatea până acum sacrosanctă a Statelor Papale, profund seculare. Şi tot atât de nociv era faptul că el supărase un grup important de protecţionişti dintre susţinătorii săi. Chiar si clasa muncitoare dădea semne de nemulţumire pe măsură ce creşteau preţurile, creştea mizeria, iar cei înstăriţi erau, ostentativ, mai înstăriţi decât oricând.

împăratul a răspuns încercând să consolideze sprijinul supuşilor săi mai liberali, prin acordarea, în continuare, a unor concesii precum cele de la sfârşitul anului 1861, prin care Adunarea a primit dreptul de a se exprima în privinţa fondurilor JT r r > suplimentare şi speciale care până atunci erau colectate prin decret, precum şi prin alte concesii care au oferit Parlamentului un control mai mare asupra bugetului – ceea ce nu era puţin lucru, date fiind uriaşele cheltuieli permanente ale lui Haussmann.

Totuşi, Al Doilea Imperiu al lui Ludovic-Napoleon era departe de a fi un regim parlamentar sau liberal, iar amestecul său imprevizibil şi neliniştitor în afacerile externe nu făcea decât să amplifice sentimentul deja accentuat de nelinişte, atât în plan intern cât şi extern.

„Nimeni nu are încredere în el fără să ştie de ce”, i-a scris ambasadorul Austriei, prinţul Richard Metternich, secretarului său de externe.

Ambasadorul britanic, Lord Cowley, a relatat că „trebuie să fie un om temerar cel care speculează asupra intenţiilor împăratului. [...] Mă îndoiesc că si le cunoaşte el însusi”-.

Ludovic-Napoleon era un intrigant şi aşa a fost de la bun început. însă acum, completarea şi răscomplotarea lui permanente începuseră să-i submineze relaţiile cu cei mai devotaţi aliaţi ai săi, inclusiv cu regina Victoria, care – în ciuda slăbiciunii sale pentru farmecul acestuia – a ajuns să-l considere nedemn de încredere.

Acum au ieşit în evidentă afacerile din îndepărtatul Mexic. începuseră în toamna aceea, când un diplomat mexican, un prieten din copilărie de-ai lui Eugenie, sugerase ca Ludovic-Napoleon să se gândească serios la întemeierea unui mare imperiu catolic în Mexic, cu un prinţ catolic european ca împărat. Eugenie s-a gândit imediat la tânărul arhiduce al Austriei, Maximilian, ca viitor împărat, iar soţul ei a văzut repede avantajele. La urma urmei, această schemă ar împiedica Statele

Unite, predominant protestante, să preia fostele colonii ale Spaniei din America Latină, care îşi câştigase recent independenţa. Iar momentul era potrivit, întrucât, în acea perioadă, americanii erau complet împotmoliţi într-un război civil sângeros şi se putea conta pe faptul că vor acorda prea puţină atenţie problemelor din Mexic. în plus, ideea i-a plăcut lui Ludovic-Napoleon, pentru că l-ar fi implicat pe fratele mai mic al împăratului austriac. Potrivit interviurilor ulterioare ale lui Eugenie cu Maurice Paleologue: „Din perspectiva soţului meu, urcarea arhiducelui austriac pe tronul Mexicului avea să-i servească, într-o zi, ca argument pentru a obţine de la [împăratul Austriei] Franz Josef încetarea [transferării] Veneţiei la Italia”-.

Mexicul a suferit, timp de decenii, răsturnări de situaţie şi corupţie, din momentul declarării independenţei sale, în 1821, până când, în 1858, fiind mandatat de Constituţie, a devenit preşedinte al Mexicului Benito Juârez – un avocat de origine amerindiană si un lider reformator. Conservatorii de vază bogaţi s-au opus ferm lui Juârez şi reformelor sale, iar poveştile lor fanteziste despre proprietăţi ale Bisericii, confiscate, mari moşii

acaparate, călugăriţe violate şi preoţi ucişi au făcut impresia de care era nevoie asupra împăratului francez şi a soţiei sale uşor impresionabile. Mai târziu, luând apărarea acestei calamităţi, Eugenie a protestat, spunând că: „am fost asiguraţi că poporul mexican ura republica şi că ar saluta cu entuziasm proclamarea monarhiei”, iar un prinţ catolic cu mult farmec, precum Maximilian, ar fi fost întâmpinat peste tot cu braţele deschise-.

Evident, nici Eugenie, nici Ludovic-Napoleon nu ştiau că printre cei care aveau interese financiare substanţiale în joc, în Mexic, era şi ducele de Morny, fratele vitreg al împăratului francez, care ar fi pierdut mulţi bani acum, când Juârez suspendase plata datoriilor externe (pe o perioadă de doi ani, însă mulţi se temeau de un scenariu mult mai pesimist)-. Aşa se face că, plonjând cu capul înainte, Franţa, împreună cu Marea Britanie şi Spania, au semnat un acord menit să forţeze Mexicul să-şi plătească imediat toate datoriile externe. La sfârşitul lui 1861, cele trei naţiuni au trimis o forţă navală comună care să pună stăpânire pe portul mexican Veracruz, cu intenţia de a colecta taxele vamale. Trupele britanice şi spaniole nu au staţionat mult în Veracruz, părăsindu-

l la începutul anului 1862, dar cei 2 000 de soldaţi din forţele franceze au rămas si, în mod inexplicabil, şi-au început marşul (fără întăriri) către Mexico City.

Asta se întâmpla chiar când Maximilian, potenţialul împărat, încă se gândea dacă să accepte sau nu coroana imperială care-i fusese propusă.

între timp, baronul Haussmann continua să reconstruiască Parisul. Turnul bisericii Saint- Germain l'Auxerrois (pe care, de la nenorocirea din Noaptea Sfântului Bartolomeu, mulţi îl confundă cu clopotniţa) era deja finalizat, alături de o nouă *mairie* (primărie) în stil gotic pentru a completa vechea biserică[2].

în acea vară, a fost inaugurat, în nord-vest, Boulevard Malesherbes, după ce provocase stupoare de când, pe lângă demolarea mahalalelor din La Petite Pologne, au fost sacrificate, pentru prima dată, şi casele mai frumoase din apropiere de Madeleine, pentru a face loc progresului. Spre nord-est au continuat lucrările la Place du Château-d'Eau (în prezent Place de la Republique) şi pe acele străzi care radiază din ea, printre care Boulevard de Magenta, Rue de Turbigo şi Boulevard

du Prince Eugene (în prezent Boulevard Voltaire) – acesta din urmă fiind acum una dintre cele mai lungi artere din oraş, care a traversat porţiunea estică, sărăcăcioasă, a Parisului.

Boulevard de Magenta a legat Place du Château- d'Eau de Gare du Nord, iar construcţia a înaintat, în mod similar, în jurul unei alte căi ferate, Gare Saint-Lazare, pentru a-i oferi un nou scuar (Place de l'Europe) şi pentru a o lega, prin noi bulevarde (Rue de Rome şi Rue Saint-Lazare) şi prin alte străzi, de centrul Parisului.

Porţiuni din locurile favorite de întâlnire din Monceau ale familiei Orleans au fost transformate într-o grădină amenajată, în timp ce – datorită fraţilor Pereire – pe restul se construise un cartier nou cu locuinţe luxoase. Nu departe, bulevardele care radiau dinspre l'Etoile începeau să prindă contur în jurul Arcului de Triumf, pe măsură ce Avenue Kleber, Avenue de Bezons (în prezent Avenue Wagram), Avenue Josephine (în prezent Avenue Marceau), Avenue Prince-Jerome (în prezent Avenue Mac-Mahon şi continuarea acesteia către Avenue Niel), Avenue Essling (în prezent Avenue Carnot) şi Avenue de Saint-Cloud (care avea să devină, în onoarea sa, Avenue Victor-

Hugo) începeau să-şi facă apariţia. Toate acestea se adăugau la Champs-Elysees, la recent construita Avenue de l’Imperatrice (acum Avenue Foch) şi la Boulevard de Neuilly (în prezent Avenue de la Grand Armee), acum lărgit. împreună, acestea constituiau nişte săpături impresionante.

Pe malul stâng al Senei, porţiunea estică a Boulevard Saint-Germain era acum finalizată până la Quai de la Tournelle şi Sena, în timp ce o dispută privind traseul bulevardului Saint-Michel, în drumul său spre sud, a fost, în cele din urmă, rezolvată. Problema cu traseul deja planificat era că acesta tăia un colţ al proprietăţii Luxembourg, al cărei palat găzduia Senatul şi pe al cărei teren locuiau diverşi membri ai Senatului, dintre care unii ar fi fost direct afectaţi de pierderea mai multor dependinţe, grajduri şi anexe. în cele din urmă, luna mai din 1861 a adus un compromis prin care grajdurile unei oficialităţi şi locuinţa alteia aveau să fie reconstruite în altă parte, în timp ce fântâna Medicis avea să fie mutată pe o distanţă scurtă şi întoarsă cu faţa spre grădini – o soluţie pe care au apreciat-o generaţiile viitoare de vizitatori ai grădinilor.

Prin comparaţie cu locuitorii din lie de

la Cite, aristocraţii din Luxembourg locuiau într-o lume privilegiată. Pe când Haussmann şi colaboratorii săi alergau încolo şi încoace pentru a satisface dorinţele demnitarilor, nimeni nu s-a gândit prea mult la miile de locuitori ai Cite-ului, care erau alungaţi din casele lor, oricât de dărăpănate, în timpul uriaşelor schimbări care însoţeau distrugerea şi construirea care le schimbau insula pentru totdeauna.

Includerea, în 1860, a comunelor din exteriorul Parisului punea acum o serie întreagă de probleme şi obstacole pentru Haussmann, întrucât necesita, în mod evident, un sistem cu totul nou de dezvoltare, un Al Treilea Sistem, la periferia Parisului – pentru a oferi drumuri noi şi lucrări publice în aceste zone şi pentru a le conecta la căile ferate şi cu centrul Parisului. Nu întâmplător, aceste noi drumuri secundare, largi şi drepte, aveau să continue ordinea impusă de Haussmann, fie aceasta artistică sau militară. La urma urmei, acestea erau drumuri pe care trupele puteau mărşălui cu uşurinţă, oferindu-i împăratului controlul asupra a ceea ce obişnuiau să fie nişte bastioane inaccesibile în inima Parisului lovit de

sărăcie.

în zona deja plină de construcţii din Place du Château d’Eau, un nou bulevard (Avenue des Amandiers, în prezent Avenue de la Republique) avea să lege Place spre est cu Menilmontant, la Cimitirul Pere-Lachaise, iar Avenue Parmentier avea să se desfăşoare paralel cu Canalul SaintMartin, traversând Avenue des Amandiers şi făcând legătura între Hopital Saint-Louis (înfiinţat de Henri al IV-lea) şi Boulevard Voltaire, acolo unde este acum Place Leon Blum.

La est, Haussmann plănuia să finalizeze Place du Trone (astăzi Place de la Nation) – destinaţia acelei foarte importante artere est-vest, Rue du Faubourg Saint-Antoine – cu o constelaţie de drumuri ce începeau din centrul acelui loc. La nord şi nord-vest, prefectul a început extinderea drumurilor care legau Gare du Nord si Gare Saint- Lazare de noile arondismente si care legau aceste gări între ele, precum şi cu Gare de l’Est.

Haussmann avea planuri şi pentru vestul Parisului, în special în jurul Place du Trocadero, în cartierul Chaillot, unde dezvoltatorii deja munceau din greu, precum şi pentru viitoarea Place Victor-

Hugo, din care trimitea o serie de străzi noi într-un alt model, în formă de constelaţie. într-un cartier vestic alăturat, s-a interesat, în mod special, de Rond-Point des Champs-Elysees, unde a instaurat din nou simetria prin extinderea spre nord a Avenue d'Antin (în prezent Avenue Franklin D. Roosevelt).

în ceea ce priveşte malul stâng al Senei, Haussmann avea de gând să deschidă secţiunea vestică a Boulevard Saint-Germain din Rue du Bac tocmai până la Pont de la Concorde, precum şi să prelungească Rue de Rennes spre nord, până la Bulevardul Saint-Germain, legând această porţiune vestică a malului stâng cu Gare Montparnasse.

Poate că cel mai uimitor la acest Al Treilea Sistem planificat de Haussmann era, totuşi, cartierul care se ridica în jurul noii Opera, a cărui formă începea deja să se întrevadă în timpul lucrărilor la cel de-Al Doilea Sistem al lui Haussmann-. Vedeta acestui cartier nou, care s-a dovedit a fi plin de farmec, avea să fie opera însăşi, care l-a făcut celebru pe Charles Garnier când, în iunie 1861, a câştigat concursul şi a devenit arhitectul acesteia.

A fost o decizie uimitoare, deoarece Garnier era tânăr şi relativ necunoscut,

dar învinsese candidaţi mult mai cunoscuţi, precum Viollet-le-Duc. Garnier, născut în Rue Mouffetard, cartierul dur de pe malul stâng al Senei, unde tatăl său îşi câştiga existenţa ca fierar şi rotar, îşi începuse cariera artistică la Ecole Gratuite de Dessin din Paris, o şcoală gratuită destinată fiilor de muncitori care aspirau la cariera de meşteşugari. De acolo, Garnier a avansat la prestigioasa Ecole des Beaux-Arts, unde i s-a decernat, în final, Prix de Rome. A fost începutul strălucit al unei cariere care pe la mijloc a început să lâncezească, până când Garnier a câştigat, în mod surprinzător, concursul pentru proiectarea noii clădiri a Operei din Paris.

Garnier a învins alti 170 de arhitecti deoarece a ³ ³ identificat imediat scopul principal al acestei clădiri. în loc să dirijeze atenţia spre scenă şi spre ceea ce se întâmpla acolo, Opera lui Garnier scotea în evidenţă publicul, oferind un fundal somptuos pentru întâlnirile sociale care erau adevărata atracţie a unei seri petrecute la Opera din Paris.

Excavarea a început în luna august a acelui an şi a continuat până în anul următor. Piatra de temelie avea să fie pusă în iulie 1862, dar – aşa cum spune

legenda – în acest moment săpăturile se împotmoliseră în dificultăţi tehnice, mai ales din cauza descoperirii unui afluent subteran al Senei care curgea chiar pe sub clădire.

Cu toate acestea, nimeni nu avea de gând să renunţe. La urma urmei, vechea operă arsese şi toţi cei care aveau un cuvânt de spus în această privinţă – şi mulţi dintre cei care nu aveau – au fost de acord că Parisul nu era şi nu putea fi Paris fără o operă.

Acum, fraţii Pereire erau extrem de ocupaţi în noul cartier al Operei, unde făcuseră achiziţii masive chiar înainte ca aceasta să înceapă să prindă contur. Isi începuseră achiziţiile de terenuri în zonă încă din 1853, sporindu-le, considerabil, pe măsură ce deceniul se apropia de sfârşit. La începutul anului 1861, imaginându-şi un hotel chiar mai mare si mai luxos decât Hotel du Louvre, au început să lucreze la Grand Hotel de la Paix care a ocupat întregul cvartal situat vizavi de noua Opera şi era atât de mare, încât curtea sa principală putea să găzduiască 600 de persoane aşezate la mesele de sub copertina din sticlă. Multe dintre cele 800 de camere aveau baie privată, iar alte facilităţi de lux includeau o încăpere pentru fumători, o sală de lectură cu o largă selecţie de

ziare internaţionale, telefon şi telegraf, dotate cu traducători, medici disponibili zi şi noapte, precum şi iluminat electric şi cu gaz. Peste un an, Nadar avea să fie instalat acolo, în propriul său studio foto, iar la parterul hotelului avea să se deschidă renumita Cafe de la Paix. în ciuda proporţiilor şi a complexităţii acestui proiect, hotelul a fost deschis la 15 luni după ce fusese pusă piatra de temelie.

A fost, desigur, un mare succes. Fraţii Pereire apreciaseră cu exactitate – şi, mulţi au spus, în condiţii suspecte – că în acest loc avea să se dezvolte un mare centru al Parisului si l-au

>

revendicat din timp. Dar fraţii începuseră să întâlnească semnele unor probleme, printre care arestarea, la începutul acelui an, a unuia dintre cei mai apropiaţi colegi ai lor, Jules Mires, care a fost condamnat la cinci ani de închisoare pentru escrocherie. Mires dăduse deja naştere unui scandal de proporţii atunci când Fondul General pentru Căile Ferate, al cărui director era, dăduse faliment şi, cu toate că reuşise să anuleze sentinţa, el va continua să acţioneze la limita legii, alături de fraţii Pereire.

>

Legătura strânsă dintre Haussmann şi

fraţii Pereire nu prea ajuta la reputaţia lui, care deja avea de suferit din cauza aroganţei sale, precum şi din cauza costurilor în creştere ale lucrărilor lui grandioase. Era un apropiat al antreprenorilor înnămoliţi în corupţie şi era înconjurat de mirosul speculaţiilor şi al mitei. în ciuda insistenţei lui Haussmann asupra probităţii sale, duşmanii începuseră să-i dea târcoale. îl împiedicaseră să dobândească un post de ministru. De acum, atacurile din partea lor aveau doar să escaladeze.

în timp ce aspectul Parisului continua să se schimbe, tot mai mulţi căutători de faimă şi avere se revărsau în oraş, printre care şi prietenul din copilărie al lui Emile Zola, tânărul Paul Cezanne, care a ajuns acolo chinuit de îndoieli, dar ademenit de posibilitatea de a studia arta în cel mai remarcabil oraş dintre toate. „Vino, vei vedea!”, i-a promis Zola, iar Cezanne, însoţit de un tată enervat (care dorea ca fiul său să devină avocat sau bancher), a sosit în aprilie. Odată ce tatăl său a plecat, Cezanne s-a înscris la Atelier Suisse, unde a învăţat puţine, dar cel puţin nu a trebuit să se împotrivească niciuneia dintre învăţăturile din şcolile traditionale fată

de care nutrea o profundă ostilitate. Spre bucuria lui Zola, Cezanne a venit dotat şi cu o indemnizaţie mică, dar regulată, din partea părinţilor săi îngrijoraţi. Dar nu era fericit la Paris si s-a întors curând la

Aix.[3] Zola a fost nedumerit de comportamentul lui Cezanne, în special de furiile lui bruşte şi de disperarea sa. „Poate că Paul are geniul unui mare pictor”, i-a scris el unui prieten comun, „dar nu va avea niciodată geniul necesar pentru a deveni el însusi unul’-[3]

în acel an, a sosit la Paris şi un viitor prim- ministru al Franţei, Georges Clemenceau, însoţit de tatăl său. Născut şi crescut pe întinderile izolate ale Vandeei, în apropiere de Nantes, Clemenceau, acum în vârstă de 20 de ani, călca pe urmele tatălui său din înalta clasă, atât în domeniul studiilor medicale, cât şi în privinţa republicanismului său înflăcărat. Tatăl său l-a dus imediat să-l vadă pe Henri Lefort, unul dintre cei care încercaseră să organizeze rezistenţa pe străzile Parisului după lovitura de stat din decembrie 1851 a lui Ludovic-Napoleon. „Tatăl meu era îngrijorat că îmi petrec timpul mai mult cu Lefort decât la facultate [de medicină]”, îşi amintea

Clemenceau. „Căci, prin Lefort, care îl cunoscuse pe Victor Hugo, mi s-au deschis toate uşile”—.

Uşile s-au deschis, într-adevăr, pentru Clemenceau şi, în curând, tânărul a devenit un obişnuit al saloanelor opoziţiei liberale, precum şi al cafenelelor si atelierelor artiştilor din Cartierul Latin. Era un tânăr atrăgător şi pasionat totodată, care, pe lângă studiile medicale şi activităţile sale politice, a reuşit să ducă o viaţă socială încărcată în care a inclus si înfiinţarea unui buletin informativ săptămânal, *Le Travail,* împreună cu un grup de studenţi. A fost nevoie de câteva manevre atente pentru a evita cenzorii şi Clemenceau a învăţat în scurt timp cum să scrie recenzii care făceau doar indirect aluzie la subiectele politice – deşi uneori se apropia destul de mult de limită, aşa cum a fost cazul unui articol pe care l-a intitulat „Martirii istoriei”, care începea cu Socrate şi se încheia cu elogierea liderilor revoluţionari din 1793, inclusiv a Terorii[1].

în societatea boemă de pe malul stâng al Senei, l-a cunoscut Clemenceau pe Claude Monet, care avea să devină prietenul său de-o viaţă. Clemenceau şi-a

amintit despre Monet că „m-a impresionat, era un om cu un entuziasm înflăcărat, care semăna pe undeva cu un boem”. Clemenceau era impresionat îndeosebi de „ochii mari, pasionaţi, curba uşor arabă a nasului lui Monet şi o barba neagră într-o dezordine sălbatică”.

Clemenceau nu a avut prea multe şanse să-l cunoască mai bine pe Monet în anul acela, pentru că acesta era, prin bunăvoinţa armatei, pe punctul de a părăsi Parisul. în luna martie a acelui an, trăsese un număr la loteria recrutării în Serviciul Naţional care i-a decis soarta pentru următorii şapte ani, deşi a avut de ales unde să se înroleze.

După ce s-a decis pentru pitoreştii Chasseurs d’Afrique, la scurt timp, se îndrepta spre Algeria.

Familia fusese dispusă să-i plătească lăsarea la vatră, dar în condiţii pe care Monet le respinsese categoric: să părăsească Parisul şi visul de a-şi face o carieră în artă si să se întoarcă în Le Havre pentru a intra în afacerea familiei. în plus faţă de acest stimul negativ, era atras de romantismul Algeriei. Ani mai târziu, el avea să-i spună lui Gustave Geffroy că timpul pe care-l petrecuse în armată „mi-a făcut foarte mult bine din toate punctele de vedere; m-a făcut să fiu mai puţin zăpăcit”. în plus, lumina de

acolo a avut un impact semnificativ asupra sa: „Viziunea mea s-a îmbogăţit atât de mult”, şi-a amintit Monet ulterior. „A durat mult timp până când impresiile de lumină şi culoare pe care le-am primit să se aşeze; dar seminţele experimentelor mele viitoare erau deja sădite”—.

în timp ce Claude Monet îşi punea ordine în viaţă, Edouard Manet încă se lupta cu Salonul şi cu tot ce reprezenta acesta. După ce, în 1859, i-a fost respins un tablou, în 1861 a înscris două (sărind peste 1860, când nu s-a ţinut Salonul): acestea erau *Cântăreţul spaniol* şi un dublu portret al părinţilor săi, ambele atrăgând o mulţime de comentarii pozitive. *Cântăreţul spaniol* a câştigat chiar o menţiune de onoare – singura recunoaştere oficială pe care o va primi Manet până spre sfârşitul vieţii sale, când a primit o medalie clasa a doua la Salonul din 1881.

între timp, Berthe Morisot şi sora ei, Edma, erau încântate de noul lor profesor, Corot, şi şi-au convins părinţii să petreacă vara anului 1861 la o vilă din apropierea locuinţei acestuia din vestul Parisului. întors la Paris, Corot lua frecvent masa la familia Morisot, unde a

devenit aproape ca un membru al familiei.

într-o altă parte a oraşului, fraţii Goncourt, încă descurajaţi de lipsa lor de succes ca romancieri, continuau să adauge comentarii usturătoare şi bârfe în jurnalul care, cu timpul, avea să devină principala lor veleitate la celebritate. Moartea prematură, în 1861, a lui Henry Murger, autorul care oferise boemiei un loc în cântece şi poveşti, a adus la înmormântarea sa aproape 2 000 de persoane întristate, inclusiv pe vechiul său prieten, Nadar, şi o serie de oficialităţi, dar fraţii Goncourt nu au fost impresionaţi. Au tratat cu dispreţ faima lui Murger, dobândită odată cu *La Vie de Boheme,* numind-o produsul unei „lumi a jurnalismului mărunt, francmasoneria publicităţii". După înmormântare, la care au găsit multe de batjocorit, au denigrat omagiile primite de Murger în presă: „Au idealizat totul în privinţa lui", au scris ei. „Au vorbit nu numai despre talentul său, ci şi despre virtuţile sale, inima sa, câinele său. [...] Haideţi, la naiba cu prostiile astea, cu sentimentalismul, cu publicitatea!' —

Totuşi, spiritul incisiv al fraţilor Goncourt avea farmecul său, iar conversaţia cu aceştia era de aşteptat să fie colorată. La începutul lunii ianuarie,

de exemplu, un prieten i-a delectat pe fraţi cu descrierea întâlnirii sale recente cu Dumas *pere,* abia întors din Italia. Dumas, radiind de obişnuita sa bonomie, se lăudase, cu un chicotit, că „dacă m-ai încuia în dormitorul meu cu cinci femei, toc, hârtie, cerneală şi o piesă de scris, după o oră aş fi scris cinci acte şi le-aş fi avut pe cele cinci femei”.

Gustave Flaubert era un vizitator frecvent al reşedinţei fraţilor Goncourt din centrul a ceea ce 3 3 3 devenise acum al 9-lea arondisment – un cartier atât de plin de artişti, scriitori şi muzicieni, încât era cunoscut sub numele de „Noua Atenă”. Flaubert nu era un Dumas si nici nu avea intenţia 3 3 de a deveni unul. „Povestea, intriga unui roman nu mă interesează”, le-a spus el fraţilor Goncourt în martie. „Când scriu un roman, urmăresc să redau o culoare, o nuanţă”. La ce culoare se gândea el, atunci, pentru *Madame Bovary?* „La gri”, a răspuns el, „Culoarea mucegăită a existenţei unei molii a zidurilor”.

Discuţiile serioase, precum aceasta, erau apreciate, însă moneda pe care o foloseau de obicei fraţii Goncourt era reprezentată de replicile spirituale şi de observaţiile tăioase. Impresiile prietenului lor comun, Theophile Gautier, în urma unei petreceri imperiale la Compiegne, erau tipice.

Potrivit lui Gautier, toată lumea, în afară de servitori, se comportase cu stânjeneală. Burghezia (în care îi încadra el si pe împărat si pe împărătească) nu „prea ştie cum să se comporte”. Cu excepţia servitorilor – vestigii ale domniei lui Carol al X-lea şi Ludovic-Filip – „care sunt singurii oameni care par să ştie ce înseamnă o curte”.

Cât despre „micul teatru mare” al lui Offenbach, Bouffes-Parisiens, fraţii Goncourt au petrecut o parte din seară discutând cu prietenii despre „locul pe care îl ocupă, curiozitatea pe care o stârneşte, diversele lumi pe care le abordează, de la Jockey Club la *demi-monde”.* Era, au căzut ei de acord, „un loc de proastă reputaţie, amfitrionul fustei scurte, al cântecului deocheat şi al glumei obscene”. Da, era încântător, cu excepţia legăturii sale cu oameni ca ducele de Morny, patronul lui Offenbach, „omul tipic al Imperiului, afundat în toată corupţia Parisului”—.

Lucruri mai importante erau în plină desfăşurare pe tărâmul marii opere, de la care împăratul – îndemnat de prinţesa de Metternich a Austriei – ceruse o reprezentare cu *Tannhăuser,* de Richard Wagner. Operele lui Wagner nu fuseseră

interpretate niciodată la Paris până atunci si a fost nevoie de un număr de 164 – nemaiauzit de mare – de repetiţii pentru orchestră si interpret! în vederea pregătirii pentru seara premierei, din 13 martie. Publicul, inclusiv câţiva anti-wagnerieni înverşunaţi, era în expectativă, iar seara premierei, precum şi cele două spectacole ulterioare, au fost întrerupte de fluierături şi strigăte şi presărate cu încăierări izolate. Zbuciumul a avut mai multe cauze, printre care şi mânia unor iubitori de operă faţă de refuzul lui Wagner de a introduce baletul obişnuit în actul al doilea (el consimţise la introducerea unui balet, dar a insistat să-l introducă în primul act). Alţii erau supăraţi din cauza disponibilităţii lui Wagner de a accepta patronajul membrilor aristocraţiei germane. La urma urmei, era un rebel, nu-i aşa? Criticii erau iritaţi de faptul că Wagner spunea despre muzica sa că era muzica viitorului, pe când muzicienii şi compozitorii erau supăraţi pentru că împăratul dădea prioritate muzicii unui german în locul muzicii lor.

în cea mai mare parte însă, publicul nu era pregătit pentru ceea ce a auzit. După trei reprezentaţii, Wagner şi-a recunoscut înfrângerea si a retras

Tannhăuser. Aveau să treacă mai multe decenii până când muzica lui a fost, din nou, la modă la Paris.

Nadar, care şi-a deschis noul studio luxos în septembrie 1861, a primit acolo numeroase vedete, printre care şi pe Jacques Offenbach, pe care l-a rugat să cânte „La Marseillaise” la pianul studioului – deschizând larg ferestrele pentru ca acest strigăt al revoluţiei, interzis de Al Doilea Imperiu, să fie auzit de pe stradă. Offenbach s-a conformat, dar, spune istorioara, el a improvizat atât cât să-l disimuleze de orice autorităţi ar fi î trecut pe acolo, în timp ce le oferea un moment de încântare lui Nadar şi prietenilor săi cu simpatii stângiste.

La acea vreme, Nadar voia să fie primul care facea fotografii în subteran, folosind lumina artificială. Subiectele sale predilecte erau catacombele Parisului, în care s-a aventurat în 1861, şi canalizarea oraşului, pe care a fotografiat-

o câţiva ani mai târziu – spre interesul publicului, care ajungea rareori în astfel de locuri.

Nadar a fost deosebit de mulţumit de fotografiile sale cu canalizarea, care au surprins tunelurile noi, spaţioase şi

eficiente, puse în funcţiune de subalternul lui Haussmann, Belgrand, ca un fel de corespondent subteran al magistralelor de la suprafaţă ale prefectului. Labirintul umed si urât
JT 5 X >
mirositor care, în *Les Miserables* de Victor Hugo, câştigase notorietatea de „intestinele Parisului”, era dispărut sau în curs de dispariţie.

Nadar surprindea pe filmul fotografic noul Paris, chiar în timp ce Victor Hugo îl imortaliza pe cel vechi.

Jurnalistul şi dramaturgul Charles-Edmond Chojecki s-a întors la Paris la mijlocul lunii iunie, după ce petrecuse câteva zile cu Victor Hugo la Bruxelles. Era un eveniment cât se poate de memorabil pentru că, în ziua în care sosise Charles-Edmond, Hugo anunţase că tocmai terminase *Les Miserables* – după ce călătorise prin Belgia, în acea primăvară, pentru a vizita câmpul de luptă de la Waterloo, ultima piesă care lipsea din imensul său roman. Rezumându-si

>

capodopera mult aşteptată, Hugo i-a spus lui Charles-Edmond că „Dante [...] a făcut un infern din poezie; eu am încercat să fac unul din realitate”—.

Hugo renunţase să mai scrie *Les Miserables* la începerea revoluţiei, în februarie 1848, şi nu reluase manuscrisul decât în aprilie 1860 – poate motivat de oferta de amnistie generală a lui Napoleon al III-lea. Hugo ignorase oferta împăratului, dar poate aceasta i-a amintit că Napoleon le Petit (în ciuda speranţelor şi aşteptărilor entuziaste ale lui Hugo) era încă foarte puternic, iar Victor Hugo înainta în vârstă. în urma acestui apel la deşteptare, Hugo a petrecut luni întregi examinând proiectul original şi scriind o prefaţă lungă, dar nu terminase povestea când, la sfârşitul anului, s-a îmbolnăvit grav. Când s-a însănătoşit, şi-a dat seama cât de important era să- si termine cartea cât încă mai putea să facă acest

lucru. 30 decembrie 1860 a fost data la care a început uriaşa îndatorire de a finaliza *Les Miserables.*

între ianuarie şi martie 1861, Hugo a scris cea mai mare parte din ceea ce mai rămăsese din *Les Miserables,* cu excepţia porţiunii lungi – introducerea la partea a Il-a – despre bătălia de la Waterloo pe care avea să o finalizeze mai târziu. în luna ianuarie 1861, Hugo a revizuit şi restul părţii a Il-a, care se petrecea la Paris şi pe care o scrisese cu

mulţi ani înainte. S-a bazat pe propria memorie, dar a trimis acolo şi un prieten jurnalist care a putut să profite de amnistia din 1859, pentru a face un studiu atent al locaţiilor importante din Paris care figurau în carte.

Parisul a fost, la propriu, unul dintre personajele din *Les Miserables,* iar Hugo, un plimbăreţ înveterat, îsi cunoştea bine oraşul. Iubea enorm Parisul, dar ştia foarte bine că oraşul se schimbase radical de la plecarea sa – şi, în opinia lui, nu în bine. Ani întregi se împotrivise „progresului", mai ales cu campania sa de salvare a *Notre-Dame de Paris,* o campanie încheiată cu romanul din 1831, *Notre-Dame de Paris,* care înfăţişa catedrala si oraşul din jurul ei în întreaga splendoare a trecutului.

Parisul descris de Hugo în *Les Miserables* nu era un oraş al splendorii. Personajele sale şi-au trăit viaţa în locuinţe care, până în 1860, aveau să devină al 5-lea şi al 13-lea arondisment de pe malul stâng al Senei, precum şi în spaţiul care se întindea de la Place de la Bastille de pe malul drept al Senei (locul în care se afla elefantul jerpelit din ipsos al lui Gavroche), prin Maraisul pe atunci dărăpănat, până la cartierele care înconjurau vechea biserică Saint-Merri

şi pieţele din Les Halles (cel din urmă cartier fiind cadrul pentru nefasta baricadă din carte). Deşi Jean Valjean şi Cosette s-au mutat în Rue Oudinot (în carte numită Rue Plumet) din cartierul mai prosper de lângă Les Invalides, unde îşi petreceau timpul prin plăcutele Grădini Luxemburg, subiectul central al cărţii îl constituiau cartierele mohorâte din sud şi est, cu canalizările lor deschise, cu foamea, mizeria şi disperarea din ele.

Hugo, în exil, departe de Paris, a scris *Les Miserables* ca pe un fel de carte de aducere-aminte, dar o carte care avea un scop. Devenise un critic deschis al genului de societate care putea să pedepsească atât de cumplit pe cineva ca Jean Valjean doar pentru că furase o pâine. Politica lui Hugo era, desigur, complexă. La urma urmei, trecutul său personal fusese marcat de contradicţii, iar orientarea sa politică evoluase odată cu vârsta şi experienţa. Aşa cum le-a amintit Theophile Gautier fraţilor Goncourt, Hugo fusese regalist în prima parte a carierei sale şi nici în 1848 nu era un liberal şi nu credea „în toate prostiile acelea”. De fapt, a continuat Gautier, „nu s-a amestecat în acea afacere murdară decât mai târziu”—.

Gautier afirma lucrurile prea simplist,

dar, în linii mari, avea dreptate: autorul cărţii *Les Miserables* se schimbase fată de omul care fusese cu 20 sau cu 30 de ani în urmă. Pe parcurs, Victor Hugo hotărâse că mai degrabă sărăcia decât caracterul imoral stătea la baza majorităţii relelor sociale. Si, observând cu atentie schimbările aduse de Napoleon al III-lea şi de cel de-Al Doilea Imperiu, Hugo a concluzionat că, prin distrugerea acelor străzi înguste din mahalale, baronul Haussmann nu diminuase sărăcia – ci doar mijloacele necesare pentru a-i face faţă.

---

1 Teroarea iacobină (5 septembrie 1793 – 28 iulie 1794), cunoscută de asemenea doar ca Teroarea, este perioada Revolutei franceze care a culminat cu dictatura lui Robespierre, care îşi eliminase foştii camarazi de luptă, si cu instituirea Comitetului Salvării Publice. S-a terminat odată cu încetarea puterii Directoratului după executarea lui Robespierre, marcând sfârşitul Revoluţiei franceze (n.

CAPITOLUL II

izi'iaklii din

(1862)

Les Miserables era un roman imens. Hugo l-a asemănat cu o navă cu „şapte catarge, cinci coşuri”, cu „vâsle de 30 de metri lăţime, iar bărcile de salvare, cât nişte corăbii”. Era prea uriaş pentru a intra în vreun port şi „va trebui să reziste la orice furtună în plină mare”. Prin urmare, „nu trebuia să-i lipsească nici măcar un cui”[1].

Hugo ridicase preţul acestui manuscris pentru un nou editor belgian, extrem de dornic să-l achiziţioneze, care fusese de acord cu o sumă mai mare decât oricare i se plătise vreodată unui autor (300 000 de franci timp de opt ani, inclusiv drepturile de traducere) – o sumă egală cu salariile anuale a peste o sută de funcţionari publici. Hugo s-a asigurat, de asemenea, că primul tiraj va fi împărţit în mai multe ediţii, pentru a mări

impresia de popularitate a cărţii. Partea I din *Les Miserables* a apărut pe 3 aprilie 1862, în peste o duzină de oraşe din lumea occidentală, în urma unei impresionante campanii de publicitate internaţionale (alimentată de valul de comunicate de presă ale lui Hugo, în care asigura pe toată lumea că nu era un simplu roman, ci „drama socială şi istorică a secolului al XIX-lea”, precum şi „o imensă oglindă care reflecta rasa umană”)[2]. Au urmat traducerile, iar pe 15 mai au urmat şi părţile a Il-a si a IlI-a.

Ceea ce era absolut frapant la această carte era atracţia pe care o exercita pe scară largă – nu numai pentru cititorii obişnuiţi de ficţiune serioasă, ci, mai ales, pentru mase. în dimineaţa zilei de 15 mai, oameni din toate clasele sociale sau aşezat la coadă pentru a cumpăra exemplarele proaspăt lansate, unii aducând chiar şi roabe cu ei. Se răspândise vestea că era o carte bună – chiar grozavă – şi publicul a răspuns cu entuziasm. Librarii au vândut imediat miile de exemplare ale acestei noi tranşe, în timp ce muncitorii din fabrici au cotizat pentru a cumpăra o carte care, altfel, iar fi costat mult mai mult decât îşi permitea să plătească fiecare dintre ei.

La urma urmei, se răspândise vestea că

Les Miserables era o carte care li se adresa oamenilor săraci şi greutăţilor prin care treceau aceştia. Era o carte în care se regăseau oamenii sărmani.

Nu tuturor le-a plăcut *Les Miserables.* Cenzura în Franţa lui Napoleon al III-lea era întotdeauna un pericol – Hugo o întâlnise cu siguranţă şi chiar o invita cu anticipaţie. Dar, cu această ocazie, şi-a sfătuit editorul să evidenţieze pasajul lung despre Waterloo din *Les Miserables* pentru a ocoli cenzura franceză, prin trezirea sentimentului patriotic. Acest lucru pare să fi avut efect.

Totuşi, cartea a ofensat si se dorea ofensatoare. Unii membri îngrijoraţi ai burgheziei s-au simţit ofensaţi de limbajul cărţii (în special de utilizarea nepoliticoasă a cuvântului *„merde”-,* anterior netipăribil), care a determinat omiterea sa în ediţia în limba engleză. Discutarea pe larg şi cu însufleţire de către Hugo despre scopul şi conţinutul străvechilor canalizări ale Parisului i-a ofensat, de asemenea, pe mulţi. Dar mulţi alţii au fost alarmaţi de mesajul cărţii, şi anume că societatea si instituţiile sale, mai mult decât indivizii implicaţi într-un sistem corupt, erau de vină pentru comportamentul

infracţional. Spaniolii au ars în public exemplare din *Les Miserables,* iar Papa a introdus cartea în Indexul cărţilor interzise de Biserică – unde i s-a alăturat lui *Madame Bovary* şi romanelor de Stendhal şi Balzac.

Si au mai fost criticii literari socati de *Les Miserables.* După cum era de aşteptat, fraţii Goncourt au fost caustici, retrogradând romanul la genul de literatură care se găsea în sălile publice de lectură şi alţi critici le-au urmat exemplul. Unul a descris moralitatea din *Les Miserables* ca fiind „o predică lipsită de sens”, pe când un altul a considerat socialismul egalitar al cărţii „tres dangereux” (foarte periculos – n. trad.), adăugând că „această carte care acuză societatea ar fi mai potrivit să poarte titlul *Epopeea norodului"-.*

Doamnei Hugo, aflată la Paris pentru a da interviuri, i-a fost greu să îi reunească pe prietenii şi pe susţinătorii literari ai lui Hugo, care au refuzat, în unanimitate, invitaţia ei la cină. Cât despre Baudelaire, care de tânăr fusese un admirator al lui Hugo, acesta detesta cartea, în special mesajul ei despre progres şi bunătatea firească a omului. Dar acest lucru năştea o dilemă, din moment ce Baudelaire încă îl admira

enorm pe Hugo, căruia îi dedicase trei dintre poeziile sale din *Les Fleurs du mal.* Chiar mai la obiect, Baudelaire avea mare nevoie de bani si dorea să scrie o recenzie plătită, dar se temea că o recenzie critică ar putea să nu fie tipărită în ziarul la care se gândea el. Soluţia pe care a găsit-o a fost să scrie o recenzie suficient de favorabilă pentru a fi publicată în *Le Boulevard,* fără a lăuda prea mult *Les Miserables.* Prietenii apropiati fată de care

ʟ r a > ridiculizase deja cartea, precum şi criticii din toate timpurile, ar putea considera această recenzie drept o ipocrizie.

Ultimele două părţi din *Les Miserables* au fost puse în vânzare pe 30 iunie 1862. în septembrie, editorul lui Hugo a organizat un dineu fastuos, la Bruxelles, pentru a sărbători succesul cărţii. Nadar, care se afla printre scriitorii şi jurnaliştii invitaţi la marea sindrofie, s-a întors la Paris cu vrafuri de marfă de contrabandă – lucrări ale lui Hugo încă interzise în Franţa, inclusiv *Napoleon le Petit* şi o colecţie de poezii care atacau corupţia şi decadenţa celui de-Al Doilea Imperiu. Era un gest care i se potrivea autorului cărţii *Les Miserables.*

în ciuda eforturilor lui Hugo de a atrage atenţia asupra situaţiei lor, săracii Parisului au rămas săraci, mulţi dintre ei, într-o sărăcie lucie. în acelaşi an, baronul Haussmann a făcut câteva calcule şi a descoperit că, dacă preţurile alimentelor (în special preţul pâinii) ar creşte chiar şi cu puţin, ar fi afectaţi peste 1 200 000 de parizieni – adică trei sferturi din populaţie.

Având în vedere realităţile sumbre ale vieţii

pentru muncitorii săraci şi cu atât mai mult pentru cei care nu aveau un loc de muncă sau care nu se puteau angaja, parizienii din clasele inferioare începeau să se neliniştească. Ludovic- Napoleon empatizase întotdeauna cu muncitorii săraci, dar făcuse puţine sau mai nimic pentru aceştia. Acum, când susţinătorii bogaţi se îndepărtau de el, împăratului i s-a părut că era momentul cel mai bun să-şi asigure sprijinul de la celălalt capăt al spectrului economic, reinventându-se ca un conducător cu înclinaţii

spre reforma socială.

Cu un an înainte, doi bancheri si industriaşi cu simpatii saint-simoniene lansaseră o iniţiativă de subvenţionare a muncitorilor francezi, pentru ca aceştia să viziteze Expoziţia Universală din

1862, de la Londra, în ideea că vor putea să vadă de aproape minunile industriei britanice şi să se întâlnească cu muncitorii britanici. Planul a avut succes, iar muncitorii francezi s-au întors plini de entuziasm faţă de sindicatele britanice, care tocmai obţinuseră săptămâna de 55 de ore de lucru (o scădere considerabilă faţă de săptămâna obişnuită de lucru), plus garantarea salariilor. în loc să întâmpine opoziţie din partea regimului lui Napoleon, ei au putut să-şi publice rapoartele sub patronajul împăratului.

Muncitorii francezi activişti erau acum entuziasmaţi de perspectivele lor, dar divizaţi în privinţa unei alianţe cu republicanii din Adunarea Legislativă sau de a avea propriii candidaţi. Rămânea doar un subiect de discuţie, pentru că, în acel an, nu aveau loc alegeri. între timp, o grevă a lucrătorilor de la tipar, încă ilegală, a provocat consternare şi condamnări. împăratul a luat notă şi nu numai că i-a graţiat pe muncitorii care au intrat în grevă, dar a trimis Legislativului un proiect de lege care autoriza grevele nonviolente – proiect aprobat de majoritate, la începutul anului 1864. Emile Ollivier, deputatul republican ales să introducă proiectul de lege, a primit critici severe

din partea colegilor săi liberali pentru cooperarea cu regimul, dar el a răspuns doar: „Voi accepta un lucru favorabil indiferent de unde vine acesta”-.

Pentru unii a fost o evoluţie îmbucurătoare, însă pentru alţii a fost enervant şi derutant. După cum remarca Theophile Gautier într-o seară, la fraţii Goncourt, împăratul „oscilează de la dreapta la stânga, astfel încât nimeni să nu ştie ce vrea să facă”. Mai rău decât atât, nimeni nu putea să comenteze acest lucru deoarece „în zilele noastre nu ţi se permite să spui absolut nimic’-.

Afacerile şi politica au continuat să fie strâns legate, iar sprijinul împăratului era esenţial în multe dintre marile bătălii financiare ale vremii.

Până în anii ’60, fraţii Pereire au avut un succes uriaş, cu binecuvântarea lui Ludovic-Napoleon şi a oamenilor săi de încredere, Persigny, de Morny şi Haussmann. Pe măsură ce anii ’60 înaintau, fraţii Pereire au constatat că sprijinul dispare pe nesimţite. Acest lucru a devenit dureros de evident încă din 1862, când fraţii Pereire (care, spre deosebire de familia Rothschild, erau tot timpul în criză de fonduri) au încercat să obţină permisiunea ca al lor Credit

Mobilier să emită bancnote pe întreg teritoriul Franţei – o concesiune care le-ar fi asigurat, practic, un credit nelimitat. Dar schema s-a prăbuşit în faţa obiecţiilor aduse de Banque de France, iar Ludovic-Napoleon pare să fi păstrat distanta. în

i r JF >

anii care vor urma, Credit Mobilier avea să se afle în tot mai multe dificultăţi financiare chiar în momentul în care sprijinul imperial devenea din ce în ce mai evaziv.

între timp, ruptura dintre împărat şi familia Rothschild s-a remediat si, la sfârşitul anului 1862, spre marea consternare a fraţilor Pereire, împăratul a fost văzut participând la o vânătoare, la castelul de la Ferrieres al baronului de Rothschild. în ceea ce-i privea, fraţii Pereire continuau să aibă probleme. în acea toamnă, Adunarea Legislativă a votat în favoarea fuziunii între Societe Immobiliere, controlată de ei si de Societe des Ports de Marseille, în care aceştia erau acţionari. Toată povestea, inclusiv votul în sine, mirosea a coluziune si corupţie si a continuat să-si croiască un drum controversat prin sistemul judiciar până în 1865, când Emile Pereire şi doi dintre colegii săi aveau să primească amenzi considerabile.

S-a zvonit însă că împăratul însuşi intervenise pentru a preveni un deznodământ neplăcut, iar baronul Haussmann a continuat să-i favorizeze pe fraţii Pereire, care, în 1862, în pofida problemelor din ce în ce mai mari, au savurat mult deschiderea luxosului lor Grand Hotel de la Paix din inima nou apărutului cartier al Operei. Acest hotel, un fel de palat pentru populaţie (sau cel puţin pentru cei care şi-l puteau permite), servea ca o mărturie liniştitoare şi solidă pentru cei care aveau nevoie de aşa ceva, a viziunii şi spiritului întreprinzător al fraţilor Pereire. în plus, în scurt timp s-a deschis, la parterul hotelului, eleganta şi extrem de populara Cafe de la Paix, oferind propria sa contrapondere aurită la reputaţia din ce în ce mai pătată a celor doi fraţi.

în acelaşi an, fraţii au construit o vilă mare î [7] î pentru ei şi pentru familiile lor, în pădurea Armainvilliers, pe un teren pe care îl cumpăraseră în urmă cu un deceniu. Chalet Pereire[2], cum o numeau ei, era o construcţie enormă, avea două aripi – câte una pentru fiecare familie – fiind construită în jurul unui pavilion central. Spre marea nemulţumire a lui James de Rothschild, fraţii Pereire şi-au

amplasat vila deloc modestă lângă castelul său de la Ferrieres, care era, la rândul său, impresionant de luxos, cu încălzire centrală, apă curentă caldă şi rece şi căzi de argint în dormitoarele principale. Aşa cum a remarcat un observator mucalit, somptuosul castel Rothschild îmbina viziunea secolului al XVI-lea cu banii secolului al XIX-lea. Rothschild a fost deranjat de afrontul adus de fraţii Pereire, cum îl considera el, dar probabil că a fost consolat îndeajuns de vizita împăratului la Ferrieres din acel decembrie – care a dat astfel în vileag, în mod foarte public, împăcarea lui James de Rothschild cu Napoleon al III-lea.

Este posibil ca familia Rothschild să nu fi avut încredere în Ludovic-Napoleon, dar nu avea de gând să fie lăsată în urmă.

Pe când începeau să se întrevadă mici semne că, în 1862, Imperiul lui Napoleon al III-lea nu era tot atât de binecuvântat de noroc precum fusese în deceniul anterior, baronul Haussmann era neclintit în decizia sa de a continua refacerea
Parisului.

La sfârşitul anului, a coordonat inaugurarea Boulevard du Prince

Eugene (în prezent Boulevard Voltaire), în cinstea căruia a avut loc o fastuoasă ceremonie. Această arteră lungă şi importantă lega Place de la Republique din zilele noastre cu Place de la Nation (pe atunci Place du Trone), tăind o diagonală perfect dreaptă prin volatila parte de est a Parisului. Pentru comemorarea marelui eveniment, a fost ridicat, în Place du Trone, un Arc de Triumf, printre alte edificii arhitecturale importante, inclusiv un monument dedicat armatelor victorioase ale lui Napoleon al III-lea-.

Haussmann a continuat, de asemenea, să construiască parcuri în locuri în care acestea nu existaseră niciodată şi acum îşi arunca privirea spre nord, spre înălţimile din Belleville, unde o mahala se întindea printr-o imensă groapă de gunoi apărută în jurul fostelor cariere de gips. În ciuda obstacolelor enorme, parcul de 25 de hectare din Buttes-Chaumont avea să-si facă apariţia într-un interval de cinci ani, transformând o mare urâţenie într-unul dintre locurile cele mai frumoase ale oraşului.

Baronul Haussmann a continuat să primească laude pentru lucrările sale publice, şi, chiar dacă împăratul poate că nu a găsit o cale de a-l face un ministru al imperiului, i-a acordat totuşi

Legiunea de Onoare în grad de Mare Cruce şi a dat numele de Boulevard Haussmann – nume care s-a păstrat – noii artere principale care lega zona Monceau de Grands Boulevards.

Haussmann nu era mulţumit. A rămas dezamăgit de modul în care a fost tratat de unii dintre cei mai apropiati consilieri ai împăratului si a fost preocupat de diferenţa de rang dintre el şi ei. Cu trecerea anilor, această amărăciune l-a măcinat, în vreme ce el era detestat pe scară largă pentru aroganţa şi autoritarismul său, dar mai ales, pentru înclinaţia de a se răzbuna cu meschinărie ori de câte ori avea ocazia. Foarte nepopular, baronul Haussmann nu avea să aibă mulţi susţinători, dacă ar fi avut vreodată nevoie de ei.

în timp ce baronul Haussmann continua să remodeleze şi să modernizeze Parisul, alte forţe acţionau simultan, aducând oraşul şi locuitorii săi în Epoca Modernă. Adoptarea presei rotative facea posibile tiraje mari, oferind un mijloc puternic pentru comunicarea ştirilor zilei, precum şi pentru orientarea opiniei publice, chiar în timp ce răspândirea telegrafului micşora distanţele şi facea din lume un

loc mult mai mic.

La început, utilizarea telegrafului îi fusese rezervată doar statului, însă, din 1850, a devenit disponibil pentru uzul privat, fiind alimentat de un nou sistem electric care îi asigura funcţionarea neîntreruptă în orice condiţii meteorologice. în 1862, un jurnalist scria că telegraful revoluţionase viaţa modernă aproape în aceeaşi măsură precum căile ferate: „în prezent”, scria el, „este suficientă o oră pentru ca preţurile de la fiecare bursă din Europa să devină cunoscute la Paris şi Londra”[2].

Felinarele se răspândeau în tot Parisul-, făcându- 1 un adevărat Oraş al Luminilor-, în timp ce eforturile lui Haussmann de a crea un nou sistem de omnibuze au continuat să dea roade, conectând cu eficienţă între ei locuitorii din întregul oraş. „Micuţa cale ferată” din Paris, Mica Centură, a continuat să se extindă, transportând acum şi pasageri pe lângă mărfuri, pe circumferinţa oraşului.

Parisul era în mişcare, iar Al Doilea Imperiu al lui Napoleon al III-lea oferise impulsul necesar. Dar, atât Parisul, cât si Franţa celui de-Al Doilea [7] [7] > 3 Imperiu păreau mai puţin impresionante pentru unii, în special pentru Otto von Bismarck, pe care regele Wilhelm al Prusiei tocmai îl numise în funcţia de

ministru-preşedinte. Anterior, Bismarck fusese ministrul lui Wilhelm la Paris, unde se concentrase să înţeleagă oraşul şi ţara sub conducerea lui Ludovic-Napoleon. Pe parizieni, mai ales, îi considera iubitori de plăceri şi dezmăţaţi, neputând să se compare cu Prusia sau cu prusacii.

„Privită de la distanţă”, a remarcat Bismarck despre Franţa lui Ludovic-Napoleon, „pare foarte impresionantă. însă de aproape”, a adăugat el, „îţi dai seama că nu este nimic de capul ei”[2].

Franţa lui Ludovic-Napoleon demonstra deja o incapacitate surprinzătoare în foarte lăudata sa expediţie mexicană. Tânărul arhiduce Maximilian poate că arăta ca întruchiparea unui împărat dintr-o carte ilustrată, dar nu era născut să conducă şi el ştia asta. însă Charlottei, soţiei sale, îi plăcea ideea de a fi împărătească şi – împreună cu Eugenie – a continuat să-l împingă pe reticentul Maximilian să accepte această atribuţie.

în timp ce Maximilian nu înceta să oscileze, armata franceză a continuat să se îndrepte spre Mexico City. Pe drum, trupele lui Juărez i-au învins decisiv pe francezi, la Puebla, o înfrângere care ar

fi trebuit să-l alerteze pe Ludovic-Napoleon cu privire la pericolele care îl aşteptau. Dar

Eugenie refuza să recunoască vreun eşec şi Ludovic-Napoleon a cedat în cele din urmă, trimiţând trupe de aproape 25 000 de soldaţi, întăriri pentru cei aflaţi deja acolo. El spera ca doar numărul mare al soldaţilor să decidă viitorul Mexicului în favoarea lui Maximilian (şi a Franţei).

Pe când francezii erau umiliţi în Mexic, tânărul Claude Monet se îmbolnăvise de tifos în Algeria şi fusese trimis înapoi în Franţa pentru a se recupera. Aici i s-a acordat un concediu de şase luni pe care l-a petrecut în casa mătuşii sale din Le r

Havre. Mai avea de executat încă cinci ani si jumătate de serviciu militar, dar, la sfârşitul concediului, mătuşa lui a decis că întoarcerea în armată ar fi în detrimentul viitorului său. Ezita săi redea tânărului libertatea, ştiind cum o folosise si

cum abuzase de aceasta în trecut. Dar „nu am vrut să-mi reproşez”, i-a scris ea unei prietene, „nici că am stat în calea carierei lui artistice, nici că l-am lăsat prea mult la o şcoală nepotrivită” – aceasta din urmă fiind o aluzie la armată, de care se temea că l-ar demoraliza complet.

Rezultatul a fost favorabil: mătuşa lui Monet a [3] răscumpărat restul serviciul său militar (cu o sumă considerabilă), iar tânărul s-a întors imediat la Paris, cu avertismentul tatălui său răsunându-i încă în urechi: „Să-ţi intre bine în cap că te duci să lucrezi! Şi, cu seriozitate, de data aceasta. [...] Dacă te hotărăşti să fii din nou de capul tău, îţi voi tăia alocaţia fără nicio discuţie. Am fost suficient de clar?”[3]—[3]

întors la Paris, Monet (la îndemnul familiei) i-a făcut o vizită pictorului de succes Auguste Toulmouche, care le era rudă acum, după ce se căsătorise cu verişoara lui Monet. Mai târziu, Monet şi-a amintit că Toulmouche îi spusese că avea talent, dar că îi lipsea disciplina lucrului într- un atelier si îi recomandase atelierul lui Charles Gleyre. Monet, neavând prea mult de ales, i-a urmat imediat sfatul si a intrat la Academia Gleyre.

Avea 22 de ani.

în vara aceea, Berthe şi Edma Morisot şi-au petrecut vacanţa în Pirinei, unde au fost încântate să călătorească pe catâri. La întoarcere, şi-au reluat lucrul cu Corot şi, potrivit nepotului lui Berthe,

Denis Rouart, „întreg anul care a urmat au fost ocupate, în mod constant, cu pictura”—.

O altă formă de artă, gravura, îl preocupa pe James Whistler, care, în acea vară, şi-a expus gravurile cu Tamisa la Paris. Baudelaire le-a lăudat pentru că erau tot atât de „subtile şi de însufleţite ca o improvizaţie [...] un amestec haotic de ceaţă, furnale şi spirale de fum; poezia profundă şi complexă a unui mare oraş”. Whistler, care era frustrat de opoziţia neîncetată a criticilor faţă de opera sa, nu a fost impresionat de recenzie şi a comentat doar că Baudelaire „spusese multe lucruri poetice despre Tamisa şi nimic despre gravurile înseşi”—.

Sarah Bernhardt se simţea şi ea dezamăgită. Cu un an în urmă, câştigase doar premiul al doilea pentru dramă si o menţiune specială pentru comedie, la Conservator. în ciuda acestora, influenţa ducelui de Morny i-a adus o angajare la Comedie-Franţaise, unde a trăit un adevărat dezastru la debutul în *Iphigenie* de Racine. Suferind de trac, care avea să o urmărească de-a lungul întregii cariere, a încremenit pe scenă. Performanta ei nu s-a îmbunătăţit nici în cele

> >

două roluri ulterioare, iar criticii nu au

fost impresionaţi. În special unul dintre ei i-a făcut praf interpretările. Un prieten apropiat şi-a amintit că Bernhardt, umilită, a regretat mai ales că nu „şi-a înghiţit mândria şi nu s-a lăsat sedusă de unul sau doi critici” – o capitulare care „i-ar fi asigurat recenzii foarte bune şi i-ar fi lansat

cariera[13]” —

în acea lună de august, fraţii Goncourt au fost şocaţi să descopere că menajera lor devotată, Rose Malingre – care murise după ce îi slujise pe ei şi pe mama lor un sfert de secol – dusese o viaţă dublă. Iniţial, reacţia lor la moartea ei fusese: „Ce pierdere, ce lipsă în vieţile noastre!” După care, descoperiseră că ea îi minţise în mod regulat şi îi tâlhărise, bucurându-se de „o viaţă secretă de orgii îngrozitoare, nopţi petrecute în oraş şi frenezii senzuale”. După ce au ajuns la concluzia că devenise alcoolică „pentru a scăpa de ea însăşi”, sau simţit plini de compasiune: „Biata femeie” au scris ei, „O iertăm”. Cu toate acestea, au rămas amărâţi de duplicitatea ei şi au decis că „suspiciunea asupra întregului gen feminin ne-a pătruns în minte pentru tot restul vieţii”—.

Cu toate acestea, în ciuda vârtejului unei vieţi trăite în ritm accelerat şi a degenerării care a caracterizat aceşti ani, în timpul celui de-Al Doilea Imperiu s-au înfiripat şi au dăinuit relaţii fericite şi pline de iubire. în acea vară, de exemplu, Gustave Eiffel s-a căsătorit cu Marie Gaudelet, o tânără din oraşul său natal, Dijon. Deşi Eiffel recunoştea că Marie, în vârstă de 17 ani, era departe de a fi o frumuseţe şi nu deţinea decât o zestre modestă, el o iubea pentru „marea ei bunătate, un umor constant şi gusturile simple”—. La starea de bine a lui Eiffel s-a adăugat o promovare, la scurt timp după căsătorie, fiind avansat în funcţia de director al atelierelor din Clichy ale companiei, la frontiera de nord-vest a Parisului.

Destul de repede, el şi noua sa soţie şi-au amenajat gospodăria într-o casă mare de pe malul drept al Senei. Căsnicia lor avea să fie lungă şi fericită, iar familia avea, în cele din urmă, să fie îmbogăţită cu trei fete şi doi băieţi.

Bineînţeles că nu toată lumea avea să fie fericită sau avea să o ducă bine în Parisul celui de-Al Doilea Imperiu, iar Edouard Manet – deşi înstărit – era cât se poate de conştient de cei care erau

mai puţin norocoşi. în litografia sa din 1862, *Balonul,* a zugrăvit un balon uriaş lansat la Fete de l'Empereur, organizată anual în onoarea unchiului lui Ludovic-Napoleon, Napoleon Bonaparte. Cu acest prilej, Ludovic-Napoleon a împărţit ajutor săracilor şi, la ordinul său, premiile atârnau de pe vârfurile unor stâlpi pe care cei nevoiaşi se băteau să le escaladeze. Din păcate, stâlpii fuseseră săpuniţi, ceea ce făcea ascensiunea cât se poate de dificilă, iar în litografie, Manet a zugrăvit mulţimea de oameni care se îmbulzeau si căţărătorii nerăbdători, precum şi un tânăr şchiop aşezat în mijlocul adunării, care nu putea să participe nici la căţărare, nici la împărţirea premiilor. Balonul, aşezat în centrul litografiei, înfăţişează progresul epocii, precum şi plăcerea sa de a se afişa, dar Manet – care a plasat persoana cu handicap chiar sub balon – era interesat mai mult să descrie reversul medaliei.

Tânărul Georges Clemenceau, care era încă student cu normă întreagă la medicină, era, de asemenea, profund impresionat de sărăcia zdrobitoare pe care o vedea în jurul său. într-un gest de revoltă împotriva neglijenţei celui de-Al Doilea Imperiu, precum şi a autoritarismului acestuia, a organizat una dintre puţinele demonstraţii de

protest din acea perioadă, care s-a desfăşurat în Place de la Bastille, pe 24 februarie, aniversarea Revoluţiei din 1848. S-a întâmplat că el şi colegii săi studenţi nu au reuşit să mobilizeze populaţia, iar demonstraţia s-a dispersat la apariţia X X > ' > JT JT > poliţiei. Clemenceau a fugit, dar poliţia l-a găsit două zile mai târziu, la locuinţa sa, unde l-a şi arestat.

în ciuda încercărilor tatălui său de a interveni, Clemenceau a primit o amendă şi o condamnare de peste două luni, în lugubra închisoare Mazas. în momentul în care a fost eliberat, si-a vizitat prietenii din închisoarea mai ospitalieră Sainte- Pelagie, destinaţia uzuală a prizonierilor politici. Acolo, s-a familiarizat cu republicanul înflăcărat pe nume Auguste Scheurer-Kestner, care avea să joace – mulţi ani mai târziu – un rol-cheie, alături de Clemenceau, în afacerea Dreyfus. Clemenceau a intrat, pentru o vreme, sub vraja unui alt deţinut de la Sainte-Pelagie, înflăcăratul revoluţionar Ludovic Blanqui, pe care l-a ajutat, pentru scurt timp, în activităţile sale clandestine.

în timp, Clemenceau va deveni şi un aliat de nădejde al lui Emile Zola în lupta lor pentru apărarea lui Alfred Dreyfus, dar aceasta avea să se întâmple în

viitorul îndepărtat. în 1862, Clemenceau şi Zola s-au cunoscut doar în trecere, datorită interesului lor comun pentru buletinul săptămânal *Le Travail,* la care Zola îşi aducea contribuţia. *Le Travail* nu a supravieţuit protestului eşuat din 24 februarie.

în toamna aceea, tânărul prieten din Aix al lui Emile Zola, Paul Cezanne, şi-a făcut curaj şi s-a întors la Paris, unde s-a înscris din nou la Atelier Suisse şi s-a împrietenit cu Camille Pissarro. în timpul celui de-al doilea sejur al său la Paris, Cezanne s-a întâlnit şi cu o serie de alţi pictori, printre care Pierre-Auguste Renoir, Alfred Sisley, Edgar Degas, Frederic Bazille şi (după întoarcerea la Paris) Claude Monet – cunoştinţe din avangarda artistică ce au întărit încrederea lui Cezanne în propria-i viziune, decisiv avangardistă. Zola l-a însoţit pe Cezanne în vizitele sale la atelierele artiştilor din întregul Paris, a făcut cunoştinţă cu multi dintre tinerii artişti ai oraşului, dobândind, în acest fel, un vocabular artistic, precum şi gustul pentru tot ce era mai nou.

în 1862, orizonturile lui Zola se extindeau pe numeroase fronturi. Chiar

si înainte de revenirea lui Cezanne la Paris, el dobândise un loc de muncă – ba chiar un loc de muncă la o editură. Datorită intervenţiei unui prieten de familie, fusese acceptat la *Hachette et Compagnie,* care devenise deja un nume important printre editorii francezi. Zola a început destul de umil, la departamentul de ambalare, dar era extaziat.

— Scăpat de boemie! a exclamat el şi nu a mai privit niciodată înapoi.

---

1 La naiba!, la dracu'!, rahat! (n. trad.).

2 Cabana Pereire (n. trad.).

3 Parisul a fost printre primele oraşe din Europa care a introdus iluminatul stradal (n. red.).

CAPITOLUL 12

(1863-1864)

Salonul, după 1863, organizat anual în lunile mai şi iunie, era, fără îndoială, cel mai important eveniment artistic din calendarul de la Paris. Conştient de semnificaţia lui, Edouard Manet ajunsese să privească admiterea la Salon ca pe o cruciadă personală.

Deşi mii de oameni vizitau Salonul în fiecare an, unde vedeau o mulţime de picturi şi de sculpturi înghesuite, din podea şi până în tavan, într-o clădire de pe malul drept al Senei, aceşti vizitatori – spre marea nemulţumire a lui Manet – nu vedeau prea multe dintre creaţiile sale. Majoritatea lucrărilor lui importante erau menite să fie agăţate pe pereţii Salonului, dar, deşi el propunea în mod regulat cele mai bune dintre lucrările sale, cele mai multe îi erau respinse. Abia în 1863 s-a făcut remarcat, şi nici măcar în Salonul propriu-zis, ci în ceea ce era îndeobşte considerat a fi un eveniment secundar –

Salon des Refuses[1].

Faptul că s-a întâmplat astfel era rezultatul neaşteptat al deciziilor juriului pentru Salonul din 1863, care fuseseră chiar mai severe decât de obicei, fiind respinse peste jumătate dintre cele 5 000 de lucrări propuse. Printre acestea, se numărau *Le Dejeuner sur l'herbe (Prânzul pe iarba)* de Manet, precum şi *Mademoiselle V... în costum de toreador* şi *Tânăr îmbrăcat ca un majo* (matador)[1]. în ciuda unui val de proteste, aceste tablouri *refuses* (respinse) au fost puse deoparte, pregătite să le fie returnate proprietarilor, când Napoleon al III-lea – care aflase despre scandal – a vizitat Salonul şi a aruncat o privire peste unele dintre lucrările respinse. Fiindcă era bine orientat politic, dacă nu chiar şi cultural, a observat că exista o mică diferenţă între lucrările acceptate şi cele respinse şi a decis să lase publicul să decidă singur. în consecinţă, lucrările respinse au căpătat acum un loc al lor în care să fie expuse, într-o altă parte a imensei clădiri care adăpostea Salonul. Această parte a devenit curând cunoscută sub numele de Salon des Refuses.

Admiterea în Salon des Refuses era deschisă tuturor celor ale căror lucrări fuseseră respinse, iar acum, aproape 800 de lucrări au fost expuse pe aceşti

pereţi deveniţi recent disponibili. Un entuziast a scris că a fost „o zi mare, o zi a supremei justiţii [în care] publicul a fost admis ca să judece judecătorii”[2]. Din păcate, publicul a venit în mare măsură să se zgâiască şi să caşte gura, şi nicio pictură nu a atras mai multe murmure şi râsete decât *Le dejeuner sur l’herbe* de Manet, care a devenit rapid un *succes de scandale*[2] al expoziţiei. Până la urmă, în centrul tabloului se află o tânără complet dezbrăcată, înconjurată de doi tineri complet îmbrăcaţi (plus prânzul în cauză). Nu numai că tinerii sunt îmbrăcaţi, dar ei poartă ţinute moderne în loc de, să spunem, togi greceşti – ceea ce ar fi fost mult mai acceptabil în ochii acestui public în mare parte burghez şi prud, care găsea subiectul lui Manet indecent şi şocant, semn sigur al declinului civilizaţiei.

Manet pictase intenţionat nişte parizieni contemporani în loc de nuduri mitice cu şuviţe curgătoare şi Cupidoni fluturând din aripi, iar parizienii săi, care se scăldau şi luau prânzul, păreau fireşti, prozaici chiar, în loc să adopte o atitudine romantică sau eroică. Publicul, care se simţea stingherit de această nonşalanţă nemaiauzită, a fost batjocoritor; şi, cu toate că nu toti criticii au fost ostili (iar unii au ales să critice

mai degrabă tehnica lui Manet decât subiectul), multi fie au refuzat să întocmească recenzii la lucrările refuzate, fie s-au alăturat atacului. „Trebuie să fii de două ori mai puternic”, comenta prietenul lui Manet, Zacharie Astruc, „pentru a rămâne în picioare sub furtuna proştilor, care pe aici plouă cu milioanele şi care, în mod revoltător, iau totul în zeflemea”-.

Duminica Floriilor, în schimb, pictura lui Alfred Stevens, care înfatisa o tânără cuviincios îmbrăcată care aşeza nişte rămurele de merisor deasupra portretelor părinţilor săi, a primit recenzii extraordinare de la toată lumea. Ciudat este că Stevens şi Manet erau buni prieteni. Chiar mai ciudat este că modelul care a pozat, probabil, în pictura lui Stevens, amanta sa, Victorine Meurent, a servit ca model nud pentru *Le dejeuner sur Lherbe* de Manet.

Controversele au continuat şi în jurul lui Eugene Viollet-le-Duc, în ciuda reputaţiei sale formidabile de restaurator al clădirilor vechi si în curs de degradare, şi mai ales a muncii sale de zeci de ani la restaurarea Notre-Dame de Paris. Criticarea atât a metodelor, cât şi a rezultatelor sale i-a marcat întreaga carieră, în special acuzaţia că a sacrificat prea des acurateţea istorică în favoarea spiritului

unui trecut imaginat. Dar scandalul care a izbucnit în jurul lui în toamna anului 1863 a fost deosebit de violent. Desigur, nimeni nu ar fi trebuit să fie surprins: de la începutul carierei, Viollet-le-Duc se răzvrătise împotriva neoclasicismului si a lipsei de
imaginaţie de la Ecole des Beaux-Arts, iar în tinereţe refuzase să se îmbarce pentru această destinaţie tradiţională a viitorilor arhitecti. Prin
urmare, a fost cu atât mai uimitor când, în 1863, Viollet-le-Duc a fost numit profesor la aceeaşi Ecole des Beaux-Arts pe care refuzase să o frecventeze.

Deloc surprinzător, facultatea – condusă de Ingres – s-a opus acestui lucru, dar se spune că Prosper Merimee, o personalitate importantă în restaurarea arhitecturală si un ferm susţinător al lui Viollet-le-Duc, îşi folosise influenţa pe lângă împărat pentru a primi numirea. Rezultatul – potrivit lui Maxime Du Camp – a fost un imens scandal. îndemnaţi de facultate, studenţii au trimis o reclamaţie. Când aceasta a fost ignorată, au izbucnit în proteste zgomotoase în amfiteatru şi apoi în exterior, pe Rue Bonaparte şi Pont des Arts.

După această întâmplare, Viollet-le-Duc nu a încercat să le ţină prelegeri

studenţilor, care oricum refuzau să-l asculte: „Domnilor”, a fost singurul cuvânt pe care a reuşit să-l rostească în faţa lor înainte de începerea tărăboiului. El şi-a continuat cariera în restaurare, care a atins apogeul la 31 mai 1864, odată cu inaugurarea catedralei Notre-Dame de Paris, complet restaurată – o ceremonie memorabilă, condusă de arhiepiscopul Parisului.

Acel septembrie a adus premiera primei opere compuse de Georges Bizet, *Les Pecheurs de perles* („Pescuitorii de perle”), care a avut loc chiar înainte de aniversarea celor 25 de ani ai săi. Ar fi trebuit să fie un triumf şi, într-adevăr, pentru o clipă – când Bizet a fost adus în faţa cortinei pentru a se înclina în faţa publicului – aşa părea să fie. Apoi, au intervenit criticii, discreditând inclusiv orchestraţia ca fiind „zgomotoasă” şi „prea colorată” – oprobriu pe care viitorii iubitori ai acestei opere şi a lui *Carmen* de Bizet le-ar găsi ridicole. Hector Berlioz, o autoritate în domeniu, a încercat să-i vină în ajutor, afirmând că partitura pentru această operă „îl onorează pe dl Bizet” însă publicul nu asculta ce spunea Berlioz. *Les Pecheurs de perles* s-a închis după 18 reprezentaţii.

în acelaşi an, un alt tânăr muzician şi compozitor genial, Camille Saint-Saens, a înşelat aşteptările, nereuşind să câştige Prix de Rome nici din a doua încercare. în acest moment, Saint- Saens se distinsese ca pianist, compozitor şi ca unul dintre cei mai buni organişti din Paris (la bisericile Saint-Merri şi La Madeleine). „El ştie totul, dar îi lipseşte lipsa experienţei”, a remarcat sec Berlioz-.

Nu numai tinerii aspiranţi găseau că Parisul era un loc dificil în care să se afirme. Luna august a adus moartea lui Eugene Delacroix, un pictor care, la fel ca Manet, depăşise limitele şi rămăsese, în mare parte, neînţeles de publicul larg, de-a lungul vieţii sale. Aproape de la începutul carierei, Delacroix a fost criticat pentru că nu reuşea să deseneze, dar reputaţia lui ca maestru al culorii a crescut din ce în ce mai mult. După estimarea lui Maxime Du Camp, procesul de creaţie artistică al lui Delacroix „era mai mult muzical decât plastic şi unele dintre lucrările sale sunt mai degrabă simfonii decât picturi”[5].

Cu toate acestea, acest „conducător al şcolii revoluţionare [romantice] de pictură” nu prea părea revoluţionar nici ca înfăţişare, nici în comportament. Elegant şi rezervat, aristocratic şi departe de a fi boem, Delacroix trăia

într-un alt univers decât pictorul renegat tipic. Se zvonea chiar că era fiul nelegitim al nimănui altcuiva decât al prinţului Talleyrand, iar patronajul de care s-a bucurat Delacroix din partea lui Talleyrand şi a nepotului lui Talleyrand, ducele de Morny, părea să confirme acest lucru – deşi Maxime Du Camp a contrazis zvonul, susţinând că între cei doi bărbaţi nu exista nici cea mai mică asemănare fizică.

Cei din cercurile înalte guvernamentale nu s-au sinchisit să aducă un omagiu decedatului, dar Manet, Baudelaire şi Henri Fantin-Latour se numărau printre cei care îl apreciaseră sincer si au făcut parte din cortegiul funerar. Baudelaire îl considera pe nesentimentalul şi extrem de realistul Delacroix drept primul pictor incontestabil modern cu adevărat mare şi, cu timpul, mulţi alţii, printre care Cezanne, Van Gogh, Gauguin şi Picasso aveau să-i dea dreptate. în curând, Fantin- Latour avea să picteze, tot în 1864, în semn de elogiu, *Omagiu adus lui Delacroix* – un tablou de mari dimensiuni cu admiratorii lui Delacroix grupaţi în jurul portretului său. Printre aceştia se numărau Fantin-Latour, James Whistler, Edouard Manet si Baudelaire.

Demoralizat după ani de critici, Delacroix remarcase odată, faţă de Du Camp: „Ce n-aş da să revin peste o sută de ani şi să aflu ce se crede despre mine!”- Generaţiile viitoare aveau să-i confirme valoarea, dar pictorii unei viziuni nou- apărute despre lume îşi găsiseră deja eroul.

în primăvara anului 1863, tânărul Claude Monet se întorsese la Paris si se înscrisese la atelierul din Montparnasse al lui Charles Gleyre, de pe Rue Notre-Dame des Champs. Acolo (cu excepţia cazului în care vremea era prea rece, aşa cum a fost în iarna dintre 1862 şi 1863), studenţii lucrau de la ora opt dimineaţa până în jurul prânzului, când se înfruptau dintr-un cotlet acoperit cu terci şi pâine. Această masă modestă era ieftină, costând 15 *sous* sau sub un franc – un aspect important, deoarece majoritatea elevilor lui Gleyre erau tot atât de săraci ca Monet. După-amiezile continuau să lucreze, în scopul de a stăpâni desenul înainte de a li se permite să lucreze cu culori.

Gleyre era un om liniştit şi modest care punea accent pe tradiţia clasică, dar care le oferea elevilor săi destul de multă libertate. Monet a părut să-şi găsească locul acolo şi, în curând, s-a

împrietenit cu alţi câţiva tineri pictori – Pierre-Auguste Renoir, Alfred Sisley şi, mai ales, Frederic Bazille, un tânăr înstărit care tânjea să fie artist, dar ai cărui părinţi doreau ca el să devină medic. Monet era foarte apropiat de Bazille, iar de Paşte, cei doi se aflau în vacanţă şi pictau împreună în pădurea Fontainebleau din apropiere.

Din Fontainebleau, Monet i-a scris unui alt prieten că rămânea acolo mai mult decât intenţionase, chiar şi după deschiderea Salonului, care i-a atras pe ceilalţi înapoi la Paris, pentru că „este atât de frumos primăvara, când totul înverzeşte, s-a făcut frumos afară şi nu am putut rezista tentaţiei de a rămâne mai mult timp”. Tocmai primise o scrisoare de la o prietenă a pictorului Toulmouche, „care îi ceruse ei să-mi spună că în niciun caz nu trebuie să rămân mai mult timp la ţară şi, mai presus de orice, că era o greşeală gravă că părăsisem atât de repede atelierul său”. Monet nu abandonase atelierul, a insistat el, „dar am găsit aici o mie de lucruri care mă încântă şi cărora, pur şi simplu, nu le-am putut rezista”[2].

Bazille l-a descris pe Monet ca fiind „destul de priceput la peisaje”. Acesta însă nu era un compliment marcant, având în vedere consideraţia scăzută cu care era privită pe atunci pictura

peisajului. Aceasta oferea destul de puţin în privinţa viitorului pentru un tânăr pictor, aşa cum ştiau atât Bazille, cât şi Monet. Totuşi, peisajele şi pictura în aer liber îl atrăgeau irezistibil pe Monet şi, în ciuda perioadei recente în care avusese un bun comportament, era evident că era pe cale să evadeze şi să meargă pe drumul lui.

La întoarcerea în Paris, tânăra Sarah Bernhardt întâmpina dificultăţi. Cu ceva timp în urmă, la celebrarea anuală în onoarea lui Moliere de la Comedie-Franţaise, sora mai mică a lui Sarah a provocat o scenă, iar în timpul scandalului care a urmat, a pălmuit-o pe actriţa principală. Sarah a refuzat să-şi ceară scuze, iar după aceea, Comedie-Franţaise a refuzat să-i ofere alte roluri, reziliindu- i contractul. Nu se va întoarce la Comedie- Franţaise decât peste 10 ani.

Cu usi trântite în fată din toate părţile si cu mama ei care se săturase să o mai susţină, Sarah Bernhardt s-a orientat spre meseria de curtezană practicată de mama sa. Se pricepea la asta şi în curând a făcut rost de un amant tânăr si frumos, ofiţer şi lider al unui grup de bărbaţi la modă din oraş. El a rămas iubitul ei câteva luni, până când a fost

trimis în misiune în Mexic.

Adevărata pasiune a lui Bernhardt a rămas teatrul si, în curând, a obtinut câteva mici roluri la Gymnase, un categoric pas înapoi faţă de Comedie-Franţaise, dar un teatru destul de la modă în Paris. Pentru ea, a fost o oportunitate să
înveţe meseria de actriţă departe de lumina reflectoarelor neprietenoase pe care le întâlnise la Comedie-Franţaise.

Cu toate acestea, rolurile pe care le-a jucat Bernhardt la Gymnase nu au mulţumit-o – erau comice sau uşor dramatice, nu tragice, iar Sarah hotărâse deja că tragedia era genul în care avea să strălucească.

în acea lună de mai au avut loc alegeri care, în ciuda cerinţei ca toţi candidaţii să depună jurământul de loialitate, au întâmpinat multă opoziţie din partea acestora, în special din partea adversarilor republicani ai regimului. Aceştia nu erau unanim de acord si cei 300 de candidaţi din) > opoziţie erau adesea în contradicţie unii cu alţii, nu numai republicanii cu cei care tânjeau după revenirea la monarhie, dar şi republicanii între ei – care erau foarte diferiţi, de la rebelii din clasa muncitoare, la acei burghezi dispuşi să accepte un Imperiu reformator atât timp

cât reformele erau cele la care se gândeau ei.

Persigny, care organizase cu succes alegeri pentru Ludovic-Napoleon încă de când moştenitorul lui Bonaparte îsi făcuse apariţia pe scena electorală, era din nou responsabil de acestea, mai ales de alcătuirea listei candidaţilor oficiali. Această etapă extrem de importantă devenise însă din ce în ce mai dificilă, deoarece nu mai existau suficienţi loialişti înfocaţi pentru a umple locurile, iar Persigny se resemnase să accepte mai mulţi moderaţi. în momentul în care listele au fost completate, a făcut tot posibilul să se asigure că erau aleşi candidaţii săi, folosind metodele verificate în timp de anihilare a presei de opoziţie şi de a îndemna prefecţii naţiunii şi oficialităţile locale să facă tot ce puteau pentru a micşora fervoarea opoziţiei, inclusiv prin manipularea circumscripţiilor şi mituirea pe scară largă.

Ceea ce a fost însă remarcabil la aceste alegeri a fost rezerva cu care multi oficiali s-au achitat de îndatorirea de a sprijini candidaţii guvernului. Rezultatul a fost o înfrângere surprinzătoare, chiar dacă modestă, pentru puterea imperială a lui Napoleon al III-lea. Opoziţia a câştigat în aproape toate oraşele mari, inclusiv în Marsilia,

Lyon şi Paris şi, în timp ce Adunarea Legislativă a rămas înţesată de candidaţi oficiali, multi dintre aceştia se bazau pe alegători care nu erau la fel de cert susţinătorii împăratului ca în trecut. în plus, clasa muncitoare dăduse dovadă de o forţă nouă, pe care nu o manifestase în sprijinul împăratului – care, în ciuda vorbelor sale frumoase, făcuse puţine pentru ei –, ci în favoarea propriilor candidaţi.

De Morny a aruncat o privire atentă asupra rezultatelor alegerilor şi a decis că Ludovic- Napoleon ar trebui să facă mai multe concesii, inclusiv o mai mare libertate de exprimare şi un program de reforme sociale. în schimb, Ludovic-Napoleon a efectuat doar o remaniere a cabinetului şi, posibil la instistenţele lui Eugenie, l- a demis pe Persigny care, la rândul său, l-a acuzat pe împărat că era dominat de soţia lui. Este foarte posibil ca Eugenie să fi determinat plecarea lui Persigny, din moment ce o deranja de mult timp opoziţia lui faţă de ea, care începuse cu ani înainte, când Persigny s-a opus ca aceasta să fie mireasa împăratului, pe motiv că nu era de viţă regală. Eugenie a recunoscut ranchiuna care exista de mult timp între ei, dar a atribuit-o geloziei lui Persigny: „Nu putea să suporte ca cineva să se interpună între el şi împărat”-.

Cu toate acestea, de Morny a privit imaginea de ansamblu si a tras concluzia că trebuia intervenit î
pentru a se face faţă unui curent antiimperialist aflat, în mod evident, în creştere. Forţele care susţineau democraţia nu vor continua decât să
creascăă, a remarcat el, adăugând că „este urgent să-i dăm satisfacţie [democraţiei] dacă nu vrem să fim măturaţi de ea”[2].

în mai 1863, a fost autorizată o extindere spre nord a Boulevard de Magenta (redenumit mai târziu Boulevard Barbes), pe când în cartierele Chapelle şi Butte-aux-Cailles a început forarea fântânilor arteziene— si au continuat lucrările la Opera, la al cărei schelet se muncea constant, ajungându-se acum la primul nivel.

în îndepărtatul Mexic, francezii erau încurajaţi de victoria obţinută în cea de-a doua bătălie de la Puebla, care le deschidea drumul spre Mexico City. în luna iunie, trupele franceze au intrat în oraş, unde locuitorii i-au primit fără entuziasm, iar Juărez a fost nevoit să se mute în provincie, unde bătălia s-a transformat într-o luptă de rezistenţă a forţelor de gherilă. La scurt timp, o asa-zisă Adunare a Nobililor a votat în favoarea

oferirii coroanei imperiale lui Maximilian şi a trimis o delegaţie pentru a-i comunica vestea cea bună. Maximilian încă ezita şi, în cele din urmă, a cerut ca mexicanii înşişi să voteze în această privinţă.

Arhiducele Austriei, care a crezut cu naivitate că rezultatul unei astfel de alegeri ar reprezenta voinţa poporului, nu fusese informat despre fraudarea şi mita care au adus votul de aprobare necesar la nivel national. Nici acest lucru nu a fost suficient pentru a-l convinge pe tânăr, care continua să se frământe. în timp ce Maximilian se lupta să ia o decizie, o serie de finanţatori, printre care ducele de Morny, în mod special, aşteptau cu o neîndoielnică nerăbdare. în definitiv, erau bani mulţi în joc.

în acel an, jurnalistul de stânga Georges Duchene a întocmit o listă a celor mai bogaţi şi mai puternici francezi ai vremii si a descoperit 183

JT > JT

de familii – de aici provin, probabil, aşa-numitele „200 de familii”, o teorie a conspiraţiei care se referea initial la 200 dintre cei mai mari acţionari ai Banque de France, în mare parte evrei şi protestanţi. în anii următori, cele „200 de familii” vor fi aspru criticate atât de comunişţii antioligarhici, cât şi de

stânga sindicalistă şi de dreapta antisemită si antimasonică pentru practic i j r r toate relele din vremea aceea. Duchene era interesat, de fapt, să ilustreze diferenţele mari dintre francezii avuţi şi cei sărmani, iar din cele 183 de familii, a nominalizat în jur de 30 de nume de familii „superbogate”, printre care se numărau ducele de Morny, fraţii Pereire şi familia Rothschild.

Chiar dacă nu invocăm hiperbola aşa-numitelor „200 de familii”, tot este adevărat că anumite familii bogate şi puternice ajunseseră să aibă un nivel de influenţă extraordinar de mare asupra economiei Franţei – o influentă care s-a extins si în alte domenii. în 1863, Emile Pereire era membru în 19 consilii de administraţie, Isaac în 12, iar fiul, respectiv nepotul lor, Eugene, în nouă. La rândul lor, membrii familiei Rothschild deţineau 27 de locuri în diverse consilii de administraţie ale companiilor.

Un domeniu în care marii finanţatori si-au extins influenţa a fost presa, ceea ce le-a oferit o armă puternică pentru dirijarea opiniei publice. Al Doilea Imperiu a cunoscut o explozie a vânzărilor de ziare, în special în staţiile de cale ferată, iar introducerea presei rotative – care venea în completarea

extinderii reţelei feroviare – a făcut posibile tirajele mari. în 1863, bogatul bancher Moise Polydore Millaud a înfiinţat *Le Petit Journal,* un cotidian apolitic ieftin care a devenit rapid principalul ziar al Franţei. *Le Journal illustre* şi *Le Soleil* ale lui Millaud au urmat curând, în timp ce alţi finanţatori deţineau principalele ziare imperialiste, iar despre familia Rothschild se spunea că este susţinătoarea financiară a unui ziar cu tendinţe orleaniste. Diverse grupuri de interes controlau documentele financiare sau bursiere si aceste ziare promovau în mod regulat vânzarea titlurilor de valoare ale grupurilor în discuţie. Spre sfârşitul deceniului, Duchene a putut să-şi dovedească afirmaţia că: „din 1852, presa a fost întotdeauna condusă din umbră de anumite puteri financiare’—.

Publicitatea a fost întotdeauna punctul forte al lui Nadar, iar în acea toamnă, a stârnit vâlvă în presă cu noua sa pasiune, zborul cu balonul. La începutul lunii octombrie, într-o demonstraţie menită să facă publicitate, el a vândut bilete de un franc bucata pentru cine dorea să urmărească balonul gigant luându-şi zborul de pe Champ de Mars. Chiar dacă nu şi-au făcut apariţia atât de

mulţi oameni cât anticipase el pentru a urmări marele eveniment, mulţimea a fost, totuşi, apreciabilă. La urma urmei, balonul – proiectat de Louis şi Jules Godard, care făceau parte din familia aeronautului Eugene Godard – era un spectacol în sine. 20 000 de metri de mătase fuseseră folosiţi pentru a-i face învelitorile î E
interioară şi exterioară, iar când era umflat, era aproape tot atât de înalt ca Notre-Dame şi conţinea peste 5 600 de metri cubi de gaz (Nadar convinsese Compania Municipală de Gaze să instaleze o conductă pentru alimentarea cu gaz în Champ de Mars). Avea o gondolă de răchită cu două etaje şi şase compartimente separate, inclusiv o bucătărie, o toaletă, paturi supraetajate, o cameră întunecată şi o pivniţă de vinuri, iar puntea sa de observare era suficient de încăpătoare pentru 20 de persoane.

Nadar fusese atras de lansarea baloanelor datorită posibilităţilor de fotografie aeriană, precum şi datorită aventurii şi romantismului călătoriilor aeriene, iar acest prim zbor decursese destul de lin, în ciuda unei aterizări dificile la 40 de kilometri est de Paris. Următorul său zbor, doar câteva săptămâni mai târziu, a fost cu totul diferit. După vreo 16 ore, timp în care

echipajul şi pasagerii au luat masa pe puntea superioară, au decis să încerce o aterizare în loc să rişte să fie împinşi în largul mării. Din nefericire, încercarea de aterizare a fost un dezastru. Din cauza unui vânt puternic, balonul a zburat în salturi şi s-a învârtit cam 50 de kilometri, a ratat la mustaţă să lovească un tren în mers şi, în cele din urmă, s-a prăbuşit într-o pădure. Toţi cei nouă pasageri au fost răniţi, unul dintre ei, grav, dar, ca prin minune, nimeni nu a fost ucis.

Nadar, care recunoştea o bună ocazie de publicitate atunci când i se ivea în cale, a comandat un desen cu balonul său uriaş ajuns în calea trenului – o ilustraţie intensă care a atras atenţia ziarelor din întreaga Europă şi chiar din America de Nord. Balonul său avea să zboare din nou la diferite expoziţii, inclusiv la Expoziţia de la Paris, din 1867, iar celebritatea lui a crescut odată cu cea a balonului: Nadar nu numai că a devenit o persoană publică foarte cunoscută, dar a servit chiar drept model pentru un personaj dintr-un roman fantastic al lui Jules Verne, *De la Pământ la Lună.*

în cele din urmă însă, costurile au devenit prohibitive – şi, în orice caz, soţia lui Nadar i-a cerut să înceteze. El învăţase pe propria piele despre limitele

zborului cu balonul, dar i-a găsit şi alte întrebuinţări, în special în vreme de război. Aceasta însă avea să se întâmple cândva, în viitor.

în iarna anilor 1863-1864, vremea a fost aspră, afectând totul, de la academia lui Gleyre, unde maestrul era bolnav, până la Opera, unde construcţia s-a oprit.

Până în februarie însă, Opera şi-a reluat ascensiunea, cu surprinzătoarea utilizare extinsă, deşi discretă, a oţelului pentru susţinerea etajelor, a bolţilor şi a acoperişurilor – o abatere neconvenţională de la o structură opulentă, dar altfel convenţională. Acum sosea piatra decorativă pentru clădire, printre care granit roşu şi trandafiriu, piatră Jura trandafirie şi roşie, porfir verde şi o diversitate de calcar trandafiriu, galben şi alb, pe lângă arborii şi bolţarii din marmură într-o gamă variată de culori.

Luna februarie a adus şi alegerile parţiale, în care muncitorii au început să-şi încordeze muşchii. La începutul anului, Adolph Thiers – fost prim-ministru sub regele Ludovic-Filip şi, până la acel moment, un oponent înfocat al lui Ludovic- Napoleon Bonaparte – rostise un discurs important în care

ceruse cinci „libertăţi necesare”: libertăţile personale, libertatea presei, alegerile libere, drepturile legislative şi „responsabilitatea ministerială”. Thiers nu era un simpatizant al clasei muncitoare, dar discursul său a însemnat o nouă încurajare pentru reformă. Muncitorii militanţi, în special, au răspuns prin introducerea propriilor candidaţi la alegerile parţiale, aşa cum procedaseră şi cu un an în urmă, şi prin elaborarea unui manifest care proclama că muncitorii alcătuiau „o clasă specială de cetăţeni care necesita o reprezentare directă”.

Candidaţi! muncitorilor din acest an, deşi dădeau dovadă de forţă, încă reprezentau o minoritate, dar în urma alegerilor, muncitorii militanţi l-au silit pe Ludovic-Napoleon să-şi respecte promisiunea de a permite grevele nonviolente. Aceasta a devenit lege în primăvara aceea, beneficiind de multă susţinere, în ciuda opoziţiei conservatoare. în plus, în septembrie, împăratul a permis ca trei reprezentanţi ai celor 500 de membri ai puternicei mişcări muncitoreşti franceze să participe la şedinţa inaugurală a primei Internaţionale Muncitoreşti[2].

Aşa cum se temeau mulţi conservatori, concesiile au stârnit la un val de greve în rândul muncitorilor, care au dus la

ciocniri si la cererea unor concesii suplimentare, în special privind drepturile lor de asociere şi de întrunire.

în martie, arhiducele Maximilian si soţia sa, Charlotte, le-au făcut o vizită lui Ludovic- Napoleon şi Eugenie, la Paris, unde au fost trataţi ca un cuplu imperial, exact ceea ce suveranii Franţei doreau ca cei doi să devină. Sporind legendara sa putere de convingere, Ludovic-Napoleon a promis să păstreze un contingent numeros de soldaţi francezi în Mexic, alături de luptători din Legiunea Străină Franceză. La rândul său, Maximilian nu a văzut nicio problemă în a se angaja să ramburseze, din trezoreria mexicană falimentară, toate datoriile către Marea Britanie, Franţa şi Spania, pe lângă rambursarea sumei considerabile pe care Ludovic-Napoleon o cheltuise deja pentru intervenţia franceză.

Cu toate acestea, Maximilian a rezistat chemării imperiului, cel puţin chemării Imperiului Mexican, în mare parte pentru că nu a vrut să renunţe la pretenţiile sale la tronul imperial austro-ungar – o renunţare la care fratele său mai mare, împăratul Franz Josef, insista în situaţia în care avea să accepte numirea din Mexic. Ludovic- Napoleon şi

Eugenie începuseră să dispere şi i-au spus lui Maximilian, un domn manierat (n. red.) în orice situaţie, că el deja se angajase să accepte şi că nu-şi putea lua cuvântul înapoi. Franz Josef, care avea propriile sale motive pentru a-l vedea pe Maximilian părăsind lumea veche pentru cea nouă, a aplicat, de asemenea, o presiune imposibil de neglijat asupra lui, iar în aprilie, după o întâlnire emoţionantă între cei doi, Maximilian a renunţat la drepturile sale la succesiunea austriacă şi a acceptat tronul despre care fusese convins să creadă că i-a fost oferit de poporul mexican.

Curând după aceea, arhiducele, încă deznădăjduit, şi soţia sa, plină de entuziasm, au plecat spre Mexic, unde Maximilian a întâmpinat repede multe dificultăţi cu forţele franceze, dificultăţi amplificate de frecventele masacre din partea gherilelor care le înconjurau. în plus, Statele Unite nu erau încântate de aceste evoluţii la

>

sud de graniţa lor şi nu erau dispuse doar să stea şi să privească.

între timp, într-una dintre cele mai lăudabile realizări ale lui Ludovic-Napoleon din acel an în domeniul afacerilor externe, acesta a sponsorizat, în luna august, prima Convenţie de la

Geneva privind tratamentul răniţilor de război şi înfiinţarea Crucii Roşii. împăratul francezilor căpătase o repulsie evidentă faţă de război, în baza amintirilor sale despre câmpul de luptă sângeros de la Solferino. Din păcate, aceasta nu avea să fie ultima sa experienţă de luptă.

în luna aprilie a aceluiaşi an, pe când mugurii şi florile din întreg Parisul vesteau întoarcerea speranţei şi a primăverii, Sarah Bernhardt se gândea serios la sinucidere. Apăruse de curând la Gymnase într-o comedie uşoară în care până şi mama ei spusese că arătase ridicol. Mai rău, era însărcinată, fără un soţ sau un iubit care să o întreţină.

A[3] plecat, în schimb, în Spania, într-un gest impulsiv, luând cu ea o servitoare şi lăsând scrisori pentru mama ei şi managerul Teatrului Gymnase în care le cerea să o ierte şi „să aibă milă de o biată fată nebună”—. A petrecut două săptămâni la Madrid, distrându-se, până a primit o telegramă care o anunţa că mama ei era foarte bolnavă. După o întoarcere precipitată la Paris, ea şi mama ei s-au reîntâlnit si Sarah s-a dus să locuiască într-un apartament din apropiere, luând-o cu ea pe sora sa mai mică.

Nu se spune nimic, în memoriile sale, despre copilul care s-a născut în acel decembrie, fiul ei, Maurice (care nu va fi menţionat în memorii decât când deja începuse să meargă). Nici despre tatăl copilului nu se spune nimic. Ani mai târziu, îşi va distra nepotul şi nepoata cu „poveşti adevărate” contradictorii, pline de romantism. Elementul comun era persoana prinţului belgian de Ligne şi o mare poveste de iubire.

Oricât de romantică ar fi fost legătura lor, prinţul, în mod sigur, nu a recunoscut copilul ca fiind al său şi nici nu i-a oferit vreun sprijin. în schimb, potrivit unui prieten apropiat al lui Bernhardt, prinţul doar i-a adus la cunoştinţă că „trebuie să-ţi dai seama că dacă stai pe un morman de spini, nu vei şti niciodată care te-a înţepat”—. A apărut din nou în viaţa ei abia atunci când Bernhardt a devenit celebră, dar, aşa cum subliniază biografii ei, ea nici nu l-a uitat, nici nu l-a iertat.

Bernhardt avea 20 de ani când s-a născut Maurice, iar acum, cu gusturile ei costisitoare şi fără alte venituri, a revenit la câţiva amanţi care o susţinuseră. în această perioadă, a pozat pentru Nadar drapată în catifea neagră şi într-o mantie albă. A mai pozat pentru el şi nud, în spatele unui ventilator. Aceste portrete aveau să devină, cu

timpul, celebre, odată cu creşterea propriei sale celebrităţi.

Nadar realiza acum portretele unor celebrităţi, printre care George Sand (pe care mulţi o considerau, la acea vreme, cea mai mare scriitoare franceză contemporană), făcând mai multe copii pe care le-a vândut publicului şi obţinând un profit considerabil. Va face acelaşi lucru şi cu celelalte vedete pe care le fotografia, legând adesea prietenii trainice cu acestea pe parcurs, cum s-a întâmplat şi cu Sand.

De asemenea, Nadar a continuat să facă fotografii în subteran numai cu iluminare artificială, expunând public fotografii ale canalizării si ale catacombelor din Paris. Specialistul lui Haussmann în materie de apă, Belgrand, era deosebit de mulţumit de rezultatele fotografiilor lui Nadar având ca temă canalizarea, care arătau în mod evident că noul sistem pe care îl construia Belgrand era foarte diferit de subteranul fetid şi nociv prin care Victor Hugo îl înfăţişase pleoscăind prin noroi pe Jean Valjean când îl ducea pe Marius, rănit, într-un loc sigur.

A fost un an deosebit de bun pentru Belgrand, pentru că, în toamna aceea, apa din râul Dhuys a început să curgă în mod oficial în Paris. Dirijată spre noul rezervor de la Menilmontant, era apoi

pompată până în cele mai înalte puncte din Montmartre şi Belleville. De acolo, curgea în oraş, prin forţa gravitaţiei, suplimentând aprovizionarea intermitentă şi insuficientă cu apă a locuitorilor oraşului.

în acea vară, Edouard Manet – care, cu un an în urmă, îşi surprinsese prietenii şi familia, căsătorindu-se cu amanta şi modelul lui, Suzanne LeenhofP[4] – a trăit fiorul rar întâlnit al succesului cu pictura, având ca subiect un eveniment contemporan, respectiv scufundarea unei nave confederate de către o canonieră mică americană, în largul Coastei Cherbourgului. Fiind acum un bărbat căsătorit, dar încă om de lume (cu o soţie deosebit de tolerantă), cât timp se afla în vacanţă la Boulogne, a acordat o deosebită atenţie peisajelor marine.

Manet locuia acum pe Boulevard des Batignolles, la graniţa cartierului nou anexat din nord-vestul Parisului. Acolo, pe lângă faptul că frecventa Cafe Tor toni, de pe Boulevard des Italiens, unde lua prânzul în mod regulat, era frecvent atras şi de Cafe Guerbois, situată pe Avenue de Clichy, chiar pe colţ faţă de locuinţa sa. Şi alţi artişti găsiseră ateliere la preţuri mici în cartier si i s-au alăturat lui Manet la Guerbois sau
în atelierul său din apropiere, aşa cum îl

va aminti Fantin-Latour, în 1870, în lucrarea *Un atelier la Batignolles.*

Printre cei care au venit la atelierul lui Manet pentru portretul de grup din 1870 se va număra şi Claude Monet, deşi, în 1864, cei doi încă nu se întâlniseră. Asemenea lui Manet şi a majorităţii parizienilor care îşi puteau permite acest lucru, Monet (cu toată strâmtorarea sa) pleca cu regularitate din oraş în vacanţă – de acel Paşte mergând la Fontainebleau şi, în acea vară, la Honfleur, pe Coasta Normandiei. Academia Gleyre s-a închis din lipsă de fonduri în vara aceea, dar Bazille şi Renoir au rămas acolo până la sfârşit. Nu şi Monet. „Mă întreb ce ai putea să faci în Paris pe o vreme atât de frumoasă?”, i-a scris el lui Bazille, din Honfleur, în luna iulie. „în fiecare zi găsesc ceva şi mai frumos decât cu o zi înainte, îmi vine să înnebunesc; atât de mult îmi doresc să pictez totul, încât simt că îmi ples-neşte capul!”

Când vara a luat sfârsit si şederea lui s-a încheiat, Monet a constatat că încă nu putea să plece. Peisajul devine tot mai frumos, i-a spus el lui Bazille şi „nu mă îndur să plec”. Aflat pe Coasta Normandiei chiar şi în octombrie, picta scene din pădure, dar şi bărci şi o natură moartă cu peştii din coşul unui pescar. Mai târziu, scria într-o scrisoare către

Bazille că avea de gând să „definitivez câteva picturi pentru a le trimite pe oriunde pot, dat fiind că acum, înainte de orice (din păcate), trebuie să câştig nişte bani”—.

Acesta avea să devină un refren familiar, deoarece Bazille provenea dintr-o familie bogată şi era înclinat să-l sprijine financiar pe Monet. La sfârşitul anului 1864 însă, când el si Monet împărţeau un apartament mare cu un atelier pe malul stâng al Senei, Monet a reuşit să contribuie la plata chiriei: tatăl consimţise să-şi ajute fiul. Era locul de întâlnire al vizitatorilor precum Renoir şi Sisley, dar şi Pissarro, Cezanne şi Fantin-Latour.

Monet, la fel ca multi alţii, avea să frecventeze în curând cartierul Batignolles şi Cafe Guerbois, făcându-şi timp să pozeze cu alţi prieteni pentru *Un atelier la Batignolles* de Fantin-Latour şi *Atelierul din Rue de La Condamine,* semnat de Bazille.

Din ce în ce mai atrase de pictura în aer liber, Edma şi Berthe Morisot şi-au convins părinţii să petreacă vara anului 1864 într-o pitorească moară de vânt transformată în locuinţă, situată undeva pe stâncile de pe litoralul Normandiei. Acolo, Berthe s-a dus în explorare,

cărând articolele pentru pictură într-un rucsac şi găsind vederi panoramice printre stânci, unde lucra febril pentru a surprinde un anumit moment al zilei şi soarele dintr-un anumit unghi. în acest timp, Corot scria că Edma si Berthe ar trebui să persevereze şi că „Natura însăşi este cea mai bună sfătuitoare”. Totuşi, potrivit fratelui lor Tiburce, Corot găsea că Edma era mai disciplinată decât Berthe, care „îşi permitea anumite libertăţi pe care el le dezaproba”.

în orice caz, când s-au întors la Paris, surorile au continuat să picteze, propunând cu succes câte două tablouri fiecare la Salonul din 1864, unde lucrările lor au fost întâmpinate cu bunăvoinţă, dar cu indiferenţă. Fără să se descurajeze, au continuat să picteze într-un atelier în aer liber pe care tatăl lor l-a construit în grădina din spatele casei în care familia s-a mutat în 1864, pe Rue Franklin, după ce el a fost numit consilier-şef al Curţii de Conturi (structură care audita majoritatea instituţiilor publice).

Acolo, familia Morisot a continuat să primească în mod regulat oaspeţi marţea, la cină, invitând „persoane care să nu fie nici obositoare, nici plictisitoare”. Printre musafirii constanţi se numărau fraţii Charles şi Jules Ferry,

amândoi manifestând un interes politicos faţă de Berthe şi Edma care, la rândul lor, manifestau un dezinteres tot atât de politicos faţă de cei doi. Nu era surprinzător, remarca Tiburce, „pentru că aceşti doi indivizi robuşti şi oarecum corpolenţi erau complet lipsiţi de eleganţă într-o perioadă care dusese rafinamentul social la extrem”.

Charles şi Jules Ferry însă erau, fără îndoială, nişte oaspeţi inteligenţi şi remarcabili care păreau să-şi păstreze urechile deschise. După cum remarca Tiburce, „Din discuţia sinceră avută cu tatăl meu [...] s-a inspirat, nu foarte discret, Jules Ferry pentru viitorul său pamflet, *Les Comptes Fantastiques d’Haussmann”* („Conturile fantastice ale lui Haussmann”), care avea să contribuie la distrugerea carierei lui Haussmann, în timp ce o propulsa pe a sa—.

Banii – sau lipsa acestora – deveneau tot mai mult o problemă pentru Georges Haussmann, mai ales în cazul nou-apărutei Bois de Vincennes. Ani mai târziu, scriindu-şi memoriile, Haussmann avea să se plângă de costurile creării Bois de Vincennes: „Depăşind toate previziunile”, scria el, „a făcut o gaură mare în finanţele

oraşului”—.

Nu fusese niciodată entuziasmat de acest parc despre care preciza, cu dispreţ, că urma să fie destinat clasei muncitoare din nou-înfiinţatele al 11-lea si al 12-lea arondisment din Paris si, în special, muncitorilor din agitatul Faubourg Saint- Antoine. Ludovic-Napoleon însă era un susţinător convins al proiectului, privind acest enorm spaţiu verde de la marginea de est a Parisului ca o parte a eforturilor sale de îmbunătăţire a vieţii ! î muncitorilor parizieni, dintre care cei mai mulţi locuiau în zonele estice ale oraşului. Avea tot interesul să-i linguşească, dată fiind nemulţumirea lor tot mai mare faţă de puterea imperială. La urma urmei, cei înstăriţi se îmbogăţeau sub Napoleon al IlI-lea, dar săracii, cu siguranţă, nu beneficiau de toată această nouă avuţie. Ludovic

>

Napoleon considera că un parc minunat în care muncitorii şi familiile lor puteau să se plimbe (în timpul lor liber, indiscutabil limitat), avea să fie util atât pentru ei, cât şi pentru el.

Bois de Vincennes fusese un teren de agrement pentru regalitate încă din secolul al XII-lea, când Ludovic al Vll-lea a construit acolo o cabană de vânătoare. Importanţa pădurii a crescut de-a lungul

anilor, în special în secolul al XIV-lea, când Ioan al II-lea si Carol al V-lea au ridicat imensul Château de Vincennes, puternic fortificat, cu satul său de clădiri auxiliare, o curtină cu un şanţ cu apă şi un turn fortificat sau un donjon, cel mai înalt din Franţa.

Castelul era produsul Războiului de 100 de Ani- cu Anglia, dar, chiar şi în secolul al XIX-lea, avea să servească drept cetate şi închisoare, printre „musafirii” săi numărându-se personalităţi precum Henri de Navarre (viitorul Henri al IV- lea), Denis Diderot şi marchizul de Sade. în 1860, la scurt timp după ce Parisul absorbise suburbiile înconjurătoare, împăratul a solicitat Adunării Legislative să cedeze Parisului Bois de Vincennes, cu condiţia ca oraşul să o transforme cât mai repede într-o zonă publică pentru plimbări – păstrând totodată castelul şi instalaţiile militare din jur, inclusiv tabăra şi terenurile folosite pentru manevrele armatei. Ca si în cazul Bois de Boulogne de la marginea vestică a Parisului, cele peste 800 de hectare ale Bois de Vincennes erau oferite cu prevederi arhitecturale stricte, precum şi cu permisiunea acordată oraşului de a vinde cumpărătorilor privaţi aproape 120 din aceste hectare.

Crearea sistemului complicat de lacuri

artificiale, precum şi peluzele întinse şi speciile de arbori de care aveau nevoie zonele amenajate, pe lângă grotele, cascadele, cafenelele, restaurantele şi hipodromul, costau bani, iar banii dispăreau şi mai repede la crearea acestei Bois decât la omoloaga sa din partea opusă a oraşului. Bois de Boulogne poate că fusese dată peste cap de un curs de apă amenajat necorespunzător, însă Bois de Vincennes suferea, în mod cu totul surprinzător, din cauza solului nisipos, care făcea ca tot ce se întreprindea acolo să se realizeze cu mult mai multă dificultate. Până la terminarea sa, în 1864, Bois de Vincennes a costat (după Haussmann) de cinci ori mai mult decât Bois de Boulogne. Ce era mai rău, hectarele sale scoase la vânzare publică au adus, deloc surprinzător, mult mai puţini bani decât terenurile de lângă zonele mult mai bogate din partea opusă a oraşului.

Haussmann nu a putut decât să bombăne, chiar şi atunci când în partea de nord a Parisului, un alt parc scump, Buttes-Chaumont – în acest caz, unul pe care îl susţinuse şi el – a continuat să-şi facă apariţia din resturile unei foste gropi de gunoi şi cariere.

Octombrie 1864 i-a adus lui Emile Zola

un succes neaşteptat cu prima sa publicaţie – un » JT JT JT > volum de nuvele pe care l-a intitulat *Les Contes â Ninon (Povestiri pentru Ninon).* Editorul (Hetzel şi Lacroix) a fost de acord să publice 1 500 de exemplare, oferindu-i lui Zola o redevenţă substanţială de 25 de centime pe copie (mult mai mult decât ar fi oferit Hachette), pe când Zola a fost de acord să facă reclamă lucrării. Manifestând deja un talent evident pentru publicitate, Zola şi-a promovat energic creaţia literară, folosind relaţiile pe care şi le făcuse la Hachette şi insistând pe lângă editorii de ziare şi reviste să publice fragmente, să insereze prezentări şi să facă recenzia cărţii – de preferinţă folosind copia unei recenzii pe care o scrisese chiar el. Nu se sfia să se pună în valoare pe el sau munca sa şi era neobosit în a deschide uşile şi a le păstra deschise.

Din câte ştia el, sau cel puţin din câte bănuia, jurnaliştii pe care îi urmărea erau mai înclinaţi să folosească un articol deja scris decât unul care trebuia scris de la zero şi, dintre numeroasele articole pe care le stârniseră *Les Contes...,* majoritatea au folosit cuvintele lui Zola însuşi pentru a-l lăuda. Totuşi, în ciuda primirii favorabile, cartea nu s-a vândut atât de bine precum sperase

autorul.

în ciuda acestei dezamăgiri, Zola a perseverat. Acum nu mai putea fi oprit, iar la momentul publicării *Les Contes...,* el era deja la jumătatea primului său roman*, La Confession de Claude.*

Fraţii Goncourt erau tot atât de hotărâti în

>) căutarea succesului literar, despre care anticipau că va sosi odată cu următoarea lor carte, *Germinie Lacerteux,* bazată în mare parte pe viaţa servitoarei lor, Rose Malingre, a cărei viaţă dublă ţinută secretă îi adusese declinul. Nu era un subiect plăcut, dar fraţii Goncourt nici nu intenţionaseră să fie, iar în documentarea pe care au întreprins-o, au mers până în cele mai îndepărtate părţi ale oraşului, lângă fortificaţii, unde au fost martorii unei violenţe incredibile, în mijlocul „colibelor mizerabile, al bordeielor adunătorilor de haine vechi şi al ţiganilor”—.

Fraţii Goncourt au devenit lideri ai noului curent literar al realismului, neţinând cont de romantismul în plină înflorire al unui Victor Hugo. Hugo, la rândul său, era neimpresionat de rapiditatea cu care se răspândea realismul condus (în ciuda protestelor sale de împotrivire) de Flaubert— si de

fraţii Goncourt – un trio căruia deja i se alăturase (în imaginaţia sa) Emile Zola.

Hugo nu regreta în niciun fel ceea ce scria, cât scria sau cum scria. într-o notă din 1864, el îşi exprima doar dorinţa de a fi început mai devreme. „Ce păcat că nu am fost exilat mai demult!” scria el. „Aş fi făcut multe lucruri pe care acum simt că nu voi avea timp să le fac”—’

1 Salonul refuzaţilor (n. trad.).

2 *Succes de scandale* este un termen pentru orice operă artistică al cărei succes este atribuit, total sau parţial, controversei publice din jurul acesteia. în unele cazuri, controversa determină publicul să caute lucrarea pentru conţinutul său palpitant, în timp ce în altele pur şi simplu creşte curiozitatea publicului (n. trad.).

3 *Asociaţia Internaţională a Muncitorilor* este numele oficial al *Primei Internaţionale,* fondată la 28 , în , la SaintMartins Hall. Creat în principal la iniţiativa muncitorilor şi activiştilor , , şi , obiectivul său principal era de a coordona dezvoltarea mişcării emergenţi în ţările europene recent industrializate.

4 Războiul de 100 de Ani a fost purtat între Anglia şi Franţa în intervalul 1337-1453. Nu a fost un conflict continuu, ci o serie de ostilităţi întrerupte de perioade lungi de pace între Casa de Plantagenet, conducători ai Regatului Angliei, şi Casa de Valois, asupra dreptului de a conduce Regatul Franţei. Fiecare parte a atras multi aliati în război. A fost unul dintre cele mai notabile conflicte din Evul Mediu, în care cinci generaţii de regi din două dinastii rivale au luptat pentru tronul celui mai mare regat din Europa de Vest (n. red.).

CAPITOLUL 13

Moartea și impozitele

(1865)

una martie a adus moartea neaşteptată a ducelui de Morny, fratele vitreg al lui Napoleon al III-lea şi cel mai influent precum şi, fără îndoială, cel mai capabil dintre toţi consilierii împăratului. Deşi avea un trecut îndelungat de afaceri administrate inteligent, dar tenebroase, pe lângă reputaţia de afemeiat şi de amator de jocuri noroc, de Morny îşi servise bine fratele vitreg nu numai ca preşedinte al Adunării Legislative, ci mai ales din postura de consilier personal al împăratului. Relatând ştirea unui coleg de la Londra, Lordul Cowley, ambasadorul Marii Britanii în Franţa, i-a făcut ducelui următoarea caracterizare: „Ar fi putut, dacă ar fi fost onest, să fi ajuns un om foarte mare’-.

în calitate de consilier de încredere, permanent realistul de Morny îl îndemnase pe Ludovic- Napoleon să-şi liberalizeze regimul, însă acum nu mai exista nimeni care să ocupe această poziţie. De acum înainte, cel mai influent

om din cercul interior al împăratului avea să fie austerul şi autoritarul Eugene Rouher, ministrul său de stat, care avea să fie un oponent dur al liberalizării – precum şi un duşman implacabil al tot mai dificilului Georges Haussmann.

Deşi Haussmann era, fără îndoială, antipatic, stârnind animozitate cu importanţa sa de sine şi cu insistenţa sa agresivă de a obţine ce voia, de fapt chestiunea banilor – banii pentru dezvoltarea tot mai costisitoare si mai extinsă a oraşului avută

> >

în vedere de prefect – era punctul nevralgic al lui Haussmann şi al duşmanilor săi, care deranja din ce în ce mai mult.

împrumuturile pe scară largă sub formă de obligaţiuni reprezentau o necesitate pentru *grands travaux* ale lui Haussmann, din moment ce nici el, nici împăratul, nu voiau să mărească impozitele. Astfel de împrumuturi aveau nevoie de aprobarea Adunării Legislative, care la începuturile celui de-A1 Doilea Imperiu se obţinea cu uşurinţă. Adunarea Legislativă însă a tergiversat împrumutul din 1858, amânându-l până în 1860. Acum, în 1865, era necesar un al treilea împrumut, în mare parte pentru a plăti

enormele depăşiri de costuri ale celui de-Al Doilea Sistem al lui Haussmann. Haussmann nu a prezentat acest împrumut drept ceea ce era, ci ca pe o necesitate de a plăti cheltuielile făcute începând din 1860, pentru includerea numeroaselor sate şi comune de la periferia Parisului. Adunarea Legislativă şi-a dat aprobarea, dar cu reticenţă, anticipând pericolele din viitoarele proiecte ale lui Haussmann pentru Paris.

Acestea includeau continuarea dezvoltării spectaculosului parc Buttes-Chaumont din nord- estul Parisului, precum şi începerea Parcului Montsouris, un parc peisagistic de 16 hectare, cu un lac şi alte elemente acvatice, situat la marginea sudică a oraşului. Haussmann a primit şi autorizaţia de a demola Hotel-Dieu, uriaşul spital situat chiar la sud de Notre-Dame, si de a-l reconstrui (într-un stil magnific) în locaţia actuală, cu faţa spre braţul nordic al Senei. în acest demers, o mare parte dintre locuinţele aflate în noua amplasare a spitalului aveau să fie demolate, diminuând şi mai mult populaţia rezidentă în lie de la Cite, care începea să se transforme într-un centru al administraţiei guvernamentale.

Apa şi canalizarea continuau să-l preocupe pe Haussmann care, în 1865,

în cel de-al patrulea şi ultim raport către Consiliul Municipal din Paris, propunea ca o deviere a râului Vanne să furnizeze cantitatea de apă de care aveau nevoie locuitorii oraşului precum şi construirea unui nou rezervor, în sudul oraşului, lacul de acumulare de la Montsouris, învecinat cu parcul cu acelaşi nume.

Totul era scump, dar, indiferent de costuri, Haussmann şi împăratul erau decişi să nu majoreze impozitele pentru a acoperi toate aceste costuri.

În această perioadă, circulau destul de oficial acuzaţii de favoritism şi corupţie la adresa lui Georges Haussmann, amplificate de circumstanţele în care fusese luat împrumutul din 1865. Haussmann nu se obosise să obţină oferte competitive pentru a emite obligaţiuni, ci predase pur şi simplu toată afacerea către Credit Mobilier şi fraţii Pereire, care oferiseră un comision redus de 1% pentru a se ocupa de ea. Când s-a aflat acest lucru, s-a făcut tapaj, iar ministrul de finanţe, Achille Fould (care nu era prieten nici cu fraţii Pereire, nici cu Haussmann), s-a plâns că el nici măcar nu fusese consultat. Fould a prezis, iritat, că emiterea de obligaţiuni nu va avea succes, dar s-a înşelat: a avut un succes major la public,

atrăgând suficienţi bani pentru a acoperi deficitul uriaş al celui de-Al Doilea Sistem al lui Haussmann si oferindu-i fonduri cu care să continue proiectele ulterioare sub ceea ce avea să poarte denumirea de Al Treilea Sistem.

La rândul lor, fraţii Pereire începeau să sufere din cauza numeroaselor scurtături pe care le urmaseră, cu aprobarea tacită sau explicită a lui Haussmann, en route (în drum – n. trad.) spre uimitorul lor succes financiar. în februarie 1865, procesul început cu câţiva ani înainte privitor la circumstanţele suspecte ale unei fuziuni între Societe Immobiliere a fraţilor Pereire si Societe des Ports de Marseille s-a încheiat în defavoarea lor. Dacă nu ar fi intervenit împăratul, ar fi trebuit să plătească amenzi şi mai mari, dar chiar şi aşa, verdictul i-a mai descurajat puţin pe fraţi, forţându-i să ia mai multe măsuri de precauţie decât de obicei pentru a evita viitoare întâlniri cu legea.

Se glumea că fraţii Pereire fuseseră condamnaţi la sase ani de onestitate fortată, numai că ei nu vedeau nimic amuzant în asta. în ceea ce-l priveşte pe Haussmann, era pe punctul de a se confrunta cu propriile dificultăţi financiare.

în timp ce Haussmann stârnea scandal după scandal, fiica sa cea mică, Valentine, făcea tot posibilul să-l depăşească. Era frumoasă şi frivolă, oferind o mulţime de motive de bârfa, mai ales după ce era evident că devenise favorita împăratului. Copilul căruia i-a dat naştere în februarie 1865 era, foarte probabil, fiul împăratului, iar logodnicul Valentinei din acel moment refuzase să-şi asume responsabilitatea pentru copil. Numai că logodnicul a murit, iar Valentine a ajuns (căsătorită) în braţele altui bărbat.

Totul a fost deosebit de picant, dar nu era menit să restabilească reputaţia familiei Valentinei, în niciun caz pe a tatălui ei, pe care mulţi l-au învinovăţit că îşi plasase fiica de la bun început chiar în atenţia împăratului.

Cu toate că Ludovic-Napoleon continua să se comporte ca de obicei, curtând o femeie după alta, în 1865 suferea de accese intermitente de durere si

>

de o scădere generală a energiei. în timp ce unii dădeau vina pe perioada petrecută în închisoare, în anii ’40, în urma unei încercări eşuate de lovitură de stat, alţii incriminau afecţiunea de care suferea, calculii biliari, care îi

fusese diagnosticată pentru prima dată în 1865 şi era parţial atribuită episodului său anterior de gonoree. La acea vreme, calculii nu erau consideraţi suficient de gravi pentru o operaţie şi, cu toate că Ludovic-Napoleon avea să sufere mai multe crize severe în anii rămaşi până la finele deceniului, el a continuat să se comporte normal. Totuşi, la jumătatea deceniului, era slăbit de infecţia gonoreică, iar desfrâul lui, în general, ar fi fost suficient pentru a epuiza majoritatea bărbaţilor.

Carnavalul luxului, al auto-indulgenţei şi al plăcerii care a caracterizat cel de-Al Doilea Imperiu îşi devora acum clasele conducătoare şi mai ales pe împăratul său fermecător, un om care nu mai simţea nicio nevoie de acţiune. „Nu îmi fac niciodată planuri pe termen lung”, remarca el. „Mă orientez după cerinţele momentului”. După cum şi-a amintit un vizitator: „La prima vedere, 1am luat drept un dependent de opiu. Dar nici vorbă. El este drogul şi intri repede sub influenţa lui”[2].

Din oboseală, din remuşcare sau pur şi simplu datorită recunoaşterii puterii inerente a lui Eugenie, Ludovic-Napoleon i-a permis acum din ce în ce mai mult soţiei sale să preia puterea politică. Eugenie, la rândul ei, s-a grăbit să insiste să ocupe şi să îşi însuşească

acest rol, amintindu-şi că, încă din copilărie, „îi plăcea politica”-. Rămânea întrebarea dacă o voinţă puternică şi o înclinaţie către politică erau de ajuns.

în acelaşi timp, energiile Prusiei convergeau spre unificarea Germaniei sub conducerea prusacă. în acea toamnă, Bismarck s-a întâlnit la Biarritz cu Ludovic-Napoleon şi Eugenie, vrând să se asigure de neutralitatea Franţei în viitorul război al Prusiei cu Austria. în mod uimitor, chiar şi după ore întregi de plimbări şi de lungi discuţii, împăratul francez nu a cerut nimic în schimbul neutralităţii sale – un eşec al viziunii şi al voinţei pe care Bismarck l-a privit cu dispreţ. Un om slab, a tras Bismarck concluzia, „sfinxul fără o ghicitoare”. Soţia sfinxului, pe de altă parte, era (după Bismarck) „singurul bărbat din guvern [guvernul împăratului Franţei]”-.

Puterea însă, în lipsa unei înţelegeri a realităţii, nu se dovedea un îndrumător eficient pentru politica franceză – mai ales în Mexic. Eugenie îi îndemnase insistent pe soţul ei şi pe Maximilian să intre în schema mexicană, în mare parte în baza reacţiei ei la unele poveşti de groază bine calculate şi a aspiraţiilor ei măreţe pentru tânărul cuplu austriac, iar acum Franţa se împotmolise într-un

bucluc.

Ca să fim corecţi faţă de principalii protagonişti, şi ducele de Morny susţinuse cu tărie această direcţie de acţiune, strict în propriul său interes, şi murise exact când raţionamentul său politic perspicace ar fi fost de cea mai mare utilitate. în schimb, principalii protagonişti ai acestei afaceri sortite eşecului au mers mai departe, apărând o politică şi un angajament militar care erau, în esenţă, imposibil de apărat.

Franţa avea acum peste 30 000 de soldaţi în Mexic, care susţineau un împărat pe care era clar că mexicanii nu-l doreau. Maximilian, în ciuda bunelor sale intenţii, încurca totul, nereuşind să câştige susţinerea unei părţi semnificative a poporului mexican, dar distrugând, în schimb, structura de putere coruptă existentă – adică tocmai pe proprietarii de pământ şi pe clericii care erau responsabili de aducerea sa acolo. El voia să-i ajute pe oameni şi noua sa Constituţie stabilea o gamă largă de reforme, de la instituirea egalităţii în faţa legii şi până la reducerea orelor de muncă pentru copii, dar nu mulţumea pe nimeni, ba chiar îi jignea pe mulţi prin faptul că era un venetic obraznic, urmând protocolul strict al curţii, pe care îl adusese direct de la Viena.

Deşi comandantul francez din Mexic
continua >
să trimită rapoarte optimiste, devenea limpede că doar prezenţa trupelor franceze ţinea vaste zone ale tării sub controlul lui Maximilian. Chiar mai
[3]
rău, acum, când Războiul Civil se încheiase, Statele Unite începuseră să îi ofere un ajutor substanţial lui Juârez, care angaja trupele franceze în ciocniri tot mai dese şi mai sângeroase.

Unde şi când avea să înceteze totul? Cât timp mai putea Franţa să continue să investească sprijin financiar şi militar în ceva ce începea să semene cu o mlaştină imposibil de cucerit?

Revenind la Paris, iarna grea din 1865 a împiedicat majoritatea lucrărilor la exteriorul noii Opere, dar, în interior, Grand Foyer şi saloanele adiacente au primit o suprastructură de oţel care să susţină tavanul suspendat al foaierului, iar un cerc de coloane din fontă ajungea la al şaselea nivel al sălii, la care se adăugau platformele din otel ale balcoanelor de la fiecare nivel. Substructura sălii urma să fie finalizată până la sfârşitul anului.

[2]
Anul acela nu a fost bun pentru Georges Bizet, ale cărui ambiţii au continuat să vizeze muzica de operă.

Marea sa operă, *Ivan al IV-lea,* comandată de Theâtre Lyrique, a întâmpinat o serie de obstacole şi nu a fost scrisă niciodată. între timp, cel de-al patrulea roman al fraţilor Goncourt, *Germinie Lacerteux,* publicat la începutul anului 1865, nu a fost bine primit. Spre dezamăgirea celor doi fraţi, el a stârnit fie indiferenţă, fie dezgust. Chiar şi celebra lor prietenă, prinţesa Mathilde, verişoara împăratului, le-a scris că *Germinie Lacerteux* „i-a făcut rău”. De ce, voia ea să ştie, oameni ca ei, persoane oneste şi respectabile, ar scrie astfel de cărţi?-

Un singur recenzor, un tânăr necunoscut, pe nume Emile Zola, scrisese cu entuziasm despre *Germinie Lacerteux.* El îi lăudase „energia neîmblânzită, supremul dispreţ faţă de judecata celor timizi şi a proştilor, [...] [şi] o integritate artistică, rară în aceste vremuri”. Zola încă nu pătrunsese pe scena literară a Parisului şi scria pentru un jurnal din afara oraşului, *Salut publique* din Lyon, dar fraţii Goncourt au fost încântaţi. El îi consolase, scriau ei, pentru ipocrizia literară a momentului. Era singurul care înţelesese ce au vrut să realizeze-.

Zola a lăudat *Germinie Lacerteux* si în septembrie, de data aceasta în paginile *Messager de l’Europe.* Când *Henriette*

Marechal, piesa de teatru inspirată din viaţa contemporană a fraţilor Goncourt, a debutat la Comedie-Franţaise în luna decembrie, dramaturgii încă nu îl cunoscuseră pe tânărul critic, dar s-au asigurat că acesta a primit un loc gratuit la premiera reprezentaţiei.

în acea seară, fraţii Goncourt erau neobişnuit de entuziasmaţi („Teatru! Am intrat la teatru!”) şi se aşteptau să aibă succes. La urma urmei, se gândeau ei, actorii erau atât de buni încât, şi dacă nu ar fi fost decât interpretarea lor, tot avea să fie un triumf. Fraţii ar fi putut să-şi dea seama ce va urma atunci când unii dintre actorii din culise le- au zâmbit cam ciudat şi le-au spus despre public: „Nu sunt foarte prietenoşi în seara aceasta”. Fraţii Goncourt însă anticipau un mare succes şi au fost uimiţi când au început să audă huiduieli şi fluierături. în scurt timp, majoritatea celor din public făceau tot posibilul să se coboare cortina.

Deşi, ulterior, conducerea teatrului a insistat că nu văzuse nimic asemănător de la legendara zarvă provocată de *Hernani* a lui Victor Hugo, în 1830, acest fapt a fost o slabă consolare pentru cei doi fraţi care au ajuns, în cele din urmă, la concluzia că la baza protestului se afla politica şi nu realismul brut al piesei. în prefaţă, îi aduseseră un omagiu prinţesei

Mathilde şi s-au convins singuri că atacurile veniseră din partea scriitorilor şi studenţilor din Cartierul Latin, care erau siguri că piesa trecuse de cenzură numai din cauza prieteniei autorilor cu prinţesa. Poliţia făcuse prea puţin pentru a înăbuşi revolta din seara premierei, poate – aşa cum au presupus unii – din cauza indicaţiilor primite din partea prietenilor
împărătesei Eugenie, care era geloasă pe ceea ce se putea considera a fi curtea rivală a prinţesei Mathilde. Dar fraţii Goncourt au preferat să dea vina pe un complot al unor „boemi invidioşi, cu o conştiinţă de clasă” şi au proferat injurii (în particular) la adresa „acelui nou socialism din berării şi a boemiei îndreptate împotriva tuturor scriitorilor cumsecade”.

în seara următoare, lucrurile au decurs mult mai bine, dar între timp, prinţesa Mathilde primise scrisori de ameninţare legate de piesă, în care se spunea că „locuinţa ei va fi prima care va arde şi că «toti iubitii ei» vor fi spânzuraţi”. Fraţii Goncourt au ignorat ameninţarea cu arderea casei, dar s-au simţit ofensaţi de acuzaţia privitoare la presupuşii iubiţi ai Mathildei: asta era calomnie curată, din punctul lor de vedere. în cei trei ani în care frecventaseră salonul prinţesei, nu văzuseră pe nimeni altcineva în prezenţa

ei în afară de iubitul de multă vreme al prinţesei, contele de Nieuwerkerke. La rândul lor, toate acestea i-au determinat să reflecteze asupra „legendelor calomnioase născocite despre iubirile prinţeselor şi ale reginelor”[2].

A doua zi teatrul a scos din program piesa *Henriette Marechal,* dar nu înainte ca Emile Zola să o fi văzut şi să fi scris despre ea, ceea ce şi făcuse, cu entuziasm. „Am trăit o viaţă întreagă în două ore”, le-a scris el fraţilor Goncourt, la scurt timp după seara premierei, „o viaţă plină de zbucium şi de pasiune [...] care are a fost pentru mine imaginea acestei vieţi moderne pe care o trăim fără speranţă”-. Curând, a avut prilejul să laude *Henriette Marechai* si în scris (în numărul din februarie 1866 al revistei *L’Evenement).*

Dar fraţii Goncourt erau în continuare nemulţumiţi, iar starea lor sufletească nu s-a îmbunătăţit nici după ce l-au auzit, într-o seară, pe Alexandre Dumas *pere* vorbind despre starea actuală a teatrului. Perorând la o cină oferită de prinţesa Mathilde, Dumas a remarcat: „La ce te poţi aştepta [...] când în zilele noastre singura cale de a face bani în teatru este să porţi dresuri care se rup?” Un regizor de teatru, după spusele lui Dumas, făcuse o avere cerându-le dansatoarelor sale să poarte dresuri

predispuse la rupere. Publicul a adorat asta – până când cenzorii au pus capăt tărăşeniei. Cu siguranţă, directorul în cauză se orientase, potrivit lui Dumas. „Este nevoie doar de ceva spectaculos”, a adăugat el.

Acest lucru nu i-a înveselit prea tare pe fraţii Goncourt, care au reflectat: „Boală, maladie. Iată reproşul care le este adus constant cărţilor noastre. Dar ce nu este boală, în această epocă în care trăim?”[2]

Anul acela fusese important pentru Zola, care nu numai că îşi întemeiase un cămin împreună cu amanta sa, Alexandrine Meley, dar stabilise şi bune relaţii cu fraţii Goncourt şi începuse să cocheteze cu jurnalismul, în calitate de critic de teatru. în plus, a început să organizeze întruniri regulate, în fiecare seară de joi, la care participau Cezanne, Pissarro şi alţi prieteni.

La sfârşitul lunii noiembrie, Zola a publicat primul său roman, *La Confession de Claude,* pe care l-a descris (în campania sa de publicitate) ca „un studiu psihologic şi fiziologic, o poveste despre sânge şi lacrimi care are drept morală înaltă şi pură căderea în păcat şi mântuirea”. în această lucrare eminamente autobiografică, bazată pe

viaţa dificilă a lui Zola în Cartierul Latin, tânărul autor explora deziluzia trăită de un tânăr poet împotmolit în lumea boemă, reală şi sordidă de pe malul stâng al Senei. El a folosit intenţionat un ton moralizator, pentru a se sustrage cenzurii, dar subiectul pe care l-a abordat i-a ofensat pe mulţi, chiar dacă lipsa de experienţă a lui Zola, ca scriitor, i-a îndepărtat pe cei mai exigenţi critici. „Este o lucrare slabă pe alocuri”, a consimţit Zola. „Este strigătul unui copil care plânge şi se revoltă împotriva lui însuşi”—.

Totuşi, spre încântarea lui Zola, fusese remarcat. Aceasta i-a inclus şi pe angajatorii săi de la Hachette, care şi-au dat curând seama că eforturile lui Zola în direcţia relaţiilor publice se concretizaseră în a face publicitate cărţii pe articolele de papetărie de la Hachette, ceea ce îl făcuse pe un critic să se refere la aceasta ca la „cărţulia de la Hachette”. Drept urmare, Zola şi Hachette au convenit să se despartă în anul următor.

A fost o perioadă destul de riscantă pentru tânăr, dar schimbările esenţiale în personalitatea şi în stilul său de viaţă de când se angajase la Hachette – de la lene şi neglijenţă la ambiţie, muncă sârguincioasă şi hotărâre – aveau să-i prindă bine în orice carieră, inclusiv în

cea pe care şi-o dorea cel mai mult, de om de litere. Cu cel mai puternic pragmatism, i-a scris unui prieten că ceea ce considera el a fi important de acum înainte era o abilitate care „nu însemna să te minţi pe tine, să fii necinstit şi să scrii o carte pe gustul cutăruia sau cutăruia. însemna ca, odată ce ai terminat cartea, să nu aştepţi ca publicul să vină la tine, ci să-l obligi să te iubească sau să te insulte”. Este adevărat, s-ar putea să nu fie un lucru demn, a recunoscut el, dar a adăugat apoi: „Trăim într-o epocă a nerăbdării”—.

Asemenea fraţilor Goncourt, Flaubert şi Zola, care aspirau să surprindă realităţile vieţii moderne prin scrierile lor, scopul lui Edouard Manet era să surprindă realitatea cu o pensulă. Acest lucru fiindu-i scop şi călăuză, în 1865, a încercat o dată în plus să escaladeze meterezele Salonului, de data aceasta cu două lucrări – *Isus, batjocorit de soldaţi* şi *Olympia.* Amândouă au fost acceptate şi amândouă au stârnit rumoare – *Isus, batjocorit de soldaţi* pentru portretizarea ne convenţională a lui Isus ca o fiinţă umană vulnerabilă, iar *Olympia,* pentru reprezentarea complet lipsită de romantism a unei curtezane calme si

liniştite din vremea lui Manet.

Dintre cele două, *Olympia* este cea care a intrat în istorie pentru faptul că a încălcat tradiţia şi pentru scandalul pe care l-a stârnit la Salonul din 1865. Curtezana lui Manet nu are nimic decent în ea: nu este parţial ascunsă de un drapaj aranjat cu grijă şi nici privirea ei directă nu se fereşte de privitor. Nu face referire la Antichitate şi nici nu este înconjurată de nori sau heruvimi, ori înfatisată cum păşeşte delicat în izvoare neprihănite, printre flori şi fluturi. în schimb, calmă – şi cu o privire de genul „Le-am văzut pe toate” – îşi aşteaptă clientul, în spatele ei aflându- se o servitoare neagră care aduce flori şi având o pisică neagră ghemuită la picioare. Vederea curtezanei mondene a lui Manet a luat prin surprindere doamnele din burghezie, întotdeauna atât de cuviincioase, care, spre neplăcerea lor, şi-au dat seama că tocmai dăduseră ochii cu realitatea.

Probabil pentru că era conştient de furtuna pe care avea să o stârnească, Manet a amânat prezentarea *Olympiei* – pe care a terminat-o în 1863 – până în 1865. Avea dreptate: criticii au fost furioşi, iar publicul larg era atât de ostil încât, potrivit ziarului *Le Figaro,* Salonul l-a mutat urgent din poziţia iniţială în ultima încăpere, unde atârna atât de sus

încât era greu de observat.

Comentând reacţia publicului, Manet i-a spus prietenului său, Antonin Proust: „Cei de teapa lor au nevoie de ceva spumos. Nu le pot oferi acest ceva”. Nu era însă chiar atât de insensibil la ridicol şi abuz cum părea. într-o scrisoare către Baudelaire, el a scris: „Mi-aş fi dorit să fii lângă mine, dragul meu Baudelaire, insultele mă lovesc precum grindina, nu am trecut niciodată prin aşa ceva! [...] Tot acest vacarm este supărător şi este evident că cineva greşeşte”—.

Ca răspuns la acest vacarm şi poate, reflectând la propriile sale îndoieli, Manet a părăsit în curând Parisul şi a plecat în Spania „pentru a merge la *Maître* Velazquez pentru consiliere”, după cum s-a exprimat el. La scurt timp după sosirea sa la Madrid, l-a întâlnit pe Theodore Duret, care i-a devenit rapid un bun prieten (deşi Duret nu a ezitat să-l tachineze pe Manet în privinţa obiecţiei sale faţă de bucătăria spaniolă, pe care Manet, parizian autentic, o găsea revoltătoare). Au vizitat împreună Prado, iar Manet i-a scris prietenului său, poetul şi sculptorul Zacharie Astruc, că fie şi numai pentru opera lui Velazquez, şi tot meritase călătoria: „Este cel mai mare artist dintre toţi [...] în opera sa am descoperit împlinirea propriilor mele idealuri în pictură, iar vederea acelor

capodopere mi-a dat speranţă şi un imens curaj”—.

La acelaşi Salon în care Manet a făcut o impresie atât de nefavorabilă, primele lucrări propuse de Claude Monet au fost expuse, în ordine alfabetică, lângă cele ale lui Manet (cel puţin, până când lucrările ofensatoare participante ale lui Manet au fost mutate). Monet înscrisese două peisaje marine şi acestea au atras o atenţie respectabilă. Au provocat, de asemenea, o oarecare confuzie între numele pictorilor, ceea ce l-a iritat pe Manet, care era deja exasperat de felul în care fusese primită *Olympia* sa. Nu i-a făcut niciun bine să se trezească complimentat pentru picturile unui alt artist. „Cine este acest Monet, al cărui nume sună ca al meu şi cine profită de notorietatea mea?” a întrebat el—. Prietenii care sperau să le facă cunoştinţă celor doi artişti au decis să aştepte un moment mai oportun.

Curând, Manet a plecat în Spania, iar Monet a părăsit Parisul pentru învecinatul Chailly, unde intenţiona să creeze o capodoperă, propriul său *Prânz pe iarbă,* cu personaje în mărime naturală, purtând ţinute contemporane, aşezate în mijlocul unei păduri prin care răzbăteau razele de soare. Deşi nu există

o consemnare a răspunsului verbal dat de Monet referitor la *Prânzul pe iarbă* al lui Manet, pe care l-a văzut, fără îndoială, când vizita Salonul din 1863, despre uriaşul tablou pe care şi-l imagina acum Monet se poate considera, din motive întemeiate, că a fost inspirat de lucrarea lui Manet sau că a fost un răspuns la aceasta. Avea să fie însă un răspuns cu o deosebire importantă: în *Prânzul pe iarbă* al lui Monet nu avea să existe nuditate – nimic indecent sau nerafinat.

„Uneori, mă tem de lucrurile în care mă implic”, i-a scris Monet lui Bazille, la începutul lunii mai, chemându-l să pozeze la Chailly. înălţimea lui Bazille era foarte importantă pentru pictura lui Monet – el va servi drept model pentru cel puţin patru personaje. Ceva mai târziu în acea vară, lucrând încă din greu la studiile preliminare, Monet l-a chemat din nou pe Bazille să-i pozeze. „Ai promis că mă vei ajuta la tablou”, a scris el iritat. „Trebuia să vii să pozezi pentru câteva personaje şi tabloul meu depinde de acest lucru”. Toate studiile sale pentru pictură progresau bine, i-a spus Monet lui Bazille, iar „acum nu mai lipsesc decât bărbaţii”. Artistul era îngrijorat şi insistent: „Nu mă gândesc decât la pictura mea”, ia spus el lui Bazille, şi dacă ar trebui să o abandonez,

cred că aş înnebuni!”—

Deloc surprinzător, relaţiile dintre cei doi bărbaţi se răceau, mai ales după ce Monet s-a întors la Paris, în acea toamnă, şi a constatat că Bazille întârzia să trimită partea lui din chirie. în mijlocul grijilor financiare, Monet a continuat totuşi să trudească, transformându-si schiţa finală în ulei, de 120x180 cm, într-o pânză imensă – 450 cm înălţime si 600 cm lăţime. Vizitatorii s-au înghesuit în atelier pentru a admira lucrarea, vorbind despre succesul pe care avea să i-l aducă lui Monet la viitorul Salon.

Monet însă nu a înscris tabloul nici la Salonul din 1866, nici la următorul. Uriaşa lucrare a rămas, în schimb, neterminată. Poate că asta s-a întâmplat pentru că devenise prea greu de finalizat; poate că a ajuns să fie, de asemenea, prea costisitoare. Cu siguranţă, devenise excesiv de greoaie, mai ales după ce Monet şi Bazille au fost evacuaţi din atelierul lor spaţios de pe Rue de Furstemberg. Noua locuinţă a lui Monet (pe malul drept al Senei, pe Rue Pigalle) era mult mai mică, în plus, există relatări despre cum Gustave Courbet, pe care Monet îl admira mult, l-a descurajat pe tânărul artist, spunându-i, în esenţă, că se angajase la o lucrare mult mai mare decât ar fi putut să

finalizeze, într-un timp rezonabil, el sau oricine altcineva.

Daniel Wildenstein sugerează că, pe lângă aceste probleme, Monet a abandonat proiectul pentru că „îşi însuşise adevăratul subiect al picturii, efectele luminii filtrate prin frunziş si jucându-se asupra JT ’ > / r persoanelor şi obiectelor”—. în loc să se străduiască să picteze în tradiţia academică aprobată de Academie des Beaux-Arts, Monet şi colegii săi aveau acum să se îndrepte într-o nouă direcţie, una pe care abia începuseră să o întrevadă.

Cât despre *Prânzul pe iarbă,* Monet a rulat enorma sa pictură şi a lăsat-o în subsolul proprietarului său, drept garanţie pentru chiria neplătită. Ani mai târziu, când şi-a permis să o recupereze, pânza mucegăise. Atunci el a tăiat-o şi a păstrat trei fragmente, dintre care s-au păstrat doar două—•

Atât Berthe, cât şi Edma Morisot au prezentat picturi la Salonul din 1865 şi, la fel ca în anul anterior, acestea au fost acceptate. Surorile erau la Chartres în acea perioadă, în vizită la un unchi, şi mama lor a fost cea care a văzut prima lucrările, la faţa locului. „A trebuit să-mi dau silinţa pentru a găsi picturile Berthei şi Edmei”, i-a scris ea surorii lor mai mari, Yves. *„Chaudron* al Berthei este şi

mai puţin vizibil pentru că nu este atârnat în aula celor cu litera M [referire la expunerea în ordine alfabetică a autorilor picturilor]”. *Pot de fleurs* al Edmei „abia dacă se zăreşte”, a adăugat ea. Cât despre celălalt tablou prezentat de Berthe, *Femme,* mama ei era de părere că nu era bine luminat, „cel puţin în timpul dimineţii”, dar în rest „nu arată rău deloc; am văzut oameni care si-l arătau unii altora”.

Madame Morisot poate să nu fi fost mulţumită, dar Berthe si Edma se descurcau destul de bine cu

3

tablourile prezentate la Salon, cel puţin în comparaţie cu Manet – poate pentru că lucrările lor înfatisau subiecte potrivite pentru publicul

3 3 Ju 11

serios al Salonului. Cu toate acestea, surorile nu au scăpat de critici, în cazul acesta din partea mamei lor. „Se pare că picturile tale, în special florile, nu sunt lăcuite”, a certat-o madame Morisot pe Edma, la scurt timp după ce a vizitat Salonul. Acest lucru, a spus ea, este inacceptabil: „Asta înseamnă că eşti prea neglijentă cu aspectul unui tablou, când scopul este ca acesta să placă privirii lipsite de experienţă, susceptibilă la prima impresie”. în viitor, a adăugat ea, „ar trebui să arăţi mai multă consideraţie pentru oamenii obişnuiţi,

chiar dacă aceştia nu se pot exprima decât prin spusele tatălui tău sau mamei tale”—.

Surorile, cunoscându-şi bine mama, păreau netulburate de criticile ei. Madame Morisot era de fapt mândră de picturile fiicelor ei, chiar dacă nu le înţelegea.

în acel an a sosit la Paris încă o femeie care nutrea un vis. Louise Michel mai venise o dată, în 1851, cu intenţia de a preda, dar şederea ei fusese întreruptă la scurt timp de boala mamei sale. Acum, avea să încerce încă o dată să trăiască şi să lucreze în oraşul visurilor ei.

[3]

Născută la Château de Vroncourt din Haute- Marne, la nord-est de Paris, Louise Michel era fiica nelegitimă a uneia dintre slujnicele castelului

şi, cel mai probabil, a fiului proprietarului domeniului. Ştim puţine despre tatăl ei, dar ea a crescut considerându-i pe proprietar si pe soţia lui x r x > x > ca fiind bunicii ei, iar aceştia, la rândul lor, şi-au asumat responsabilitatea de a educa acest copil precoce, oferindu-i să citească lucrările lui Voltaire şi Rousseau şi încurajând-o să pună întrebări. O educaţie atât de liberală era mai puţin obişnuită în această perioadă, mai ales pentru o femeie, iar Michel a înflorit

datoritã acesteia, devenind o tânără sensibilă, isteaţă şi afectuoasă.

Nu se ştie foarte bine dacă Louise l-a întâlnit pe Victor Hugo în timpul primului ei sejur la Paris, dar, în orice caz, i-a scris pe toată durata exilului lui. „Permite să-mi deschid sufletul în faţa ta”, scria ea, la scurt timp după întoarcerea în Haute- Marne, când tocmai urma să susţină examenul care i-ar fi permis să predea. „Te rog să-mi oferi o rază de speranţă”—. Hugo i-a răspuns, iar mai târziu, avea să scrie un omagiu emoţionant la adresa ei, în care se referea la faptul că Michel „uita de sine pentru a-i ajuta pe alţii” şi la convingerea lui că era „incapabilă de tot ceea ce nu însemna eroism si virtute”—.

[3]

în 1865, Victor Hugo era încă în exil şi Louise Michel ajunsese din nou la Paris, după ce-şi petrecuse anii anteriori predând la şcoli micuţe din Haute-Marne. în timpul acelei perioade, ea a experimentat (cum avea să procedeze întreaga sa viaţă) metode de predare mult avansate faţă de timpul lor, cum ar fi compunerea unor piese pe care să le interpreteze elevii ei sau aducerea unor animale şi păsări în clasă pentru ca elevii să le observe de aproape şi să le atingă. I-au trebuit multi ani ca să economisească suficienti bani

[> >]

pentru a reveni la Paris, dar o mică moştenire primită din partea bunicilor i-a permis ca, în 1865, să se întoarcă în Capitală, unde a predat la o scoală de zi din Montmartre.

încă din copilărie, Michel a empatizat profund cu orice vietate asupritä, fie că era om sau animal, dar până atunci nu fusese activ implicată în politică – deşi memoriile ei consemnează că, pe când se afla în Haute-Marne, pusese împreună cu o prietenă semne misterioase pe uşile celor care îi r r >
intimidau pe republicani, facându-i pe „autoproclamaţii apărători ai legii şi ordinii” să o considere „roşie”, adică republicană. Pe atunci, devenise un oponent direct al lui Napoleon al III- lea şi visa să meargă la Paris, unde s-ar fi aflat „în mijlocul acţiunii”. în momentul în care a ajuns acolo, a fost absorbită mai mult de activitatea de predare decât de politică şi s-a descurcat cum a putut mai bine cu propria sărăcie, precum şi cu cea a parizienilor săraci din jurul ei. Ea şi colegii ei „ştiau destul de bine că activitatea de predare era extrem de prost plătită”, scria ea mai târziu, „dar orice altă meserie accesibilă femeilor i-ar fi oferit mai puţină satisfacţie”.

Şi-a continuat lecturile, inclusiv *Originea speciilor* a lui Darwin şi avea prostul obicei (cum se grăbea ea să recunoască) de a cumpăra cărţi chiar şi

atunci când avea bani puţini sau deloc. La urma urmei, spunea ea, „Era greu să rezist, deoarece mă tentau atât de multe cărţi, iar pentru mine cărţile însemnau totul”. Bărbaţii si căsătoria nu constituiau o tentaţie asemănătoare: „Sunt destule femei chinuite pe lume”, a scris ea, „fără să devin şi eu una”. A rămas fermă pe poziţie, deşi a recunoscut că a fost influenţată de faptul că „acei bărbaţi care m-au cerut în căsătorie, deşi ţin la ei ca la niste fraţi, ca soţi ar fi fost imposibili”.

A fost atrasă în schimb, începând din acea toamnă a anului 1865, de o viaţă dedicată predării si săvârşirii de acte caritabile, combinată cu o activitate politică radicală. Pentru că Louise Michel şi-a dat seama chiar atunci că „lupta împotriva Imperiului se intensifica”—.

Nu toată lumea era atât de fascinată de Victor Hugo precum Louise Michel. De fapt, Charles Baudelaire a făcut un efort considerabil în timpul şederii sale la Bruxelles pentru a-i evita pe Hugo şi familia sa, care locuiau acolo.

Baudelaire venise la Bruxelles în 1864 pentru a ţine mai multe prelegeri şi pentru a găsi un editor pentru lucrările sale. După mai bine de un an însă, lucrurile nu mergeau bine, iar Baudelaire se simţea mizerabil. Ura

Bruxelles-ul, invidia celebritatea lui Hugo, pe care el îl ocolea, şi numai gândul la acesta şi la familia sa era mai mult decât putea să suporte – chiar dacă Hugo s-a aflat în Guernsey o mare parte din şederea îndelungată a lui Baudelaire. în mai 1865, Baudelaire s-a trezit cu o invitaţie din partea doamnei Hugo pe care nu o putea refuza în mod rezonabil: să ia masa cu ea şi cu fiii ei, chiar dacă doamna i se părea „pe jumătate tâmpită”, iar cei doi fii ai săi „complet neghiobi”.

Această cină a dus la alte invitaţii, la unele participând şi Hugo, care îl enerva şi îl plictisea pe Baudelaire cu opiniile lui superlative despre propria persoană şi cu dogmatizarea lui interminabilă. în ciuda acestor aspecte, lui Baudelaire a ajuns să-i placă madame Hugo, pe care a considerat-o „o femeie de treabă, categoric”—. La rândul ei, madame Hugo a început să-l placă şi să-l compătimească pe Baudelaire, care începuse să sufere acum şi de probleme de sănătate, pe lângă descurajare.

Manet, scriindu-i lui Baudelaire în octombrie, după întoarcerea din Spania, pare să fi încercat săi ridice moralul prietenului său când i-a scris că era „încântat să audă că Victor Hugo nu se poate lipsi de tine acum” şi a adăugat că nu era surprins: „Este de aşteptat să

găsească compania cuiva ca tine mai atrăgătoare decât cea a mulţimii lui obişnuite de adoratori”. Manet a atins apoi, şovăitor, un subiect sensibil: „Nu ar putea să te pună în legătură cu editorii lui?”—

Hugo nu s-a oferit, iar Baudelaire nu avea de gând să-l roage. Ar fi fost prea înjositor. Cu toate acestea, Baudelaire a continuat să pară că îl linguşea pe Hugo, iar Hugo a continuat să-l linguşească pe Baudelaire, deşi era mai sincer faţă de Charles Asselineau, un prieten şi viitor biograf al lui Baudelaire. „Pe Baudelaire mai degrabă l-am întâlnit, decât l-am cunoscut”, i-a scris Hugo, cu sinceritate, lui Asselineau. „M-a jignit adesea şi probabil că eu l-am enervat adesea. [...] Sunt de acord cu toate aprecierile tale, dar cu anumite rezerve”—.

în timp ce Nadar îşi înfrumuseţa atelierul din Boulevard des Capucines cu un facsimil uriaş al semnăturii sale din tuburi de sticlă roşie iluminată

cu gaz, înalt de trei metri şi întinzându-se pe 15 metri, un ferm oponent al lui Napoleon al III-lea se gândea să ofere Statelor Unite o statuie uriaşă reprezentând libertatea, ca un simbol grăitor al ideilor pe care le suprimase cel de-Al Doilea Imperiu.

Bărbatul acela era Edouard de Laboulaye, un respectabil jurist francez, istoric şi profesor la College de France, care publicase o istorie în trei volume a Statelor Unite şi era considerat un expert în America si în Constituţia acesteia. Deşi se ? î î opunea cu fermitate lui Napoleon al III-lea, Laboulaye îşi ţinuse opiniile ascunse până la primele semne de liberalizare de la începutul anilor ’60, când a reluat predarea istoriei americane, folosindu-şi prelegerile pentru a critica Al Doilea Imperiu al Franţei. Intrarea în politică părea o consecinţă logică şi, cu toate că Laboulaye nu a reuşit să-şi asigure un loc în Adunarea Legislativă, platforma sa, „Democraţie şi Libertate”, l-a evidenţiat ca un lider din opoziţia liberală a Imperiului.

într-o seară din 1865, Laboulaye l-a invitat pe sculptorul francez Frederic-Auguste Bartholdi să i se alăture lui şi unor politicieni liberali şi intelectuali la o cină organizată la proprietatea lui Laboulaye din Normandia. Acolo discuţia s-a îndreptat imediat spre evenimentele recente din Statele Unite, inclusiv Războiul Civil, abolirea sclaviei şi asasinarea preşedintelui Lincoln. Cum oare, s-au întrebat diverşi membri ai acestui grup select, a reuşit tânăra naţiune americană să-şi păstreze democraţia în faţa numeroaselor

obstacole care i-au stat în cale, atunci când Franţa, care îmbrăţişase atât de multe dintre principiile similare în timpul marii sale revoluţii, o luase pe căi atât de greşite?

Laboulaye avea un răspuns gata pregătit: americanii, a remarcat el, erau pragmatici, pe când francezii aveau tendinţa de a teoretiza, mai ales atunci când întocmeau Constituţii. Conversaţia sa îndreptat apoi spre prietenia care se înfiripase între cele două naţiuni, în timpul Revoluţiei Americane, când Franţa oferise coloniilor americane un sprijin financiar şi militar important. Evident inspirat de această discuţie, Laboulaye a lansat o idee: această prietenie ar trebui sărbătoritră printr-un fel de simbol, ceva care ar putea fi oferit ca un cadou din partea poporului francez către poporul american. Ce aţi spune, a întrebat el, de o statuie reprezentând libertatea? Aceasta ar însemna nu numai un omagiu adus Statelor Unite, ci şi un simbol al ideilor înăbuşite sub cel de-Al Doilea Imperiu al Franţei.

>

Bartholdi a fost intrigat. Era atras de ideea de a crea statui colosale şi, în curând, avea să propună, pentru intrarea în Canalul Suez, ideea unei imense siluete feminine care ţinea o făclie în mână. Abia peste câţiva ani însă se va înfiripa ideea unei Statui a Libertăţii.

între timp, Laboulaye şi prietenii săi republicani aveau să continue, în măsura posibilităţilor, să încerce să susţină lumina libertăţii în Franţa lui Napoleon al III-lea.

CAPITOLUL 14

(1866)

nul a început prost, cu semne inconfundabile că urmau probleme de ordin financiar. Invenţia strălucită a familiei Pereire, Credit Mobilier, se confrunta, de ceva vreme, cu incertitudini, iar acum, în 1866, începeau să se întrevadă nişte fisuri îngrijorătoare. Atunci când instituţia, odinioară în plină expansiune, căuta pretutindeni capital, era greu să nu sesizezi un element nespecific de panică în rândul directorilor săi. Alarmarea lor era justificată: până la sfârşitul anului, Credit Mobilier abia dacă avea să reuşească să plătească dividendele.

Fraţii Pereire s-au grăbit să-i învinuiască pe cei din familia Rothschild pentru situaţia lor dificilă, dar fraţii par să fi atras multe necazuri asupra lor fie prin activităţile unei alte creaţii, Credit Immobilier, fie prin încercările nereuşite de a se extinde în activităţile financiare ale mai multor guverne străine.

în acelaşi timp, semnele nemulţumirii

muncitorilor creşteau, de la greve, la înscrierea membrilor, cu mult elan, în organizaţii muncitoreşti – în special în Asociaţia Internaţională a Muncitorilor, înfiinţată cu doar doi ani înainte si care se extindea acum în Franţa. Ducele de Morny poate că dispăruse din scenă, dar împăratul, îngrijorat, încă era dispus să facă concesii. în luna februarie, ministrul de interne a sfătuit prefecţii din toată ţara să manifeste mai multă toleranţă faţă de protestele greviştilor, iar câteva luni mai târziu, o lege a revocat articolul din Codul Civil care stabilea inegalitatea dintre patron şi muncitor în ochii legii.

Totuşi, în ciuda acestor concesii, muncitorii nu au început să fie atraşi de regim. Condiţiile de trai au rămas grele şi salariile scăzute, determinându-i pe membrii acestor organizaţii muncitoreşti – şi în special ai Internaţionalei – să susţină ferm opoziţia republicană.

Şi mai era Mexicul, unde lucrurile cu greu ar fi putut să stea mai bine. Masacrele sângeroase ale trupelor franceze fiind în creştere, presa franceză de la începutul anului 1866 a început să insiste pentru retragere. Ludovic-Napoleon înclina să fie de acord cu aceasta şi, în ianuarie, a anunţat că, din moment ce regimul lui Maximilian era în

siguranţă, avea de gând să ordone o retragere treptată din Mexic a forţei expeditionare franceze, în realitate, regimul lui Maximilian era oricum, numai sigur nu, dar împăratul opta pentru o abordare veche de când lumea, declarând victoria înainte de a părăsi scena unei înfrângeri. Din păcate, Ludovic-Napoleon ar fi preferat să nu se angajeze irevocabil în această acţiune şi a tras de timp câteva luni înainte de a da ordinul efectiv de retragere (10 000 de bărbaţi urmau să plece în noiembrie, alţi 10 000, în luna martie a anului viitor, iar restul de 14 000, în noiembrie anul următor). Comandantul Forţelor Franceze din Mexic l-a sfătuit însă pe Maximilian să plece de acolo cât mai curând posibil. Din nefericire, Maximilian a fost inflexibil şi a refuzat. în schimb, asediat fiind, şi-a trimis soţia, pe Charlotte, să pledeze în persoană în faţa lui Ludovic, pentru a întârzia retragerea trupelor şi pentru a continua sprijinul francez acordat regimului imperial mexican.

Charlotte a ajuns la Curtea franceză în iulie, când Mexicul era ultimul lucru la care voia să se gândească Ludovic-Napoleon. Era din nou bolnav si se confrunta cu ceva ce semăna cu un cutremur

›

în afacerile internaţionale: puternica armata prusacă tocmai îi învinsese pe austrieci în bătălia de la Sadova, aducând supremaţia Prusiei în Europa Centrală.

Chiar înainte de a deveni ministru-preşedinte al Prusiei în 1862, Otto von Bismarck hotărâse exact cum voia să procedeze pentru realizarea unităţii germane sub Prusia. Austria, deşi un stat în declin, era încă învăluită în glorie şi reprezenta în continuare o putere majoră în Europa Centrală. în toamna precedentă, Bismarck obţinuse aprobarea tacită a lui Ludovic-Napoleon şi acordul în privinţa neutralităţii franceze pe durata a ceea ce era deja un plan bine stabilit al lui Bismarck în vederea unui viitor război prusac cu Austria.

Războiul a izbucnit în iunie 1866, noul Regat Unit al Italiei alăturându-se Prusiei în speranţa de a primi Veneţia ca recompensă din partea unei r > x JT Austrii învinse. Trupele italiene nu au făcut faţă inamicului, suferind în luptă o înfrângere umilitoare, dar, în definitiv, asta nu a avut nicio importanţă. La 3 iulie, armata bine echipată şi complet modernizată a Prusiei, condusă de contele Helmuth von Moltke, a zdrobit armata austriacă în bătălia de la Sadova.

Austria a cerut pacea şi a predat Veneţia Italiei, Franţa servind ca intermediar în acest schimb.

Dintr-odată, întregul raport al forţelor din Europa se schimbase. Ajuns cu puţină întârziere la petrecere, Ludovic-Napoleon încerca acum să obţină de la Prusia niscaiva concesii teritoriale, pe malul stâng al Rinului, însă Bismarck s-a purtat dispreţuitor. Şi alţii erau plini de dispreţ. Adolphe Thiers, acum un deputat fruntaş al opoziţiei din Adunarea Legislativă, a remarcat că „Franţa este cea care a fost înfrântă la Sadova”[1].

Şi împărăteasa Eugenie era disperată. La două zile după Sadova, la o şedinţă a Consiliului de Miniştri convocată în grabă, l-a ascultat pe ministrul de externe, Edouard Drouyn de Lhuys recomandând ca Franţa să trimită trupe în Ţara Rinului ca răspuns la avansarea în forţă a Prusiei. Când ministrul de interne a refuzat, susţinând că Franţa nu va avea dificultăţi în obţinerea despăgubirilor teritoriale prin negocieri prieteneşti cu Prusia, Eugenie a izbucnit:

— Când armatele prusace nu vor mai fi reţinute în Boemia şi se vor putea întoarce împotriva noastră, Bismarck va râde pur şi simplu de pretenţiile noastre!

Ea i-a spus chiar şi împăratului:

— Prusia nu a avut niciun fel de scrupule să îţi facă dificultăţi după

[victoria ta la] Solferino. De ce ar trebui să îţi faci griji că îi vei răspunde cu aceeaşi monedă, după Sadova?

Mulţi ani mai târziu, Eugenie a declarat unui reporter:

— Vara lui 1866, după Sadova, este momentul critic, momentul pieirii Imperiului. în timpul acelor luni de iulie şi august s-a decis destinul nostru!

Indiferent dacă Bismarck s-ar fi retras sau nu, în cazul în care Ludovic-Napoleon i s-ar fi opus ferm după Sadova, Eugenie şi unii dintre miniştrii soţului ei au avut ferma impresie că acest curs al acţiunii era singurul posibil. „în acel moment”, a spus ea, mulţi ani mai târziu, „am simţit că erau în joc soarta Franţei şi viitorul nostru”[2].

Numai că Ludovic-Napoleon – deprimat şi bolnav – a refuzat să ia măsuri, orice fel de măsuri, iar acum, Eugenie se gândea cu seriozitate că soţul ei ar trebui să abdice în favoarea fiului lor de nouă ani, ea devenind regentă.

în acest moment nefast, a sosit împărăteasa Charlotte din Mexic.

încercând să-şi protejeze soţul de această întâlnire, Eugenie s-a întâlnit la început singură cu Charlotte, asigurând-o că Ludovic-Napoleon era prea bolnav ca să o primească. Charlotte însă era supărată şi nu mai putea fi evitată. Până la urmă, Ludovic-Napoleon, însoţit de

nevasta sa, a primit- o-o întâlnire chinuitoare în care el a trebuit să o informeze că „Mexicul este un abis în care alunecă Franţa. Trebuie să opresc asta”. Şi a implorat-o să îl convingă pe Maximilian să părăsească Mexicul cât încă mai putea.

Charlotte, care acum plângea în hohote, a răspuns că astfel îi condamna la moarte, pe ea şi pe Maximilian. Nu, nici vorbă, insista Ludovic- Napoleon, susţinând că erau amândoi tineri şi îi aştepta o viaţă nouă la întoarcerea în Europa. La aceasta, Charlotte a ripostat spunând că soţul ei nu va da bir cu fugiţii. în timp ce Ludovic-Napoleon continua încercările de a o linişti, ea a strigat deodată:

- *Sânge şi lacrimi! Ambele vor curge din nou şi asta din cauza ta! Râuri de sânge! Peste capul tău!* Apoi s-a prăbuşit. Când Eugenie a încercat să-i dea puţină apă, Charlotte a apucat paharul şi i-a aruncat apa în faţă, ţipând: „Asasinilor! Lăsaţi-mă în pace! Nu voi înghiţi băutura voastră otrăvită!”

înnebunise[2,]

în ciuda turbulentelor din afacerile din tară si din străinătate si în ciuda unui nou focar de holeră î
care a lovit Parisul în urma războiului austro- prusac, transformarea oraşului,

proiectată de Haussmann, a continuat.

în 1866, Boulevard de Magenta a fost, în cele din urmă, finalizat până la bulevardele exterioare, iar o prelungire spre nord (redenumită ulterior Boulevard Barbes) era în curs de realizare. Noul spital Hotel-Dieu se ridica acum pe partea de nord a lie de la Cite, în timp ce, la Opera, construcţia a continuat pe tot parcursul iernii, care s-a dovedit a fi una blândă. Accesul la apa suplimentară din râul Vanne devenea tot mai posibil pentru parizieni, în vreme ce Haussmann, la cererea lui Belgrand, instala mori de vânt pe râul Marna şi două maşini hidraulice care să pompeze apa din Marne, în Canal de l'Ourcq.

Toate acestea au fost, desigur, costisitoare, dar fondurile din emiterea de obligaţiuni aprobată de Adunarea Legislativă au continuat să finanţeze *grands travaux,* în timp ce Consiliul Municipal a aprobat partea cerută de Haussmann din bugetul oraşului, la fel ca în trecut. Spre deosebire de cererile de finanţare a statului adresate Adunării Legislative pe care le iniţiase Ludovic-Napoleon pentru finanţarea *grands travaux* ale Parisului, Haussmann nu a trebuit să-şi justifice cererile la Consiliul Municipal ca fiind pentru o lucrare de care ar beneficia întreaga naţiune. În anii precedenţi, Consiliul Municipal

aprobase partea lui din buget fără prea multă larmă. în 1866 i-a dat din nou aprobarea. Totuşi, pentru prima dată, au apărut semne că vor fi probleme.

Undeva, în interiorul Biroului Naţional de Audit, s-au născut întrebări cu privire la unele presupuse nereguli financiare în timpul administraţiei Haussmann. Departamentul de Trezorerie al oraşului se afla sub controlul Biroului Naţional de Audit, iar Haussmann îl privea cu ranchiună, ca un „organism dintotdeauna impermeabil la ideile progresiste”, al cărui unic scop era „să bifeze cifre, să verifice adunările până la ultimul bănuţ” şi să se lege de toate fleacurile-'

Necazurile nu se concretizaseră încă, dar nu erau departe.

în această perioadă, Edouard Manet şi soţia sa, Suzanne, s-au mutat cu mama văduvă a lui Manet pe Rue de Saint-Petersbourg, lângă Gare Saint- Lazare şi noul cartier al Operei. Li s-a alăturat şi Leon, fiul nelegitim al Suzannei – prezentat lumii, ca întotdeauna, drept fratele mai mic al Suzannei. Madame Manet şi Suzanne se plăceau şi dacă Leon era fiul tatălui lui Edouard sau al lui Edouard însuşi – sau al unui alt bărbat din viaţa Suzannei mama lui

Edouard nu părea prea preocupată de chestiune şi îl îndrăgea foarte tare pe băiat.

Era o gospodărie ocupată şi plină de viaţă, în care mama lui Edouard s-a înconjurat de familie şi prieteni. Madame Manet nu avea înclinaţii spre singurătate şi o ruga adesea pe nora sa – o pianistă desăvârşită – să participe la seratele muzicale. Printre cei pe care madame Manet îi invita la seratele ei bisăptămânale erau un grup dinamic de politicieni, artişti, scriitori, muzicieni şi compozitori, precum şi prieteni de familie. Toate acestea, la care se adăuga averea care susţinea întreaga familie, alcătuiau un cămin sigur şi plăcut pentru Manet, care nu va suferi niciodată de sărăcie, cum era cazul atâtor altor pictori.

Chiar şi căsnicia lui Manet pare să fi fost una fericită, oricare ar fi fost înclinaţiile sale de om de lume. Poate părea surprinzător, dar el şi Suzanne tânjeau să aibă copii, după cum i-a mărturisit în scris lui Zacharie Astruc. După ce l-a felicitat pe Astruc „pentru naşterea moştenitorului tău”, a adăugat: „Ne-am bucura ca acelaşi lucru să ni se întâmple şi nouă’

Şi totuşi, în ciuda confortului şi a

siguranţei sale, Edouard Manet se simţea frustrat si nefericit. în anul acela, Salonul îi respinsese ambele lucrări propuse *(Actorul de tragedie* şi *Flautistul),* pe care le pictase, inspirat de recenta sa călătorie în Spania şi, în special, de Velazquez.

în această perioadă, un prieten l-a prezentat pe Manet lui Emile Zola, care începuse să scrie critică de artă pentru săptămânalul *L'Evenement.* Poate că Zola nu înţelesese opera lui Manet şi pictura modernă în general. Poate că s-a gândit, de asemenea, mai mult la propriile interese profesionale decât la cele ale lui Manet, atunci când a apărat cauza lui Manet. Totuşi, Zola era singurul care i-a luat public apărarea şi a facut-o cu verva sa caracteristică. Următorul articol al lui Zola despre Manet a apărut la începutul lunii mai, ca parte a unui serial pe care l-a intitulat *Mon Salon.* „Ştiţi ce efect produc pânzele lui monsieur Manet la Salon", a scris el. „Pur şi simplu, sparg peretele! în jurul lor se răsfiră dulciurile maeştrilor cofetari la modă, copaci din zahăr candel şi patiserii, domni din turtă dulce şi doamne din cremă de vanilie"-.

„Monsieur Manet este o fire onestă, corectă", continua Zola. „Personajele pe care le surprinde sunt pline de viaţă". îi plăcea mai ales *Flautistul,* pictura

respinsă a lui Manet, a cărei precizie şi simplitate au făcut o puternică impresie asupra lui. „îşi conturează figurile cu precizie [...], redând obiectele în toată vitalitatea lor”. Mai mult, „întreaga sa fiinţă îl constrânge să vadă pe porţiuni, în elemente simple încărcate de energie”[2]'

Zola a desfiinţat Salonul la fel de energic precum îl apărase pe Monet, expunând negocierile şi mita implicate în procesul de selecţie şi descriind, în mod usturător, operele de artă care erau acceptae. „Şi ce fel de lucrări erau acceptate?” întreba el retoric. „O mulţime de lucrări plictisitoare”, răspundea el, „jalnice şi mediocre”. în acelaşi timp însă, pictori precum Manet, pictori care erau „puternici, solizi” şi „extrem de însufleţiţi” erau respinşi. Era scandalos!

Manet era încântat. Imediat după apariţia articolului, i-a scris lui Zola: „Nu ştiu unde să te găsesc ca să-ţi strâng mâna şi să-ţi spun cât de mândru şi de fericit mă simt pentru că sunt susţinut de un bărbat cu talentul tău; ce articol superb [...] mii de mulţumiri!” I-a sugerat să se întâlnească la Cafe de Bade, unde putea fi găsit de obicei între orele 16.30 şi 19.00, „dacă este convenabil şi pentru tine’

Cafe de Bade sau Cafe Guerbois au

fost, fără îndoială, convenabile, pentru că cei doi s-au împrietenit. Spre marea sa mulţumire, Manet avea un susţinător, pe când Zola era pe cale să devină o stea a literaturii de avangardă.

Claude Monet, spre deosebire de Edouard Manet, a avut două tablouri acceptate la Salonul din 1866. Din moment ce nu a putut să-şi termine *Prânzul pe iarbă* la timp pentru Salonul din acel an, a prezentat *Le Pave de Chailly,* realizat în anul precedent, şi un tablou nou – remarcabilul său studiu în mărime naturală *Camille* sau *Femeia cu rochie verde.*

Monet se mutase acum pe malul drept al Senei, unde a început să picteze această siluetă feminină în mărime naturală, situată în interior şi îmbrăcată într-o rochie voluminoasă (închiriată) din satin verde. Modelul său era Camille-Leonie Doncieux, o pariziană de 19 ani, născută la Lyon, devenită recent amanta sa. Având un termen de predare foarte scurt, Monet a reuşit să termine pictura la timp pentru a o prezenta juriului Salonului până la data-limită de 20 martie (deşi, probabil, nu a fost pictat în patru zile, aşa cum se spune).

Odată expus, uimitorul portret realizat de Monet a atras atenţia, o atenţie în mare parte negativă. Un critic s-a plâns că „o rochie nu este un tablou, aşa cum o

propoziţie corect scrisă nu este o carte” şi a întrebat: „Ce înseamnă pentru mine această ţinută, dacă nu pot să înţeleg corpul din interiorul său, [...] când capul nu este un cap, iar mâna nu este decât o labă?” în plus, ca şi în anul precedent, spectatorii şi criticii deopotrivă l- au confundat pe Monet cu Manet – nu numai din cauza asemănării de nume, ci şi din cauza naturii neconvenţionale a lucrărilor celor doi pictori.

Caricaturistul Andre Gill (care avea să rămână celebru datorită lui Lapin Agile) a prezentat-o pe Camille cu legenda: „ Monet sau Manet? – Monet. Dar lui *Manet* îi datorăm acest *Monet’,* bravo, *Monetl* Mulţumesc, *Manet*\”~

Emile Zola nu-i confunda pe cei doi, aplaudându-i pe amândoi. Continuând să-l susţină cu înflăcărare pe Manet, i-a oferit nişte evaluări excepţionale şi lui Monet. „Iată ce temperament!”, a scris el în *L’Evenement.* „Iată un bărbat printre eunuci!” Zola stătea în faţa *Femeii cu rochie verde* a lui Monet si se minuna de

contrastul dintre acest tablou şi pânzele expuse în jurul său. „Avem aici ceva mai mult decât un realist”, a proclamat el. „Avem un interpret puternic, subtil, caracterizat de o preocupare intrinsecă pentru observarea celor mai mici detalii”—.

Deloc surprinzător, cititorii publicaţiei *L'Evenement* nu erau toţi de aceeaşi părere şi editorul a fost copleşit de scrisori furioase, în timp ce unii dintre cititorii săi, evident provocaţi dincolo de limita suportabilităţii, au rupt ediţia respectivă în faţa sediului ziarului şi au călcat bucăţile în picioare. Un bărbat mânios chiar l-a provocat pe Zola la duel. *L'Evenement* s-a bucurat de scandal, dar valul de abonamente anulate l-au convins pe redactor că Zola nu putea să continue în maniera aceasta. După doar câteva săptămâni de glorie, critica de artă a lui Zola din *L'Evenement* a fost oprită. în curând însă el avea să-şi publice articolele ofensatoare sub formă de pamflet, în *Mon Salon,* care urma să aibă o existenţă proprie.

Zola l-a cunoscut pe Monet, iar Monet şi Manet au devenit, în sfârşit, prieteni datorită intermedierii lui Zacharie Astruc, care l-a lămurit pe Manet despre faptul că Monet nu avea nicio legătură cu confuzia dintre cele două nume.

între timp, Monet se confrunta cu dificultăţi financiare neaşteptate: mătuşa lui se hotărâse în cele din urmă să pună capăt alocaţiei pe care i-o trimisese regulat. „Sunt complet răvăşit", i-a scris el pictorului Amand Gautier, rugându-1: „îmbuneaz-o pe mătuşa mea să mai

continue puţin” şi adăugând că: „nu prea ştiu cum m-aş descurca altfel”. Gautier, un prieten al mătuşii lui Monet, a făcut, într-adevăr, ce i-a cerut acesta, scriindu-i mătuşii şi punând accent pe ceea ce el a numit „succesul la Salon” al lui Monet. în plus, aşa cum i-a scris, încântat, Monet lui Gautier, „nu mai puţin de trei persoane i-au trimis [mătuşii] *L’Evenement* [articolul lui Zola] pe care i l-ai trimis şi tu”, şi care a încântat-o. „Este felicitată la fiecare pas”. Monet, extaziat, i-a mulţumit lui Gautier „din adâncul inimii mele”—

Contribuind la fericirea pe care o simţea, Monet a vândut mai multe tablouri în baza prezentării sale de la Salon, câştigând în total 800 de franci, însă *Camille* nu şi-a găsit cumpărătorul, iar mătuşa lui îi dăduse clar de înţeles că, deşi îi oferea din nou o alocaţie, nu avea de gând să-i plătească datoriile. 800 de franci însemnau o victorie, dar nu aveau să-i ajungă multă vreme – mai ales acum, când Monet avea o gură în plus de hrănit.

Printre tinerii pictori care încercau noi direcţii, Berthe Morisot a continuat să aibă un succes modest la Salon, având din nou două picturi acceptate, în 1866. Şi Camille Pissarro a avut un peisaj acceptat la Salonul din 1866, aşa cum a

avut la fiecare Salon, cu excepţia celui din 1859. Edgar Degas, care a expus pentru prima oară la Salonul din 1865 o scenă istorică acceptată *(Scenă de război din Evul Mediu),* a apărut la Salonul din 1866 într-o lumină mai îndrăzneaţă, înfăţişând un jocheu lângă caii în galop, toţi schiţaţi în contururi impetuoase şi exuberante. în ciuda provocării calculate la adresa tradiţiei, lucrarea propusă de el a fost acceptată, însă a trecut neobservată.

Pierre-Auguste Renoir, coleg cu Monet la academia Gleyre, care reuşise din prima încercare la Salonul din 1864, ulterior – după ce pictase în aer liber în compania lui Monet, Bazille şi Sisley – ajunsese să fie dezamăgit de stilul canonic al picturii academice şi a distrus tabloul care îi fusese admis în 1864 (numit *La Esmeralda).* A avut succes cu două picturi înscrise la Salonul din 1865 (un portret al tatălui lui Sisley şi un peisaj), însă lucrarea pe care a propus-o în 1866, un peisaj cu două personaje, a fost respinsă. întrebând şovăielnic de soarta acesteia, sub pretextul că era „un prieten de-ai lui Renoir”, i s-a comunicat (de către unul dintre puţinii juraţi înclinaţi să favorizeze „noii” artişti) că pictura fusese respinsă categoric. Cu toate acestea, juratul a continuat: „Spune-i prietenului tău să nu se

descurajeze, pentru că pictura sa are multe calităţi. Ar trebui să facă o cerere şi să solicite expunerea ei la *Refuses".*

Din 1863, Salon des Refuses nu mai continuase şi nu se ştie dacă Renoir (sau, dacă tot a venit vorba, dezamăgiţii Manet sau Bazille) a urmat sfatul acesta, dar Paul Cezanne cu siguranţă a facut-o. Lucrările propuse de Cezanne la Saloanele din 1864 şi 1865 au fost respinse şi prezentarea sa din 1866, portretul unui prieten, Anthony Valabregue, a surprins un jurat care a declarat că „nu este pictat doar cu cuţitul, ci chiar şi cu pistolul". Aşteptându-se la o respingere şi pregătit de luptă, Cezanne i-a scris superintendentului artelor plastice, contele de Nieuwerkerke, cel cu multe relaţii (amantul de multă vreme al prinţesei Mathilde), despre dezamăgirea lui. Neprimind niciun răspuns, i-a scris din nou, nu doar pentru a-l ruga, ci pentru a cere să i se ofere prilejul de aşi arăta picturile publicului, în ciuda respingerii lor printr-o „hotărâre nedreaptă". Nu era singurul care solicita acest lucru, i-a spus el lui Nieuwerkerke, citând numeroşii pictori „în aceeaşi situaţie ca mine" care, dacă ar fi întrebaţi,

„ar revoca juriul". Chiar dacă ar fi fost

singurul, tot ar fi cerut să fie reînfiinţat Salon des Refuses.

Zola pare să-l fi[3] ajutat cu această scrisoare pe Cezanne, prietenul său din copilărie, care a apărut în acelaşi timp în care el îşi începea atacurile săptămânale asupra Salonului, în *L'Evenement,* pentru care poate să fi primit instruirea esenţială de la Cezanne. în definitiv, Zola recunoscuse cu mult timp înainte că nu ştia mai nimic despre artă. Aceasta însă era o cauză în care se putea angaja cu pasiune, iar cunoştinţele – dacă nu erau chiar ale sale – îi stăteau cu siguranţă la dispoziţie.

„Ceea ce solicită el este imposibil", apare într-o notă marginală scrisă de o oficialitate pe a doua scrisoare a lui Cezanne. „Am ajuns să ne dăm seama cât de incompatibilă cu demnitatea unei expoziţii de artă erau *Refuses,* şi gestul acesta nu se va mai repeta"—. Salon des Refuses nu s-a mai repetat, iar superintendentul artelor plastice nu pare să fi răspuns la niciuna dintre scrisorile lui Cezanne.

Cezanne ar fi putut foarte bine să contribuie cu elemente importante la salva pe care o lansase Zola împotriva Salonului şi în apărarea lui Manet şi Monet. Nu se număra însă printre cei pe care Zola alesese să-i laude şi, într-un

roman scris ulterior, *L'Oeuvre,* el va afirma limpede că îşi considera prietenul din copilărie un „geniu incomplet". Totuşi, dacă Zola îi era dator lui Cezanne pentru ajutorul dat la articolele sale din *L'Evenement,* s-a revanşat atunci când a strâns aceste articole în pamfletul *Mon Salon,* pe care i l- a dedicat lui Cezanne.

între timp, Monet se mutase într-un mic sat la vest de Paris, unde s-a încumetat să creeze din nou un tablou mare cu personaje plasate într-un peisaj. De data aceasta, toate personajele erau feminine, îmbrăcate în rochiile vaporoase de vară ale vremii şi însăşi provocarea fizică de a crea un tablou atât de mare era descurajantă: doar pentru a ajunge cu pensula în fiecare parte a pânzei, Monet a fost nevoit să sape o tranşee în grădină şi să pună la punct un sistem de scripeţi pentru a ridica şi a coborî pânza. în ciuda unor astfel de obstacole şi a problemei recurente a datoriilor, Monet a finalizat la Honfleur, mai târziu, în acelaşi an, *Femei în grădină* şi l-a propus la Salonul din 1867. Nu înainte însă de apariţia a şi mai multor probleme şi facturi.

între timp, Gustave Flaubert fusese numit Cavaler al Legiunii de Onoare, probabil la insistenţele prietenei sale,

prinţesa Mathilde. Poate că omagiul i-a făcut plăcere, dar nu i-a plăcut că Pierre Alexis Ponson du Terrail, un scriitor popular a cărui operă o dispreţuia, a fost decorat în acelaşi timp cu el. Maxime Du Camp a încercat să-l consoleze pe Flaubert, spunându-i că, după toate probabilităţile, Ponson du Terrail „era tot atât de scandalizat că a fost decorat în compania lui Gustave Flaubert” – un adevăr pe care Flaubert l-a admis imediat—.

într-o altă parte a oraşului, maestrul fotograf Nadar – aflat acum la apogeul carierei sale – se plictisea. Fotografia nu-l mai inspira şi prefera compania baloanelor cu aer cald sau a orice era capabil să zboare. îşi dădea seama de posibilităţile oferite de fotografierea aeriană în scopuri militare şi de supravegherea terestră şi era hotărât să fie primul care să facă fotografii din cer. Fotografierea celebrităţilor îşi pierduse farmecul.

Şi Sarah Bernhardt se plictisea. Era singură de doi ani deja şi tânjea să revină în teatru. Trăgând nişte sfori, a reuşit să facă rost de un interviu la Theâtre de l’Odeon, dar cu condiţia să aibă un comportament adecvat. Asta însemna să-şi controleze ieşirile şi stilul de viaţă lipsit de discreţie. Ascunzându-şi neplăcerea, s-a întrecut pe sine cu

farmecele, dar nu a reuşit să obţină decât un contract umilitor pe o durată de o lună. Totuşi, Odeon era al doilea teatru naţional al Franţei şi era un bun început. Regizorului, care o mai întâlnise pe Bernhardt şi în trecut, nu-i plăcea nimic la ea, dar directorul asociat a fost mai amabil. Asa se face că ea a semnat contractul – cu intenţia fermă de a avea succes.

Charles Baudelaire ajunsese acum să-şi piardă speranţa în succes. Aflat încă la Bruxelles, după ce agentul său îl făcuse să creadă că un editor era pe punctul de a-i oferi un contract, a aflat, fără să-i vină să creadă, că, după multe luni, agentul nici măcar nu discutase cu editorul în cauză. Când un prieten s-a interesat în numele lui, editorul a închis imediat uşa oricărei posibilităţi de publicare, punând capăt speranţelor lui Baudelaire.

A început să bea mai mult, crescând şi nivelul consumului de opiu, iar în 1866 – cât era încă în Belgia – a suferit un accident vascular cerebral grav, urmat de o paralizie parţială. Cei care erau îngrijoraţi de soarta sa, inclusiv familia Hugo, l-au plasat într-un sanatoriu din Bruxelles, iar apoi, în iulie 1866, prietenii l-au adus cu trenul la Paris,

într-un compartiment privat. Acolo a fost internat într-o clinică unde, pentru scurt timp, a distrat vizitatorii şi chiar a participat la cinele pe care le organiza Nadar în cinstea lui.

Curând însă, pe măsură ce i se apropia moartea, Baudelaire a încetat aproape orice legătură cu lumea exterioară.

în cursul unuia dintre proiectele de demolare ale lui Haussmann, oraşul Paris condamnase la

demolare[7] clădirea[5] şcolii pe care o deţinea Louise Michel împreună cu o colegă, pe Rue du Château- d'Eau. Michel spera că vor primi o despăgubire pentru clădire, dar rambursarea nu a fost efectuată niciodată. Cu banii pe care reuşise să-i agonisească mama ei, a cumpărat o altă şcoală de zi în Montmartre. Michel locuia în scoală împreună cu o altă profesoară şi, treptat, numărul elevelor a început să crească. „Pentru nişte institutoare", şi-a amintit ea, „o duceam destul de bine cu banii" şi „inima mi s-a umplut de bucurie".

La bucuria ei se adăuga şi faptul că a început să urmeze cursuri la un centru de pe malul stâng al Senei, pe Rue Hautefeuille (nr. 6), organizate de doi republicani reformatori, Jules Favre şi Eugene Peletan. Acolo, ea şi alte

profesoare şi-au continuat educaţia prin „cursuri gratuite de predare la şcoala primară, cursuri profesionale, lecturi pentru mamele de familie şi un curs seral pentru angajaţii tineri”. Femeile care erau proaspete profesoare sau se pregăteau să devină profesoare „erau dornice de această învăţătură”, a constatat Michel, pentru că nu ştiau „decât de ceea ce reuşiseră să prindă pe ici pe colo”. Descriind această atmosferă însufleţită, Louise Michel a adăugat: „A pus stăpânire pe noi frenezia însuşirii de cunoştinţe”.

La centrul din Rue Hautefeuille se ţineau

[3]

prelegeri care variau de la fizică şi chimie la Drept. Profesorii încercau noi metode de instruire si

[3]

Michel a predat acolo multor copii săraci: „Oricât erau de mici”, a scris ea mai târziu, „trebuia ca ei să lucreze întreaga zi, iar dacă nu ar fi fost centrul din strada Hautefeuille [unde predarea continua până la ora 10 seara], nu ar fi ajuns niciodată într- o clasă de scoală”.

[3]

Când se întorcea acasă noaptea târziu, Michel vedea un Paris pe care cei mai mulţi, cu excepţia celor sărmani, nu-l vedeau. „Am văzut criminali şi târfe” şi-a provocat ea cititorii. „Şi am stat de vorbă

cu ei. Acum vă pun o întrebare / Credeţi că sunt facuti asa cum sunt acum / Ca să-si târască zdrenţele prin sânge şi noroi, / Predestinată, o malefică rasă?” Şi a adăugat, într-o proză caustică: „Nimeni nu vine pe lume cu un cuţit în mână pentru a-i înjunghia pe alţii sau cu un cartonaş în mână ca să îşi vândă trupul”.

Louise Michel văzuse întunericul si dorea să aprindă o lumină prin predarea cunoştinţelor şi prin educaţie. „Pe strada Hautefeuille, în lunga noapte a Imperiului, am văzut străfulgerarea unei lumi mai bune”, a scris ea. „Aceasta oferea un refugiu neîntinat în mijlocul Parisului imperial”—-

CAPITOLUL 15

(1867)

nul a început prost, Napoleon al IlI-lea primind încă un refuz din partea lui Bismarck. împăratul francez nu învăţase din încercarea sa nereuşită din anul anterior de a

obţine o compensaţie pentru zona Renaniei în schimbul neutralităţii Franţei în războiul Prusiei

cu Austria. Acum, în noul an, Ludovic-Napoleon a avut tot atât de puţină satisfacţie când i-a făcut Prusiei o ofertă, solicitând hegemonia franceză asupra Luxemburgului. După un tărăboi destul de mare în care Bismarck a ameninţat cu războiul, iar Marea Britanie a intervenit, Ludovic-Napoleon a dat înapoi, reputaţia sa neîmbunătăţindu-se în urma întâlnirii. Cei aflati în cunoştinţă de cauză au început să observe, în tăcere, că un război franco-prusac părea tot mai posibil.

Pe lângă asta, catolicii francezi începeau să fie îngrijoraţi de afacerile de la Roma, unde, în decembrie anul

precedent, împăratul retrăsese trupele franceze protectoare după ce guvernul italian fusese de acord să nu-l atace pe Papă. Ce anume, se întrebau evlavioşii, avea să împiedice recent expusul Oraş Sfânt să fie atacat de Garibaldi si de armata sa de italieni naţionalişti?

După cum s-a dovedit, credincioşii aveau dreptate să fie îngrijoraţi: până în toamnă, Garibaldi ameninţa din nou ceea ce mai rămăsese din Statele Papale. Fără nicio tragere de inimă, Ludovic-Napoleon – îngrijorat de subminarea prieteniei franco-italiene – a trimis din nou trupele franceze la Roma. Acolo, francezii au intervenit într-un schimb de focuri între forţele papale şi oamenii lui Garibaldi, provocând pierderi grele trupelor lui Garibaldi. Prietenia italo-franceză, deja fragilă, a luat acum sfârşit.

Două puteri noi şi ostile se învecinau acum cu Franţa: Prusia şi Italia. Acest lucru nu i-a deranjat pe conservatorii francezi, care l-au aplaudat pe Eugene Rouher, ministrul de stat al împăratului, când a proclamat: „Niciodată Italia nu va pune stăpânire pe Roma. Niciodată Franţa nu va susţine un asemenea afront la onoarea sa, la adresa Bisericii Catolice”.

Se spune că Ludovic-Napoleon l-a

felicitat pe Rouher pentru discurs, dar apoi a adăugat: „în politică nu trebuie să spui *niciodată'-.*

Şi apoi, mai era sinistra situaţie, în continuă desfăşurare, din Mexic. în martie, Napoleon a ordonat ultimelor trupe franceze să se întoarcă acasă, lăsând în urmă vreo 7 000 de francezi morţi, pe pământ străin, şi un tânăr împărat naiv, singur, într-o situaţie periculoasă. în curând, Maximilian şi apărătorii care îi mai rămăseseră au fost înconjuraţi şi asediaţi, iar viitorul împărat al Mexicului a fost forţat să se predea.

Pe 19 iunie, Maximilian a fost executat de un pluton de execuţie. El a fost întruchiparea nobleţei, până la capăt, declarând răspicat înainte de răsunarea împuşcăturilor că singura lui dorinţă era ca sângele lui să „aducă pacea şi fericirea pentru nefericita mea patrie adoptivă”.

Vestea morţii sale a ajuns la Paris la 1 iulie, chiar când Ludovic-Napoleon era pe cale să prezideze o ceremonie splendidă la strălucita Expoziţie Universală din acel an. Pe de o parte au domnit fastul şi formalităţile, însă, pe de altă parte, nu putea fi ascunsă o dezamăgire sângeroasă a cărei pată îşi

lăsase amprenta. în cuvintele lui Philip Guedalla, un istoric timpuriu al imperiului, „Cerul era încă senin, dar în Imperiu se simţea un fior ciudat. Zorii limpezi ai anului 1852 păreau la o jumătate de secol distanţă şi parcă, brusc, împăratul îmbătrânise”-"

în luna ianuarie a aceluiaşi an, fraţii Goncourt observaseră declinul continuu al civilizaţiei, remarcând că în librăriile care mărgineau malurile Senei nu mai erau scaune. Franţa, în cuvintele lor, fusese „ultimul vânzător de cărţi care oferea scaune pe care să te aşezi ca să porţi discuţii”. Comerţul modern, cum se exprimau ei, „devorase totul”.

în ciuda temerilor lor pentru viitorul a tot ce era civilizat, mai ales din cauza americanilor, despre care fraţii Goncourt se temeau că erau „meniţi să fie viitorii cuceritori ai lumii [...], barbarii civilizaţiei”, cei doi au fost mulţumiţi când, în luna septembrie a aceluiaşi an, cel mai mare dintre ei, Edmond, a fost ales să primească Legiunea de Onoare. Deşi bucuria sa era incompletă din cauza absenţei unei recunoaşteri similare pentru Jules, Edmond a simtit totuşi o mare mândrie la

primirea decoraţiei, „care are rara distincţie de a nu trebui să fi fost cerută sau solicitată nici măcar printr-un cuvânt sau o aluzie, ci fusese obţinută de o prietenă care se gândise singură la acest lucru” – adică prinţesa Mathilde[2].

în acel an, Georges Bizet a suferit o nouă dezamăgire cu o altă operă comandată, *La Jolie Fille de Perth* („Frumoasa fată din Perth”), care a fost eliminată din locul principal al expoziţiei de

JT JT JT j

vară de *Romeo et Juliette* a lui Charles Gounod, înainte de a ajunge, într-un final, pe scenă, târziu în acelaşi an, unde a avut doar 18 reprezentaţii. în ianuarie, Sarah Bernhardt şi-a făcut debutul oficial la Theâtre de l’Odeon. Rolul nu i s-a potrivit, dar, la scurt timp după aceea, a avut un „adevărat mic triumf” (după spusele sale) în *Athalie* a lui Racine.

Odeon era un centru pentru artişti, intelectuali şi studenţii de la Sorbona, situat pe malul stâng al Senei, unde înflorea antiimperialismul, iar Victor Hugo şi George Sand deţineau supremaţia. A fost, aşadar, o realizare semnificativă pentru Bernhardt când George Sand a remarcat-o şi i-a oferit un

mic rol în piesa sa, *Le Marquis de Villemer,* pe care aceasta o dramatizase după romanul ei, cu ajutorul lui Dumas *fils.*

Lui Bernhardt i-a plăcut timpul petrecut la Odeon. „Oh, acel teatru Odeon!” a remarcat ea, mai târziu, entuziasmată. „Este teatrul pe care 1am iubit cel mai mult. [...] Nu ne gândeam decât să punem în scenă piese de teatru şi repetam dimineaţa, după-amiaza şi la orice oră, iar asta mia plăcut foarte mult”. Nici măcar mediul spartan nu reuşea să-i scadă entuziasmul. „Alergam tot timpul pe treptele reci şi crăpate ale teatrului, cu o reală bucurie”, scria ea, „şi mă repezeam în cabina mea”. Cel mai mult o încânta scena – „să mă mai aflu o dată în acel întuneric nesfârşit, doar cu o lumină slabă”. Pentru ea nu era „nimic mai strălucitor decât întunericul acela”.

Cât despre George Sand, Bernhardt şi-o amintea ca fiind „o făptură dulce, fermecătoare [...] [care] nu vorbea mult, dar fuma tot timpul”. Bernhardt pare să fi jucat onorabil în *Marquis de Villemer* a lui Sand, însă abia în rolul Annei Danby din *Kean* al lui Alexandre Dumas, la începutul anului 1868, a obtinut o recenzie în care îi era remarcată vocea

pentru prima oară, „vocea ei bogată – vocea aceea uluitoare”. După cum îi va spune mai târziu un prieten lui Bernhardt, „Eşti originală fără să te străduieşti să fii astfel”, adăugând că „te-ai născut cu o harpa in gat.

Unora, Bernhardt li se părea deja extraordinară, „o fiinţă aparte” – ceea ce, desigur, după cum sublinia acelaşi prieten, „este o crimă de înaltă trădare împotriva a tot ceea ce este banal”-.

La începutul lunii ianuarie 1867, Zola a publicat, în *La Revue du XIX siecle,* un lung articol în apărarea lui Manet. Manet a fost încântat. „Ce cadou minunat de Anul Nou mi-ai făcut!”, i-a scris el lui Zola. „Vine chiar la momentul potrivit”. Manet fusese tratat încă o dată mizerabil de juraţii Salonului, iar acum a decis să organizeze o expoziţie personală la următoarea Expoziţie r > r JT > Universală. „Am cel puţin 40 de picturi pe care le pot expune”, a adăugat el şi i s-au oferit „spaţii în locuri foarte bune lângă Champ de Mars”. I-a promis lui Zola că „avea să se facă luntre şi punte”-.

Chiar şi cu un entuziasm nemărginit şi cu sprijinul unor prieteni ca Zola, aceasta era o aventură riscantă, aşa cum descoperise Gustave Courbet, la expoziţia din 1855. Vânzările şi participarea la expoziţia personală a lui

Courbet fuseseră dezamăgitoare, iar vizitatorii care şi-au făcut totuşi apariţia l-au luat în derâdere. Courbet însă iesise din această situaţie ca un erou al noii şcoli de artă realistă şi devenise repede o celebritate. Din nou, pentru următoarea expoziţie, din 1867, Courbet preconiza o expoziţie individuală şi, de data aceasta, Manet plănuia să-şi rişte reputaţia şi o avere considerabilă alăturându- i-se.

Era ciudat, i-a spus mai târziu Camille Pissarro fiului său, Lucien, cum Manet, „mare pictor cum era, avea o latură meschină, era înnebunit să fie recunoscut de autorităţile competente”. în ciuda talentului său, în ciuda siguranţei pe care i-o oferea viaţa, el „credea în succes, tânjea după onoruri”. Manet tânjea în special după recunoaştere din partea Salonului, pe care, în ciuda dezamăgirilor sale, continua să îl considere „adevăratul câmp de luptă”-

Având în vedere modul în care fusese tratat de membrii juriului Salonului din 1867, Manet a decis să facă un pas radical cu o expoziţie personală, organizată într-un pavilion temporar, construit de el însuşi în Place de l’Alma, pe Avenue Montaigne, în diagonală faţă de pavilionul lui Courbet. Nu era o

întreprindere ieftină: Manet a trebuit să-i ceară mamei sale fondurile necesare pentru a construi pavilionul din lemn şi pentru a face faţă celorlalte cheltuieli pentru expoziţie. Pregătit să-şi arate lucrările în integralitate publicului, a expus 53 de tablouri, inclusiv *Băutorul de absint, Prânzul pe iarbă* şi *Olympia.* Şi a publicat un catalog în care (el şi probabil câţiva dintre prietenii săi scriitori) şi-a expus dezideratele ca artist, prezentându-se mai degrabă drept o persoană rezonabilă, decât una radicală. „Dl Manet", se spunea acolo, „nu doreşte nici să renege pictura anterioară, nici să creeze una nouă. El a încercat doar să fie el însusi si nu altcineva"[2].

Din păcate, după cum Courbet deja descoperise, expoziţiile individuale nu erau o modalitate bună de a atrage atenţia criticilor sau a publicului larg. Manet a primit laude din partea unui singur critic (Jules Claretie, în *L'Independance beige),* iar persoanele din rândul publicului larg au stat deoparte, ca de obicei.

A fost o experienţă dezastruoasă pentru Manet, financiar şi sub toate celelalte aspecte – reliefând încă o dată dificultăţile survenite în încercarea de î a câştiga recunoaşterea publică şi succesul, în lipsa girului Salonului.

La sfârşitul lunii mai, Claude Monet i-a scris lui Frederic Bazille că „vernisajul lui Manet are loc peste două zile şi că el este într-o stare groaznică”. Şi vernisajul lui Courbet urma să aibă loc în scurt timp, „dar este cu totul altceva. Dacă îţi poţi imagina, îi invită pe toţi artiştii din Paris la vernisaj: trimite 3 000 de invitaţii, iar pe lângă asta, fiecare artist primeşte şi o copie a catalogului său. Fii liniştit, se descurcă bine!”[2]

Monet însuşi se afla acum într-o gravă criză financiară. Venise să locuiască cu Bazille până la sfârşitul iernii, unde i s-a alăturat lui Renoir, la fel, falit. Perspectivele sale şi ale atâtor prieteni ai săi se arătau a fi sumbre: juriul din acel an al Salonului nu acceptase niciuna dintre picturile propuse de Monet şi respinsese, de asemenea, picturile lui Renoir, Bazille, Sisley, Pissarro şi Cezanne. Deşi Monet si alţii au solicitat deschiderea unui nou Salon des Refuses, nu au avut câştig de cauză. Chiar şi încercarea lor de a organiza o expoziţie în spaţii private a eşuat, lăsându-i să se descurce cum puteau restul iernii şi al primăverii. Doar intervenţia de ultimă oră a lui Bazille, care achiziţionse tabloul *Femei în grădină* la un preţ remarcabil de mare (plătit în rate lunare a câte 50 de franci),

mai însenina perspectivele lui Monet, cel puţin pentru moment.

Cu toate acestea, Monet era permanent lefter şi indispus. A petrecut primăvara pictând cu Renoir privelişti din Paris şi trecea doar ocazional pe la amanta lui, Camille Doncieux, care era acum însărcinată şi trăia separat de el. Luând legătura cu tatăl lui Monet în numele prietenului său, Bazille a primit avertizarea fermă că dacă tânărul Monet voia să reuşească în viaţă, „trebuia să renunţe la ideile sale extravagante şi la comportamentul din trecut”-. în ceea ce o privea pe Camille Doncieux, tatăl lui Monet era inflexibil: Monet va trebui să o părăsească.

Monet nu şi-a abandonat amanta, dar a păstrat distanţa, ajutând-o să se mute într-o cameră dintrun complex de apartamente din Batignolles, în apropierea părinţilor ei (care nu păreau să fi fost interesaţi în vreun fel de fiica lor dezonorată). Tot el a făcut pregătirile necesare pentru naştere, aşteptată în iulie, şi a planificat să fie prezent atunci când va avea loc. Mintea lui pare să fi fost în altă parte, fie la expoziţia personală a lui Manet, fie la propriile neajunsuri financiare, ceea ce devenise o chestiune stringentă. Bazille plecase deja la casa din Montpellier a părinţilor

săi, iar Monet continua să-si preseze prietenul să-i dea s .1 JT
bani. „Am văzut-o ieri pe Camille”, i-a scris lui Bazille, la sfârşitul lunii mai. „Nu ştiu ce să fac; este bolnavă, ţintuită la pat şi fără niciun ban, sau pe aproape”. Din moment ce el avea de gând ca, în scurt timp, să părăsească Parisul pentru a sta cu familia lui în Normandia, „trebuie să îţi amintesc de promisiunea ta de a-mi trimite măcar 50 de franci la începutul lunii” – aranjamentul pe care îl făcuse Bazille la cumpărarea tabloului *Femei în grădină.*

După ce a petrecut două săptămâni cu familia lui, Monet i-a relatat lui Bazille că totul mergea bine acolo: „Toţi sunt buni cu mine şi fiecare linie trasată cu pensula îmi este admirată”. Muncea din greu şi avea vreo 20 şi ceva de pânze „în lucru”. A trecut apoi la rugămintea de a o ajuta pe „biata Camille”, care „este atât de bună, o fată foarte cumsecade”. Părinţii lui îl avertizaseră că, deşi putea rămâne la ei cât timp va dori, el trebuia să câştige banii de care avea nevoie. Şi, întrucât copilul urma să se nască la sfârşitul lunii iulie, el îi scria lui Bazille „pentru a-ţi cere să trimiţi orice sumă poţi, cu cât mai mult, cu atât mai bine”—.

Monet nu a primit nicio veste de la

Bazille şi a continuat să-i trimită scrisori imploratoare şi acuzatoare, deşi alătura pledoariilor în numele lui Camille Doncieux şi expresii ale satisfacţiei personale: „Totul merge bine aici”, îi spunea lui Bazille, „muncă, familie”. în afară de inevitabila sosire pe lume a copilului, „nici că aş putea să fiu mai fericit”—

Copilul s-a născut, în cele din urmă, pe 8 august, un băiat pe care Claude Monet l-a recunoscut şi l- a înregistrat ca fiul său legitim, fean-Armand- Claude Monet. Zacharie Astruc a fost alături de Monet şi a semnat un document oficial care, pe lângă faptul că atesta legitimitatea copilului, afirma, în mod fals, că data naşterii era 11 august, tatăl nefiind prezent la naşterea propriu-zisă (Wildenstein spune că Monet nu a vrut să-şi „supere familia” prin prezenţa lui la naşterea copilului)—. Monet s-a întors apoi neîntârziat la casa din Normandia a părinţilor săi, unde a continuat să-l preseze pe Bazille să-i trimită bani. „Chiar nu ştiu ce să-ţi spun”, a izbucnit el pe 12 august; „ai dat dovadă de atâta nesimţire prin faptul că nu ai răspuns”. Camille, i-a spus el lui Bazille, „a născut un băiat mare şi frumos [...] şi mă doare sufletul când mă gândesc că mama lui nu are ce mânca”. Monet a continuat să-

si

>

transmită nemulţumirile, spunându-i lui Bazille că fusese obligat „să se împrumute şi să primească refuzuri de la oameni pe care nu-i cunosc şi sunt foarte supărat pe tine”. Nici el, nici amanta lui nu aveau „nişte bani ai lor” şi întreaga situaţie era patetică. „Numai tu eşti de vină,” îl admonesta el pe Bazille, „deci grăbeşte-te şi îndreaptă lucrurile si trimite-mi banii imediat!”—

Monet şi-a petrecut vara şi toamna pictând în Normandia, după care s-a întors la Paris, unde a pictat pentru, prima dată sloiuri de gheaţă pe Sena, în suburbia vestică Bougival. El şi amanta lui, inclusiv copilul, încă trăiau de pe o zi pe alta şi Monet a continuat să-l bombardeze pe Bazille cu solicitări de bani şi relatări despre sărăcia lor.

Acum Monet modificase unilateral înţelegerea dintre ei la 100 de franci pe lună, pe lângă alte sume pe care pretindea că i le promisese Bazille, dar acesta nu l-a părăsit pe prietenul său dificil. La invitat, în schimb, să împartă cu el noul atelier în care se muta şi l-a convins pe un coleg să cumpere o natură moartă pictată de Monet.

Sloiurile de gheaţă din Bougival îl

atrăgeau pe Monet, iarna, însă acest mic loc de divertisment situat de-a lungul Senei era cel mai populat vara, atrăgându-i pe cei care voiau să facă o baie în râu sau să bea şi să danseze la seratele populare (cum va rememora Renoir, mai târziu, în *Dans la Bougival).* Locurile de agrement din apropiere se înmulţiseră acum în vestul Parisului, deoarece calea ferată făcea ca oamenilor, chiar si de condiţie modestă, să le fie mai uşor să evadeze din delimitările urbane. La Grenouillere, faimoasa cafenea plutitoare de la Croissy-sur-Seine, de pe malul Senei şi Maison Fournaise de pe lie de Chatou atrăgeau deja amatorii de plăceri mărunte.

Aceştia nu erau genul de oameni pe care o femeie burgheză decentă ca madame Morisot să-i agreeze. Scriindu-i fiicei sale, Berthe, în acea lună august, madame Morisot i-a spus că fratele Berthei, Tiburce, „a fost de curând să se scalde [să înoate] la Bougival”, unde a dat peste pe Jules Ferry. „Doar s-au intersectat şi au trecut unul pe lângă altul”, a adăugat madame Morisot, „un pic stânjeniţi, fără îndoială, că se întâlniseră în acel loc”. Dar ce fel de loc era acesta? „Se spune că este un locşor foarte rustic”, a continuat ea, „folosit

pentru întâlniri de către o societate foarte frivolă”. Nu numai atât, a adăugat ea pufnind dezaprobator, „dar dacă un bărbat se duce singur acolo, se întoarce în compania a cel puţin încă unei persoane.

Monet, Renoir şi Pissarro erau pe cale să se lanseze într-un nou stil de pictură la La Grenouillere, iar cu timpul, Berthe Morisot avea să-şi construiască la Bougival o casă de vară pentru ea şi familia sa. Pentru moment însă, doar femeile de reputaţie îndoielnică, sau cel puţin nu din burghezia propriu-zisă, puteau să se distreze la seratele populare[1] de la Bougival şi Croissy-sur-Seine.

Madame Morisot era puţin invidioasă, fără să vrea. „Bărbaţii chiar au toate avantajele şi îşi fac viata confortabilă”, a continuat ea în scrisoarea către Berthe. „Nu sunt răutăcioasă, dar sper că pentru asta va exista o compensaţie”—

O destinaţie mai potrivită pentru distracţia burghezilor era Exposition Universelie din anul respectiv, prima organizată la Paris, după aceea din anul 1855. La fel ca la precedenta, împăratul intenţiona să-şi etaleze regimul în toată splendoarea, un Imperiu încă strălucind

de glorie. Până în noiembrie, la încheierea târgului, prin porţile sale de pe Champs de Mars trecuseră 10 milioane de oameni pentru a vizita o structură masivă de sticlă şi oţel care acoperea aproape 15 hectare, cu grădini presărate printre galerii, legate prin alei de clădirea principală. Fiecare galerie ilustra un aspect al producţiei industriale, de la materii prime la îmbrăcăminte, mobilier şi arte decorative – unde se prezentau colecţii de obiecte, de la balansoare la arme, de la diorame ale locuinţelor aglomerate muncitoreşti la cele mai noi tendinţe în materie de tapet. Gustave Eiffel, care nu era încă un nume sonor, s-a limitat la lucrări relativ minore expuse la Galerie des Beaux- Arts et d’Archeologie, dar a proiectat, de asemenea, principalele bolţi arcuite din Galerie des Machines, o enormă elipsă încadrată în oţel. La acest proiect, el – împreună cu directorul Conservatoire des Arts et Metiers – a efectuat calcule pe care Eiffel le va folosi la viitoarele sale construcţii din fier forjat, inclusiv la celebrul său turn —.

în grădinile expoziţiei răsăreau restaurante şi chioşcuri cu băuturi răcoritoare care reflectau universul gastronomiei, fie că era vorba de bere

din Strasbourg, paste italiene sau caviar rusesc, pe când, în parcul din jur, vizitatorii se puteau bucura de scene, chipurile, reprezentând stiluri de viaţă din locuri îndepărtate (arabi, într-un cort, femei chineze, într-o pagodă). Studiourile fotografice au făcut mult profit, pe când Balonul *Le Geant* al lui Nadar a zburat pentru ultima oară, deoarece proprietarul său – de acum adânc îngropat în datorii – a fost nevoit să-l vândă.

Ludovic-Napoleon a fost mulţumit în special de numărul mare al capetelor încoronate care şi-au făcut apariţia pentru a se bucura de festivităţi, de la împăraţii Rusiei şi Austriei, până la regii Prusiei, Belgiei, Suediei, Greciei şi Portugaliei. Regina Victoria, încă devastată de moartea Prinţului Albert, survenită cu câţiva ani în urmă, nu a participat la expoziţie, dar fiul şi moştenitorul ei, prinţul Albert, nu a ezitat să se bucure de deliciile Parisului. Pe întreaga durată, împărăteasa Eugenie a prezidat expoziţia cu grandoarea adecvată, iar baronul Haussmann a oferit o serie de recepţii de gală la Hotel de Viile pentru a-i onora pe numeroşii membri ai regalităţii care se succedau. Recepţia organizată pe 8 iunie în cinstea regelui Wilhelm al

Prusiei si a tarului Alexandru al Rusiei a fost deosebit de fastuoasă, cu 8 000 de oaspeţi scăldaţi în lumini strălucitoare. „înaintea reginei, care este Parisul," a remarcat ţarul cu amabilitate, „noi nu mai suntem decât nişte burghezi"—.

Nu totul mergea bine în Imperiul lui Ludovic- Napoleon. în primul rând, sănătatea împăratului nu mai era asa cum ar fi trebuit să fie si el a suferit

5 J

încă un atac puternic în vara aceea. Fraţii JL ?
Goncourt au relatat că, atunci când Ludovic- Napoleon i-a cerut lui Emile Ollivier – un republican moderat – să-i relateze cu sinceritate ce spuneau oamenii despre el, Ollivier i-a zis că: „oamenii credeau că facultăţile lui erau în declin". La aceasta, împăratul doar a remarcat impasibil: „Asta se potriveşte cu toate rapoartele pe care le- am mai primit"—.

Şi mai erau problemele cu Credit Mobilier. Continuând să înregistreze pierderi importante, până în primăvară, această uriaşă instituţie financiară se dusese de râpă într-o asemenea măsură, încât fraţii Pereire au trebuit să se înjosească şi să ceară un împrumut imens de la vechiul lor inamic, Banca

Franţei. Acolo au dat piept cu Alphonse de Rothschild care, în calitate de administrator al băncii, s-a opus implacabil aprobării cererii lor. La urma urmei, de ani de zile el şi tatăl său, James, atrăseseră atenţia asupra gustului pentru aventură şi împotriva apetitului pentru risc ale fraţilor Pereire, prin comparaţie cu prudenţa consecventă a familiei Rothschild. în cele din urmă, constrânsă de Eugene Rouher (acum ministru al finanţelor care, la rândul său, era probabil condiţionat de împărat), Banca a acceptat fără tragere de inimă să le acorde un împrumut, dar numai cu condiţia ca fraţii Pereire şi prietenii lor să demisioneze.

Unora le-a părut rău pentru fraţii Pereire, inclusiv Rouher, care a remarcat că: „ei nu meritau ura feroce cu care erau urmăriţi”. Mulţi alţii însă, în special familia Rothschild, erau insensibili faţă de situaţia lor si Rothschild – împreună cu alti

> r

>

acţionari dezamăgiţi – este posibil să fi fost responsabil pentru vehementa articolelor din

17 JT J

presă care relatau eşecul financiar al fraţilor Pereire şi mai ales pentru

afirmaţiile insistente că fraţii încă mai puteau şi chiar trebuiau să-şi achite datoriile. Fostul lor coleg, Jules Mires – el însuşi aflat sub un val de acuzaţii pentru înşelăciune – a fost deosebit de incisiv: „Fraţii Pereire”, scria el în 1868, „s-au pretat la un joc extraordinar cu acţiunile Credit Mobilier, f... 1 Au folosit si abuzat de dividende fictive, iar [...] acţionarii lor au fost ruinaţi de speculaţiile făcute de ei în interes personal”—-

Fraţii Pereire au respins aceste acuzaţii, însă stigmatul a rămas, chiar în timp ce familia Rothschild, printre alţii, a trecut, nemiloasă, la cumpărarea bunurilor personale ale fraţilor (inclusiv a locuinţei lor din Rue de Monceau, pe care familia Rothschild a cumpărat-o cu aproximativ o treime mai puţin decât plătiseră Pereire pentru ea). Deşi Credit Mobilier al fraţilor Pereire jucase un rol decisiv în realizarea viziunii despre Paris a lui Napoleon al III-lea şi în conturarea instituţiilor financiare ale oraşului,

> > ■* zilele sale de glorie luaseră sfârşit. Al Doilea Imperiu era o adevărată junglă, iar fraţii Pereire erau acum devoraţi—.

Georges Haussmann întâmpina, la rândul său, probleme. în acel an, el s-a

văzut atacat nu numai pentru că forţase un număr imens de familii să-şi părăsească locuinţele în cursul proiectelor sale de X reconstrucţie, dar şi pentru că tulburase locurile de odihnă ale morţilor. Opoziţia atacase planurile sale pentru cimitire, de la mutarea câtorva sute de morminte în Cimitirul Montmartre (pentru a construi un pod pentru Rue Caulaincourt), la necesitatea de a găsi mai mult spaţiu pentru morminte în exteriorul noilor limite ale Parisului. La scurt timp, toată chestiunea a devenit o situaţie atât de sensibilă, încât nu avea să se rezolve decât după eliberarea lui Haussmann din funcţie.

Problemele lui Haussmann aveau să devină însă deosebit de tensionate sub aspect financiar. Nu numai că Al Doilea Sistem al său atrăsese depăşiri uriaşe ale costurilor, dar şi cel de-Al Treilea Sistem se confrunta acum cu dificultăţi financiare

>

semnificative. Haussmann, ca întotdeauna, refuza să ia în considerare mărirea impozitelor, chiar dacă Ludovic-Napoleon începea să se gândească la majorarea acestora, pentru cei bogaţi, reducând totodată taxele aferente bunurilor de bază pentru consum. înspăimântat, Haussmann l-a convins să renunţe, susţinând că orice majorare a

impozitelor nici măcar nu ar începe să compenseze sumele necesare pentru continuarea şi finalizarea *grands travaux.*

Atunci de unde să facă rost de bani? împrumutul nu mai era posibil din cauza Adunării Legislative, a Consiliului de Stat, a ministrului de finanţe al lui Ludovic-Napoleon şi a mai nou-influentului James de Rothschild, care se opuneau împrumutului. Societe Generale, fondată cu câţiva ani în urmă de un grup de finanţatori şi industriaşi în care James de Rothschild era discret implicat, a devenit acum un pion important în schemele lui Haussmann, permiţându-i prefectului să găsească antreprenori care să execute lucrările necesare la un preţ fix (şi ridicat). Firmele, sub contract, operau într-un sistem complex şi, de regulă, profitabil, care implica achiziţionarea obligatorie şi primirea despăgubirilor pentru evacuare, precum şi cumpărarea terenului în plus, numai că plata din partea primăriei se realiza la finalizarea lucrărilor – care, desigur, puteau să dureze ani întregi.

Pentru a face rost de bani, Haussmann conta pe timpul de care dispunea între începutul si sfârşitul

Jr r r » ₃

acestor proiecte pe termen lung. Totuşi,

condiţiile acestor acorduri au creat probleme serioase de flux de numerar. La rândul lor, acestea l-au inspirat pe Haussmann să autorizeze certificatele de credit contra plăţii finale. Certificatele de credit constituiau nişte împrumuturi, dar fără să se numească astfel si îi ofereau lui Haussmann timpul de care avea nevoie înainte de plata datorată. Era important ca acestea să nu se numească „împrumuturi”, deoarece primăria putea să împrumute bani în mod licit numai cu aprobarea Adunării Legislative. Cu toate acestea, ele erau ceea ce erau şi, fapt ce se adăuga la ilegalitatea lor inerentă, aceste certificate erau achitate prin invenţia lui Haussmann, Caisse des Travaux de Paris – fondul special pentru lucrări publice creat pentru a ajuta la problemele inevitabile cu fluxul de numerar – obligată acum să plătească de departe mai mult decât permiteau normele sale.

Neregulile sau chiar ilegalităţile erau uriaşe şi, în ciuda eforturilor lui Haussmann din luna decembrie de a prezenta Adunării Legislative o cerere de împrumut reală, finanţările sale publice erau cam dezlânate. Contribuind la necazurile sale, în decembrie, Jules Ferry a început să publice o serie de articole în *Le Temps* intitulate *Les*

Comptes fantastiques d'Haussmann („Conturile fantastice ale lui Haussmann"), un joc de cuvinte folosind popularele *Les Contes fantastiques d'Hoffmann* („Povestirile fantastice ale lui Hoffmann") – opera lui Offenbach. Indiferent dacă dineurile lui Ferry la familia Morisot îi oferiseră – sau nu – acestuia o muniţie specială datorită tatălui bine informat al lui Berthe Morisot, aceste articole şi pamfletul pe care Ferry îl făcea din ele aveau să joace un rol major în distrugerea carierei lui Haussmann chiar dacă au contribuit, în acelaşi timp, şi la distrugerea carierei autorului.

în orice caz, până la sfârşitul anului, Haussmann era în poziţia nefericită de a-şi dori să se fi retras în noiembrie, la scurt timp după încheierea Expoziţiei Universale, aşa cum îşi dorise iniţial. Din nefericire pentru el, împăratul îl convinsese să rămână în funcţie.

în ciuda acestor obstacole, Haussmann a perseverat, intenţionând să realizeze viziunea pe care o avea pentru un nou Paris. Pe parcurs, vechiul Paris pe care îl iubea Manet a dispărut, iar odată cu el, şi genul de personaje care ocupau locuinţele dărăpănate pe care Haussmann le distrugea cu atâta

eficienţă. Cei mai mulţi dintre cântăreţii de stradă si adunătorii de haine vechi care îl[5] fascinau pe[3] Manet în plimbările sale prin oraş fuseseră nevoiţi să se mute dincolo de limitele oraşului, să trăiască în pustietatea zonei – proces pe care Expoziţia Universală din 1867 îl accelerase în scopul de a face din oraş un loc primitor pentru vizitatori. Parisul, din perspectiva lui Manet, poate că devenise un oraş mai curat si mai modern, dar, în cursul modernizării, pierduse destul de mult

din ceea ce considera el a fi esenţa si atractivitatea sa.[3]

în acest sens, Manet era într-o oarecare măsură de acord cu Victor Hugo şi Charles Baudelaire, deşi Manet nu a romantizat niciodată Parisul. El picta mai mult în ceea ce Emile Zola numea un stil „naturalist” – deosebindu-l de Courbet, a cărui pictură a fost numită de Zola şi de alţii „realistă”. Naturalismul, potrivit lui Zola, care a îmbrăţişat devreme acest termen, era, în esenţă, antiromantic şi se inspira din observaţii exacte şi din ştiinţă, respingând idealizarea sau mitologia pentru a descrie oameni adevăraţi, implicaţi în activităţi reale. Cum se

deosebea acest lucru de realism nu era prea clar, dar Manet aprecia publicitatea pozitivă a lui Zola, iar spre sfârşitul anului, începuse să picteze portretul lui Zola ca expresie a recunoştinţei sale.

între timp, Zola publicase primul său roman important, *Therese Raquin,* în care nu înfăţişa Parisul nou şi agitat al lui Georges Haussmann, ci Parisul mizeriei, sărăciei şi întunericului, pe care ajunsese să le cunoască mult prea bine. în acest oraş al singurătăţii şi degradării şi-a plasat el povestea a trei inadaptaţi, a trei tipare psihologice transmise genetic, ale căror acţiuni erau dictate de temperamentele lor moştenite. Ca romancier, a analizat apoi aceste fiinţe umane şi societatea în care trăiau cam în acelaşi mod în care credea el că

[3]

un om de ştiinţă efectuează experimente într-un laborator. „Am realizat doar asupra a două corpuri vii”, a remarcat el, „munca pe care chirurgii o realizează asupra cadavrelor”—. Cu alte cuvinte, natura guverna acţiunea romanului său – în acest caz, ducând direct şi inevitabil la moarte şi distrugere.

Madame Bovary a lui Flaubert, ca şi *Germinie Lacerteux* a fraţilor Goncourt, l-au impresionat foarte mult pe Zola, iar

acesta nu s-a ferit de controversa, scandalul – şi de publicitatea aferente - pe care ar fi putut să le stârnească cea mai nouă ofertă a sa, aşa cum îi înconjurase pe Flaubert şi pe fraţii Goncourt. „Lucrarea este dramatică, este foarte emoţionantă”, i-a scris el în septembrie editorului Albert Lacroix din Bruxelles, care spera să-i publice cartea în întregime acum, când tipărea revista *LArtiste* sub formă de foileton. Pentru a-şi spori argumentele pentru vânzare, el a adăugat: „Contez pe un *succes d’horreur* [un succes bazat pe oroare]”—. Lacroix, care se specializase în publicarea unor astfel de autori, printre care Victor Hugo, care fusese interzis în Franţa lui Ludovic-Napoleon, a fost de acord să preia această poveste care mustea de crimă şi de autodistrugere şi care a apărut în acea toamnă. Reprezentarea senzaţională a personajelor, descrierea şi soarta lor au atras critici că romanul era animalic, putred şi pornografic, însă confirmarea supremă, şi anume punerea sub acuzare de către guvern, l-a ocolit pe autorul acesteia.

Guvernul nu a făcut nicio mişcare pentru a-l pune sub acuzare pe Zola.

La sfârşitul lunii august a aceluiaşi an, soţia de mult timp suferindă a lui Victor

Hugo, Adele, s-a stins din viaţă. Patru zile mai târziu, Charles Baudelaire şi-a dat ultima suflare şi a fost elogiat elocvent de Nadar, care îi fusese devotat pe parcursul îndelungatei boli cu sfârşit fatal.

„Ai vorbit cât se poate de convingător ieri, în apărarea bietului nostru prieten Baudelaire”, i-a scris Manet lui Nadar a doua zi după înmormântare. „Eram deja emoţionat de grija iubitoare pe care i-aţi arătat-o, tu şi familia ta, la tine acasă”—.

Manet pare să nu fi fost emoţionat însă de cea mai recentă producţie literară a lui Zola. „Tocmai am terminat *Therese Raquin”* i-a scris Zola, spre sfârşitul anului. După ce i-a transmis, binevoitor, cele mai calde felicitări, Manet i-a adresat următoarea laudă palidă: „Este un roman foarte bine construit si foarte interesant”—.

Şi Georges Haussmann constata că laudele erau greu de obţinut. Extraordinarul său parc Buttes-Chaumont se deschisese, la începutul acelui, an în nord-estul Parisului, după ce utilizase terenul din jurul unei uriaşe cariere epuizate pentru a crea un lac, o insulă impozantă având în vârf un mic templu, mai multe cascade, două poduri impresionante (unul proiectat de Eiffel)

şi privelişti panoramice, acolo unde altădată fuseseră doar cocioabe şi o groapă de gunoi. Haussmann îl adusese pe Wilhelm al Prusiei să viziteze parcul nou deschis atunci când regele vizitase Expoziţia Mondială, doar pentru a observa că monarhul privea în depărtare şi a-l auzi remarcând, gânditor: „Prin poarta aceea am intrat noi în 1815”. Haussmann, oarecum descumpănit, nu a putut să răspundă decât: „Da, dar de atunci am mai construit nişte forturi”—.

Ideea din spatele unui astfel de parc într-o astfel de locaţie a fost să le ofere parizienilor din această parte a oraşului, în marea majoritate muncitori, o destinaţie plăcută care să fie numai a lor. Ludovic- Napoleon sprijinise proiectul din toată inima, la fel cum susţinuse si o altă tentativă de a crea

locuinţe decente pentru muncitori – o structură mare compusă din locuinţe adiacente pe Avenue Daumesnil, în inima arondismentului al 12-lea (o structură la proiectarea căreia se spunea că împăratul îşi adusese personal contribuţia)—

Şi, totuşi, nici acest lucru, nici minunatul parc Buttes-Chaumont nu îi impresionaseră prea mult pe cei pe care erau menite să-i mulţumească, iar

Ludovic-Napoleon era dezamăgit de eşecul său în a cuceri clasa muncitoare, mai ales pentru că recolta proastă de grâu din acel an dusese la lipsa pâinii, chiar în pragul iernii. îngrijorat de câştigurile din ce în ce mai mari obţinute de republicani la Paris şi în alte oraşe din Franţa, împăratul a reacţionat acordând noi concesii Adunării Legislative. în anul următor va aboli şi unele dintre restricţiile pe care le impusese presei, precum şi cerinţa unei autorizări prealabile pentru întruniri, atât timp cât nu erau politice sau religioase. Acestea erau gesturi mărunte, iar republicanii şi reformatorii le-au perceput ca atare.

La începutul anului 1868, lordul Lyons, noul ambasador britanic, a raportat la Londra că dificultăţile naţionale ale împăratului Napoleon erau în creştere. „Nemulţumirea este mare”, a scris el, „iar strâmtorarea celor din clasa muncitoare, serioasă”. Spre deosebire de primii ani ai Imperiului lui Napoleon al III-lea, acum „nu se întâmpla nimic, în ţară sau în străinătate, care să distragă atenţia publică”—.

Când soarele a început să apună asupra Imperiului său, împăratul era bolnav, obosit şi plictisit.

---

1 Guinguettes – în fr. în orig. (n. trad.).

După 20 de

CAPITOLUL 16

(1868)

a/

În iulie 1868, ambasadorul Austriei în Franţa, prinţul Metternich, a raportat că „nu l-am găsit niciodată pe împărat într-o stare mai bună – atât ca sănătate, cât şi ca stare de spirit – sau mai receptiv decât în timpul scurtei vizite pe care tocmai i-am facut-o”. în aceeaşi lună, Lordul Cowley din Marea Britanie a raportat că Napoleon i se părea „îmbătrânit şi destul de deprimat”, ba chiar se gândea la abdicare[1].

Erau zile bune şi zile rele, iar zilele rele ale împăratului erau tot mai numeroase. în 1866 respinsese ferm îndemnul lui Eugenie de a abdica în favoarea tânărului lor fiu, cu ea ca regentă. Acum ideea abdicării se dovedea mai atrăgătoare. După mulţi ani, Eugenie a susţinut că, probabil, în această perioadă, Ludovic-Napoleon luase hotărârea să abdice în 1874, când fiul lor urma să împlinească 18 ani şi să

aibă vârsta necesară pentru a revendica de drept coroana imperială. Potrivit ei, împăratul se gândise chiar şi unde aveau să locuiască amândoi după abdicare – iarna la Pau si vara la Biarritz. Ea nu a menţionat că, în aceste planuri, soţul ei nu numai că făcea toate eforturile pentru ca Imperiul şi descendenţa sa să continue, dar plănuia şi ca fiul său să domnească fără Eugenie ca regentă.

Degradarea fizică a lui Ludovic-Napoleon se manifesta acum într-un mod în care cei mai multi) nu ar fi prevăzut niciodată, şi anume prin diminuarea interesului faţă de femei. Ultima sa amantă, frumoasa contesă Louise de Mercy- Argenteau, a recunoscut cu drăgălăşenie că a fost ultima dragoste a împăratului, dar a declarat categoric că nu i-a fost niciodată amantă. Nu din cauza lipsei de dorinţă din partea ei.

împăratul era nefericit – din cauza declinului fizic asociat înaintării în vârstă, dar mai ales din cauza lipsei sale de popularitate, în special în oraşe. în luna mai, într-o încercare de a calma opoziţia republicană în creştere, el a ridicat unele restricţii impuse anterior presei, iar în iunie a abolit unele dintre restricţiile care vizau [3]
întrunirile, deşi era vorba numai despre cele care nu erau nici de natură politică, nici de natură religioasă, făcând aceste

concesii practic inutile. Deşi aceste reforme este posibil să fi fost gândite ca etape către ceea ce Ludovic-Napoleon percepea drept un „Imperiu liberal”, liberalii nu s-au simţit tentaţi să le aplaude.

Poate cel mai ameninţător era faptul că încercările împăratului de a reforma şi de a consolida armata întâmpinau acum rezistenţă şi eşecuri. Deşi trupele franceze câştigaseră bătăliile de la Magenta şi Solferino încă din 1859, asta se întâmplase numai pentru că adversarii lor austrieci fuseseră mai puţin pregătiţi. în anii care au urmat, ar fi fost greu de ignorat ameninţarea crescândă reprezentată de o Prusie extrem de militarizată, sub conducerea celui numit, pe bună dreptate, „Cancelarul de Fier”, Otto von Bismarck. Actualul sistemul militar al Franţei, înfiinţat cu ani în urmă, impunea un serviciu militar de şapte ani. Totuşi, datorită practicii obişnuite de răscumpărare (de care, printre mulţi alţii, beneficiase şi Claude Monet), doar o parte dintre recruţii eligibili ajungeau să-şi facă apariţia. Acest lucru a dus la o armată mediocră de vreo 400 000 de oameni neglijent instr uiţi, dintre care cei mai mulţi sau toţi erau prea săraci ca să-şi cumpere drumul spre libertate.

Franţa nu dispunea de niciun fel de rezerve antrenate.

în 1867, evident stânjenit de discrepanţa dintre Franţa si forţele armate ale Prusiei, Ludovic- Napoleon i-a ordonat ministrului său de război, mareşalul Niel, să găsească o soluţie. Ca răspuns, mareşalul Niel a depus un proiect de lese complicat care prevedea, în linii mari, chemarea tuturor recruţilor eligibili şi înfiinţarea unei Gărzi Naţionale mobile pentru apărarea oraşelor şi a graniţelor Franţei – pe lângă aplicarea legii şi ordinii în ţară. Scandalul care a urmat a reunit ţăranii, muncitorii din oraş şi burghezia. Serviciul militar obligatoriu fusese întotdeauna neagreat şi, în cea mai nouă versiune a sa, a stârnit un val puternic de opoziţie, atât în presă, cât şi în Adunarea Legislativă. Când o variantă mai puţin ofensivă a devenit lege, la începutul anului 1868, singura sa inovaţie a fost o gardă naţională mobilă care, în realitate, nu a văzut niciodată lumina zilei.

Nu se făcuse nimic pentru pregătirea Franţei pentru ceea ce unii anticipau că va fi un război cu cea mai nouă putere a Europei, Prusia lui Bismarck.

Pe 24 februarie, a 20-a aniversare a

declanşării Revoluţiei din 1848, fraţii Goncourt şi-au amintit de explozia patosului popular la care asistaseră în ziua aceea, cu sculpturi decapitate în grădinile Tuileries şi o statuie a lui Spartacus purtând, mai nou, o bonetă roşie. îsi văzuseră fierarul din apropiere nivelând cu ciocanul cuvintele „al regelui” (după „Fierar”) de pe semnul care atârna deasupra prăvăliei sale. Acum, cugetau ei, pe semnul fierarului era scris „al împăratului” în loc de „al regelui”.

Atât de puţine lucruri se schimbaseră? Sărăcia, cu siguranţă, nu. în luna mai, fraţii au vizitat o fostă amantă a lui Jules, care acum slujea ca moaşă în unele dintre regiunile mai sărace ale Parisului, porţiuni pe care Haussmann încă nu le demolase, în acea zi, ea moşea un copil într-un bordei situat la capătul îndepărtat al Boulevard de Magenta, o cocioabă înghesuită printre o mulţime de alte cocioabe care fuseseră închiriate celor mai săraci dintre săracii Parisului. Scândurile din care erau facuţi pereţii se prăbuşeau, podeaua era plină de găuri şi şobolanii inundaseră locul, inclusiv patul femeii în travaliu, care era beată, iar soţul ei era, de asemenea, în stare de ebrietate. Patru copii dormeau într-un pat atât de mic,

încât nici măcar nu se puteau întinde, pe când alţi doi dormeau într-o ladă mare.

Şi cine era proprietarul acestei „sărmane cocioabe aparţinând civilizaţiei”? Nimeni altul decât baronul James de Rothschild[2].

Comptes fantastiques d’Haussmarm a lui Jules Ferry, în care erau atacaţi Haussmann şi banii săi, a continuat să-l critice pe prefect întreaga lună mai, concentrându-se mai ales asupra celui de-Al Treilea Sistem al lui. După Ferry, Primul Sistem, plătit acum în totalitate, avusese meritul de a deschide centrul Parisului şi de a crea peste opt kilometri de drumuri noi. Al Doilea Sistem legase cu succes centrul Parisului de regiunile din exteriorul oraşului. Cel de-Al Treilea Sistem era cu totul altceva şi a ajuns să fie aspru criticat de Ferry pentru că era „pur şi simplu sistemul personal al domnului Haussmann”, o expresie a egoului care nu însemna altceva decât „demolări pe scară largă” şi o dezvoltare pe o scară tot atât de largă, la un cost nejustificat. Acesta, la rândul său, era plătit prin mecanismul unui vehicul investiţional – certificatele de credit – pe care Ferry îl considera complet ilegale-.

Nu mai puţin virulent a fost atacul lui Ferry asupra consecinţelor sociale ale

grands travaux ale lui Haussmann. Deşi Ferry recunoştea importanţa Primului şi celui de-Al Doilea Sistem pentru deschiderea şi conectarea Parisului, el a comparat costurile sociale cu beneficiul economic si a

[3]

constatat că cei care beneficiaseră cel mai mult de încercarea împăratului de a crea bogăţie pentru toţi erau cei puţini care profitaseră direct de tranzacţiile, adesea tenebroase, din spatele marilor lucrări. Cei care suferiseră cel mai mult în timpul celui de-Al Doilea Imperiu, a susţinut Ferry, erau muncitorii care au rămas cufundaţi în sărăcie si au fost împinşi, în masă, din casele lor din centrul Parisului, până în cartierele tot atât de dărăpănate de la periferia oraşului.

Şi alţii au preluat acelaşi protest, iar în curând, a intervenit Oficiul National de Audit, care a stabilit că certificatele de credit nu erau altceva decât împrumuturi deghizate, iar condiţiile contractuale dintre Haussmann si Caisse des Travaux fuseseră ilicite.

Până la sfârşitul anului, problemele lui Haussmann se înmulţiseră si ameninţau

să-si întindă stigmatul chiar şi asupra lui Napoleon al III-lea şi a Imperiului său.

în toiul acestui scandal, fraţii Goncourt au decis să părăsească oraşul şi să cumpere o casă la ţară, mai exact la Auteuil – care era situat, de fapt, în colţul cel mai îndepărtat de la periferia oraşului, aşa cum fusese mai recent definită, în 1860, odată cu demolarea zidului Ferme General-.

La început, fraţii au fost încântaţi. „Soarele strălucea prin copacii din grădină”, remarcau ei apreciativ, „iar gazonul şi frunzele sclipeau sub jetul de apă al unui furtun de grădină”. Au făcut achiziţia plini de entuziasm şi au plecat „îmbătaţi

de fericire”. Luna următoare s-au mutat, „nefiind chiar siguri că acesta nu era doar un vis”-'

Şi atunci realitatea a lovit. Chiar a doua zi, scriau: „din nefericire pentru noi, care am venit aici pentru a scăpa de larma din Paris”, acum se confruntau cu zgomote diferite: „zgomotul pe care îl face un cal de la casa din dreapta, zgomotul pe care îl fac copiii din casa din stânga” şi, poate cel mai rău dintre toate, zgomotul care vine de la Petite Ceinture – micuţul tren care înconjura periferia Parisului, a cărui „centură” fusese, în cele din urmă, finalizată în anul precedent, odată cu terminarea ultimului tronson, cel de la Gobelins la Auteuil. Era chiar porţiunea care trecea acum vizavi de noua casă a fraţilor Goncourt, trenurile sale „huruind, şuierând şi tulburându-ne somnul”-.

Fraţii Goncourt schimbaseră larma Parisului cu >
zgomotul din suburbii.

în ciuda neplăcerilor, fraţii Goncourt nu au ezitat să îi distreze, în noua lor locuinţă, pe prietenii lor amatori de literatură. în decembrie, sau întâlnit, în cele din urmă, cu Zola, „admiratorul şi discipolul nostru”, care a venit la un prânz. Zola, acum în vârstă de 28 de ani,

>

a vorbit pe larg despre viaţa grea pe care o dusese şi despre cât de multă nevoie avea să găsească un editor care să-i subvenţioneze, pe el şi pe mama lui, cu o sumă suficient de generoasă pentru a-l scuti de acele „articole odioase şi ignobile pe care trebuie să le scriu zilele acestea”. îsi dorea să aibă libertatea financiară de a scrie romanul uriaş pe care îl avea în minte, despre care le-a spus fraţilor Goncourt că avea să fie povestea unei familii în 10 volume. Romanul acesta va deveni, de fapt, capodopera lui Zola, epopeea a două familii înrudite din cel de-Al Doilea Imperiu, Rougon şi Macquart, epopee care se va întinde pe parcursul a 20 de volume.

Zola încă nu avea idee despre faima şi succesul care îl aşteptau şi care avea să le eclipseze considerabil pe cele ale fraţilor Goncourt. Acum, în timpul acelui prânz din decembrie, el s-a plâns de numeroşii săi duşmani şi de dificultatea pe care o avea în a-si face un nume. Fraţii Goncourt, care lăudaseră foarte mult romanul *Therese Raquin,* erau interesaţi să-l cunoască pe tânărul autor „cu chipul alb ca ceara şi anemic”, dar totuşi „un tânăr viguros”, care era „în acelaşi timp robust şi firav”. Una peste alta, erau impresionaţi de natura sa divizată – „un caracter neînchipuit de

profund, de complex”, după cum s-au exprimat ei. Au mai adăugat că li se părea totodată „nefericit, îngrijorat, evaziv şi neliniştitor”.

La rândul său, Zola şi-a exprimat omagiul la adresa gazdelor sale: „Noi [...] generaţia mai tânără, ştim că voi si Flaubert sunteti maeştrii noştri’-. Nu avea să treacă mult până când Zola îşi va face el însuşi loc în panteonul literaturii.

La începutul aceluiaşi an, Edouard Manet l-a pictat pe Emile Zola, probabil ca un gest de mulţumire la adresa tânărului scriitor care îl

susţinuse. Şedinţele, care este posibil să fi început cu un an în urmă, în noiembrie, au continuat şi anul următor, pe parcursul acestora Zola având parte de diverse panseuri din partea artistului, precum: „Nu pot să fac nimic în lipsa unui model. Eu nu mă pricep să inventez. [...] Dacă reusesc să r r [L J] s lucrez la ceva astăzi, aştern pe pânză pentru interpretare şi analiză fidelă”-

Printre cărţile pe care Manet le aranjase pe masa din faţa modelului său, se afla broşura lui Zola despre Manet, al cărei titlu, *Manet,* a devenit semnătura artistului. Zola a pretins că este încântat de portret, dar ceva mai târziu, un

observator atent a remarcat că acestuia nu i se oferise un loc de onoare, ci fusese atârnat într-un colţ discret din casa încăpătoare de la Medan a lui Zola. Probabil că asta s-a datorat corpolenţei lui Zola din anii de mai târziu, de care a fost suficient de jenat încât să încerce măsuri drastice pentru a pierde în greutate. Portretul era, într-adevăr, al unui bărbat suficient de zvelt încât să fie practic de nerecunoscut ca versiune mai tânără a lui Zola.

Pentru moment, Zola era în continuare slab şi Salonul din 1868 a acceptat portretul lui Zola, de Manet, în timp ce felicitările lui Manet pentru debutul literar al lui Zola au devenit mult mai călduroase. „Sunt la mijlocul cărţii *Madeleine Ferat”,* îi scria el lui Zola la sfârşitul anului 1868, la scurt timp după publicarea acestei poveşti despre obsesie şi distrugere, „şi nu vreau să aştept până o termin ca să te felicit”. însă prefaţa lui Zola la cea de-a doua ediţie a lui *Therese Raquin* a obţinut aprobarea fără echivoc a lui Manet. „Bravo, dragul meu Zola”, a scris el. „Este o prefaţă splendidă [...] iar tu reprezinţi nu numai un grup de scriitori, ci şi un întreg grup de artişti! ”-

Pe parcursul anului 1868, Edouard Manet a cunoscut-o pe Berthe Morisot.

După relatarea nepotului lui Morisot, Denis Rouart, Morisot admira opera lui Manet „pentru libertatea şi sinceritatea sa” şi „dorea de mult timp să-l întâlnească”—. Henri Fantin-Latour, prietenul lor comun, le-a făcut cunoştinţă si în curând Manet a rugat-o pe Morisot să-i pozeze, împreună cu alţi doi prieteni, pentru *Le Balcon (Balconul).*

Edouard Manet şi cei doi fraţi ai săi, Eugene şi Gustave, proveneau dintr-un mediu social care îi recomanda familiei unei tinere protejate din înalta burghezie pariziană cum era Berthe Morisot. Ambii tati erau eminenti în domeniile lor de activitate şi, la moartea sa, în 1862, domnul Manet le-a lăsat celor trei fii suficiente venituri pentru a le asigura stabilitatea financiară. Familia Morisot şi familia Manet au început să socializeze în mod constant, fapt ce le-a oferit celor din familia Morisot un nou grup de cunoştinţe, printre care muzicieni, critici de artă si scriitori. în acest context i-a cunoscut Berthe Morisot pe Pierre Puvis de Chavannes, Edgar Degas şi fraţii Manet.

Cu toate acestea, în ciuda poziţiei şi a relaţiilor lor, exista un element de risc în privinţa fraţilor Manet, Edouard în special, pe care madame Morisot, spre deosebire de fiicele sale, îl găsea

nelinişţitor. Elegant şi sofisticat, Edouard era un bărbat căruia îi plăceau femeile, dar şi un pictor de tablouri provocatoare. Nu era doar afemeiat, era şi căsătorit. Pentru a înrăutăţi lucrurile, căsnicia lui nu se putea numi convenţională, chiar dacă – protejată de familia Manet – Suzanne a scăpat de ostracizarea socială care ar fi fost de aşteptat.

Mai era apoi si problema orientării politice a r j r JT fraţilor Manet. Madame Morisot si soţul ei erau > J 1 nişte conservatori consecvenţi, deşi mai degrabă monarhişti constituţionali decât bonapartişti, însă fraţii Manet erau, tot atât de consecvent, antibonapartişti şi anticlericali. Gustave era un republican declarat, iar Edouard – un admirator al lui Leon Gambetta – se implicase la rândul său în politica republicană. Totuşi, relativul conservatorism al mamei lor i-a liniştit pe cei mai în vârstă din familia Morisot, care erau destul de îngrijoraţi în privinţa influenţei asupra celor două fiice ale lor, încă necăsătorite[11].

Edouard Manet, ca multi alţii, le remarcase pe frumoasele si talentatele surori Morisot. Scriindu-i lui Henri Fantin-Latour în luna august, acesta a comentat că era de acord cu el că

„tinerele domnişoare Morisot sunt fermecătoare”. Apoi adăugase, ludic: „Păcat că nu sunt bărbaţi! Dar ca femei, tot mai pot face ceva în numele picturii, căsătorindu-se fiecare cu un academician si

>

aducând discordia în tabăra acelor bătrâni ramoliţi”. Aceasta, a recunoscut el, „ar cere un sacrificiu de sine considerabil”. între timp, a concluzionat el, „transmite-le elogiile mele”—-

în acea vară, Manet a petrecut două luni la Boulogne şi a făcut o scurtă excursie la Londra, unde nu a reuşit să-l întâlnească pe Whistler, dar a fost „fermecat de Londra, datorită primirii pe care mi-au făcut-o toţi cei pe care i-am vizitat”. A fost dezamăgit că Degas şi Fantin-Latour nu reuşiseră să-l însoţească şi a adăugat că, având în vedere obstacolele pe care le întâmpinase la Paris, în anul următor se gândea să expună la Londra. Mai presus de orice s-a gândit că, „dacă ne-am decide să rămânem uniţi şi, mai ales, să nu ne descurajăm, am putea să învingem această mediocritate care rezistă doar prin consens”-.

Acest grup de renegaţi începuse deja să se contureze, Edouard Manet fiind în centrul său. Din el făceau parte Claude Monet, dar şi Emile Zola care, în acea

primăvară, publicase un alt articol laudativ despre Monet, motivat de refuzul Salonului de a accepta un alt tablou pictat de acesta *(Debarcader la Le Havre).* Zola i-a acordat atenţie lui şi tabloului *Femei în grădină,* tot al lui Monet, pe care Salonul îl refuzase cu un an înainte. Probabil la recomandarea lui Zola, Monet i-a dus în primăvara aceea pe Camille Doncieux şi pe fiul lor la Bettencourt, unde Zola se stabilise deja cu amanta sa, Alexandrine, pe perioada sezonului cald.

De la începutul anului, Monet supravieţuise în mare măsură bazându-se pe Bazille pentru fondurile băneşti. Luna ianuarie i-a găsit pe el, pe Camille şi pe copilul lor, la Paris, pe cont propriu,

îngheţaţi şi fără a-şi permite încălzire. Prietenii iau venit din nou în ajutor, după care el s-a întors (fără amantă şi copil) la familia sa timp de două luni, ignorând frigul iernii pentru a picta în aer liber. După cum remarca editorialistul din Le Havre (într-o zi rece „de crăpau pietrele”): „Am văzut un încălzitor de picioare, apoi un şevalet, apoi un bărbat înfofolit în trei paltoane, purtând mănuşi şi cu faţa pe jumătate îngheţată”. Era Monet, care lucra în aer liber pentru a studia efectele zăpezii—.

Până la sosirea primăverii, Monet se mutase, împreună cu Camille şi copilul lor, la un han de la periferia Bettencourtului, în Normandia. Acolo, a pictat cu aviditate până când hangiul l-a dat afară („luându-i şi cămaşa de pe el”) pentru neplată. Imediat i s-a adresat lui Bazille, spunându-i că „trebuie să mă fi născut sub o stea nefastă” şi rugându-l „să-mi vii repede în ajutor, dacă poţi!” Familia sa refuzase să mai facă ceva pentru el şi Monet chiar a făcut aluzie la o tentativă de sinucidere („Ieri am fost atât de supărat, destul cât sa ma arunc in apa

în afară de Bazille, Monet mai avea o posibilă sursă de finanţare – un iubitor de artă înstărit din

[3]

Le Havre, pe numele său Louis-Joachim Gaudibert care, la sfârşitul verii, îi

ceruse lui Monet să-i picteze soţia *(Madame Gaudibert).* Acest portret, recunoscut acum ca o capodoperă, a fost lăudat la acea vreme doar de sponsorul său, iar celelalte lucrări ale lui Monet din toamna aceea, pentru o expoziţie la Le Havre, au fost respinse de juriu – deşi, spre satisfacţia şi uşurarea lui Monet,
Gaudibert a cumpărat picturile pe care le expusese acolo.

Octombrie a adus vestea că directorul revistei *LArtiste* cumpărase tabloul *Camille* şi intenţiona să-l doneze Palais du Luxembourg, care (spre deosebire de Luvru) era depozitul oficial de stat pentru tablourile contemporane. în cele din urmă, *Camille* a fost vândut la licitaţie, dar nu înainte ca un critic al Le Havre să ia în derâdere pictura şi subiectul ei, pe care l-a defăimat ca reprezentând o prostituată. De data aceasta, nici chiar Gaudibert nu a fost dispus să o primească pe Camille Doncieux, iar familia lui Monet a rămas neclintită în această privinţă. Scriindu-i lui Bazille la sfârşitul lui octombrie, Monet, instalat acum, fără Camille, la castelul lui Gaudibert, se bucura de ospitalitatea primită, dar se plângea de şirul de „dezamăgiri, insulte, speranţe, dezamăgiri repetate” prin care a trebuit să treacă. în cele din urmă, a izbucnit

faţă de Bazille: „Pictura mea nu este bună de nimic, iar eu trebuie neapărat să renunţ la orice speranţă de reuşită!”—

Cu toate acestea, patronajul neîntrerupt al lui Gaudibert şi, în special, achiziţionarea picturilor expuse de Monet de către acesta i-au permis acum pictorului să li se alăture timp de câteva săptămâni amantei şi fiului său la Etretat, situat în apropiere. „Sunt foarte fericit, foarte încântat”, i-a scris el lui Bazille în decembrie. „îmi petrec timpul afară, pe acoperiş, când vremea e furtunoasă [...] Altfel, mă plimb prin ţinut, care este atât de frumos aici!” Datorită lui Gaudibert, Monet a putut să ducă un timp această existenţă liniştită, înconjurat de „micuţa sa familie iubită”—.

Din păcate, situaţia idilică nu a durat prea mult.

Lui Gustave Eiffel, pe de altă parte, îi mergea bine. în anul acela, a semnat un acord de parteneriat cu un tânăr şi înstărit inginer german, Theophile Seyrig, pentru a înfiinţa G. Eiffel et Compagnie cu un capital de 200 000 de franci, Seyrig contribuind cu mai mult de jumătate din capital. Aceasta a însemnat un pas uriaş pentru Eiffel,

chiar dacă mult timp afacerea companiei sale a constat în principal în comenzi nesemnificative, în mare parte poduri de cale ferată, dintre care multe erau împrăştiate prin toate coloniile Franţei.

în timp ce acumula experienţă în construirea de poduri, Eiffel şi-a dezvoltat cunoaşterea în lucrul cu oţelul, atât în privinţa designului, cât şi a metodelor de asamblare. Curând, avea să devină cunoscut pentru riguroasa lui planificare şi execuţie, toate bazate pe un calcul matematic la fel de riguros.

în această perioadă însă, când îşi câştiga existenţa construind pod după pod, Eiffel visa la ceva mai mult – la clădiri din cadre de otel si chiar

la alte structuri. Căci acest geniu al oţelului avea să construiască, în timp, nu numai turnul care îi poartă numele, ci şi structura internă a Statuii Libertăţii a lui Frederic Bartholdi.

Pe când cei tineri îsi croiau drumul cu mai mult sau mai puţin succes, Imperiul îmbătrânea şi, odată cu el, unele dintre cele mai reprezentative personalităţi ale sale.

în pofida dispreţului unor stâlpi ai societăţii precum prinţesa Mathilde, curtezanele renumite, precum La Paîva, au continuat să exercite o mare influenţă. Potrivit fraţilor Goncourt,

prinţesa Mathilde a protestat în privinţa „suveranităţii de care se bucurau aceste femei, onorate de compania filosofilor, a oamenilor de litere, a oamenilor de ştiinţă şi a intelectualilor”. Avea dreptate, pentru că La Paîva, chiar şi la bătrâneţe, a continuat să atragă aceiaşi filosofi, oameni de litere, oameni de ştiinţă şi gânditori pe care era prinţesa supărată deoarece se înghesuiau în jurul curtezanei.

în 1868, La Paîva, născută în Rusia, îşi pierduse frumuseţea, dar nicidecum puterea de atracţie. „Ea este întotdeauna la fel”, remarcau fraţii Goncourt, „dezagreabilă, neplăcută”. Cu toate acestea, ei – si multi alţii – au continuat să o susţină la extraordinara ei reşedinţă de pe Champs-Elysees. Plină de smaralde, într-o seară rece de iarnă, bătrâna curtezană a condus discuţia din timpul unei mese la care a prezentat, după cum li s-a părut fraţilor Goncourt, o „teorie înspăimântătoare a puterii voinţei”. Ea a insistat că „nu exista nimic de genul circumstanţelor norocoase, că oamenii îşi creau singuri circumstanţele, iar oamenii nefericiţi erau astfel doar pentru că nu-şi doreau să înceteze să mai fie nefericiţi”. Când i s-a cerut să-si susţină teoria, ea le-a vorbit despre o femeie care, pentru a atinge un scop nespecificat, s-a izolat timp de trei ani,

abia mâncând, complet absorbită de planul pe care îl punea la cale.

La Pa'iva a concluzionat apoi: „Eu am fost femeia aceea’—. Nu era nevoie să i se ceară să-si

>

definească scopul – sau planul.

în luna noiembrie a acelui an a murit James de Rothschild. Ultimul dintre cei cinci fraţi Rothschild, fiii fondatorului imperiului, de-a lungul carierei sale lungi şi bogate în evenimente, James a condus firma familiei provocând numeroase furtuni. Casei din Paris îi conferise un rol suplimentar şi extrem de important, acela de bancă de investiţii industriale, al cărei imperiu feroviar a contribuit puternic la averea casei şi i-a învins, în cele din urmă, pe marii adversari ai familiei Rothschild, fraţii Pereire.

La moartea sa, survenită la vârsta de 76 de ani, James era enorm de bogat şi puternic, iar în semn de recunoaştere a acestui fapt, înmormântarea sa a fost un eveniment important la Paris. Nepotul său, Leo, a relatat cu admiraţie că „tot Parisul a venit să-i aducă un ultim omagiu”, iar fratele lui Leo, Natty, a povestit că nu văzuse niciodată „o adunare atât de mare de oameni ca cea

care a venit în Rue Lafitte în această dimineaţă”. Vreo 4 000 de persoane au trecut prin salon, a adăugat el cu respiraţia tăiată; „se spune că erau 6 000 de oameni în curte, iar din Rue Lafitte până la Pere- Lachaise [locul de înmormântare aflat la marginea estică a Parisului] trăsurile sunt aliniate câte cinci pe ambele părţi”. Chiar şi corespondentul ziarului *The Times* la Paris a fost neobişnuit de impresionat: de când îşi amintea el, nu văzuse niciodată străzile mai aglomerate[12].

Au sosit numeroase telegrame de condoleanţe de pe tot Globul, mai ales din partea şefilor de stat, inclusiv din partea Casei de Orleans, aflată în exil. Napoleon al III-lea însă nu a participat, trimiţând un reprezentant în locul său. Şi alte personalităţi politice eminente au considerat că era mai bine să urmeze exemplul împăratului, păstrând distanţa.

în pofida unei evidente ameliorări a relaţiilor din ultimii ani dintre James de Rothschild şi împărat, James nu a fost niciodată un simpatizant al lui Ludovic-Napoleon sau al Imperiului său. Recunoscând acest fapt, împăratul a ales să nu-şi aducă omagiul în persoană – o desconsiderare care nu a părut să deranjeze prea mult familia Rothschild.

Cam în aceeaşi perioadă, Maxime Du Camp a luat masa singur cu George Sand, considerată de acum unul dintre maeştrii literaturii franceze. Celebra autoare avea pe atunci 64 de ani şi, după cum afirma Du Camp, „era foarte vorbăreaţă”, chiar „dispusă să mi se confeseze mai în amănunt decât mi-as fi dorit”.

Viaţa îndelungată a lui Sand, pe care a trăit-o cu îndrăzneală si exact asa cum a dorit, era legendară, la fel ca frumuseţea ei. Acum, a observat Du Camp, „nu mai rămăsese nimic din frumuseţea sa de odinioară”. Asta nu mai avea

> importanţă. După o lungă conversaţie, „pe faţă i sa aşternut un zâmbet sigur de sine care părea să exprime mândrie faţă de propria sa influenţă şi o recunoaştere a supremaţiei”.

Apoi a adăugat: „Nu regret nimic”—

CAPITOLUL 17

auMniaun ui

(1869)

I : ezbaterile din Adunarea Legislativă cu privire la finanţarea *grands travaux* ale lui Haussmann au început în luna februarie şi au continuat, pe parcursul a 11 sesiuni, până în martie. Nu numai că adversarii lui Haussmann erau înfuriaţi de costurile uriaşe ale operaţiunilor sale (abordând în special teoria sa asupra cheltuielilor productive), dar l-au acuzat şi de delapidare, luare de mită şi folosirea de informaţii privilegiate pentru profitul său şi al asociaţilor săi. Poveştile care circulaseră pe ascuns despre cifrele modificate în anumite rapoarte şi mita oferită sub formă de „comisioane” puternicului prefect al Senei au ieşit acum la iveală.

Fără îndoială, cu atâţia bani în joc, existau numeroase posibilităţi de nereguli, implicându-i mai ales pe cei care beneficiau de contracte municipale.

Un domeniu care a atras o atenţie deosebită a fost diferenţa dintre preţul de cumpărare şi plata despăgubirilor pentru proprietatea expropriată, care putea fi considerabilă dacă cei aflaţi în posesia globului de cristal (sau a unui prieten la primărie) cumpărau proprietatea cu mult înainte ca decizia guvernului de a achiziţiona proprietatea în cauză să devină publică. Indiferent dacă aceasta implica informaţii din interior sau era doar o deducţie inteligentă, a fost suficient pentru a le îmbogăţi foarte mult pe anumite persoane, cum ar fi fraţii Pereire.

Dar Haussmann a avut beneficii din asta? Avea să petreacă mulţi ani retras, scriindu-şi memoriile în care, chiar foarte detaliat, se apăra pe sine şi cheltuielile sale. Onoarea lui însemna mult pentru el şi se străduia să şi-o apere, la fel ca schimbările fără egal pe care le adusese oraşului pe care îl iubea. în centrul gândirii sale de atunci şi din perioada în care fusese prefect se afla conceptul că Parisul „nu este domeniul exclusiv al parizienilor”, ci aparţinea – şi reprezenta gloria – întregii naţiuni. Parisul nu era numai „sediul universal al Literelor, Ştiinţei şi Artelor”, ci şi punctul de convergenţă a drumurilor importante, a căilor ferate şi a telegrafelor. Legile, decretele, deciziile

şi ordinele îşi aveau originea şi se răspândeau de acolo, iar totalitatea acestei creativităţi şi activităţi făcea din Paris sufletul Franţei, „capul şi inima sa”. Ca atare, era vrednicul destinatar al oricăror măsuri necesare pentru a-l îmbunătăţi şi înfrumuseţa[1]. Mai mult decât atât, dacă s-ar fi produs vreo greşeală în administrare pe parcursul deservirii acestei regine a oraşelor, Haussmann era mai mult decât dispus să-i ia apărarea, numind-o o consecinţă inevitabilă a unei creaţii impresionante, realizate cu îndrăzneală sub constrângerea severă a timpului şi reprezentând o necesitate.

Cu toate acestea, membrii Adunării Legislative nu mai erau înclinaţi să-l aprobe pe Haussmann sau marile sale lucrări şi, cu toate că, de fapt, l-au achitat pe prefect din lipsa unor dovezi temeinice, au decontat categoric certificatele de credit în curs si au desfiinţat Caisse des Travaux.

Era clar că Haussmann nu mai avea să fie prefectul Senei pentru mult timp.

Pe parcursul dezbaterilor Adunării Legislative, Eugene Rouher – în calitatea sa de slujitor al împăratului – arătase clar că Napoleon al IlI-lea nu avea nicio responsabilitate pentru orice nereguli în

conturi sau în adminstrare. în ceea ce priveşte viitorul, Rouher a dat asigurări Adunării Legislative că „nu va mai exista subcontractare, nu vor mai exista reduceri ale facturilor, nici împrumuturi deghizate” şi, cu siguranţă, nu vor mai exista nici certificate de credit. „Am realizat un demers extrem de important”, i-a asigurat el pe deputaţi. „Dacă au existat, de asemenea, şi unele nereguli în administrare, acest lucru va fi uitat, iar în amintire va rămâne măreţia a ceea ce s-a realizat”[2]'

Cu toate acestea, chiar dacă împăratul nu a fost implicat în afacere, cu certitudine acest fapt nu l-a făcut mai agreat – mai ales că atacurile din ce în ce mai agresive asupra lui Haussmann puteau fi înţelese si ca nişte atacuri mascate la adresa
> > >
împăratului. Pe măsură ce se apropiau alegerile din mai, prestigiul lui Ludovic-Napoleon continua să scadă, chiar dacă climatul politic din întreaga naţiune – în special în oraşe si orăşele – se
J X 5 3 3
schimbase substanţial, parţial încurajat de liberalizarea întrunirilor şi a presei, care, deşi neînsemnată, avusese loc cu un an în urmă.

Alegerile din primăvară nu i-au fost favorabile împăratului. Numărul tinerilor republicani furioşi proliferase, la fel şi întrunirile şi adunările lor, în timp ce si

presa de opoziţie se dezvoltase. Lovitura de stat din 1851, până atunci sacrosanctă, a fost acum atacată, liderii noi precum Leon Gambetta denunţând-o drept o crimă şi numind victimele sale martiri. Sub această critică usturătoare atât la adresa împăratului, cât şi a imperiului, prefecţii şi primarii au arătat mai puţin entuziasm în a-şi da votul candidatilor oficiali, iar unii candidaţi, deşi binecuvântaţi de aprobarea oficială, au fost reticenti în a afişa acest lucru.

Candidaţii pro-guvernamentali au câştigat în continuare majoritatea voturilor, dar cu o marjă semnificativ mai mică decât oricând. împăratul şi candidaţii săi au păstrat loialitatea alegătorilor din mediul rural, dar Parisul si alte oraşe si orăşele se îndreptau de acum tot mai mult spre republicanism, inclusiv candidaţii care se opuneau ireconciliabil regimului.

Poate că nu a fost un dezastru total pentru împărat, dar cu siguranţă era departe de genul de victorie pe care şi-o dorea şi de care avea nevoie. Ludovic-Napoleon nu mai putea pretinde că este conducătorul absolut al Franţei. Bonapartiştii erau acum o minoritate în Adunarea Legislativă, deşi era una încă semnifiativă, în timp ce majoritatea consta într-un amestec volatil de moderaţi care în

mare parte se opuneau regimului, însă erau dispuşi să-l sprijine dacă acesta s-ar fi îndreptat spre un guvern parlamentar. Având în vedere această situaţie, împăratul a ezitat la început, dar apoi, împins de liberali la sesiunea de deschidere a Parlamentului, pe 6 iulie, a promis că va ceda cererilor lor pentru acordarea mai multor concesii. Câteva zile mai târziu, împăratul a răspuns prin acordarea de noi drepturi Parlamentului şi prin demiterea severului său ministru conservator, Eugene Rouher, înlocuindu-l cu mai moderatul Adolphe de Forcade La Roquette.

Pentru implementarea reformelor a fost numit, ulterior, un guvern de tranziţie, ceea ce va avea ca rezultat, în anul următor, crearea unui sistem parlamentar bicameral cu puteri semnificative pentru corpul legislativ şi constrângeri asupra împăratului. La începutul anului 1870 se va forma un nou guvern, cu republicanul moderat Emile Ollivier în rândurile sale.

între timp, Haussmann se agăţa de funcţia sa şi Ludovic-Napoleon se lupta cu boala, suferind un alt atac grav în acea vară. Se răspândea zvonul că era pe moarte, iar bursa de valori a reacţionat, făcând să se prăbuşească acţiunile aflate pe piaţă. Rapoartele

despre moartea iminentă a împăratului fuseseră însă exagerate. Ca în trecut, şi-a revenit repede şi la scurt timp putea fi văzut călărind în Bois de Boulogne. Ceva mai târziu în toamna aceea, soţia unuia dintre miniştrii săi a relatat cât de impresionantă părea să fie starea de sănătate a împăratului şi cum şi-a uimit acesta oaspeţii, la castelul său din Compiegne, cu „veselia şi buna sa dispoziţie”, conducându-i într-un dans învolburat care a durat aproape două ore.

Când avea loc această petrecere, Eugenie îl reprezenta pe împărat la inaugurarea ceremonială a Canalului Suez. Finanţat în mare parte de o pleiadă de mici investitori francezi, creaţia rezultată a fost una franceză, chiar dacă nu una la care subscrisese şi guvernul, iar împărăteasa a prezidat, aşadar, ceremoniile din noiembrie din Egipt. Peste ani, ea i-a spus unui reporter că îşi amintea de acest eveniment ca de una dintre cele mai uluitoare experienţe din viaţa sa. „Era un adevărat cer egiptean”, şi-a amintit ea, „o lumină încântătoare, o splendoare ca de vis. [...] Iahtul meu, *L’Aigle,* a trecut de îndată în fruntea procesiunii. [...] Spectacolul a fost extraordinar de magnific şi vestea cu atâta mândrie măreţia regimului francez, încât nu mă

mai puteam stăpâni, exultam”.

Acest spectacol a distras-o pentru moment pe împărătească de la necazurile de acasă, pe care s-a grăbit să le enumere: „în exterior, o Prusie ameninţătoare, o Italie nerecunoscătoare, iar celelalte puteri – îmbufnate sau ranchiunoase [...] iar în interior, nemulţumire şi nelinişte”. Eugenie era îndeosebi supărată pe presă, deoarece era „ignobilă prin insolenţă şi reaua sa credinţă”, precum şi din cauza „neîncetatelor greve şi manifestări turbulente”. A menţionat în special publicaţia *La Lanterne* a lui Henri Rochefort pentru contribuţia sa la „vântul de nebunie” care „străbătea Franţa”-

Victor Hugo l-a numit pe Henri Rochefort „al treilea fiu al său”. Născut într-o familie aristocratică şi ultra-regalistă, Rochefort a virat brusc spre stânga în politică, iar în 1868, deja fondase un ziar, *La Lanterne,* care nu ezita să dezvăluie paraziţii politici care infestaseră Imperiul lui Napoleon al III-lea. Rochefort îl idolatriza pe Victor Hugo, iar când *La Lanterne* i-a adus rapid lui Rochefort o amendă şi o pedeapsă cu închisoarea, acesta a fugit la Bruxelles unde a înfiinţat, în exil, *La Lanterne* şi unde l-a cunoscut pe Hugo.

între timp, deşi cenzura încă era cu ochii pe presă, fiii lui Victor Hugo, Charles şi Francois- Victor, împreună cu Auguste Vacquerie şi Paul Meurice, au fost de acord să profite de reforma care permitea ca ziarele să fie publicate Iară o aprobare oficială şi au înfiinţat ziarul pe care Victor Hugo l-a numit *Le Rappel* – un cuvânt cu multe semnificaţii, dintre care una era „memento”.

Le Rappel nu numai că publica discursurile şi mesajele lui Hugo, dar susţinea şi candidaţii republicani la alegerile din mai, printre care Leon Gambetta si Rochefort însusi. Curând, ziarul a simţit puterea oficialităţilor nemulţumite, atunci când birourile i-au fost devastate si editorii J ameninţaţi cu închisoarea. Totuşi, valul republicanismului din Paris şi din alte oraşe franceze a continuat să crească. Rochefort si Gambetta au fost aleşi, iar când poliţia a încercat să închidă *Le Rappel,* în noaptea de 10 iunie, o mulţime de parizieni s-au mobilizat rapid în semn de protest. Pe parcurs, unii dintre cei mai furioşi au ridicat prima baricadă stradală văzută în Paris, după 1851.

în ciuda zvonurilor că Victor Hugo era pe punctul de a se întoarce, Nemesis a lui Napoleon al Ill-lea a rămas în siguranţă în afara Franţei, de unde cerea ca toate protestele să rămână paşnice, în septembrie, Hugo a prezidat o

conferinţă de pace la Lausanne. „A perpetua războiul înseamnă a perpetua tirania”, a afirmat el, în discursul de deschidere. „Logica este impecabilă”-.

Execuţia din 1867 a arhiducelui Maximilian, care a urmat retragerii sprijinului militar al Franţei, a devenit rapid încă o ţintă pentru criticii republicani ai lui Napoleon al III-lea şi ai regimului său. Edouard Manet, care îmbrăţişa în mod consecvent politica republicană, s-a trezit atras de subiectul mortii lui Maximilian si, la scurt timp după execuţie, a decis să facă din aceasta tema unui tablou istoric.

în vara aceea, a început să lucreze la o pânză mare, probabil inspirată dintr-o relatare detaliată publicată în *Le Figaro,* apoi a început o altă versiune la scară mare, în septembrie, urmată de o versiune mai mică şi de încă o pictură mai mare, în versiunea finală, Manet a îmbrăcat plutonul de execuţie în uniformele soldatilor francezi - ilustrând grafic cine era responsabil de acea tragedie.

Manet intenţiona să-şi prezinte versiunea finală la Salonul din 1869, însă a fost informat pe cale neoficială că aceasta nu avea să fie acceptată. în mod evident, subiectul era sensibil din punct

de vedere politic. Cu toate acestea, Manet nu era înclinat să urmeze regulile, fie ele politice sau artistice, şi a început să realizeze o litografie sau o gravură a *Execuţiei* pentru popularizarea tabloului.

Când tipograful lui Manet a prezentat litografia pentru înregistrarea dreptului de autor, a aflat că aceasta era interzisă. Manet i-a scris imediat lui Zola că el „crezuse că puteau să-i împiedice publicarea, dar nu şi imprimarea”, şi a făcut apel la prietenul său „să scrie câteva rânduri despre această procedură absurd de obtuză”. Manet a adoptat abordarea: „suntem surprinşi de acţiunea autorităţilor de a interzice o operă pur artistică”. Zola a răspuns şi, în relatarea sa despre interdicţie, a semnalat uniformele soldatilor francezi: „înţelegi oripilarea şi furia cenzorilor. [...] Un artist a îndrăznit să le înfăţişeze privirii o ironie atât de crudă: Franţa împuşcându-l pe Maximilian! ”-

în scurt timp, lucrurile au escaladat, iar „Afacerea Maximilian” a lui Manet a devenit „mai complicată”, după cum l-a informat el pe criticul de artă Philippe Burty. înspăimântat, tipograful i-a cerut lui Manet permisiunea de a şterge imaginea de pe calcarul litografic, însă Manet a refuzat. Apoi tipograful a refuzat să-i înapoieze litografia.

„îmi închipui”, a continuat Manet, „că nu se poate distruge o tipărire pe bloc, piatră etc., fără o hotărâre judecătorească, iar în lipsa publicării, nu poate exista o infracţiune care să poată fi pedepsita’-'

La scurt timp, *Chronique des Arts* a publicat o scrisoare din partea lui Manet care oferea detalii despre interdicţie şi evenimentele care i-au urmat, însoţită de comentariile editorului cu privire la gravitatea chestiunilor implicate. Imediat după aceea, tipografia i-a înapoiat lui Manet calcarul litografic.

Pictura nu avea să fie prezentată în public decât după 10 ani, când a fost expusă în Statele Unite. Litografia nu va fi tipărită decât după moartea lui Manet.

Poate că Edouard Manet nu a reuşit să expună *Execuţia* la Salonul din 1869, dar a avut alte două tablouri care si-au făcut drum cu succes către juriul Salonului din acel an: *Le Dejeuner dans latelier* („Mic dejun în atelier”) şi *Le Balcon* („Balconul”). în *Mic dejun în atelier,* apare fiul soţiei sale, Leon Leenhoff, stând în faţa unei mese pregătite pentru micul dejun, pe când *Balconul* înfăţişează trei personaje, inclusiv o femeie superbă cu părul negru care este aşezată în primplan. Femeia respectivă

era Berthe Morisot.

Era prima dată când Morisot pozase pentru Manet si este evident că frumuseţea ei întunecată îl captivase. Cu toate acestea, pictura în sine, care aducea un omagiu lui *Les Manolas au balcon* a lui Goya, nu a captivat vizitatorii Salonului. Criticii au fost de acord că tabloul era misterios, tulburător chiar, şi subliniau relaţia ambiguă dintre cele trei personaje ale sale. „Nu se prea ştie ce fac oamenii aceştia cumsecade în balcon”, a scris un critic, pe când un altul s-a plâns de absenţa completă a legăturii dintre personaje. Lui Manet, la rândul său, îi fusese greu să creeze *Balconul* şi era plin de îndoieli cu privire la munca sa – după cum remarca madame Morisot către fiica ei Edma, la începutul primăverii: „Manet parcă e nebun: speră că tabloul său va avea succes, apoi dintr-odată îl potopesc îndoielile, care îl doboară”[2].

Salonul a acceptat atât *Mic dejun în atelier,* cât şi *Balconul,* dar îndoielile lui Manet au continuat. Salonul s-a deschis la începutul lunii mai, iar Berthe Morisot i-a scris imediat surorii sale: „Nu trebuie să-ti mai spun că primul lucru pe care 1-am făcut a fost să merg în Salonul celor cu litera M. Acolo l-am găsit pe Manet [...] care părea năucit. M-a implorat să

merg să-i văd tabloul, pentru că el nu îndrăznea să facă niciun pas”. Oscila între râs şi îngrijorare, „asigurând pe toată lumea că tabloul lui era foarte prost şi adăugând în acelaşi timp că avea să fie un mare succes”.

Şi ce credea Morisot despre felul în care o pictase Manet în *Balconul?* Ei bine, era de părere că o redase „mai mult ciudată, decât urâtă”, dar a recunoscut că printre cei curioşi să-l vadă circulase „epitetul de *femme fatale-”.* Cât despre opinia ei despre pictura lui Manet în general, Morisot a constatat că lucrările sale lăsau „impresia unui fruct sălbatic sau chiar a unuia puţin necopt”, cu toate că ei „nu-i displăceau câtuşi de puţin”. Cu toate acestea, preferatul ei era portretul pe care Manet i-l realizase lui Zola.

Cât despre Manet însuşi, era de părere că „are o fire indiscutabil fermecătoare, care îmi place foarte mult’-.

Atât Berthe, cât şi Edma Morisot par să se fi bucurat de compania lui Edouard Manet, precum şi de cea a prietenilor săi artişti. în martie, Edma ia spus lui Berthe, cu o oarecare frivolitate, că „este descurajant că nu te poţi baza pe artişti. Pasiunea mea pentru Manet a luat sfârşit”. A recunoscut, totuşi, că era

curioasă să afle ce credea domnul Degas despre ea şi a adăugat: „Când mă gândesc la oricare dintre artiştii aceştia, îmi spun că un sfert de oră de conversaţie cu ei valorează tot atât cât o multitudine de calităţi veritabile”[2].

Cu doar câteva săptămâni în urmă, Edma Morisot se căsătorise, fapt care punea astfel capăt relaţiei apropiate de lucru şi personale între cele două surori, îndepărtând-o practic pe Edma de scena artistică pariziană. Soţul Edmei era Adolphe Pontillon, un ofiţer de marină care a dus-o să locuiască departe de Paris, în Bretania. De acolo, ea îi scria frecvent surorii sale, asigurând-o de bunătatea si afecţiunea soţului ei si exprimându-si speranţa că el „nu era conştient de golul pe care mi-l lasă lipsa ta”. în pofida soţului amabil şi a eforturilor ei de a se aclimatiza la îndepărtata Bretanie, Edma se plictisea şi îi era dor de Berthe, de familie şi de Paris. Berthe îi scria, la rândul ei, că „dacă vom continua în felul acesta, draga mea Edma, nu vom mai fi bune de nimic. Tu plângi la primirea scrisorilor mele, eu am făcut acelaşi lucru astăzi dimineaţă”.

„Haide”, a continuat Berthe Morisot, „soarta pe care ti-ai ales-o nu este cea mai rea. între voi există o apropiere reală şi deţii inima unui bărbat care îţi

este cu totul devotat. .1 Aminteste-ti că este trist să fii singură; [...] o femeie are o imensă nevoie de afecţiune”—.

Cu toate acestea, oricât de conştientă era de propria ei nevoie de afecţiune şi tot atât de conştientă că se apropia de 30 de ani, când avea să intre în temuta categorie a „fetelor bătrâne”, Berthe Morisot continua să tină căsătoria la distanţă – suportând să aibă o însoţitoare la fiecare ieşire în oraş şi continuând, resemnată, să trăiască în casa părinţilor ei. Condusă de o viziune din ce în ce mai clară şi mai radicală despre ce să picteze şi cum anume, era îngrozită de imposibilitatea ca sora ei să picteze după căsătorie. Bărbaţii găseau, fără îndoială, atrăgătoare frumuseţea întunecată a lui Morisot, dar cu singura excepţie a pictorului Pierre Puvis de Chavannes, în vârstă de 45 de ani, care ei i se părea înţepat, talentul şi inteligenţa ei îi ţineau la distanţă pe cei mai mulţi pretendenţi.

Şi apoi, mai era Edouard Manet. Manet părea fascinat de Berthe Morisot si *Le Balcon* a fost doar primul dintre numeroasele sale picturi cu ea. Generaţiile mai tinere au speculat despre o aventură între cei doi, dar nici chiar Edouard Manet, care încălca regulile, nu ar fi îndrăznit să încalce constrângerile stricte care guvernau

clasa sa socială: bărbaţii puteau, cu o discreţie rezonabilă, să facă ce le plăcea, dar relaţiile romantice efectiv nu erau acceptabile pentru o femeie necăsătorită din *haute bourgeoisie-* a Parisului. Oblăduindu-şi puiul încă necăsătorit, madame Morisot a continuat să-si însoţească fiica la şi prin toate relaţiile ei sociale, inclusiv la şedinţele în care poza pentru Manet, iar Berthe Morisot suporta totul în tăcere.

în ciuda dezavantajelor continuării celibatului, Morisot găsea angoasantă perspectiva unei căsătorii. în luna mai, şi-a amuzat sora cu o relatare despre un pretendent: „Mi-am ratat şansa, dragă Edma", scria ea, „şi poţi să mă feliciţi că am scăpat atât de repede de toată agitaţia". Din fericire, a adăugat ea, pretendentul în cauză „s-a dovedit a fi complet ridicol". Surprinsă, dar nu dezamăgită, Morisot se simţea acum „eliberată de orice anxietate" si a redevenit imediat interesată

>

atât să-si viziteze sora în Bretania, cât si de ceea ce ar fi putut să picteze când s-ar fi aflat acolo.

„Bărbaţii înclină să creadă că îţi ocupă întreaga viaţă", îi scrisese ea Edmei, în aprilie. „Dar, în ceea ce mă priveşte, cred că oricât de multă afecţiune ar simţi o femeie pentru soţul ei, nu-i este uşor să-şi întrerupă o viaţă de muncă".

Edma i-a dat dreptate: „Cu cât sunt căsătorită de mai mult timp”, i-a spus ea lui Berthe, „cu atât sunt mai convinsă că nu ai fi mulţumită de un aranjament în aceleaşi condiţii. Fă tot posibilul, cu farmecul şi priceperea ta, să găseşti ceva care să ţi se potrivească’—.

După cum s-a dovedit, Berthe Morisot avea să facă exact acest lucru—. între timp, deşi madame Morisot îsi dorea foarte mult să-si vadă a treia fiică măritată, nu părea înclinată să o căsătorească chiar cu oricine. în mod grăitor, cu o ocazie mai specială (poate chiar cea pe care Berthe i-a descris-o Edmei), doamna Morisot i-a spus Berthei să meargă la etaj să se îmbrace pentru vizita unui pretendent pe care îl aşteptau. Când Berthe a întârziat să-şi facă apariţia, madame Morisot s-a înfăţişat deodată înaintea ei. „Cât timp”, a întrebat ea, „ai de gând să mă laşi să stau fată în fată cu idiotul acela?”—

Cam în aceeaşi perioadă, Georges Bizet era mult mai entuziasmat de căsătorie decât se aşteptase vreodată. Genevieve Halevy, fiica profesorului său de compoziţie muzicală, îi întorsese lumea pe dos. „Fără seri petrecute în oraş!” îi scrisese el unui prieten în 1867. „Fără destrăbălare! Gata cu amantele!

S-a terminat cu asta! [...] Am cunoscut o fată minunată si o ador! în doi ani va fi soţia mea!”— Familia înstărită a fetei avea îndoieli serioase în privinţa căsătoriei sale cu un compozitor care nu avea un prea mare succes si cu un stil de viaţă aproape boem. Bizet, la rândul său, ar fi putut avea îndoieli cu privire la instabilitatea mentală care afecta linia maternă a familiei Genevievei. Fără să ţină cont de părţile întunecate, Bizet, îndrăgostit până peste cap, a promis că se va schimba şi, în mai 1869, el şi Halevy şi-au anunţat logodna. S-au căsătorit la scurt timp după aceea, mireasa aducând o dotă din fericire substanţială în sprijinul căsniciei lor.

în acea iarnă din 1868-1869, Claude Monet a pictat efectele luminii soarelui asupra zăpezii în *Coţofana,* pe care a propus-o – împreună cu un peisaj marin – la Salonul din acel an. Ambele au fost respinse, contribuind la nefericirea sa crescândă—.

Familia lui Monet, în special mătuşa sa, refuzase să-l sponsorizeze în continuare, mai ales din cauza legăturii lui deschise cu Camille Doncieux, iar monsieur Gaudibert făcuse deja atât cât putea sau cât era dispus să facă pentru el. Aşa se face că, la sfârşitul iernii,

Monet s-a întors la Paris, unde Bazille l-a primit din nou. Familia lui Camille a fost, în cele din urmă, de acord să-şi ajute fiica (în cuvintele lui Bazille: „Nu sunt nemaipomenit de bucuroşi, dar nu-şi doresc ca fiica lor să moară de foame”). Numai că respingerea prematură din partea Salonului nu a făcut decât să contribuie la necazurile lui Monet. După spusele sale, într-o scrisoare imploratoare către Arsene Houssaye (director al *L'Artiste* şi inspector general al artelor plastice, care cumpărase tabloul *Camille):* „Acea respingere fatală [din partea Salonului] mi-a luat practic pâinea de la gură”. A adăugat: „Sunt într-o stare destul de disperată” şi spera că Houssaye ar fi dispus să cumpere „câteva dintre pânzele pe care am putut să le salvez de executorii judecătoreşti”—.

Din păcate, Houssaye nu pare să fi primit scrisoarea şi, în cele din urmă, Monet s-a mutat
împreună cu amanta şi micuţul Jean într-o căsuţă mică la vest de Paris, în apropiere de Bougival şi Chatou. Chiar si aici, resursele sale erau insuficiente, iar alimentele si combustibilul erau [J] 3
pe terminate. Renoir, care trăia cu părinţii în învecinatul Voisins, la periferia Louveciennes, venea adesea să se plimbe cu Monet de-a lungul Senei, aducându-i pâine. „Sunt zile în care nu

au ce să mănânce”, i-a scris el lui Bazille —-

în aceste zile dificile, Monet continua totuşi să picteze. „Nutresc un vis”, i-a scris el lui Bazille, la sfârşitul lunii septembrie, imaginându-şi strălucirea magică a luminii peste apă, efect în care era învăluită Grenouillere, celebra cafenea plutitoare de pe malurile Senei, în apropiere de Croissy-sur-Seine—. Renoir îi împărtăşea visul, iar în vara aceea, cei doi artişti au pictat împreună această scenă – o privelişte a micuţei insule Grenouillere, cunoscută sub denumirea de Ghiveciul cu flori sau Camembert, înconjurată de apa infuzată de lumină, care se unduia uşor şi pe care bărcile si înotătorii o făceau să tresalte. Monet a simţit că era în pragul unei descoperiri artistice – descoperire care avea să fie consolidată în iarna următoare, după întoarcerea lui Renoir la Paris, când Monet a pictat cu Pissarro, în Louveciennes, aflat în apropiere, peisaje acoperite de zăpadă.

Viaţa era, totuşi, grea. În acea toamnă, Monet se întorcea, ocazional, la Paris, pentru a contacta potenţiali cumpărători sau pentru a se întâlni cu prietenii la Cafe Guerbois. în timpul uneia sau a mai multor vizite de acest gen, a pozat alături de Renoir, Bazille, Zola şi alţii, grupaţi în jurul lui Edouard Manet, care

se afla la şevaletul său, pentru tabloul *Un atelier la Les Batignolles* al lui Fantin-Latour. Curând după aceea, Bazille a pictat acelaşi grup de prieteni în *Atelierul din Rue de la Condamine.*

Totul părea destul de convivial, doar că amanta lui Monet şi copilul lor au rămas în căsuţa mică din afara Parisului şi îi aştepta o iarnă lungă şi geroasă.

A fost o iarnă tristă şi pentru fraţii Goncourt. Nu numai că cea mai recentă carte a lor, *Madame Gervaisais,* atrăsese puţină atenţie – „nicio scrisoare, niciun cuvânt, nici cel mai mic comentariu din partea nimănui" –, dar starea de sănătate a fratelui mai mic, Jules, se deteriora rapid. Edmond şi-a revendicat şi el o compătimire („amândoi suntem bolnavi, ne aruncăm priviri întrebătoare unul celuilalt şi ne comparăm suferinţele")—, dar starea lui Jules, în mod cert, se înrăutăţea.

în toamna aceea, când a devenit evident că Jules suferea de sifilis, buna prietenă a fraţilor Goncourt, prinţesa Mathilde, le-a oferit căsuţa de la castelul ei, Catinat, pentru ca aceştia să aibă un loc liniştit în care puteau să scape de zgomotul casei lor din Auteuil. Din nefericire, chiar şi acolo i-au urmărit o droaie de zgomote: biserica locală

începuse să testeze clopotele pe care i le oferise prinţesa, trăgându-le încontinuu.

„Suferinţa cumplită de a fi bolnav şi de a nu putea fi bolnav la tine acasă, de a fi nevoit să-ţi târăşti durerea si slăbiciunea dintr-un loc într-
>
altul”, era, în mod evident, mai mult decât oricare dintre fraţi putea suporta —.

După prânzul din decembrie 1868 cu fraţii Goncourt, Zola a continuat să întreţină relaţia cu aceştia, promiţându-le publicitatea atât de necesară pentru *Madame Gervaisais.* Urmărind cu ardoare tot ce era important pentru cariera sa, a făcut cunoştinţă şi cu Flaubert—, a păstrat numeroase legături cu prieteni de la Cafe Guerbois şi a continuat să publice o mulţime de articole. Cel mai important este că a propus primul său plan general al ciclului de romane din seria Rougon-Macquart editorului de la Bruxelles, Lacroix. Era o viaţă epuizantă, dar Zola a fost la înălţime, mobilizându-şi o energie pentru care avea să devină legendar.

între timp, Alexandre Dumas *pere,* care era şi el renumit pentru energia sa uluitoare, se apropia acum de sfârşitul unei vieţi extraordinare. Dumas era un

luptător, dar puterea şi sănătatea părăsindu-l, a urmat sfatul medicului său şi s-a retras, în acea vară, la malul mării. Acolo, chiar şi în declin, Dumas a găsit puterea de a pune în joc încă unul dintre multitudinea talentelor sale, scriind o carte de bucate – cuprinzătorul şi încântătorul său *Dictionnaire de cuisine.* Dumas fusese un bucătar tot atât de entuziast pe cât îi plăcuse să mănânce, iar numeroasele sale călătorii i-au alimentat experienţa culinară – din bazarurile din nordul Africii şi până la pescuitul de sturioni în Marea Caspică. Nu putea să se abţină de la a

spune poveşti, fie despre ciocolată sau despre curcan, în timp ce sfaturile sale (de exemplu, menţiunea despre păstrarea ouălor proaspete) oferă o perspectivă asupra unei epoci pre-refrigerare foarte diferită—.

întorcându-se la Paris, Dumas a observat că faţada Operei tocmai fusese terminată şi i-a scris lui Charles Garnier ca să-l complimenteze. „Este perfectă," i-a spus el lui Garnier. „Lasă oamenii să vorbească, dacă simt nevoia". A adăugat că „un singur lucru deranjează puţin privirea şi, din păcate, este singurul lucru pe care nu ai putut să-l modifici". Acestea erau, desigur, literele „N" şi „E" de pe faţadă. Acest tribut adus

împăratului şi imperiului, a observat el, „va fi modificat [...] de timp”—■

Faţada Operei a atras, într-adevăr, o atenţie considerabilă, inclusiv câteva observaţii din partea tânărului Auguste Rodin, un candidat respins de trei ori la Ecole des Beaux-Arts, în mare măsură pentru că naturalismul său incipient era complet defazat faţă de tradiţia acceptată. Rodin era acum angajat în domeniul construcţiilor de locuinţe, unde realiza ornamentaţia pentru edificii, printre acestea numărându-se conacul lui La Paîva de pe Champs-Elysees. Se afla în mulţimea care aştepta cu nerăbdare inaugurarea, în acea zi, a celor patru mari grupuri sculpturale care flanchează intrarea Operei. Dintre cele patru, singurul grup care i-a atras atenţia a fost *La Danse* (Dansul – n. trad.), realizat de Jean-Baptiste Carpeaux, pe care Rodin l-a considerat o capodoperă. Alţii însă nu erau de aceeaşi părere, obiectând faţă de ceea ce considerau a fi nişte siluete goale, expuse fără ruşine. „Ce furie, ce ţipete, ce indignare – adevărată sau prefăcută!” veneau din partea celor care preferau „mortalitatea rece” a „preceptelor Academiei”, remarca Rodin, cu lipsă de consideraţie. Spre dispreţul lui Rodin, aceşti critici îl considerau pe Carpeaux

un sculptor prost, iar Rodin a remarcat că şeful unui atelier chiar l-a concediat pe un elev care era excesiv de entuziast în privinţa lui Carpeaux—.

Dumas nu s-a implicat în astfel de dispute, în special acum, când îi mai rămăsese atât de puţin timp de trăit. Limitat la apartamentul si la patul JT r
> r
său, visa la noi romane şi şi-a recitit cărţile. Opinia sa despre *Cei trei muşchetari?* „Este bună”, i-a spus fiului său, Dumas *fils.* Despre *Contele de Monte- Cristo?* S-a gândit puţin. „Nu este la fel de bună ca *Les Mousquetaires”,* a observat el—•

într-o altă parte a oraşului, viaţa tocmai începea pentru Sarah Bernhardt. Un rol în travesti ca trubadur înflăcărat în *Le Passant,* altfel lacrimogen şi nememorabil, îi adusese, ei şi tânărului său dramaturg şi poet, Francois Coppee, o celebritate subită. „Devenisem regina adorată a studenţimii”, îsi aminteşte ea, în memoriile sale, „si obisnuiam
3 3 J 3 3
să primesc mici buchete de violete, sonate şi poezii lungi, lungi de tot”. Când sosea la teatru era întâmpinată de o ploaie de flori, iar împăratul a cerut chiar un spectacol cu ea, la Tuileries.

Spre jena mărturisită a lui Bernhardt,

împăratul a surprins-o, înainte de spectacol, într-un salonaş, exersând cele trei reverenţe cerute de protocol. După cum l-a descris Bernhardt, Napoleon a fost amuzat şi fermecător, aşa cum numai el putea fi. „Mi-a plăcut mult mai mult de el aşa”, a scris ea mai târziu, „decât cum era înfăţişat în portretele sale. Avea nişte ochi atât de frumoşi, pe care îi închidea pe jumătate când privea printre genele lungi”. Cât despre zâmbet, era „trist şi mai degrabă persiflant”, pe când vocea îi era „stinsă, dar seducătoare”. Ludovic-Napoleon pare să fi fost în plin avânt de seducere.

Cât despre împărătească, Bernhardt o considera foarte frumoasă – mai frumoasă decât în portret. Vocea ei, din păcate, era aspră şi dură, şocând-o pe Bernhardt. „Din acel moment”, şi-a amintit ea, „nu m-am mai simţit în largul meu cu ea, în ciuda graţiei şi a amabilităţii sale”.

Prinţul imperial, în vârstă de 13 ani, era cu totul altceva. „Era delicios”, scria Bernhardt, „cu ochii săi magnifici, cu pleoape grele ca ale mamei sale şi cu genele lungi ale tatălui”. în plus, era plin de duh – după părerea lui Bernhardt, semănând mult cu tatăl său, „care avea cea mai rafinată, subtilă şi, în acelaşi timp, cea mai darnică inteligenţă”.

După ce s-au pregătit pentru repetiţie,

Bernhardt si alti doi actori au fost invitaţi să viziteze palatul. „Nimic nu ar fi putut fi mai urât decât încăperile private”, şi-a amintit Bernhardt, „cu excepţia biroului împăratului şi a scării”. Din păcate, palatul „m-a plictisit teribil”—

Apartamentul lui Bernhardt de pe Rue Auber, lângă Opera din Paris aflată în construcţie – era mult mai pe gustul ei, mobilat cu diverse articole de lux precum şi cu o serie de antichităţi. După calculele sale, cheltuise o avere pe mobilier şi diverse curiozităţi, inclusiv o broască ţestoasă a

cărei carapace era acoperită cu aur şi împodobită cu topaze. într-o seară însă a izbucnit un incendiu, probabil din cauza unei lumânări aprinse, aşezată neglijent. Oricare ar fi fost cauza, focul a distrus totul (inclusiv broasca ţestoasă) şi a ruinat-o pe Bernhardt, căci, pe lângă pierderea personală, a fost făcută responsabilă şi pentru prejudiciul adus altor apartamente din bloc. Cel mai rău dintre toate, nu era asigurată pentru că amânase semnarea contractului de asigurare.

Rămasă fără casă şi fără bani, a fost nevoită să se întoarcă să locuiască împreună cu mama ei. Acest lucru în sine era umilitor, dar a realizat, în plus, că „nu se putea lipsi de lux şi confort”—.

Din fericire, situaţia ei a atras atenţia simpatizanţilor, care au organizat o gală de caritate pentru ea la Odeon, încasările au fost impresionante, iar Bernhardt a putut să se mute într-un apartament confortabil pe Rue de Rome, unde avea să rămână câţiva ani.

Gustul lui Bernhardt pentru bărbaţi, ca şi pentru mobilier, tindea spre lux. Escorta sa frecventă şi iubitul din această perioadă era Charles Haas, pe care îl descria drept „un bărbat extrem de fermecător, foarte inteligent şi distins”—.

Aceasta era o subestimare. Haas, un bărbat sofisticat şi seducător, unul dintre puţinii membri evrei ai Jockey Clubului, avea să servească, în timp, drept model pentru Charles Swann al lui Proust în *în căutarea timpului pierdut* – la fel cum Bernhardt avea să fie inspiraţia lui Proust pentru actrita Berma. Proust încă nu se născuse când s-a înfiripat această relaţie amoroasă, dar trebuie să fi făcut senzaţie la acea vreme, din moment ce Bernhardt îl ademenea pe Haas cu numeroase invitaţii lascive, inclusiv cu o schiţă a unui pat cu baldachin sub care mâzgălise în grabă cuvintele: „Vino! Vino!! Vino!!!” Ea îl măgulea şi îl

linguşea: „Am o mie de iubiţi, dar numai unul care este nemaipomenit”. Şi îl ruga, nerăbdătoare: „Vino şi dă-mi buzele tale!”—

Haas a venit pentru o vreme, iar Bernhardt a fost puţin mai mult decât o diversiune plăcută pentru acest bărbat pentru care rivalizau zeci de femei frumoase. Ea nu a rămas mult timp cu el. Aventura lor s-a încheiat în scurt timp, Haas oferindu-i lui Bernhardt un „împrumut” substantial si cavaleresc.

Totuşi, deşi niciuna dintre părţi nu pare să fi considerat asta ca o aventură demnă de tinut minte, cei doi au rămas prieteni până la moartea lui Haas.

Pe măsură ce anul şi deceniul se apropiau de sfârsit, viata si moartea au continuat să coexiste în
modul obişnuit, pe când, la o scară mai mare, declinul Imperiului începea să ocupe centrul scenei. A durat mult – aproape două decenii – dar poate că, inevitabil, Imperiul pe care îl crease Ludovic-Napoleon Bonaparte îsi pierdea suflul X 1 > JT
după cum Ludovic-Napoleon ceda în faţa bolii şi, poate, a morţii.

în cei 20 de ani de dominaţie imperială, îşi văzuse realizată o mare parte din viziunea pe care o avea, nu în ultimul rând, finalizarea tuturor rutelor

importante ale modernei reţele feroviare a Franţei. Dar, mai presus de orice, era Parisul, oraşul visurilor – fără nicio îndoială, el împreună cu Haussmann transformaseră oraşul, moştenirea culturală cu care se mândrea cel mai mult.

Mai rămâneau însă multe de făcut şi, odată cu apropierea noului deceniu, nici Napoleon al III- lea, nici Haussmann nu mai aveau puterea politică sau voinţa de a pune în mişcare oamenii şi teritoriul, aşa cum o făcuseră în trecut. De data aceasta, alte forte, atât din tară cât si din

’ ’ 3 3

străinătate, aveau să determine destinul Parisului si al Franţei.

3 >

---

1. Femeie fatală (n. trad.).
2 înalta burghezie (n. trad.).

CAPITOLUL 18

(1870)

& u întâmplător l-a abandonat Ludovic-Napoleon Bonaparte pe Georges Haussmann. Spre începutul noului an, a devenit limpede că împăratului îi mai

rămăseseră puţine opţiuni – fie să îşi guverneze imperiul, fie să-l păstreze pe Haussmann ca prefect al Senei.

Alegerile din primăvara lui 1869 nu prea i-au dat de ales. în ciuda faptului că îşi ţâra piciorul şi că, în general, nu era dispus să recunoască faptul că poziţia lui de conducător absolut al Franţei nu mai era viabilă, Ludovic-Napoleon se confrunta acum şi cu realităţile politice ale unei opoziţii puternice. Eugenie îi sesizase deja limitările şi, când călătorea pe mare, în acea toamnă, pentru a participa la ceremonia de inaugurare a Canalului Suez, îi scrisese: „Nu cred că cineva poate să dea două lovituri de stat într-o singură domnie”[1].

Şi astfel, la 1 ianuarie 1870, la tradiţionala recepţie de Anul Nou, Napoleon al IlI-lea le-a comunicat în cele din urmă membrilor Adunării Legislative că, deşi naţiunea îi conferise lui şi numai lui puterea de a guverna, era acum dispus s-o împartă cu ei. A continuat, cerându-i liberalului moderat Emile Ollivier să conducă un nou guvern.

Nu ar trebui să surprindă pe nimeni faptul că una dintre primele acţiuni ale lui Ollivier a fost să- 1 dea afară pe Haussmann. „împăratul a vrut să-l păstreze pe Haussmann”, a scris mai târziu Ollivier. „Dar era practic imposibil ca acesta să rămână. Administrarea lui,

care nu fusese încă disculpată, stârnise prea multă indignare”-.

Din păcate pentru cei care ar fi preferat să fie altfel, Haussmann a refuzat să plece în tăcere. Nu şi-a dat demisia, aşa cum dorea împăratul, şi a aşteptat neclintit să fie concediat. Prin urmare, pe 6 ianuarie 1870, a fost publicat un decret oficial care l-a eliberat din funcţie. împăratul s-a întâlnit personal cu Haussmann şi şi-a cerut îndelung scuze. împărăteasa (care vedea în plecarea lui Haussmann o binevenită supapă de siguranţă pentru nemulţumirea populară) i-a transmis sincerele ei păreri de rău, pe când membrii Consiliului Municipal şi-au exprimat cea mai profundă simpatie. în cadrul ultimei lor întâlniri cu fostul prefect, membrii Consiliului au atestat „înalta inteligenţă şi activitatea neobosită” ale lui Haussmann si s-au declarat onoraţi că l-au asistat atât de mulţi ani pe acest eminent administrator în activitatea sa de transformare a Parisului-.

Este posibil ca oficialii să fi fost pe deplin sinceri în laudele lor în timp ce-i arătau uşa lui Haussmann, dar în Paris oamenii au reacţionat cu bucurie, dar şi cu neîncredere. După cum s-a exprimat jurnalistul şi editorul Emile de Girardin, „istoria nu va crede că autorul

transformării Parisului ar fi putut fi demis”-.

Haussmann însuşi a prezidat ceremonia sa de plecare din funcţie, cu înfumurarea caracteristică, dar şi cu o considerabilă demnitate, spunându-le membrilor Consiliului că va păstra mereu amintirea „legăturilor de stimă profundă, de încredere reciprocă ce ne-au unit, facându-ne această sarcină uriaşă mult mai uşoară”. A încheiat spunând că era mulţumit să spere că ei nu vor uita acest lucru.

După care, încă formidabilul baron Georges Haussmann, s-a înclinat rigid şi a plecat – „cu capul sus şi inima dârză”, cum a relatat el ulterior-[1]

Peste ani, Jules Simon – unul dintre cei mai importanţi critici ai lui Haussmann în perioada anilor ’60 – a scris: „Are prea puţină importanţă pentru noi, astăzi, dacă cheltuielile lui monsieur Haussmann au fost extravagante. El se angajase să facă din Paris un oraş magnific şi a reuşit acest lucru în totalitate”. Haussmann a fost atât de impresionat de acest compliment neaşteptat, încât l-a reprodus integral în memoriile sale-.

La vremea aceea însă, alungarea lui Haussmann nu a potolit febra

tulburărilor publice. Pentru prea mulţi oameni sărăcia copleşitoare continua să fie o problemă zilnică, chiar dacă salariul mediu crescuse pentru muncitori în timpul celui de-Al Doilea Imperiu, când, în general, se găsea de lucru din belşug. Era consecinţa faptului nefericit că, în aceşti ani, crescuseră şi preţurile, epuizând orice câştiguri salariale. în plus, capitalismul a luat rapid amploare, încurajând centralizarea, restrângând întreprinderile mici şi mijlocii şi lăsând muncitorii mult în urmă. în 1870, salariile nici măcar nu începuseră să ţină pasul cu profitul, iar diferenţa dintre bogaţi şi săraci crescuse dramatic.

în ceea ce priveşte reformele liberale ale împăratului, acestea nu au adus beneficii orăşenilor de rând şi nici nu fuseseră concepute în acest scop. Ludovic-Napoleon urmărise mai mult satisfacerea burgheziei, în special a oamenilor de afaceri conservatori si a clericilor. Lăsati în urmă

în lupta pentru îmbogăţire, săracii au mocnit la foc mic, iar mişcarea muncitorească incipientă a căpătat putere, exprimată printr-un număr tot mai mare de greve. La începutul anului 1870, a izbucnit cea mai importantă grevă de până atunci, în urma morţii unui jurnalist republican, Victor Noir,

ucis într-un duel cu vărul împăratului, prinţul Pierre Bonaparte. Jurnalistul îl provocase pe prinţ, însă nu este mai puţin adevărat că se considera că duelurile ajutau la eliberarea presiunilor, că nu se soldau cu răni grave şi cu atât mai puţin cu moartea. Opoziţia republicană a

JF 5 JT > X

comparat rapid moartea lui Noir cu moartea Republicii din 1851. Henri Rochefort a scris, în editorial, că „Franţa se afla de 18 ani în mâinile pătate de sânge ale acestor bandiţi care, nemulţumiţi să-i împuşte pe republicani în plină stradă, i-au atras în capcane josnice pentru a le tăia gâtul la ei acasă”. Şi a concluzionat: „Popor francez, oare nu crezi că a fost destul?’-

Guvernul l-a arestat pe prinţ (care nu era protejat de împărat), dar de asemenea, l-a condamnat şi l-a închis pe Rochefort, punând sechestru pe ziarul în care publicase articolul. Nimic din toate acestea nu a avut vreun impact asupra protestelor. în ziua înmormântării, au avut loc demonstraţii de amploare – la care au participat în jur de 100 000 de oameni – alarmându-i pe împărat şi forţele de ordine. Ollivier a trimis trupele şi regimul s-a menţinut pe poziţie, sub atacul verbal al republicanilor şi al revoluţionarilor, care s-au unit.

Cu toate acestea, în ciuda faptului că se confrunta cu o opoziţie tot mai mare pe străzi şi cu o diminuare a puterii imperiale pe măsură ce începea să se contureze sistemul parlamentar bicameral, Ludovic-Napoleon nu avea de gând să renunţe la Imperiul său fără să lupte, oricât de graţios se exprima el în această privinţă. Reformă putea fi, dar trebuia să se înţeleagă că aceasta avea loc cu amabila sa dispensă. în acea primăvară, a trecut peste capetele miniştrilor şi ale adjuncţilor săi, revenind la vechiul său aliat, poporul francez – incluzând în special acele zone rurale în care sprijinul său fusese întotdeauna cel mai puternic – si i-a cerut să voteze dacă era de acord cu „reformele liberale din Constituţie înfăptuite de împărat începând din 1860, în colaborare cu organismele importante ale statului". în plus, i-a întrebat pe alegători dacă doreau să ratifice decretul din aprilie 1870, care de acum diviza puterea între împărat şi un parlament bicameral.

A fost o mişcare abilă, deoarece alegătorii nu puteau să accepte reformele liberale oferite de împărat fără să-l susţină pe acesta. Victor Hugo a răspuns, înfuriat, că adevărata întrebare era : „Arsenicul poate fi făcut comestibil?"[2] Comentariul său a apărut la Paris în *Le Rappel* şi în alte publicaţii,

ducând la un mandat de arestare emis pe numele lui si la o nouă pedeapsă cu r i r r închisoarea pentru fiii săi.

în ciuda consternării stângii, răspunsul – alimentat de votul din zonele rurale – a fost un „Da” copleşitor[2]. Aceasta a reprezentat o victorie nu numai pentru proiectul împăratului pentru un Imperiu mai liberal, dar şi – cel mai important – pentru împărat însuşi şi pentru continuarea descendenţei sale. După cum se relatează că i-ar fi spus Ludovic-Napoleon tânărului său fiu: „Copilul meu, cu acest plebiscit, încoronarea ta este asigurată. Mai mult decât oricând, putem privi viitorul fără teamă”. Alţii au relatat că împăratul a remarcat bucuros: „M-am întors la vechile mele socoteli”—.

Alţii erau tot atât de încrezători în viitorul >

Franţei sub regimul actual. După cum a anunţat Emile Ollivier la sfârşitul lunii iunie, „nicicând pacea Europei nu a fost mai sigură’ —.

Acuzaţiile împotriva lui Haussmann păreau să fi fost uitate, iar fostul prefect s-a retras confortabil la pensie în sudul Franţei. întors la Paris, Edouard Manet a reuşit să intre într-un duel cu prietenul său, Louis Edmond Duranty, un scriitor şi critic de artă care la acel moment îl

înfuriase pe Manet cu o recenzie pe care acesta o considerase jignitor de lipsită de entuziasm. Mama lui Manet l-a implorat pe Fantin-Latour să-l ţină pe Manet departe de Cafe Guerbois, unde avusese loc disputa, dar, până atunci, Manet îşi recăpătase politeţea obişnuită. După cum i-a spus prietenului său, Antonin Proust, el şi Duranty „s-au întrebat, de atunci, cum de au putut să fie atât de proşti încât să vrea să se înjunghie reciproc”—.

Manet era recunoscut de acum drept lider al grupului de artişti mai tineri pe care i-a înfăţişat Fantin-Latour în portretul său de grup, printre care se numărau Renoir, Bazille, Monet, dar şi Zola, toţi înconjurându-l pe Manet, care lucra în atelierul său. Fantin a expus *Un atelier la Batignolles* la Salonul din acel an, iar Manet a expus un portret al unei noi eleve promiţătoare, Eva Gonzales, precum şi un portret de grup al prietenului său, Zacharie Astruc, şi al soţiei acestuia, pe care l-a intitulat *Lecţia de muzică.* „Manet este disperat din cauza locului în care a fost plasat”, i-a scris Berthe Morisot surorii sale, Edma, în luna mai. „Dar cele două picturi ale sale arată bine”, a observat ea, adăugând: „Ca de obicei, atrag mult atenţia”—. Nu toată atenţia era pozitivă, după cum ştia prea bine Morisot.

Morisot a simtit considerabile îndoieli si

consternare în preambulul Salonului din 1870. Ajunsese să-şi dea seama că poseda o capacitate şi o nevoie de exprimare care depăşeau cu mult amatorismul convenţional pe care i-l permiteau genul şi statutul social. Deşi Salonul îşi deschisese prestigioasele uşi picturilor ei, care în trecut erau foarte conservatoare, acum îşi dezvolta un mod mult mai neconvenţional de a picta – încercând să surprindă, cu mişcări de pensulă tot mai rapide şi mai relaxate, momentele trecătoare ale vieţii de zi cu zi, multe dintre ele complet în aer liber.

Spre exasperarea lui Morisot, nici Edouard Manet nu înţelegea prea bine ce urmărea ea şi i-a criticat cele mai recente lucrări ca fiind „neterminate”. Printre acestea, se numărau peisajul ei recent, *Portul din Lorient,* pe care Morisot avea de gând să-l prezinte la Salonul din acel an, alături de lucrarea *Portretul mamei si surorii artistei.* Manet a lăudat *Portul din Lorient,* deşi cu reţinere. Dar *Portretul mamei si surorii artistei* era cu totul

altceva.

Edma Morisot Pontillon, căsătorită şi însărcinată, se întorsese la Paris în iarna precedentă pentru a da naştere primului

ei copil, unde Berthe Morisot o şi pictase, alături de mama lor. Când Manet a văzut tabloul, Puvis de Chavannes deja îl văzuse şi îl criticase, spunându-i lui Morisot: „capul [doamnei Morisot] nu era finalizat şi nici nu putea fi finalizat”. Având în vedere acest lucru, Morisot i-a scris surorii ei: „L- am scos din tablou; l-am refăcut”.

Apoi a venit critica lui Edouard Manet. Tabloul i-a plăcut, l-a considerat foarte bun, cu excepţia câtorva locuri şi şi-a scos imediat pensulele pentru a adăuga câteva accente. „Odată ce a început”, s-a plâns Morisot, „nimic nu l-a mai putut opri. De la fustă a trecut la bust, de la bust la cap, de la cap la fundal”. A glumit, a râs şi a continuat să picteze până după-amiaza târziu, când transportatorul aştepta să ducă tabloul la Salon. Spre disperarea lui Morisot, Manet îi transformase pictura în „cea mai frumoasă caricatură care a existat vreodată”, lăsând-o să spere că va fi respins—.

Nu a fost respins şi, în ciuda străduniilor mamei sale de a calma spiritele prin retragerea picturii ofensatoare (convinsă de insistenta lui Morisot că ■■ >
„ea ar prefera mai degrabă să moară înecată pe fundul râului, decât să afle că pictura sa fusese acceptată”), Morisot a mers mai departe şi a expus-o. „După ce

am depăşit primele emoţii”, i-a scris ea Edmei, „găsesc că o persoană are întotdeauna de câştigat prin expunerea lucrărilor sale, oricât de mediocre ar fi acestea”. Morisot însă suferea de tensiune, de anxietate precum şi de surmenaj. Nu mânca aşa cum ar fi trebuit, spunea mama ei, adăugând că, de fapt, nu mânca mai deloc: „îi este greaţă dacă înghite ceva”. în ceea ce o privea, Morisot i-a spus surorii ei că: „Simt o mare greutate în stomac şi mi s-a făcut greaţă pentru totdeauna de pictori şi de prietenie”.

Morisot va continua să sufere cea mai mare parte a vieţii de ceea ce părea să fie o tulburare alimentară şi, spre deosebire de siluetele pline, în formă de clepsidră, admirate la acea vreme, ea era considerată de unii ca fiind neplăcut de slabă. Secolul al XXI-lea avea să conteste această evaluare şi Edouard Manet cu siguranţă nu era de aceeaşi părere, pictând-o pe Morisot în mod repetat, însă mama ei era îngrijorată. „Pun să i se pregătească supă de carne în fiecare zi”, i-a spus
Edmei madame Morisot, care a adăugat apoi, în scris, echivalentul unui oftat. „în fine! [...]”—

Sarah Bernhardt era o altă persoană

considerată slabă, costelivă chiar. Portretele ei arată ceea ce secolul al XXI-lea ar considera o femeie plăcut de zveltă şi elegantă, dar ponegritorii săi (care erau numeroşi) puteau fi de-a dreptul urâcioşi în această privinţă. Caricaturiştii au portretizat-o ca pe un pui cu picioare sfrijite sau, aşa cum s-a exprimat o cunoştinţă, ca o „grisină cu un pandişpan în vârf”— – aceasta fiind o aluzie la părul ei roşu şi ondulat, care avea tendinţa de a se încreţi.

Bernhardt a răspuns, făcând apel la autoironie. Odată ea a refuzat, râzând, o umbrelă, declarând: „O, sunt atât de slabă încât nu pot să mă ud! Mă strecor printre picături”. Cel mai bun răspuns dat celor care o criticau era succesul ei. Acesta devenise tot mai evident când, la începutul anului 1870, a primit rolul principal în noua piesă a lui George Sand, *LAutre.* Şi Sand facea comentarii acide despre Bernhardt, remarcând în jurnalul ei că aceasta era „proastă, dar are o fire fermecătoare” şi „îşi interpretează rolul ca o mare stricată ce este”—. Bernhardt, care nu avea de unde să ştie despre jurnalul lui Sand, nu avea în niciun caz de ce să-şi facă griji în legătură cu astfel de jigniri. A avut un succes imens în *LAutre* şi era pregătită să obţină şi alte succese, când istoria s-a amestecat dintr-odată.

Era linişte atunci când, pe 3 iulie, s-a aflat vestea uluitoare că recent vacantul tron al Spaniei fusese oferit – si acceptat – de prinţul Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen. Elementul cel mai fascinant al acestui nume lung era „Hohenzollern”, pentru că regele Prusiei era capul vechii Case de Hohenzollern – o familie care produsese odinioară un număr remarcabil de prinţi, monarhi şi împăraţi. în consecinţă, francezii s-au alarmat. Era limpede că în spatele ofertei făcute lui Leopold se afla Bismarck şi era încă şi mai limpede că un prinţ german care conducea Spania însemna probleme. Aşa cum i-a spus mai târziu Ludovic- Napoleon unui reporter: „Mândrul sânge spaniol nu ar fi acceptat stăpâni străini, iar dificultăţile situaţiei cu care avea să se confrunte prinţul Leopold peste câţiva ani ar fi făcut ca Germania să-şi aroge puterea supremă pentru a-i veni în ajutor”.

Indiferent dacă si alţii din Franţa erau sau nu conştienţi de pericolele orgoliosului sânge spaniol (cu care Ludovic-Napoleon, căsătorit cu o spaniolă, era foarte familiarizat), conducătorii Franţei erau atenţi la pericolul încercuirii germane. Guvernul francez a solicitat imediat – şi a obţinut – retragerea candidaturii lui Leopold. Pe lângă canalele diplomatice oficiale,

Ludovic- Napoleon lucrase discret, în spatele scenei, îndemnându-i pe cei care aveau acces la urechea tânărului prinţ să-i spună că pacea mondială depindea de renunţarea sa la tronul Spaniei.

Pentru moment, deznodământul a fost pacea, însă resentimentele puternice care se iviseră de ambele părţi au fost greu de stins. Se spune că Bismarck s-ar fi simţit umilit de retragere şi s-ar fi gândit să demisioneze, în timp ce, la apogeul confruntării, deputăţii din Adunarea Legislativă a Franţei izbucniseră în urale de *„Vive la France! Vive FEmpereur!”* şi chiar „A *Berlin!”*[1] Opinia publică a susţinut cu tărie această fanfaronadă belicoasă într-atât încât, atunci când Ollivier a anunţat vestea retragerii prinţului Leopold, aceasta a fost întâmpinată cu o ridicare colectivă din umeri. în definitiv, majoritatea deputaţilor (alături de mulţi francezi) considerau că aşa ceva era de aşteptat, având în vedere superioritatea armatei Franţei asupra tuturor celorlalte armate, într-adevăr, când împăratul l-a întrebat pe ministrul său de război dacă armata franceză era pregătită de război, ministrul (mareşalul Edmond Le Boeuf) a răspuns: „Chiar dacă războiul ar dura un an de zile, nu ar fi nevoie să cumpărăm nici măcar un nasture de ghetră!”—

Din păcate, răspunsul său a fost făcut public şi nu a făcut decât să crească nivelul spiritului războinic din Adunarea Legislativă, ai cărei deputaţi au insistat să se obţină din partea regelui Wilhelm al Prusiei garanţii ferme, în scris. Ambasadorul francez l-a presat pe Wilhelm, care a fost luat pe nepregătite. Regele i-a trimis apoi o telegramă lui Bismarck, la Ems, cu descrierea detaliată a întâlnirii. La rândul său, Bismarck a modificat telegrama în moduri gândite să-i insulte pe francezi şi apoi a facut-o publică. Telegrama Ems, devenind cunoscută, a servit drept un afront adus în mod deliberat mândriei galice.

Pe 19 iulie, când un val de patriotism a cuprins Parisul, Franţa a declarat război Prusiei.

Până atunci, Claude Monet era deja însurat, după ce se căsătorise cu amanta sa, Camille Doncieux. Părerile sunt împărţite: fie s-a căsătorit pentru bani (o mică zestre care se întrevedea în viitorul soţiei sale), fie pentru a scăpa de serviciul militar în războiul care urma. Zestrea a fost, într- adevăr, mică şi, în cea mai mare parte, a rămas inaccesibilă pentru Monet, până la moartea socrului său. Este posibil ca acest aspect să fi

figurat în calculele pe care şi le făcuse, pentru că încă se afla în grave dificultăţi financiare. Situaţia a fost agravată şi de respingerea de către Salon, o dată în plus, a tablourilor propuse de el – cu atât mai supărătoare cu cât propunerile lui Bazille, Renoir, Manet şi Pissarro fuseseră acceptate. Cât despre serviciul militar, Monet nu a reuşit să facă rost de documentele necesare care să ateste că îndeplineşte cerinţele. Căsătoria îi oferea o oarecare protecţie, deşi nu absolută, împotriva recrutării.

în orice caz, pentru ca Monet să se căsătorească, este posibil ca dragostea singură să nu fi fost un motiv suficient. în definitiv, Camille Doncieux era deja amanta lui şi nu dădea semne că s-ar fi îndepărtat de ea. în orice caz, în ciuda dezaprobării familiei lui, s-a căsătorit cu ea pe 28 iunie 1870, la primăria din arondismentul al 8-lea din Paris, exact când febra războiului era în creştere. Printre martori se numărau Gustave Manet, fratele mai tânăr al lui Edouard, şi pictorul Gustave Courbet.

Monet şi mica sa familie au plecat apoi la Trouville, unde Monet a pictat ultimele zile lipsite de griji ale imperiului, cu doamne care se protejau cu umbreluţe de soare şi domni spilcuiţi care se plimbau pe promenada de la malul mării. înainte de a pleca din

Bougival şi fără să se gândească la război, avusese grijă să depoziteze câteva picturi de-ale sale la Pissarro, pentru a le împiedica să cadă în mâinile creditorilor. După cum avea să afle ulterior, să lase aceste tablouri la colegul său nu avea să le protejeze de alţi intruşi, mai parşivi.

Francezii erau încântaţi de perspectiva războiului, iar războiul era în egală măsură şi pe placul lui Bismarck, oferindu-i calea directă spre a finaliza unificarea Germaniei în jurul unui nucleu prusac solid.

Ludovic-Napoleon, în schimb, era din nou bolnav şi avea dureri mari, lăsând-o pe Eugenie să fie adevăratul conducător al Franţei. în urmă cu câteva luni, Emile Ollivier – încurajat de ostilitatea faţă de împărătească a colegilor săi reformatori – insistase ca Eugenie să nu mai participe la şedinţele Consiliului de Miniştri. Acum însă era din nou prezentă, ba chiar în cel mai important moment, atunci când s-a luat decizia de a merge la război. Hotărâtă să-şi facă datoria, Eugenie a privit războiul cu Prusia drept singura opţiune posibilă, un război necesar care să susţină onoarea naţională, să reînvie

gloria Imperiului şi să asigure viitorul fiului ei, cu ea alături.

Cât despre împărat, Eugenie a insistat ca el să preia personal comanda armatei şi să călărească în fruntea trupelor sale. Deşi puţini o ştiau, Ludovic- Napoleon suferea atât de mult, încât nu era în stare să stea deloc pe cal. Şi-a făcut însă datoria, iar pe 28 iulie, el şi prinţul imperial, în vârstă de 14 ani, au plecat – cu trenul – pe front.

Proclamaţia împăratului către armată a răsunat de optimism şi de convingere: „Pe orice drum am merge dincolo de frontierele noastre”, le-a spus el trupelor, „vom găsi urmele glorioase ale taţilor noştri. Ne vom dovedi demni de ei”. Din păcate, în ciuda cuvintelor frumoase ale împăratului, armata franceză nu se ridica în niciun fel la înălţimea acestor aşteptări şi în mod cert nu se compara cu maşinăria bine unsă pe care o crease Bismarck în Prusia. Nu avea suficienţi oameni, era dezorganizată şi lipsită cam de orice, chiar şi de muniţia ei învechită, iar pe deasupra, francezii erau lipsiţi de aliaţi şi nu aveau conducători, indiferent de valoarea lor. Bismarck, pe de altă parte, avea trupe bine pregătite, dotate cu arme mult superioare celor ale

francezilor. în plus, a folosit asa cum se cuvine declaraţia de război a •> > Franţei cu Prusia pentru a uni statele din sudul Germaniei într-o alianţă cu Confederaţia Germană de Nord dominată de Prusia, ceea ce i-a oferit o superioritate numerică evidentă.

Deloc surprinzător, francezii au suferit înfrângere după înfrângere, cu pierderi uriaşe de vieţi omeneşti, în timp ce împărăteasa – pe care împăratul o numise regentă în absenţa sa –, când s-a întors la Paris, a format un nou Consiliu de Miniştri, mai pe placul ei, şi s-a opus cu înverşunare oricăror încercări de a-l scuti pe împărat de îndatoririle sale de pe front. Când Ollivier a demisionat, unii au propus readucerea lui Haussmann în guvern, dar acesta a condiţionat acceptarea de întoarcerea împăratului la Paris, la care Eugenie s-a opus cu dârzenie. Atunci Haussmann a rămas la Paris şi şi-a ocupat locul în Senat.

Până pe 6 august, germanii opriseră o scurtă ofensivă franceză, trecuseră Rinul, iar acum îşi croiau drum prin Franţa, cu pierderi uriaşe din partea francezilor. Ludovic-Napoleon i-a trimis o telegramă soţiei sale despre aceste schimbări de situaţie şi i-a cerut să se pregătească să apere Parisul, iar ea i-a spus lui Prosper Merimee: „Ne vom lupta pentru fiecare palmă de pământ.

Prusacii nu ştiu ce-i aşteaptă”. La rândul său, Merimee i-a scris unui prieten mult mai realist: „Totul mai poate fi încă îndreptat”, a remarcat el, „dar ar fi nevoie de ceva asemănător unui miracol”.

Acest miracol nu a avut loc. Fireşte că Ludovic-[3] Napoleon, infirm cum era, nu a reuşit să-l înfăptuiască. Cicălit de Eugenie, a decis să nu se întoarcă la Paris. Apoi, la insistenţa consiliului său de război de a preda comanda armatei, a susţinut că trebuia mai întâi să se consulte cu regenta, adică cu Eugenie. în acest punct, exasperat, vărul său, prinţul Napoleon, i-a reamintit furios că suveranul era el, Ludovic-Napoleon. La aceasta,
Ludovic-Napoleon a răspuns cu un oftat: „Se pare că am abdicat”—

Pe 8 august, când soseau veşti despre încă o înfrângere importantă, Frederic Bazille s-a înrolat în Regimentul 3 de zuavi. Manet avea să se înroleze în curând ca artilerist voluntar în Garda Naţională, iar Renoir avea să fie recrutat. Georges Bizet, în calitate de câştigător al Prix de Rome, avea dreptul să se sustragă de la îndeplinirea serviciului militar, dar cu toate acestea,

el şi colegul său, compozitorul Jules Massenet, s-au înrolat. Pe de altă parte, Claude Monet a continuat să picteze scene de vacanţă, bucurându-se de aceasta, după toate aparenţele, fiind la fel de nepreocupat de evenimentele zilnice la fel ca mulţimea lipsită de griji.

între timp, Georges Clemenceau se întorsese la Paris după o absenţă de câţiva ani şi se implicase prompt în politica vremii. După terminarea studiilor medicale, călătorise împreună cu tatăl său în Anglia, unde îi cunoscuse pe Herbert Spencer şi John Stuart Mill. Clemenceau a traversat apoi Atlanticul şi a călătorit prin America, scriind despre politica americană pentru *Le Temps.* Fascinat de America, a refuzat să se întoarcă în Franţa atunci când l-a chemat tatăl

>

său – ceea ce a dus la oprirea alocaţiei sale. Strâmtorat financiar, a predat o vreme la un pension de fete din Connecticut. Acolo a cunoscut-o pe frumoasa tânără de 18 ani Mary Plummer, cu care s-a căsătorit şi pe care a adus-o cu el în Franţa, stabilindu-se în locuinţa din Vendee a părinţilor săi si practicând medicina în localitate. în mai puţin de un an, ea i-a dăruit primul lor copil, o fiică. Aveau să urmeze încă doi copii.

Clemenceau era însă nemulţumit de

viata din provincie şi, în august 1870, în mijlocul războiului tot mai dezastruos al Franţei cu Prusia, şi-a părăsit soţia şi copilul şi s-a întors la Paris. Aici s-a instalat în Montmartre şi s-a implicat neîntârziat în politica turbulentă a oraşului.

■E >

în timp ce parizienii nerăbdători aşteptau veşti, războiul – care deja mergea prost – a devenit, brusc, un dezastru. înconjurat de forţele germane în orăşelul Sedan, grosul armatei franceze, indubitabil învins, s-a predat la 1 septembrie, iar Napoleon al III-lea, împăratul francezilor, a fost luat prizonier.

Vestea nu a ajuns la Paris decât târziu, pe 3 septembrie, când Ludovic-Napoleon fusese deja trimis în exil. Cu toate acestea, chiar şi cu două zile înaintea acestui eveniment, se scurseseră destule informaţii pentru a preveni lumea despre ? r r r ceea ce avea să urmeze. Pe 1 septembrie, când a sosit Edmond de Goncourt, invitat la cină de prinţesa Mathilde, a găsit perdelele trase şi pe prinţesă năucită. „Dacă pe 1 august mi-ar fi spus cineva ce avea să urmeze”, i-a spus ea, „nu aş fi crezut”. A doua zi, părăsind Luvrul, Goncourt s-a întâlnit cu un curator care i-a spus că era pe

punctul de a pleca spre Brest pentru a escorta un tren plin cu picturi din Luvru, care fuseseră scoase din rame, rulate şi trimise în siguranţă—

Jules de Goncourt murise în iunie, anul precedent şi, distrus de durere, Edmond hotărâse să nu mai ţină jurnalul lor comun. După câteva săptămâni însă a decis să scrie din nou, începând cu declinul îndelungat al stării de sănătate a fratelui său, apoi, impulsionat de evenimentele actuale, continuând cu acestea. în seara zilei de 3 septembrie, a scris despre impactul pe care vestea înfrângerii francezilor şi a capturării împăratului îl avusese asupra concetăţenilor parizieni. „Cine poate să descrie consternarea zugrăvită pe fiecare chip?”, a scris el, dar a remarcat, de asemenea, „vuietul ameninţător al mulţimii, în care stupefacţia a început să cedeze locul furiei”. Deja mulţimi numeroase de oameni începeau să se deplaseze de-a lungul bulevardelor, strigând: „Jos imperiul!”

„Oare Franţa avea să piară sau să se salveze?” se întreba Goncourt, când zgomotele revoluţiei umpleau văzduhul. O mare parte a armatei se predase, împăratul se evaporase în mâinile germanilor, dar Parisul nu se dădea bătut. Inima Franţei încă bătea, iar parizienii erau decişi să reziste până la

final.

A doua zi, Goncourt descria scena în care deputăţii republicani, sub conducerea lui Leon Gambetta, îşi croiau drum spre Hotel de Viile, unde au proclamat Republica şi au format un guvern provizoriu de apărare naţională. Din mulţimea imensă de afară s-au auzit urale. „Se striga, se ovaţiona; pălăriile erau aruncate în aer [...] [şi] de jur împrejur se auzeau oameni salutându-se emoţionaţi: *S-a întâmplat!"* în tot Parisul, la Tuileries mai ales, amintirea împăratului şi a Imperiului se estompa rapid. Deja paginile din ziar ascundeau N-urile aurite şi erau atârnate coroane de verdeaţă pentru a înlocui vulturii dispăruţi—'

Pusă în fata mulţimii ostile care se învârtea în jurul Tuileries-ului, Eugenie a renunţat curând la ideea de a rămâne la Paris şi a acceptat să fugă printr-un tunel care lega Tuileries de Luvru. Acolo, ea şi un însoţitor loial au oprit o caleaşcă aflată în trecere, care i-a dus la locuinţa dentistului lui Ludovic-Napoleon, un vechi prieten care i-a adăpostit peste noapte. A doua zi, dimineaţa devreme, Eugenie şi însoţitorul său au plecat în trăsura dentistului, cu paşapoarte în care ea era descrisă drept o invalidă care era transportată în Anglia. Gonind pe

drumul spre coastă, au reuşit să ajungă la Deauville, unde un englez le-a asigurat transportul, cu propriul său iaht, către Insula Wight.

Ultimele vestigii ale celui de-Al Doilea Imperiu dispăreau cu repeziciune, însă Germania, sub Bismarck, încă era o ameninţare, iar Parisul, deşi înconjurat de inamic, continua să opună rezistenţă.

_1 *Trăiască Franţa! Trăiască împăratul! [...] La Berlin!* (n. trad.).

CAPITOLUL 19

(1870-1871)

doua zi după declararea Republicii, Victor Hugo s-a dus la gara din Bruxelles şi a cerut un bilet spre Paris. „Aştept momentul acesta de 19 ani!”, i-a spus el tânărului jurnalist care îl însoţea[1].

A trecut graniţa în Franţa la ora patru după- amiaza şi, în aceeaşi seară, a ajuns la Gare du Nord, unde a fost întâmpinat de o mulţime de oameni care îl ovaţionau. Nefiind vreodată o persoană

care să se ferească de public, Hugo şi-a croit drum într-o cafenea, de unde li s-a adresat oamenilor, de la balcon. „Cetăţeni”, le-a spus el, „eu am venit să-mi fac datoria”. Venise, a adăugat el, „să apere Parisul, să protejeze Parisul” – o moştenire sacră. Apoi s-a urcat într-o trăsură deschisă de unde s-a adresat din nou mulţimii entuziasmate, înainte de a se îndrepta spre casa unui prieten, lângă Place Pigalle.

Acolo, tânărul primar al Montmartre-ului, Georges Clemenceau, i-a urat un călduros bun- venit.

Plin de idei şi idealuri republicane, Clemenceau se întorsese la Paris cu o lună înainte, unde s-a implicat numaidecât în politică, acordând o atenţie deosebită instaurării unei republici. Având în vedere numeroşii săi prieteni din noul guvern, poate că nu a fost surprinzător că acesta a fost numit primar al Montmartre-ului.

La acea vreme, Montmartre era alcătuit din dealul său abrupt sau Butte, la limita de nord a Parisului, şi era al doilea cel mai populat arondisment din oraş. Era, totodată, sălasul multora dintre cei mai săraci locuitori ai Parisului. Brăzdat de carierele de pe versantul sudic şi încă gol în partea superioară (aceasta se întâmpla înainte

de Sacre-Coeur), în 1870, Montmartre era abrupt şi lovit de sărăcie, împăienjenit de străzi înguste, neasfaltate şi cu un amestec de case pline până la refuz cu mulţi dintre cei care fuseseră expulzaţi de *grands travaux* ale lui Haussmann din centrul Parisului.

Politica de stânga a lui Clemenceau şi dedicarea pentru alegătorii săi aveau să-i câştige un sprijin pe scară largă în lunile dificile care aveau să urmeze – în special din partea Louisei Michel, cu care colabora pentru a-i ajuta pe cei mai săraci dintre locuitorii din Montmartre. împreună au organizat centre pentru distribuirea de alimente şi medicamente şi au înfiinţat şcoli gratuite pentru copii.

în curând avea să deschidă şi un dispensar, unde două zile pe săptămână avea grijă, gratuit, de
locuitorii săraci din Montmartre. Condiţiile îngrozitoare pe care le observa în jurul său l-au îndemnat să se concentreze asupra carierei sale politice, prin care credea că poate să aducă schimbarea. în timp, remarcabila sa carieră, atât ca politician, cât şi ca jurnalist, avea să atingă apogeul, fiind numit prim-ministru al Franţei în timpul anilor de suferinţă prilejuiţi de încă un război cu Germania.

Cariera baronului Haussmann, pe de altă parte, luase sfârşit. Dându-şi seama de primejdiile care îl ameninţau dacă ar fi rămas la Paris, el a plecat, prudent, la Bordeaux, pe când Imperiul se prăbuşea, fugind împreună cu alţi oficiali ai celui de-Al Doilea Imperiu. Când a părut că nici în Bordeaux nu era în siguranţă, a trecut frontiera în Italia, folosind un nume fictiv şi un paşaport fals. Haussmann avea să rămână acolo, în exil, până când avea certitudinea că se poate întoarce în siguranţă.

Mulţi alţii, printre care familia Rothschild, şi-au găsit viaţa complet dată peste cap de război şi de prăbuşirea Imperiului. Pentru prima oară în istoria familiei sale, Rothschild a suferit o scindare gravă: filiala din Frankfurt a sprijinit cu toată convingerea Prusia, pe când filiala din Paris i-a apărat Iară echivoc pe francezi, doi dintre membrii săi mai tineri fiind înrolaţi în Garde Mobile[1]. Acest

>

lucru a dus la represalii severe atunci când prusacii, în drum spre Paris, au ocupat castelul de la Ferrieres al familiei. Este incert dacă prusacii chiar au jefuit şi au prădat locul respectiv (chestiunea este în dezbatere), dar este sigur că ei s-au purtat urât, iar lui Bismarck pare să-i fi făcut o plăcere

maliţioasă faptul că acel castel pe care îl ocupaseră era deţinut de evrei.

O altă persoană a cărei viaţă a fost dată peste cap a fost Sarah Bernhardt, a cărei carieră înfloritoare în teatru a încetat subit când teatrele s-au închis si actorii au fost mobilizaţi pe front. Când armata germană s-a apropiat de Paris, ea a decis să nu plece, cu toate că a reuşit să-şi ducă mama, surorile şi fiul în Le Havre, în siguranţă. A decis apoi că, din moment ce actriţele de la Comedie-Franţaise transformaseră o parte din teatru în spital pentru răniţi, putea face şi ea acelaşi lucru, la Odeon.

Bernhardt a tras nişte sfori, a primit permisiunea şi a început să facă rost de provizii. Din fericire, noul şi chipeşul prefect de poliţie a fost fermecat de vizita ei si a fost mai mult decât dispus să strângă alimentele şi proviziile de care avea ea nevoie. 10 butoaie de vin, 30 000 de ouă şi 100 de pungi de cafea au ajuns imediat la Odeon, împreună cu o cantitate neprevăzută de 225 de kilograme de ciocolată, cadou de la ciocolatierii Menier. Ca răspuns la apelul ei, şi alţii i-au oferit o mulţime de provizii, inclusiv pardesiuri, papuci de casă, scame şi pânză pentru bandaje.

Au început să vină şi răniţii, forţând-o să pregătească paturi în amfiteatru, în vestiare, în foaier si chiar în bar. Rănitii

veneau la nesfârşit, chiar atunci când vremea începea să se răcească şi alimentele erau greu de găsit.

Dar zilele nefaste abia urmau.

Edouard Manet era în culmea fericirii în urma sfârşitului celui de-Al Doilea Imperiu, dar îşi dădea seama de primejdiile care urmau. Sceptic faţă de afirmaţiile noului guvern că prusacii vor acorda un armistiţiu noii Republici, el şi mulţi alţii s-au pregătit de asediu. Rămânând la Paris ca artilerist voluntar în Garda Naţională, Manet nu era însă dispus să-si supună familia la pericolele si lipsurile care ar fi afectat-o dacă ar fi rămas în Capitală. Prin urmare, şi-a trimis prompt soţia, mama şi pe fiul soţiei într-un loc sigur din sudul Franţei.

>

Ca să le ascundă, Manet a expediat cele mai preţioase picturi ale sale prietenului său, Theodore Duret, care se oferise să le păstreze în siguranţă. Printre acestea se numărau *Olympia, Prânzul pe iarbă, Chitaristul, Balconul* şi altele. Cuvintele următoare erau mâzgălite pe biletul său către Duret: „în cazul morţii mele, poţi să alegi oricare dintre picturile *Lumina lunii-* sau *Cititorul,* sau, dacă preferi, poţi cere *Băiatul cu baloane de săpun'-.*

Scriindu-i Evei Gonzales pe 10

septembrie, Manet i-a spus că mulţi se grăbeau să părăsească oraşul. „Este o calamitate”, scria el, „iar oamenii iau gările cu asalt”. Scriindu-i soţiei pe 11 septembrie, i-a relatat: „îi aşteptăm pe prusaci în orice moment”. A continuat să-i scrie aproape în fiecare zi, chiar şi atunci când era de pază la fortificaţii (masivele fortificaţii Thiers din jurul Parisului). Pe 20 septembrie, i-a scris: „Se dau lupte peste tot în jurul Parisului”. Pe 21 septembrie, trupele prusace încercuiseră Parisul. La scurt timp după aceea, i-a spus că: „Parisul este hotărât să se apere până la ultimul om”. De pază la metereze, „am auzit armele trăgând toată noaptea, începem să ne obişnuim cu zgomotul”-

Manet era îngrijorat când nu primea constant veşti de la Suzanne şi era „chinuit de gândul că tu nu ai veşti despre noi” – o situaţie care a devenit tot mai des întâlnită când prusacii şi-au închis asediul în jurul Parisului. De atunci, toate comunicaţiile din interiorul si din afara oraşului au trebuit să se realizeze cu ajutorul baloanelor zburătoare şi al porumbeilor voiajori – o sarcină formidabilă.

La începutul războiului, Nadar şi alţi doi colegi formaseră Compagnie no. 1 des aerostiers (Compania întâi de aeronauţi) şi au propus să facă

ascensiuni cu baloane captive-, din Montmartre, în scop de recunoaştere, în susţinerea armatei. După căderea Imperiului şi continuarea războiului, Nadar s-a oferit voluntar să-şi ajute oraşul în timpul asediului. Fără să aştepte aprobarea oficială, el şi colegii săi au stabilit o bază în vârful dealului Montmartre şi au început primele ascensiuni captive înainte ca prusacii să fi încercuit complet oraşul. Clemenceau, ca primar al Montmartre-ului, a obiectat la început, dar ulterior s-a răzgândit şi le-a oferit aeronauţilor corturi şi paie ca să le ţină de cald noaptea.

Membrii guvernului provizoriu, care au fugit la Tours înainte ca încercuirea prusacă să fie completă, nu au citit sau luat la cunoştinţă niciodată observaţiile făcute de Nadar şi de colegii săi – care marcau pe hărţile regiunii pariziene trupele franceze, prusace şi neidentificate. Acum, cu Parisul încercuit, Nadar a propus ca baloanele să fie dezlegate pentru prima oară şi să transporte în zbor saci de corespondenţă peste armata prusacă, spre Tours – ceea ce a reprezentat prima poştă aeriană din lume.

Ideea sa a fost acceptată şi, la 23 septembrie, *Le Neptune* a decolat din Montmartre cu peste 110 kilograme de scrisori şi telegrame. Nu numai că

zborul era riscant – baloanele erau fragile, iar prusacii le puteau folosi cu uşurinţă ca antrenament la tintă – dar rămânea întrebarea:

[3]

cum să primească ştiri înapoi? Era imposibil să dirijezi un balon cu suficientă precizie pentru a face o aterizare la punct fix, într-un oraş asediat.

Răspunsul a constat în porumbeii călători. *Le Neptune* şi baloanele care i-au urmat cărau păsări în colivie care se întorceau în Capitală. Cum să se descurce însă cu greutatea corespondenţei pe care trebuiau să o transporte? Pentru aceasta, s-a găsit o soluţie deosebit de ingenioasă. Un inginer oarecare l-a abordat pe Nadar cu propunerea de a colecta corespondenţa din Paris şi de a o fotografia, micşorând-o şi trimiţând filmul – o versiune timpurie a microfilmului – cu un porumbel călător. Microfilmul fusese, de fapt, inventat cu un deceniu înainte si inventatorul său

[>]

a fost dispus să zboare la Tours, cu balonul, ducând echipamentele necesare. Filmul era rulat în tuburi din pene de gâscă, apoi era legat de porumbeii voiajori cu un fir de mătase.

în timpul asediului, au zburat din Paris 66 de baloane, inclusiv unul care l-a scos pe Gambetta din oraş într-o încercare

eşuată de a organiza noi armate care să vină în ajutorul Parisului. Aproape 100 000 de mesaje aveau să efectueze călătoria de întoarcere. Sute de porumbei au slujit cu vitejie.

La 25 septembrie, Manet i-a scris lui Suzanne că un balon care transporta scrisori urma să plece a doua zi şi că i se promisese că scrisoarea lui către ea avea să fie la bord. El s-a gândit să o asigure că, deşi „este încă imposibil să faci previziuni sigure, [...] Parisul este extrem de bine apărat. Acolo se află acum 400 000 de soldaţi înarmaţi din Garda Naţională, fără să mai punem la socoteală Garde Mobile şi regimentul. Dacă provinciile ar veni în ajutorul nostru, cred că i-am putea învinge pe

- » prusaci.

A mai asigurat-o că el era sănătos, deşi nu putea să nege că asediul începea să-i afecteze. „Este adevărat că acum nu mai putem să adăugăm lapte în cafea, măcelarii ţin deschis doar trei zile pe săptămână, oamenii stau la coadă afară de la patru dimineaţa şi nu mai rămâne nimic pentru cei care vin mai târziu”-.

Era luna septembrie. în octombrie, a izbucnit variola, iar criza de alimente se agrava. Edmond de Goncourt s-a dus să ia o cartelă pentru raţia sa de carne şi a observat: „carnea de cal se strecoară pe

furiş în dieta locuitorilor Parisului”. Laptele era disponibil doar pentru copii şi bolnavi, iar în noiembrie, Manet consemna: „carnea de cal este o delicatesă, cea de măgar este exorbitant de scumpă, [şi] există măcelării pentru carnea de câine, pisică şi şobolan”. Mai târziu în aceeaşi lună, Genevieve Bizet a remarcat că, deşi „nu am mâncat încă pisică sau câine, şobolan sau şoarece [...] astăzi voi gusta, pentru prima oară, carnea de măgar”. La sfârşitul anului, Goncourt a vizitat Roos’s, măcelăria englezească de pe Boulevard Haussmann, unde a văzut „tot felul de resturi ciudate. Pe perete, agăţat la loc de cinste, era trunchiul jupuit al tânărului Pollux, elefantul de la grădina zoologică, iar în mijlocul unor cărnuri neidentificate si coarne neobişnuite, un băiat oferea spre vânzare nişte rinichi de cămilă”. Măcelarul, spre propria sa supărare, scosese mai puţină carne din Pollux decât se aşteptase[5].

Manet şi colegii săi au suportat cu curaj privaţiunile, dar nemulţumirea clasei muncitoare a început în curând să dea în clocot. Vestea că ceea ce mai rămăsese din armata franceză (sub conducerea mareşalului Bazaine) se predase la Metz, împreună cu zvonurile că guvernul îi înainta propuneri de pace lui Bismarck, au irupt la sfârşitul lunii

octombrie, când batalioanele clasei muncitoare ale Gărzii Naţionale au luat cu asalt Hotel de Viile si au înfiinţat o Comună insurecţională. Goncourt, care se afla pe Rue de Rivoli, lângă Hotel de Viile, a remarcat că „pe toate chipurile se putea vedea nemulţumirea fată de capitularea lui Bazaine [...] şi, în acelaşi timp, hotărârea plină de furie şi de un eroism imprudent de a nu face pace”-. Această insurecţie nu a durat mult şi, în curând, elementele burgheze din Garda Naţională au pus capăt acestei versiuni timpurii a Comunei. Tensiunile dintre guvern şi clasa muncitoare au stagnat doar ca să izbucnească, mult mai sângeros, în primăvară.

Poate în mod neaşteptat, Berthe Morisot şi părinţii săi au decis să rămână la Paris în timpul asediului. Scriindu-i surorii ei, Edma, care se afla în Bretania, Morisot i-a spus că ea se hotărâse să rămână „pentru că nici tata, nici mama nu mi-au spus ferm să plec” şi ea nu a vrut să-i abandoneze. Asa se face că a rămas în Parisul asediat, unde viaţa era plictisitoare, dacă nu, pentru moment, chiar periculoasă, cu forţe ale miliţiei cantonate în atelierul lor, ceea ce o împiedica să picteze. Casa, scria ea, era „mohorâtă, pustie, golită”. Veştile

despre atrocităţile prusace o afectau şi avea coşmaruri. Cel mai rău dintre toate, nu avea nicio veste despre fratele lor, Tiburce, care lupta pe front. Pe 25 septembrie însă i-a scris Edmei: „îţi vine să crezi că mă obişnuiesc cu zgomotul tunurilor? Am impresia că acum m-am deprins complet cu războiul şi sunt în stare să îndur

- ”7

orice <

Pe la mijlocul lunii septembrie, Edouard Manet şi fratele său, Eugene, au făcut o vizită familiei Morisot, ca să vadă cum se descurcă. Ambii fraţi o admirau în mod cert pe Berthe Morisot, dar fratele necăsătorit, Eugene, a fost cel care avea să înceapă în curând să-i facă, subtil, curte, ceea ce în timp avea să ducă la căsătorie. Pentru moment, el i-a spus lui Morisot, foarte calm, „că nu se aştepta să iasă viu [din război]”-.

La început, Edgar Degas, prietenul lui Edouard Manet, i s-a alăturat la artilerie, unde amândoi au servit ca artilerişti voluntari, pe când ceilalţi fraţi Manet, Eugene şi Gustave, împreună cu pictorul Antoine Guillemet, s-au alăturat unităţilor combatante ale Gărzii Naţionale şi aşteptau să intre în acţiune. „Mulţi laşi au plecat”, relata Manet, inclusiv Zola şi Fantin-Latour. „Nu cred că vor fi primiţi prea bine la întoarcere”,

a adăugat el[2]. Zola, care aproape de începerea războiului se căsătorise cu amanta sa, se îndrepta spre sud, spre Marsilia, împreună cu soţia şi mama lui, în timp ce prusacii se apropiau.

Un altul care evita serviciul militar era Claude
Monet, care a stat prin Le Havre până în noiembrie, când a devenit evident că avea să fie recrutat dacă nu părăsea Franţa. în cursul acelei luni, s-a îmbarcat, cu destinaţia Londra, urmat la scurt timp de soţia şi de fiul său. Acolo s-a întâlnit cu Pissarro, a cărui casă din Louveciennes suferise foarte mult sub ocupaţia prusacă. Soldaţii prusaci distruseseră picturile pe care el şi Monet le depozitaseră acolo, pierderile lui Pissarro fiind de departe cele mai grele.

Acest sejur la Londra s-a dovedit important pentru Monet, pentru că acolo a făcut cunoştinţă cu negustorul de obiecte de artă Paul Durand- Ruel, care fugise şi el din Franţa în Anglia pentru a scăpa de război. Durand-Ruel şi-a exprimat interesul pentru achiziţionarea unora dintre picturile lui Monet şi, în curând, acesta va deveni un personaj important în cariera lui Monet.

Pe când Monet se afla în siguranţă, pe 18 noiembrie, prietenul şi binefăcătorul său, Frederic Bazille, a fost ucis în misiune pe când conducea un atac

asupra unei poziţii- germane. Avea 28 de ani.

Până la sfârşitul anului, suferinţa şi lipsurile din Paris deveniseră insuportabile. Edouard Manet, care acum trecuse de la postul de artilerist la cel de ofiţer de cavalerie ataşat la Statul Major, relata că alimentele erau puţine, iar cărbunele se terminase. Copaci, obloane, scaune de teatru şi orice putea să ardă era tăiat pentru foc, în timp ce vremea devenea tot mai rece, iar variola se răspândea cu rapiditate. El i-a scris lui Suzanne: „Mă gândesc tot timpul la tine şi mi-am umplut dormitorul cu portretele tale”. „Parisul este trist de moarte”, i-a scris el Evei Gonzales, în aceeaşi zi. „Ne-am săturat până peste cap”—.

Pe 5 decembrie, Alexandre Dumas *pere* a murit la casa de vară din Normandia a fiului său, înconjurat de familie. A murit liniştit, facând-o pe George Sand să scrie: „El era geniul vieţii. Nici nu a simţit moartea”. Maxime Du Camp a afirmat: „A murit în timpul războiului, agăţându-se, ca atâţia alţii, de speranţe iluzorii şi crezând că victoria trebuia să revină în tabăra franceză”. Du Camp a adăugat: „Nu a văzut Parisul capitulând, nici Comuna, căci zeii l-au iubit”[u].

în urma unei lovituri fulminante asupra Parisului dată de tunurile de asediu cu rază lungă de acţiune ale Prusiei, francezii s-au cutremurat şi au capitulat, în cele din urmă, pe 28 ianuarie 1871. „Era imposibil să le mai rezistăm”, i-a scris Manet soţiei sale—. Au urmat alegeri convocate în grabă, cu respectarea cerinţei lui Bismarck ca o autoritate legală să semneze tratatul de pace. Datorită alegătorilor din mediul rural din Franţa, care au constituit majoritatea electoratului, alegerile s-au soldat cu un guvern puternic înclinat spre susţinătorii păcii, legii, ordinii şi monarhiei. Adolphe Thiers a devenit şeful Executivului acestei Republici Franceze, care, după toate aparenţele, avea să fie de scurtă durată.

Tratatul de pace îi impunea Franţei să predea Alsacia şi Lorena precum şi să plătească despăgubiri de război uriaşe, pe lângă ocupaţia germană care avea să dureze până la achitarea integrală a indemnizaţiei. în plus, Bismarck a insistat asupra unui marş triumfal german pompos pe Champs-Elysees. Cel mai îngrozitor pentru francezi a fost spectacolul public grandios şi sfidător pe care Bismarck l-a organizat pentru regele său, Wilhelm al Prusiei, care a ajuns şi el la fata locului pentru a declara naşterea unui nou Imperiu

German – precum şi propriul său statut imperial – din Sala Oglinzilor a celui mai francez dintre toate palatele franceze, Versailles-ul lui Ludovic al XIV-lea. „Aceasta chiar marchează sfârşitul măreţiei Franţei”, a scris, întristat, Edmond de Goncourt, ca răspuns la ştirile despre eveniment—

între timp, cu viitorul noii Republici incert, săracii Parisului – fierbând de furie din cauza umilitoarei capitulări în faţa Prusiei, precum şi din cauza ameninţării revenirii monarhiei – au izbucnit brusc. Nu o duseseră bine sub cele două decenii de Imperiu şi sub haussmannizarea Parisului şi erau mai mult decât pregătiţi să ia treburile în propriile mâini.

Pentru cei mai extremişti, asta însemna să dea foc la case şi, nu după mult timp, o serie de clădiri pariziene – dintre cele mai simbolice, Palatul Tuileries şi Hotel de Viile – au fost incendiate, chiar în timp ce membrii unei noi Comune se străduiau să-şi înfiinţeze propriul guvern, mai echitabil. Thiers, care îşi mutase rapid guvernul – şi armata – în siguranţa Versailles-ului, se pregătea acum să lupte împotriva Comunei şi a comunarzilor.

După un război violent cu Germania, francezii se războiau acum între ei.

Ludovic-Napoleon a rămas închis câteva luni, în condiţii confortabile, la palatul de vară al regelui Wilhelm, unde el – şi Eugenie – au negociat până în ultimul moment o revenire la putere. Totuşi, având puţine de oferit într-o negociere, el şi propunerile sale abia dacă au primit o ridicare din umeri din partea lui Bismarck şi a lui Wilhelm, în timp ce, la rândul lor, francezii păreau puţin interesaţi să-i primească pe vreunul dintre ei înapoi.

La 1 martie, nou-aleasa Adunare (Constituantă – n. trad.) Franceză l-a destituit oficial pe Ludovic-Napoleon Bonaparte ca împărat şi l-a declarat responsabil de înfrângerea ruşinoasă suferită de naţiune. Câţiva observatori, printre care Maxime Du Camp, au implorat-o să-şi schimbe părerea. „Naţiunea”, a scris el, „a avut destinul în propriile ei mâini şi aceasta este ce a făcut din el”—. în genere, Ludovic-Napoleon va rămâne în istorie, îndeosebi în cea franceză, drept cauza înfrângerii umilitoare suferită de Franţa în fata Prusiei.

Eliberat, fostul împărat i s-a alăturat Eugeniei la conacul de la ţară în stil georgian de lângă Londra, pe care îl cumpărase parcă premonitoriu, cu mai mulţi ani în urmă, probabil ca un refugiu

dacă s-ar fi dovedit necesară o evadare. Amintindu-si de

>

tinereţea petrecută la Curtea unchiului său, Napoleon Bonaparte, Ludovic-Napoleon nu avusese niciodată încredere în dăinuirea Imperiului său plin de splendoare.

A rămas acolo până la moartea sa, doi ani mai târziu, după o serie de operaţii. Fiul său, prinţul imperial, avea să moară şase ani mai târziu, fiind ofiţer în armata britanică, în timpul unei lupte, în Africa de Sud. Eugenie a trăit până la vârsta de 94 de ani, petrecând mult timp la Cap Martin, la Marea Mediterană. Uneori se întorcea la Paris unde, în mod neobişnuit, alegea să se cazeze la Hotel Continental, cu vedere spre grădinile Tuileries. Din camerele bine amenajate pe care le ocupa acolo, cu greu putea evita să vadă marele spaţiu gol în care Palais des Tuileries, palatul ei, dominase cândva capătul de est al grădinilor. Palatul dispăruse, incendiat şi prădat în timpul revoltei Comunei din 1871 şi spulberat de A Treia Republică, ce nu-şi dorea să se confrunte cu niciun fel de amintiri despre imperiu.

O doamnă în vârstă, scorţoasă şi energică, fosta împărătească era la fel de dură la bătrâneţe cum fusese în tinereţe. în loc să se complacă într-o melancolie

delicată, ea i-a spus pur şi simplu partenerului de conversaţie, Maurice Paleologue: „Doamne! Cât de scump am plătit pentru măreţia noastră!”—

Cei care plătiseră preţul cel mai mare pentru măreţia imperiului şi pentru propriile lor visuri erau însă săracii din Paris, a căror încercare de a crea o Republică ideală – Comuna, extrem de controversată, dar conştientă fată de societate – a luat sfârşit în mod violent în acel an, în luna mai.

După primele focuri de armă ale revoltei, membrii guvernului oficial francez, sub conducerea lui Thiers, au fugit să se adăpostească la Versailles, departe de zidurile masive ale Parisului. Thiers, care fusese responsabil de la bun început de construirea acestor fortificaţii şi le cunoştea bine avantajele şi punctele slabe, a acţionat cu bună ştiinţă. în cele din urmă, după un lung bombardament cu tunurile în vestul Parisului şi ocuparea mai multor cetăţi din apropierea fortificaţiilor, trupele guvernamentale s-au revărsat în oraş.

>

Fără îndoială, comunarzilor le-a fost greu să construiască şi să-şi apere baricadele în noul Paris creat de Haussmann, cu arterele sale largi şi

drepte pe care trupele puteau să mărşăluiască nestingherite. O consecinţă neprevăzută a demolării mahalalelor de către Haussmann a fost îndepărtarea săracilor Parisului, din centrul oraşului la periferie – în Montmartre, Belleville şi în toate acele comunităţi sărace de la periferia Parisului. Aici, în cartierele lor, comunarzii au purtat o luptă cruntă.

Pe parcursul acelei săptămâni groaznice din luna mai, cunoscută de atunci ca „săptămâna sângeroasă”, represaliile au declanşat alte represalii, pe măsură ce furia şi disperarea escaladau. Fierbând din cauza brutalităţii trupelor lui Thiers, comunarzii au distrus reşedinţa acestuia din Place Saint-Georges (din arondismentul al 9-lea) şi apoi au continuat cu alte monumente care aveau legătură cu vechiul regim şi ambele imperii. în scurt timp, părea că întreg Parisul ardea, iar crimele continuau. Până la sfârşitul săptămânii nu mai rămăseseră decât câteva focare de rezistentă – cel mai mare fiind celebrul cimitir Pere-Lachaise din al 20-lea arondisment. Aici a avut loc, în timpul nopţii, o luptă armată macabră printre pietrele funerare, iar până dimineaţa, comunarzii rămaşi fuseseră împinşi în colţul sud-estic extrem al cimitirului.

Aliniaţi la zid, toţi cei 147 au fost împuşcaţi şi îngropaţi într-o groapă comună. Acest loc, acum destinaţie de pelerinaj, este marcat doar de o placă simplă purtând dedicaţia: „Aux Morts de la Commune, 21-28 mai 1871”-.

Au murit cel puţin 20 000 de comunarzi şi susţinători ai acestora – o cifră care face să pălească nu numai execuţiile bine mediatizate ale comunarzilor, dar şi înfiorătorul număr de cadavre din perioada Regatului Terorii. Aceasta şi un Paris plin de ruine fumegătoare au reprezentat moştenirea acestor săptămâni şi luni îngrozitoare.

Edouard Manet a părăsit Parisul şi s-a alăturat familiei sale, la scurt timp după capitulare, dar a revenit, la apogeul revoltei Comunei, când a schitat unele dintre ororile la care fusese martor: soldaţii guvernului care trăgeau de la mică distanţă asupra unei baricade *(Baricada)* şi un corp întins la baza unei baricade răsturnate *(Războiul civil).* Manet s-a grăbit să compătimească suferinţa umană, fără să fie comunard. Era, în schimb, înflăcăratul susţinător al unei republici liberale, îngrozit de violenţe şi de represiunea practicată de trupele guvernului, dar era, în egală măsură, înspăimântat de Comună.

Şi Sarah Bernhardt i-a compătimit pe asupriţii Parisului („Războiul acesta”, a scris ea mai târziu, „a săpat, chiar sub picioarele lor, o genune de ruine şi întristare”), însă a considerat Comuna ca fiind „nenorocită”. Ea îngrijise soldaţii răniţi chiar în timpul bombardamentului prusac, dar plecase imediat după armistiţiu, regăsindu-şi mama şi familia în Germania (unde aterizaseră, în mod inexplicabil) şi refugiindu-se chiar în afara Parisului când acesta era cuprins de incendii. Aventurându-se înapoi după zdrobirea Comunei, a consemnat în memoriile ei că se simţea peste tot un „miros amar de fum”. Chiar şi în propria casă, tot ce atingea îi lăsa un reziduu neplăcut pe degete.

at sânge şi cenuşa! a scris ea. „Cate temei in doliu! Câte ruine!”—

La rândul său, Victor Hugo fusese, din toată inima, în consens cu Comuna, cel puţin în teorie, însă era suspicios în privinţa extremismului acesteia. Părăsind în grabă Parisul chiar când Comuna se trezise la viaţă, fugise la Bruxelles, apoi la Luxemburg, neîntorcându-se la Paris decât după ce se sfârşise ceea ce era mai rău.

Louise Michel, pe de altă parte, şi-a găsit gloria în revolta Comunei, mobilizând femeile, organizând grădiniţe pentru copii şi luptând pe baricade.

După ce şi ultima rezistenţă comunardă a fost învinsă, Michel a fost arestată şi dusă în faţa justiţiei. Acolo a provocat cu obrăznicie Curtea să o condamne la moarte. „Deoarece se pare că orice inimă care bate pentru libertate are dreptul doar la o bucăţică de plumb”, a spus ea instanţei, „cer şi eu partea care mi se cuvine”-. în loc să-i îndeplinească dorinţa, instanţa a condamnat-o la ceea ce a crezut, probabil, că va fi o formă mai lentă de moarte – deportarea în severa colonie penală din insulele franceze din Pacificul de Sud ale Noii Caledonii. Louise Michel a rămas acolo, supravieţuind cu sfidare. Parisul încă nu văzuse de ce era în stare femeia pe care oponenţii o numeau, în derâdere, „Fecioara Roşie”.

Berthe Morisot a rămas la Paris până la apariţia Comunei, când s-a alăturat surorilor ei în Cherbourg. Acolo, Edouard Manet i-a scris, după ce se întorsese la rândul său la Paris. „Ce evenimente îngrozitoare!”, a exclamat el, „Şi cum vom ieşi din toate astea? Fiecare dă vina pe aproapele său, dar, ca să-ţi spun drept, suntem cu toţii responsabili pentru ceea ce s-a întâmplat”—

Era o perspectivă neobişnuit de generoasă, care nu era împărtăşită de

mulţi în acel moment – cu siguranţă nu de Georges Haussmann, care privise cu groază cum o mare parte din oraşul pe care îl transformase era redus la cenuşă. Reacţia lui a fost
să încerce să-l aducă înapoi pe Napoleon al III-lea şi să restabilească Imperiul. Dar A Treia Republica – în ciuda anilor săi turbulenţi de debut – a respins bonapartismul, chiar şi în timp ce continua multe dintre planurile lui Haussmann de construire si reconstruire a Parisului.

După o ezitare iniţială, noua Republică a definitivat Opera Garnier şi Avenue de l'Opera care ducea la aceasta, a terminat artera principală est-vest de pe malul stâng al Senei, Boulevard Saint-Germain, şi a continuat să extindă sistemul revoluţionar de apă şi canalizare al lui Haussmann şi Belgrand. în acelaşi timp, noua Republică a început să lucreze la repararea pagubelor provocate în timpul Comunei, mai ales prin reconstruirea Hotel de Ville si a Palatului de Justiţie, care fuseseră incendiate.

Franţa şi-a plătit repede despăgubirile de război, ocupanţii germani au plecat acasă şi, intr-un timp miraculos de scurt, Parisul era din nou pe val – gata să găzduiască o nouă epocă a creativităţii, Belle Epoque. Din cenuşa înfrângerii

aveau să se ivească Monet, Gauguin, Van Gogh, Matisse şi Picasso, iar compozitori precum Debussy, Ravel şi Stravinsky aveau să zguduie lumea muzicală. Zola va oferi focuri de artificii literare, iar Proust îsi va scufunda peniţa în delicata sa ceaşcă de ceai cu amintiri, pe când acel magician al oţelului, Gustave Eiffel, avea să sfideze o mulţime de sceptici prin construirea unui turn care avea să facă Parisul inconfundabil, pentru eternitate.

în locul morţii se iveau zorii – împreună cu o nouă sansă de a defini si redefini Parisul, oraşul visurilor.

---

1 **Garde naţionale mobile,** numită şi **Garde mobile** sau **Garda Naţională mobilă,** a fost creată în 1868, iniţial ca auxiliar al armatei franceze, destinată apărării cetăţilor, oraşelor, coastelor şi frontierelor menţinerii ordinii, dar ulterior folosită şi ca forţă militară, în special în timpul războiului franco-prusac (n. red.).

2 *Lumina lunii peste portul Boulogne* (n. trad.).

3 Balon legat de sol printr-un cablu (n. trad.).

4 Războiul tranşeelor sau de poziţie este o formă de luptă în care forţele înfruntate menţin linii statice fortificate săpate în pământ (n. red.).

5 „în memoria morţilor Comunei, 21-28 mai 1871” (n. trad.).

Adler, Kathleen, *Manet,* Oxford, U.K., Phaidon, 1986.

Agulhon, Maurice, *The Republican Experiment, 1848-1852,* traducere de Janet Lloyd, New York, Cambridge University Press, 1983.

Anderson, Ronald, Koval, Anne, *James McNeill Whistler: Beyond the Myth,* New York, Carroll & Graf, 2002.

Andia, Beatrice de, ed. *Les Enceintes de Paris,* Paris, Action Artistique de la Ville de Paris, 2001.

Baldick, Robert. *The First Bohemian: The Life of Henry Murger,* Londra, H. Hamilton, 1961.

Baudelaire, Charles, *Baudelaire:* A *Self-Portrait: Selected Letters,* traducere şi editare de Lois Boe Hyslop, respectiv Francis E. Hyslop Jr, New York, Oxford University Press, 1957.

, *The Flowers of Evil,* traducere de Keith Waldrop, Middletown, Conn., Wesleyan University Press, 2006.

Beatty, Charles, *De Lesseps of Suez: The Man and His Times,* New York, Harper, 1956.

Beaumont-Maillet, Laure, *Eeau â Paris,* Paris, Hazan, 1991.

Begley, Adam, *The Great Nadar: The Man Behind the Camera,* New York, Tim Duggan Books, 2017.

Bellos, David, *The Novel of the Century: The Extraordinary Adventure of* Les Miserables, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2017.

Bernhardt, Sarah, *Memories of My Life: Being My Personal, Professional, and Social Recollections as Woman and Artist,* New York, D. Appleton, 1907.

Bresler, Fenton, *Napoleon III: A Life,* Londra, Harper Collins,

Brown, Frederick, *Flaubert:* A *Life,* Londra, Pimlico, 2007.

--------, *Zola: A Life,* New York, Papermac, 1997.

Butler, Ruth, *Hidden in the Shadow of the Master: The ModelWives of Cezanne, Monet, and Rodin,* New Haven, Conn., Yale University Press, 2008.

, Rodin: The Shape of Genius, New Haven, Conn., Yale University Press, 1993.

Cachin, Franţoise, *Manet: Painter of Modern Life,* traducere de Rachel Kaplan, Londra, Thames and Hudson, 1995.

Carmona, Michel, *Haussmann: His Life and Times, and the Making of Modern Paris,* traducere de Patrick Cailler, Chicago, Ivan R. Dee, 2002.

Carriere, Bruno, *La Saga de la Petite Ceinture,* Paris, Vie du Rail, 1992.

Chadych, Danielle, Lacour-Veyranne, Charlotte, *Paris au temps des* Miserables *de Victor Hugo,* Musee Carnavalet, 10 octombrie 2008 – 1 februarie 2009, Paris, Paris-Musees, 2008.

Clement, Alain, Thomas, Gilles (editori), *Atlas du Paris souterrain: la doublure sombre de la Ville lumiere,* Paris, Parigramme, 2001.

Corbin, Alain, *Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850,* traducere de Alan Sheridan, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1990.

Du Camp, Maxime, *Recollections of a Literary Life, 2* vol., Londra, Remington, 1893.

Dumas, Alexandre, *Mon dictionnaire de cuisine,* Paris, Bartillat, 2011. Publicat pentru prima dată în 1873.

Ellis, Jack D., *The Early Life of Georges Clemenceau, 1841-1893,* Lawrence, Regents Press of Kansas, 1980.

Erlande-Brandenburg, Alain, *Notre-Dame de Paris,* traducere de John Goodman, New York, Harry N. Abrams, 1998.

Fargette, Guy, *Emile et Isaac Pereire: Lesprit dentreprise au XIX-eme siecle,* Paris, EHarmattan, 2001.

Ferguson, Niall, *The House of Rothschild,* 2 vol., New York, Viking, 1998-1999.

Flaubert, Gustave, *Madame Bovary,* traducere de Eleanor Marx Aveling, New York, Barnes & Noble Classics, 2005. Publicat pentru prima oară în 1856.

Fleury, Maurice de, *La societe du second empire: Dapres les memoires contemporains et des documents nouveaux, 4* vol. Paris, A. Michel, 1917.

Gagneux, Renaud, Anckaert, Jean, Conte, Gerard, *Sur les traces de la Biere parisienne: Balades le long dune riviere disparue,* Paris, Parisgramme, 2002.

Gold, Arthur, Fizdale, Robert, *The Divine Sarah: A Life of Sarah Bernhardt,* New York, Vintage, 1991.

Goncourt, Edmond de, Goncourt, Jules de, *Pages from the Goncourt Journals.* Editare şi traducere de Robert Baldick, New York, New York Review of Books, 2007.

Gray, Walter D., *Interpreting American Democracy in France: The Career of Edouard Laboulaye, 1811-1883,* Newark, University of Delaware Press, 1994.

Guedalla, Philip, *The Second Empire: Bonapartism, the Prince, the President, the Emperor,* New York: G. P. Putnams Sons, 1922.

Hannoosh, Michele, *Painting and the Journal of Eugene Delacroix,* Princeton, N.J., Princeton University Press, 1995.

Harvie, David I., *Eiffel: The Genius Who Reinvented Himself,* Gloucestershire, U.K., Sutton, 2004.

Haussmann, Georges, *Memoires: edition integrale,* vol. l-3, Paris, Seuil, 2000. Publicat pentru prima oară în 1893.

Higonnet, Anne, *Berthe Morisot,* New York, Harper & Row,

Hugo, Victor, *Les Miserables,* traducere de Norman Denny, New York, Penguin, 1985. Publicat pentru prima oară în 1862.

, Napoleon the Little, traducere de George Burnham Ives, New York, Athenaeum Society, 1909. Publicat pentru prima oară în 1852.

Hyslop, Lois Boe, *Baudelaire: Man of His Time,* New Haven, Conn., Yale University Press, 1980.

Josephson, Matthew, *Zola and His Time,* Garden City, N.Y., Garden City Publishing, 1928.

Kennel, Sarah, *Charles Marville: Photographer of Paris,* Washington, D.C., National Gallery of Art, 2013.

Kracauer, Siegfried, *Jacques Offenbach and the Paris of His Time,* traducere de Gwenda David şi Eric Mosbacher, New York, Zone Books, 2002. Publicat pentru prima oară în 1937.

Lesseps, Ferdinand de. *Recollections of Forty Years,* traducere de B. Pitman, New York, D. Appleton, 1888.

Macdonald, Hugh, *Bizet,* New York, Oxford University Press, 2014.

Manet, Edouard, *Manet by Himself: Correspondence & Conversation, Paintings, Pastels, Prints & Drawings,* Londra, Macdonald, 1991.

Maurois, Andre, *The Titans: A Three-Generation Biography of the Dumas,* traducere de Gerard Hopkins, New York, Harper, 1957.

McAuliffe, Mary, *Dawn of the Belle Epoque: The Paris of Monet, Zola, Bernhardt, Eiffel, Debussy, Clemenceau, and Their Friends,* Lanham, Md., Rowman & Littlefield, 2011.

, *Paris Discovered: Explorations in the City of Light, Hightstown,* N.J., Princeton Book Company, 2006.

, *Twilight of the Belle Epoque: The Paris of Picasso, Stravinsky, Proust, Renault, Marie Curie, Gertrude Stein, and Their Friends, through the Great War,* Lanham, Md., Rowman & Littlefield, 2014.

Mead, Christopher Curtis, *Charles Garniers Paris Opera: Architectural Empathy and the Renaissance of French Classicism,* Cambridge, Mass., MIT Press, 1991.

Merruau, Charles, *Souvenirs de THotel de Ville de Paris, 18481852,* Paris, Lead, 1875.

Michel, Louise, *Louise Michel,* Melbourne, N.Y., Ocean Press, 2004.

, *The Red Virgin: The Memoirs of Louise Michel,* editată şi tradusă de Bullitt Lowry şi Elizabeth Ellington Gunter, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 1981.

Miller, Michael Barry, *The Bon Marche: Bourgeois Culture and the Department Store, 1869-1920,* Princeton, N.J., Princeton University Press, 1981.

Monet, Claude, *Monet by Himself: Paintings, Drawings, Pastels, Letters,* traducere de Bridget Strevens Romer, Londra, Macdonald Orbis, 1989.

Morisot, Berthe, *The Correspondence of Berthe Morisot, with Her Family and Her Friends Manet, Puvis de Chavannes, Degas, Monet, Renoir and Mallarme,* traducere de Betty W. Hubbard, Londra, Camden Press, 1986.

Murger, Henri, *The Bohemians of the Latin Quarter,* traducere de Ellen Marriage şi John Selwyn,

Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004.

Nadar, Felix, *When I Was a Photographer,* traducere de Edouardo Cadava şi Liana Theodoratou, Cambridge, Mass., MIT Press, 2015.

Paleologue, Mauritius, *The Tragic Empress: A Record of Intimate Talks with the Empress Eugenie, 1901-1919,* traducere de Hamish Miles, New York, Harper & Brothers, 1928.

Pinkney, David H, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris,* Princeton, N.J., Princeton University Press, 1958.

Pinon, Pierre, *Atlas du Paris Haussmannien: La Ville en heritage du Second Empire ă nos jours,* Paris, Parigramme, 2016.

Pissarro, Camille, *Letters to His Son Lucien,* traducere de Lionel Abel, Santa Barbara, Calif., Peregrine Smith, 1981. Publicat pentru prima oară în 1944.

Plessis, Alain, *The Rise and Fall of the Second Empire, 1852-1871,* traducere de Jonathan Mandelbaum, New York, Cambridge University Press, 1987.

Poisson, Georges, Poisson, Olivier, *Eugene Viollet-le-Duc,* Paris, Picard, 2014.

Rewald, John, *The History of Impressionism,* New York, Museum of Modern Art, 1987. Publicat pentru prima oară în 1946.

Rigouard, Jean-Pierre, *La Petite Ceinture: Memoire en Images,* Saint-Cyrsur-Loire, France, Editions Alan Sutton, 2012.

Robb, Graham, *Victor Hugo: A Biography,* New York,

Norton, 1997.

Rude, George, *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848,* Londra, Lawrence şi Wishart, 1981.

Schopp, Claude, *Alexandre Dumas: Genius of Life,* traducere de A. J. Koch, New York, Franklin Watts, 1988.

Schopp, Marianne, Schopp, Claude, *Dumas fils, ou Lanti-Oedipe: biographic,* Paris, Phebus, 2017.

St. John, Bayle, *The Purple Tints of Paris: Character and Manners in the New Empire, 2* vol., Londra, Chapman & Hall, 1854.

Sue, Eugene, *The Mysteries of Paris, 6* vol., New York, Century, 1903.

Sutherland, Cara, *The Statue of Liberty,* New York, The Museum of the City of New York and Barnes & Noble Books, 2003.

Tuilier, Andre, *Histoire de HJniversite de Paris et de la Sorbonne, 2* vol., Paris, Nouvelle Librărie de France, 1994.

Watson, David Robin, *Georges Clemenceau: A Political Biography,* New York, David McKay, 1974.

Weintraub, Stanley, *Whistler: A Biography,* Cambridge, Mass., Da Capo Press, 2001. Publicat pentru prima oară în 1974.

Wildenstein, Daniel, *Claude Monet: Biographic et catalogue raisonne,* 5 vol., Paris, Bibliotheque des Arts, 1974-1991.

, Monet, or the Triumph of Impressionism, vol 1, traducere de Chris Miller şi Peter Snowdon, Koln, , Taschen *I* Wildenstein Institute, 1999.

Zola, Emile, *Au bonheur des dames (The Ladies'*

Paradise), traducere de Kristin Ross, Berkeley, University of California Press, 1992.

, Correspondance, vol. 1 & 2. Editate de B. H. Bakker, Montreal, Canada, Presse de 1’Universite de Montreal, 1978.

, La Curee (The Kill), traducere de Alexander Teixeira De Mattos, New York, Boni and Liveright, 1924.

, Nana, traducere de George Holden, Hammondsworth, U.K., Penguin, 1972.

, Therese Raquin, traducere de Robin Buss, New York, Penguin, 2004.

Mulțumiri

Când am început să scriu despre Paris, în *Dawn of the Belle Epoque,* nici nu mă ganaeam că vor urma mai multe cărţi, care vor alcătui, împreună, o istorie a Parisului din anii plini de viaţă ai celei de A Treia Republici. De data aceasta, *Paris, oraşul visurilor,* creează un preludiu pentru cele patru cărţi care urmează, o dezvoltare neaşteptată care a deschis noi perspective pentru mine şi, sper, pentru cititorii mei.

Am fost recunoscătoare pentru sprijinul primit, pe parcursul întregului proces, din partea Bibliotecii Publice din New York, care mi-a oferit, ca cercetător rezident, un loc în mult-râvnita sa sală de studiu Wertheim. în lipsa acesteia, cercetările mele în vastele resurse ale BPNY ar fi fost mult mai dificile. îi mulţumesc îndeosebi Melaniei Locay, delegata BPNY, pentru studiile de cercetare, pentru sprijinul şi asistenţa continuă în lucrurile mari şi mici. De asemenea, am apreciat ajutorul câtorva dintre cei mai buni bibliotecari de cercetare ai NYPL, în special a lui Fernando Martinez si Deirdre Donohue.

în Paris, le sunt recunoscătoare pentru

asistenţă lui Berengere de l’Epine de la Bibliotheque historique de la viile de Paris- precum şi pentru prezentarea pe care a facut-o Juliette Jestaz acestei cercetări valoroase. As dori să-i mulţumesc lui Gilles Thomas, tot din Paris, pentru perspectivele sale remarcabile asupra istoriei Parisului şi pentru excursiile la faţa locului în care m-a însoţit, dar, în special, pentru prezentarea pe care a facut-o despre Petite Ceinture. Mulţumesc şi echipei devotate a ASNEP (l’Association Sources du Nord – Etudes et Preservation), condusă de Gerard Duserre şi Jean-Luc Largier, pentru că mia împărtăşit extraordinarele sale cunoştinţe despre istoria apei Parisului şi a apeductelor sale antice, pe care am avut privilegiul să le vizitez. îi mulţumesc şi bunului nostru prieten Ray Lampard, care a făcut ca sejururile noastre la Paris să fie deosebit de plăcute şi care a înfruntat traficul din Paris pentru a ne conduce în diferite locuri istorice.

Aici, în Statele Unite, sunt recunoscătoare pentru sprijinul oferit de prietenul nostru Robin Taff, care m-a ajutat să descifrez misterele triangulaţiei şi să observ culmile care l-au obsedat pe baronul Haussmann cu atât de mulţi ani în urmă. îi sunt

recunoscătoare mai ales fiicei mele, Mavyn Holman, pentru că a răspuns la cererile mele de ajutor în privinţa acestui subiect şi la numeroase altele, care şi-au făcut apariţia pe măsură ce cartea progresa. Sprijinul ei constant a fost nepreţuit.

îi adresez în mod deosebit mulţumiri lui Susan

>

McEachern, editorul meu de multă vreme, care ma ţinut răbdătoare de mână pe parcursul unei serii de cărţi care, în prezent, se desfăşoară de la Revoluţia din 1848 şi până la Al Doilea Război Mondial. Tot astfel, îi sunt recunoscătoare lui Jehanne Schweitzer, care a lucrat cu atâta sârguinţă ca editor de producţie pentru absolut fiecare dintre aceste cărţi.

>

în cele din urmă, îi mulţumesc soţului meu, al cărui sprijin la această carte şi la toate celelalte cărţi si articole ale mele a fost incomensurabil. Jack McAuliffe, aşa cum îşi dau imediat seama toţi cei care îl cunosc, este o persoană care face lucrurile să funcţioneze – si alături care este, de asemenea, o plăcere să lucrezi. A fost o încântare să explorez Parisul împreună cu el, de-a lungul acestor numeroşi ani.

6 Bibliotheque Historique de la Viile de Paris, prescurtată în mod obişnuit cu acronimul BHVP, este o bibliotecă publică specializată în istoria oraşului Paris. Sursa: internet (n. trad.)

Note

Sursele selectate sunt listate pe capitole, în ordinea aproximativă în care au furnizat informaţii la text.

CAPITOLUL 1. De la baricade la Bonaparte (1848-1851)

Maurice Agulhon, *The Republican Experiment, 1848-1852* (New York: Cambridge University Press, 1983); Graham Robb, *Victor Hugo: A Biography* (New York: Norton, 1997); Claude Schopp, *Alexander Dumas: Genius of Life* (New York: Franklin Watts, 1988); George Rude, *The Crowd in History:* A *Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848* (Londra: Lawrence and Wishart, 1981); Fenton Bresler, *Napoleon III:* A *Life* (Londra: HarperCollins, 1999); Maxime Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2 vol. (Londra: Remington, 1893); Frederick Brown, *Flaubert: A Life* (Londra: Pimlico, 2007); Lois Boe Hyslop, *Baudelaire: Man of His Time* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1980); Michel Carmona, *Haussmann: His Life and Times, and the Making of Modern Paris* (Chicago: Ivan R. Dee, 2002); David H. Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1958); Edouard Manet, *Manet By Himself: Correspondence & Conversation, Paintings, Pastels, Prints & Drawings* (Londra: Macdonald, 1991); Kathleen Adler, *Manet* (Oxford, U.K.: Phaidon, 1986); Franchise Cachin, *Manet: Painter of Modern Life* (Londra: Thames and Hudson, 1995); Eugene Sue, *Mysteries of Paris,* vol. 1 (New York: Century, 1903).

1 Schopp, *Alexandre Dumas,* 359. Dumas îi scria dramaturgului şi regizorului de teatru Hippolyte Hostein cu două zile înainte de ridicarea baricadelor.

2 Bresler, *Napoleon III,* 214-15. Al doilea citat este foarte posibil apocrif, dar în orice caz seamănă cu ceea ce ar fi spus el.

3 Bressler, *Napoleon III,* 215. Ludovic-Napoleon îi scria Narcissei Viellardla 11 mai 1848.

4 Au loc alegeri parţiale pentru a ocupa posturile

alese devenite vacante între alegerile generale. Deoarece candidaţii puteau să candideze în mai multe departamente, acest lucru a necesitat alegeri parţiale în departamentele pe care, în cele din urmă, alegeau să nu le reprezinte.

5 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:265, 276. Deziluzionat de rezultatul revoluţiei din 1848 si al loviturii de
–, >
stat care a urmat, Baudelaire avea să se retragă din viaţa politică (vezi Hyslop, *Baudelaire,* 93).

6 Hugo, *Les Miserables,* 987-88, 990.

7 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:266.

8 Carmona, *Haussmann,* 66; Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:265.

9 Preotul şi socialistul creştin Hugues Felicite Robert de Lamennais, citat în Agulhon, *Republican Experiment,* 62.

10 Hugo citat în Carmona, *Haussmann,* 68. Bătălia de la Austerlitz este îndeobşte considerată cea mai mare victorie a lui Napoleon Bonaparte. Ziarul *L'Evenement,* detinut de fiii lui Hugo si doi prieteni si susţinători, aveau să-l sprijine cu entuziasm pe Ludovic-Napoleon la alegerile prezidenţiale din decembrie 1848.

11 Bresler, *Napoleon III,* 217.

12 Agulhon, *Republican Experiment,* 69.

13 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:276.

14 Hugo, citat în Agulhon, *Republican Experiment,* 73.

15 Dickens, citat în Robb, *Victor Hugo,* 245.

16 Edouard Manet către Jules De Jouy, 26 februarie [1849];
Edouard Manet către Auguste Manet, 22 martie 1849, ambele în *Manet By Himself* 24, 25.

17 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:292; Ludovic- Napoleon citat in Carmona, *Haussmann,* 84.

18 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 1:292.

19 Sue, *Mysteries of Paris,* 1:11.

20 Robb, *Victor Hugo,* 290.

21 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 11:23.

22 Hugo, citat în Agulhon, *Republican Experiment,* 136.

23 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:24.

24 Bresler, *Napoleon III,* 233.

25 Pentru relatarea lui Du Camp, vezi *Recollections of a Literary*

Life, 2:24-26.

25CAPITOLUL 2. Sânge si Imperiu (1852)

25Du Camp, *Recollections of a Literary Life;* Agulhon, *Republican Experiment;* Bresler, *Napoleon III;* Carmona, *Haussmann;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Victor Hugo, *Napoleon the Little* (New York: Athenaeum Society, 1909); Adler, *Manet;* David I. Harvie, *Eiffel: The Genius Who Reinvented Himself* (Gloucestershire, U.K.: Sutton, 2004); Edmond si Jules de Goncourt, *Pages from the Goncourt Journals* (New York: New York Review of Books, 2007); Schopp, *Alexandre Dumas;* Robb, *Victor Hugo;* Andre Maurois, *The Titans: A Three Generation Biography of the Dumas* (New York: Harper, 1957); Emile Zola, *Au Bonheur des dames* (Berkeley: University of California Press, 1992); Charles Merruau, *Souvenirs de I'Hotel de Ville de Paris, 1848-1852* (Paris: Pion, 1875); Bruno Carriere, *La Saga de la Petite Ceinture* (Paris: Vie du Rail, 1992); editori Alain Clement si Gilles Thomas, *Atlas du Paris souterrain: la doublure sombre de la Ville lumiere* (Paris:
Parigramme, 2001); Guy Fargette, Emile si Isaac Pereire: *Lespril dentreprise au XlXeme siecle* (Paris: EHarmattan, 2001); Felix Nadar, *When I Was A Photographer* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2015); Niall Ferguson, *The House of Rothschild, 2* vol. (New York: Viking, 1998-1999); Alain Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire, 1852-1871* (New York: Cambridge University Press, 1987); Henri Murger, *The Bohemians of the Latin Quarter* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Robert Baldick, The First Bohemian: *The Li fe o f Henry Murger* (Londra: H Hamilton, 1961); Andre Tuilier, *Histoire de fUniversite de Paris et de la Sorbonne, 2* vol. (Paris: Nouvelle Librărie de France, 1994).

1 Pentru relatarea lui Du Camp, vezi *Recollections of a Literary Life, 2:26-27.*
2 Du Camp, *Recollections o f a Literary Life,* 2:28; Hugo, *Napoleon the Little,* 121.
3 Eiffel, citat in Harvie, *Ei ffel,* 7.
4 Goncourt, decembrie 1851, in *Journals,* l-2.
5 Goncourt, decembrie 1851, in *Journals,* 3.
6 Dumas către scriitorul Paul Bocage, citat în Schopp, *Alexandre Dumas,* 385.
7 Maurois, *The Titans,* 188.
8 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:29.

9 Merruau, *Souvenirs de LHotel de Ville de Paris,* 497. Remarca lui Hugo este citată din *Napoleon the Little,* 13.
10 Agulhon, *Republican Experiment,* 173.
11 Du Camp, *Reflections on a Literary Life,* 2:33, 42-43 şi 53.
12 Pinkney, *Napoleon III and the Rebuildingof Paris,* 3.
13 în prezent, RER circulă pe o porţiune unde are drept de trecere Petite Ceinture, dar, în cea mai mare parte, Petite Ceinture rămâne o fantomă a trecutului, liniile sale au fost închise si neglijate.
14 Nadar, *When I* Was *A Photographer,* 204.
15 Ferguson, *House of Rothschild,* 2:xxii.
16 Persigny citat în Carmona, *Haussmann,* 262.
17 Hugo, *Napoleon the Little,* 12, 27, 30, 293.
18 Robb, *Victor Hugo,* 323.
19 Du Camp, care l-a citat pe Louis-Napoleon, relatează că printul-presedinte repeta o butadă a lui Louis Antoine de Saint-lust *(Recollections o f a Literary Life,* 2:23)^
20 Murger, *Bohemians of the Latin Quarter,* xxiii, xxiv.
21 Murger, *Bohemians of the Latin Quarter,* 392.
22 Tuilier, *Histoire de LUniversite de Paris et de la Sorbonne,* 2:362- 63.

22CAPITOLUL 3. Haussmann intră în scenă (1853)

22Georges Haussmann, *Memoires: edition integrale* (Paris: Seuil, 2000); Carmona, *Haussmann:* Alain Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire, 1852-1871* (New York: Cambridge University Press, 1987); Pierre Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien: La Ville en heritage du Second Empire â nos jours* (Paris: Parigramme, 2016); Pinkney *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Nadar, *When I Was A Photographer,* Sarah Kennel, *Charles Marville: Photographer of Paris* (Washington, D.C.: National Art Gallery, 2013); Bresler, *Napoleon III;* Beatrice de Andia, ed., *Les Enceintes de Paris* (Paris: Action Artistique de la Ville de Paris, 2001); Charles Merruau, *Souvenirs de iHotel de Ville de Paris, 1848-1852* (Paris: Pion, 1875); Alain Erlande- Brandenburg, *Notre-Dame de Paris* (New York: Harry N. Abrams, 1998); Georges si Olivier Poisson, *Eugene Viollet-le-Duc* (Paris: Picard, 2014); Bayle St. John, *The Purple Tints of Paris: Character and Manners in the New Empire, 2* vol.

(Londra: Chapman & Hall, 1854); Emile Zola, *La Curee* (New York: Boni & Liveright, 1924); Frederick Brown, *Zola: A Life* (New York: Papermac, 1997); Maurois, *The Titans;* Schopp, *Alexandre Dumas;* Goncourt, *Journals,*

1 Haussmann, *Memoires,* 81. Haussmann a recunoscut meritul pe care l-a avut exemplul oferit de bunicul său pentru propria sa „cumpătare de caracter [...] şi a dezinteresului personal, care m-au făcut să prefer satisfacţii mai puţin deşarte decât averea si onorurile, satisfacţii care rămân certe chiar şi în vremuri de restrişte, având o conştiinţă curată si o mândrie legitimă în îndeplinirea cu loialitate a unei sarcini măreţe" *(Memoires,* 81). Haussmann, scriind după ce ieşise la pensie, se apăra pe sine, îşi apăra cariera si onoarea.

2 Haussmann, *Memoires,* 75.

3 Haussmann, *Memoires,* 357.

4 Vezi Bresler, *Napoleon III, 265, 266. 268,* 269 şi 270, pentru toate citatele din această secţiune.

5 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire, 6,* 9; Bresler, *Napoleon III,* 226-27.

6 Acestea sunt Rotonde de la Villette, mica rotondă de la intrarea nordică în Parcul Monceau, Place Denfert- Rochereau, care serveşte acum drept intrare în Catacombe, si cele două coloane din Place de la Nation care marchează în mod spectaculos vechea bariera vamală Barriere du Trone.

7 Carmona, *Haussmann,* 144.

8 în arhitectura franceză, primul etaj nu este parterul, ci ceea ce ar fi al doilea etaj conform designului american.

9 Haussmann, Memorii, 795, 796-97.

10 Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien,* 139. Vezi Haussmann, *Memoires,* 826.

11 Nadar, *When I Was A Photographer,* 211.

12 Carmona, *Haussmann,* 159. Vezi si Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien,* 89.

13 Dumas, citat în Carmona, *Haussmann,* 249-50. în dimineaţa zilei de 25 ianuarie 1855, corpul lui Nerval a fost găsit atârnat de o bară de la fereastra pivniţei. Dumas fusese unul dintre prietenii săi cei mai apropiaţi.

14 Haussmann a păstrat înălţimea iniţială a turnului prin aşezarea lui pe un piedestal uriaş înconjurat de un mic parc, primul dintre numeroasele mici

parcuri sau piaţete pe care Napoleon al III-lea avea să le introducă în Paris. Diferenţa de nivel între turn si zona înconjurătoare poate fi observată de pe treptele scării care duce din Rue St-Bon, din apropiere, până la Rue de la Verrerie – o diferenţă de aproape 1,5 metri.

15 Haussmann, *Memoires,* 1072.

16 În prezent, mai există doar unul dintre pavilioanele lui Baltard şi acesta se află într-un parc din Nogent-sur-Marne, la marginea de est a Parisului (vezi foto

17 Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien,* 87.

18 Haussmann, *Memoires,* 471-72.

19 Merruau, *Souvenirs,* 366.

20 Erlande-Brandenburg, *Notre-Dame de Paris,* 212. Erlande- Brandenburg, specialist în arta gotică şi romanică, a fost directorul Musee de Cluny si preşedintele Societe Francaise dArcheologie.

21 Lassus a murit în 1857.

22 în urma tragicului incendiu din aprilie 2019, Notre-Dame va reveni, dar va trebui reconstruită, în cea mai mare parte, fiind nevoie de o turlă complet nouă.

23 Erlande-Brandenburg, *Notre-Dame de Paris,* 58, 219, 225.

24 St. Ţohn, *Purple Tints of Paris,* 1:7.

25 Zola, *La Curee,* 15, 18, 29, 27.

26 Schopp, *Alexandre Dumas,* 409.

27 Goncourt, 20 februarie 1853, în *Journals,* 11-12.

27CAPITOLUL 4. Un război lipsit de importanţă (1854)

27Plessis, *Rise and Fall o f the Second Empire;* Bresler, *Napoleon III;* St. John, *Purple Tints of Paris,* vol. 1; Haussmann, *Memoires;* Carmona, *Haussmann;* Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Fargette, *Emile si Isaac Pereire;* Jean-Pierre Rigouard, *La Petite Ceinture: Memoire en Images* (Saint-Cyr-sur-Loire, Franţa: Editions Alan Sutton, 2012); Clement si Thomas, *Atlas du Paris souterrain;* Goncourt, *Journals;* Nadar, *When I Was A Photographer;* Adam Begley, *The Great Nadar: The Man Behind the Camera* (New York: Tim Duggan, 2017); Arthur Gold şi Robert Fizdale, *The Divine Sarah: A Life of Sarah Bernhardt* (New York: Vintage, 1991).

1 Vezi Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire,* 141.

2 St. John, *Purple Tints of Paris*, 1:16.
3 Haussmann, *Memoires*, 825.
4 Haussmann, *Memoires*, 838.
5 Numită iniţial Compagnie des Immeubles et de THotel de la Rue de Rivoli, în 1859 si-a schimbat denumirea în Compagnie Immobiliere.
6 Atât Cite Napoleon, cât si Vila Daumesnil sunt acum complexuri de apartamente cu intrări securizate.
7 Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien*, 31.
8 Goncourt, [nedatat, 18541 > în *Journals*, 14.
9 Nadar, *When I Was A Photographer*, 203.
10 Begley, *The Great Nadar*, 12-13.
11 Gold şi Fizdale, *Divine Sarah*, 22.

11 CAPITOLUL 5. Vizita reginei (1855)

llHaussmann, *Memoires-*, Carmona, *Haussmann'*, Bresler, *Napoleon III'*, Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire'*, Maurice de Fleury, *La societe du second empire: Dapres les memoires contemporains et des documents nouveaux*, vol. 1 (Paris: A. Michel, 1917); Harvie, *Eiffel'*, Adler, *Manet'*, Du Camp, *Recollections of a Literary Life*, vol. 2; John Rewald, *The History of Impressionism* (New York: Museum of Modern Art, 1987); Michele Hannoosh, *Painting and the* Journal *of Eugene Delacroix* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995); Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Begley, *The Great Nadar*, Hyslop, *Baudelaire;* Charles Baudelaire, *Baudelaire: A Self-Portret: Selected Letters* (New York: Oxford University Press, 1957); Charles Baudelaire, *The Flowers of Evil* (Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 2006),; Siegfried Kracauer, *Jacques Offenbach and the Paris of His Time* (New York: Zone Books, 2002); Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Maria McAuliffe, *Twilight of the Belle Epoque: The Paris of Picasso, Stravinsky, Proust, Renault, Marie Curie, Gertrude Stein, and Their Friends, through the Great War* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2014); Laure Beaumont-Maillet, *L'Eau â Paris* (Paris: Hazan, 1991); Mary McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque: The Paris of Monet, Zola, Bernhardt, Eiffel, Debussy, Clemenceau, and Their Friends* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2011); Ferguson, *House of Rothschild*, vol. 2; Goncourt, *Journals;* Alain Corbin, *Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850* (Cambridge, Mass.: Harvard

University Press, 1990); Emile Zola, *Nana* (Hammondsworth, U.K.: Penguin, 1972); Maurois, *Titans;* Marianne si Claude Schopp, *Dumas fils, ou Eanti-Oedipe: biographic* (Paris: Phebus, 2017).

1 Fleury, *Societe du second empire,* 1:214-15.
2 Bresler, *Napoleon III,* 283.
3 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2: 218, 221-22.
4 Bresler, *Napoleon III,* 283.
5 Fargette, *Emile et Isaac Pereire,* 188.
6 Begley, *The Great Nadar,* 76.
7 Du Camp, *Recollections of a Literary Life.* 2:66.
8 Baudelaire către [Mme Aupick], nedatat, in *Baudelaire: A Self- Portret,* 99.
9 Fragment din Baudelaire, „The Swan" (din „Scene pariziene"), în *Fleurs du Mal* (traducere de Keith Waldrop), 116.
10 O jumătate de secol mai târziu, „nemuritorii" au pus capăt traseului celui mai direct pentru construirea liniei patru de metrou, care a trebuit, în consecinţă, să facă un ocol considerabil în jurul Institut de France (vezi McAuliffe, *Twilight of Belle Epoque,* 165).
11 Goncourt, august 1855 şi 13 octombrie 1855, ambele în *Journals,* 17 şi 18.
12 Prostituatele înregistrate erau supuse diverselor reglementări, precum controalele de sănătate. Strict vorbind, nici măcar prostituatele înregistrate nu activau legal, erau doar tolerate (vezi Corbin, *Women for Hire,* xviii).
13 Maurois, *Titans,* 296, 297-98.

13 Capitolul 6. Ceea ce urcă (1856-1857)

13 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Haussmann, *Memoires;* Bresler, *Napoleon III;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Ferguson, *House of Rothschild,* vol. *2;* Zola, *La Curee;* Harvie, *Eiffel;* Goncourt, *Journals;* Adler, *Manet;* Begley, *Great Nadar;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol. 2; Brown, *Flaubert;* Hyslop, *Baudelaire;* Baudelaire, *Baudelaire: A Self-Portrait;* Berthe Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot, with Her Family and Her Friends Manet, Puvis de Chavannes, Degas, Monet, Renoir and Mallarme* (Londra: Camden Press, 1986); Anne Higonnet, *Berthe Morisot* (New York: Harper & Row, 1990); Rewald, *History of Impressionism;* Ronald Anderson

si Anne Koval, *James McNeill Whistler: Beyond the Myth* (New York: Carroll & Graf, 2002); Hugh Macdonald, *Bizet* (New York: Oxford University Press, 2014).

1 Bresler, *Napoleon III,* 287, 291.
2 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire, 72,* 73.
3 Vezi capitolul 3.
4 Goncourt, 10 mai si 14 octombrie 1856, în *Journals,* 19.
5 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:144, 145, 146;
Brown, *Flaubert,* 325.
6 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:147, 149, 150-51. *Revue de Paris* nu avea să reziste, însă, mult timp, fiind închisă oficial prin Decret Imperial la începutul anului 1858 (vezi capitolul 7).
7 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:151; Hyslop, *Baudelaire,* 164-65. După cum a remarcat Flaubert pentru Du Camp: „Ei mă acuză de realism, adică vor să spună că eu copiez ceea ce văd în faţa mea si sunt incapabil să inventez ceva” *(Recollections of a Literary Life,* 2:152)..
8 Hyslop, *Baudelaire,* 164.
9 Baudelaire către Poulet-Malassis, 11 iulie 1857, în *Baudelaire:*
Autoportret: Scrisori alese, 125.
10 Goncourt, 7 şi 20 ianuarie 1857; octombrie 1857, toate în *Journals,* 24, 25, 30-31.
11 Cousin, citat în Carmona, *Haussmann,* 271.
12 Morisot, *Correspondence,* 18-19.
13 Rewald, *History of Impressionism,* 31.
14 Ponsard citat în Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire,* 143.
15 Carmona, *Haussmann,* 271, 272.

15 Capitolul 7. Tot mai mult (1858)

15 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire-,* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Carmona, *Haussmann-,* Haussmann, *Memoires;* Beaumont-Maillet, *Ileau ă Paris;* McAuliffe, *Paris Discovered;* Christopher Curtis Mead, *Charles Garniers Paris Opera: Architectural Empathy and the Renaissance of French Classicism* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991); Eugene Sue, *Mysteries of Paris,* vol. 5; Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Kennel, *Charles Marville;* Erlande-Brandenburg, *Notre- Dame de Paris;* Renaud Gagneux, lean Anckaert şi Gerard Conte, *Sur les traces de la Bievre*

parisienne: promenades au fil d'une Riviere disparue (Paris: Parisgramme, 2002).; Morisot, *Correspondence;* Higonnet, *Berthe Morisot;* Brown, *Zola;* Matthew Josephson, *Zola and His Time* (Garden City, N.Y.: Garden City Publishing, 1928); Bresler, *Napoleon III;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol. 2.

1 Potrivit lui Pinkney, Haussmann a luat în considerare diferenţele între Primul şi cel de-Al Doilea Sistem, sau Reţelele, ca fiind „strict financiare". Primul, concentrat pe Rue de Rivoli, Boulevard de Sebastopol si Boulevard Saint-Michel, împreună cu străzile adiacente, era autorizat înainte de 1858 si fusese construit cu ajutor financiar de la stat. Al Doilea Sistem, ale cărui costuri au fost împărţite între primărie si de stat, includea numai acele străzi menţionate explicit în acordul din 18 martie 1858 între primărie si stat. în cele din urmă, avea să urmeze şi un Al Treilea Sistem, care să includă „toate celelalte străzi construite exclusiv de primărie, fără subvenţii din partea guvernului naţional" *(Napoleon III and the Rebuilding of Paris,* 58-59

2 Carmona, *Haussmann,* 288.

3 Mead, *Charles Garniers Paris Opera,* 55. Potrivit lui Mead, „în timp ce decretul [din 14 noiembrie 1858, prin care se stipula crearea Rues Auber şi Halevy] nu conţinea prevederi pentru Rues Scribe, Meyerbeer şi Gluck, care ar fi completat reţeaua de străzi din jurul viitoarei Opera sau a bulevardului Napoleon [care va deveni Avenue de FOpera] pentru a lega Place de FOpera de Luvru [...], existenţa lor era de la sine înţeleasă în 1858" (55),.

4 Casa nu mai există.

5 Sue, *Mysteries of Paris,* 5:211.

6 Fargette, *Emile et Isaac Pereire,* 169.

7 Această reşedinţă de pe Rue de Monceau nr. 63 nu mai există, în 1911, familia Camondo a înlocuit-o cu una mult mai elegantă si de inspiraţie clasică, în prezent deschisă publicului, alături de colecţii de artă, porţelan şi mobilier ale familiei. Ultimii membri ai familiei Camondo au fost deportaţi si ucişi la Auschwitz, în 1944.

8 Vezi capitolul 4.

9 Gagneux, *Sur les traces de la Bievre parisienne,* 51.

10 Eforturile de a reanima Bievre au avut succes în amonte, în afara Parisului, dar au întâmpinat dificultăţi imense în interiorul oraşului – deşi s-au avut în vedere mai multe locuri
ca posibilităţi[5] de reabilitare.[3] Printre acestea se numără Parc Kellermann, Square Rene-Le Gall, Rue Berbier-du-Mets si anexa Muzeului de Istorie Naturală.

11 Brown, *Zola,* 47.

12 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2:157. Du Camp s-a mutat apoi la *Revue des Deux Mondes.*

13 Bressler, *Napoleon III,* 296.

13 CAPITOLUL 8. Visuri de glorie (1859).

13 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carona, *Haussmann;* Haussmann, Memoires; Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Bresler, *Napoleon III;* Maurice Paleologue, *The Tragic Empress: A Record of Intimate Talks with the Empress Eugenie, 1901-1919* (New York: Harper & Brothers, 1928); Charles Beatty, *De Lesseps of Suez: The Man and His Times* (New York: Harper, 1956); Manet, *Manet By Himself;* Adler, *Manet;* Cachin, *Manet;* Baudelaire, *Baudelaire: A SelfPortrait;* Stanley Weintraub, *Whistler: A Biography* (Cambridge, Mass.: Da Capo Press, 2001); Anderson şi Koval, *James McNeill Whistler;* Daniel Wildenstein, *Monet, or the Triumph of Impression,* vol. 1 (Koln, Germania: Institutul Taschen/Wildenstein, 1999); Ruth Butler, *Hidden in the Shadow of the Master: The Model-Wives of Cezanne, Monet si Rodin* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2008); Claude Monet, *Monet By Himself Paintingş, Drawings, Pastels, Letters* (Londra: Macdonald Qrbis, 1989); Rewald, *History of Impressionism;* Begley, Great Nadar; Brown, *Zola;* Gold si Fizdale, *Divine Sarah;* Bernhardt, *Memories of My Life.*

1 Jerome Bonaparte, citat în Bresler, *Napoleon III,* 302.

2 Paleologue, *Tragic Empress, 63,* 66. întrebată în ce perioadă a început să participe regulat la şedinţele Consiliului de Miniştri, Eugenie a răspuns că ea „Nu am participat niciodată în mod regulat. Eram prezentă numai la deliberările importante. Am fost văzută des acolo mai ales după 1866” (66-67).

3 Haussmann, *Memoires,* 928-29.

4 în 1859, Napoleon a transferat aceste servicii prefecturii Senei.
5 Beatty citând din memoriile lui De Lesseps, *De Lesseps of Suez,* 175.
6 Beatty, *De Lesseps of Suez,* 187.
7 Manet către Antonin Proust, consemnat de Proust, în *Manet By Himself,* 28.
8 Citat în Adler, *Manet,* 28, 29.
9 Baudelaire a făcut cunoştinţă cu Manet în 1859 si i-a recunoscut imediat valoarea, venind în apărarea sa în două articole publicate în 1862 (vezi *Baudelaire: A Self-Portrait,* 192).
10 Butler, *Hidden in the Shadow of the Master,* 98-99; Wildenstein, *Monet,* 11.
11 Wildenstein, *Monet,* 18.
12 Monet către Boudin, 19 mai 1859, în *Monet By Himself* 18.
13 Wildenstein, *Monet, 25.*
14 Wildenstein, *Monet,* 31.
15 Begley, *The Great Nadar,* 81.
16 Gold si Fizdale, *Divine Sarah,* 26.
17 Bernhardt, *Memories of My Life,* 39, 60.
18 Gold si Fizdale, *Divine Sarah,* 32.

18 CAPITOLUL 9. Dintr-odată, mai mare (1860)

18 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Haussmann, *Memoires;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien;* Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Ferguson, *House of Rothschild,* vol. 2; Mead, *Charles Garniers Paris Opera;* Bresler, *Napoleon III;* Schopp, *Alexandre Dumas;* Maurois, *The Titans;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol. 2; Macdonald, *Bizet;* Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot;* Rewald, *History of Impressionism;* Wildenstein, *Monet;* Manet, *Manet By Himself;* Harvie, *Eiffel;* Begley, *The Great Nadar;* Brown, *Zola;* Josephson, *Zola and His Time;* Zola, *La Curee.*

1 Din acest zid nu au mai rămas decât patru bariere vamale (vezi capitolul 3, nota 6).
2 Goncourt, 24 august şi 18 noiembrie 1860, în *Journals,* 53.
3 Fargette, *Emile et Isaac Pereire,* 118-19.
4 Maurois, *The Titans,* 322-23, 329.

5 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 11:179.
6 Doar Veneţia (încă sub control austriac) si Roma însăsi (păzită de forţele franceze) au rămas în afara noului Regat al Italiei.
7 Macdonald, *Bizet,* 58.
8 Manet, consemnat de Antonin Proust [1858-1860], în *Manet By Himself,* 29.
9 Brown, *Zola,* 69.
10 Josephson, *Zola and his Time,* 59.
11 Zola, *La Curee,* 81.
12 Pinkney, *Napoleon III and the Rebuildingof Paris,* 212-13.
13 Haussmann, *Memoires,* 578.

13 CAPITOLUL 10. Punctul de cotitură (1861)

13 Bresler, *Napoleon III;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Haussmann, *Memoires;* Paleologue, *Tragic Empress;* McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque;* Mead, *Charles Garnier's Paris Opera;* Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Brown, *Zola;* Josephson, *Zola and His Time;* Jack D. Ellis, *Early Life of Georges Clemenceau, 1841-1893* (Lawrence: Regents Press of Kansas, 1980); David Robin Watson, *Georges Clemenceau: A Political Biography* (New York: David McKay, 1974); Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Manet, *Manet by Himself;* Adler, *Manet;* Cachin, *Manet;* Rewald, *History of Impressionism;* Hyslop, *Baudelaire;* Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot;* Goncourt, *Journals;* Baldick, *First Bohemian;* Begley, *The Great Nadar;* Beaumont-Maillet, *L'Eau â Paris;* Robb, *Victor Hugo;* David Bellos, *The Novel of the Century: The Extraordinary Adventure of Les* Miserables (New York: Farrar, Straus şi Giroux, 2017); Victor Hugo, *Les Miserables* (New York: Penguin, 1985); Danielle Chadych si Charlotte Lacour-Veyranne, *Paris au temps des* Miserables *de Victor Hugo* (Paris: Paris-Musees, 2008).

1 Bresler, Napoleon III, 304-5.
2 Merimee, citat în Bresler, *Napoleon III,* 330.
3 Bresler, *Napoleon III,* 307.
4 Paleologue, *Tragic Empress,* 92.
5 Paleologue, *Tragic Empress,* 94. „Ce păcat!" a continuat Eugenie. „Ne-am înşelat în privinţa rezistenţei şi a complicaţiilor care ne aşteptau. Sau, mai degrabă, am fost induşi în eroare" (Paleologue, *Tragic*

Empress, 93)..

6 Mulţi ani mai târziu, Eugenie a continuat să susţină că, „în ceea ce priveşte acuzaţia că expediţia mexicană a fost întreprinsă la insistenţa sa [a lui de Morny] si că avea în vedere motive necinstite, aceasta este o calomnie de care ar trebui să fiu absolvită în întregime. Influenta nepotrivită a obligaţiunilor Jecker nu a avut nicio contribuţie în intervenţia noastră în Mexic; acestea s-au agăţat doar de noi, exact asa cum veţi găsi întotdeauna ticăloşi care se strecoară în cele mai nobile întreprinderi” (Paleologue, *Tragic Empress,* 74).

7 Aceasta este *mairie* (primăria – n. trad.) a ceea ce devenise primul arondisment.

8 Vezi capitolul 7, nota 3.

9 Josephson, *Zola and His Time,* 62.

10 Watson, *Georges Clemenceau,* 22.

11 Wildenstein, *Monet,* 29, 36-37.

12 Goncourt, 10 mai 1856, în *Journals,* 19; Baldick, *First Bohemian,* 184.

13 Goncourt, 28 ianuarie, 17 martie, 10 octombrie si 28 noiembrie 1861, toate în *Journals,* 57, 58,, 64-65.

14 Goncourt, 12 iunie 1861, în *Journals,* 61.

15 Goncourt, 20 iulie 1863, în *Journals,* 87.

15 Capitolul 11. Mizerabilii din Paris (1862)

15 Hugo, *Les Miserables;* McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque;* Robb, *Victor Hugo;* Bellos, *Novel of the Century;* Chadych si Lacour-Veyranne, *Paris au temps des* Miserables *de Victor Hugo;* Goncourt, *Journals;* Hyslop, *Baudelaire;* Begley, *The Great Nadar;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Haussmann, *Memoires;* Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Ferguson, *House of Rothschild,* vol. 2; Clement si Thomas, *Atlas du Paris souterrain;* Carriere, *Saga de la Petite Ceinture;* Bresler, *Napoleon III;* Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Rewald, *History of Impressionism;* Morisot, *Correspondence;* Anderson si Koval, *James McNeill Whistler;* Weintraub, *Whistler;* Gold si Fizdale, *Divine Sarah;* Harvie, *Eiffel;* Adler, *Manet;* Watson, *Georges Clemenceau;* Ellis, *Early Life of Georges Clemenceau;* Brown, *Zola;* Josephson, *Zola and His Time.*

1 Hugo citat în Robb, *Victor Hugo,* 374.

2 Robb, *Victor Hugo,* 377.

3 Citat în Hyslop, *Baudelaire,* 157.

4 Olivier citat în Carmona, *Haussmann,* 341.
5 Goncourts, 1 martie 1862, în *Journals,* 69.
6 Acestea au dispărut odată cu A Treia Republică.
7 Carmona, *Haussmann,* 268.
8 în deceniul următor, peste 15 000 de lămpi cu gaz aveau să fie adăugate pe străzile Parisului, dublând numărul aflat în uz ,(Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris,* 72).
9 Bresler, *Napoleon III,* 315.
10 Wildenstein, *Monet,* 1:40, 42.
11 Morisot, *Correspondence,* 20.
12 Weintraub, *Whistler,* 77; Anderson si Koval, *James McNeill Whistler,* 123.
13 Marie Colombier, citată în Gold si Fizdale, *Divine Sarah,* 54.
14 Goncourt, 16 si 21 august 1862, în *Journals,* 74-76.
15 Harvie, *Eiffel,* 35.

15 Capitolul 12. Scandalul (1863-1864)

15 Manet, *Manet by Himself,* Adler, *Manet;* Cachin, *Manet;* Rewald, *History of Impressionism-,* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire-,* Poisson, *Eugene Viollet-le-Duc;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol 2; Hannoosh, *Painting and the* Journal *o f Eugene Delacroix-,* Erlande-Brandenburg, *Notre-Dame de Paris-,* Macdonald, *Bizet-,* Hyslop, *Baudelaire;* Anderson si Koval, *James McNeill Whistler;* Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Monet, *Monet by Himself;* Gold si Fizdale, *Divine Sarah;* Bernhardt, *Memories of My Life;* Bresler, *Napoleon III;* Beaumont-Maillet, *Lean â Paris;* Begley, *The Great Nadar;* Mead, *Charles Garniers Paris Opera;* Baudelaire, *Baudelaire: A SelfPortrait;* Morisot, *Correspondence;* Carmona, *Haussmann;* Haussmann, *Memoires;* Pinon, *Atlas of Paris Haussmannien;* Emile Zola, *Correspondence,* vol. 1 (Montreal, Canada: Presses de FUniversite de Montreal, 1978); Goncourt, *Journals;* Robb, *Victor Hugo.*

1 Atât în *Mademoiselle V... în costum de toreador* cât si în *Tânăr îmbrăcat ca un majo* (ale căror modele au fost Victorine Meurent, respectiv fratele mai mic al lui Manet, Gustave), a fost utilizat, din economie, acelaşi costum. Victorine Meurent a mai pozat şi pentru nudul care apare în *Le Dejeuner sur l'herbe.*
2 Adler, *Manet,* 48.
3 Rewald, *History of Impressionism,* 83.

4 Citat frecvent. Vezi, de exemplu, Macdonald, *Bizet,* 111.
5 Du Camp, *Reflections of a Literary Life, 2;* 208.
6 Du Camp, *Reflections of a Literary Life,* 2: 211. Expoziţia de succes cu lucrările lui Delacroix din anul 2018, prezentată atât la Luvru, cât si la Muzeul Metropolitan de Artă din New York a fost un răspuns categoric la frământările interioare ale lui Delacroix.
7 Monet către Amand Gautier, 23 mai 1863, în *Monet by Himself,* 19.
8 Bresler, *Napoleon III,* 317.
9 De Morny, citat în Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire,* 158- 59.
10 Abia în anul 1888, respectiv 1904, aveau să ajungă la apă.
11 Citat în Plessis, *Rise and Fall o f the Second Empire,* 81.
12 Bernhardt, *Memories o f my life,* 117.
13 Gold si Fizdale, *Divine Sarah, 62-63.*
14 Baudelaire a scris: „Manet tocmai mi-a dat veştile cele mai neaşteptate. Pleacă în această seară în Olanda, de unde se va întoarce cu o *soţie.* Are însă oarece scuze, pentru că se pare că soţia este frumoasă, foarte amabilă si o foarte bună artistă [muziciană]. Atât de numeroase calităţi la o singură femeie este ceva de speriat, nu crezi?" (Baudelaire către Etienne Carjat, 6 octombrie 1863, în *Baudelaire: A Self-Portrait,* 192).
15 Monet către Frederic Bazille, 15 iulie [186411 26 august si 14 octombrie 1864, totul în *Monet by Himself,* 20-22.
16 Morisot *Correspondence,* 21-23.
17 Haussmann, *Memoires,* 917.
18 Goncourt, 8 mai 1864, în *Journals,* 98-99.
19 Vezi capitolul 6, note 7.
20 Robb, *Victor Hugo,* 329.

20 Capitolul 13. Moartea si impozitele (1865).

20 Bresler, *Napoleon IIP,* Paleologue, *Tragic Empress-,* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann-,* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding o f Paris;* Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien;* Mead, *Charles Garnier s Paris Opera;* Macdonald, *Bizet;* Goncourt, *Journals;* Zola, *Correspondence,* vol. 1 Josephson, *Zola and His Time;* Brown, *Zola;* Adler, *Manet;* Manet, *Manet by Himself;* Baudelaire, *Baudelaire: A Self Portrait;*

Cachin, *Manet;* McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque;* Wildenstein, *Monet,* vol 1; Monet, *Monet by Himself;* Butler, *Hidden in the Shadow of the Master;* Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot;* Higonnet, *Berthe Morisot;* Louise Michel, *Louise Michel* (Melbourne N.Y.: Ocean Press, 2004); Louise Michel, *The Red Virgin: The Memoirs of Louise Michel* (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1981); Hyslop, *Baudelaire;* Be gley *The Great Nadar;* Cara Sutherland, *The Statue o f Liberty* (New York: Muzeul oraşului New York şi Barnes & Noble Books, 2003); Walter D. Gray, *Interpreting American Democracy in France: The Career o f Edouard Laboulaye, 1811-1883* (Newark: University of Delaware Press, 1994).

1 Citat în Bresler, *Napoleon III,* 334.

2 Citat în Bresler, *Napoleon III,* 331.

3 Paleologue, *The Tragic Empress,* 61. „Ceea ce mă răscolea”, i-a spus ea lui Paleologue, „erau întrebările ample în care interesul national, prestigiul naţional erau în joc” (62).

4 Bresler, *Napoleon III,* 340.

5 Goncourt, 7 august 1865, în *Journals,* 107.

6 Zola către Edmond si Jules de Goncourt, 3 februarie 1865, în *Correspondence,* 1: 405 nota 3; fraţii Goncourt către Zola, 27 februarie 1865, în Zola, *Correspondence,* 1: 405 nota 3.

7 Goncourt, 5 si 6 decembrie 1865, în *Journals,* 110-12, 113-14. Vezi si 113 nota 1.

8 Zola către Edmond si Jules Goncourt, 7 decembrie 1865, în Zola, *Correspondence,* 426-27.

9 Goncourt, 14 februarie si 27 iunie 1866, în *Journals,* 116, 117.

10 Brown, *Zola, 122;* Josephson, *Zola and His Time,* 94.

11 Citat în Josephson, *Zola and His Time,* 98.

12 Manet, consemnat de Antonin Proust; Manet către Baudelaire [începutul lui mai 1865], ambele în *Manet by Himself,* 33. Baudelaire a răspuns: „Trebuie să ne străduim să vă dovedim adevărata valoare” (Baudelaire către Manet, 11 mai 1865, în *Baudelaire:* A *Self-Portrait,* 221). La câţiva ani după moartea lui Manet, Claude Monet a început să strângă bani pentru a oferi statului tabloul *Olympia* pentru a fi expus la Luvru. Este un tablou, i-a scris Monet ministrului instrucţiunii publice, „în

care [Manet] este văzut la apogeul luptei sale glorioase, stăpân pe viziunea sa şi pe meşteşugul său". Era „inacceptabil ca o astfel de lucrare să nu-şi aibă locul în colecţiile noastre naţionale". Luvrul a refuzat-o, dar Musee du Luxembourg a acceptat-o până când Luvrul si-a deschis, în cele din urmă, porţile – la ordinul lui Georges Clemenceau, care pe atunci devenise deja prim-ministrul Franţei. Datorită lui Monet şî bunului său prieten, Clemenceau, *Olympia* se află acum la Musee d'Qrsay (vezi McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque,* 198).

13 Manet către Zacharie Astruc, 23? august [1865] şi 17 septembrie [1865], ambele în *Manet by Himself* 34, 36.

14 Manet, consemnat de Theodore Duret, [la Salonul din 1865], în *Manet by Himself* 33.

15 Wildenstein, *Monet,* 1:58; Monet către Frederic Bazille, [iulie sau începutul lui august 1865], în *Monet by Himself* 23.

16 Wildenstein, *Monet,* 1:59.

17 în prezent, la Musee d'Qrsay, Paris. Schiţa în ulei se află la Muzeul Puskin din Moscova.

18 Morisot, *Correspondence,* 24.

19 Michel către Victor Hugo, în *Louise Michel, 32, 35.*

20 Hugo, *Viro Major,* în *Louise Michel,* 25.

21 Michel, *Memoirs,* 31, 39, 40, 44.

22 Baudelaire către mama sa, 3 noiembrie 1865 si 16 februarie 1866, ambele în *Baudelaire: A Self-Portrait,* 226.

23 Manet către Baudelaire, [aprox. 25 octombrie 1865], în *Manet by Himself,* 37.

24 Hugo citat în Hyslop, *Baudelaire,* 163.

24 Capitolul 14. Criza (1866)

24 Ferguson, *House of Rothschild,* vol 2; Fargette, *Emile et Isaac Pereire;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire',* Carmona, *Haussmann',* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris',* Bresler, *Napoleon III;* Paleologue, *Tragic Empress-,* Mead, *Charles Garniers Paris Opera;* Manet, *Manet by Himself* Adler, *Manet-,* Cachin, *Manet;* Brown, *Zola;* Josephson, *Zola and His Time;* Wildenstein, *Monet,* vol 1; Butler, *Hidden in the Shadow of the Master;* Monet, *Monet by Himself;* Rewald, *History of Impressionism;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol 2; Brown, *Flaubert;* Begley, *The Great*

Nadar; Gold and Fizdale, *Divine Sarah;* Bernhardt, *Memories of My Life;* Baudelaire, *SelfPortrait;* Michel, *Memoires.*

1 Thiers citat în Bresler, *Napoleon III,* 340.

2 Paleologue, *Tragic Empress,* 102, 105, 106.

3 Bresler, *Napoleon III,* 343, 344. După o vizită ulterioară la Papa de la Roma, în timpul căreia a strigat că însoţitorii ei încercau să o otrăvească, Charlotte a fost dusă înapoi în Belgia natală, unde si-a petrecut restul vieţii sale lungi într-o stare de nebunie completă.

4 Carmona, *Haussmann,* 211.

5 Manet către Zacharie Astruc, [23 august 18651 în *Manet by Himself,* 34.

6 Citat în Adler, *Manet,* 135.

7 Brown, *Zola,* 135; Cachin, *Manet* 69.

8 Manet către Emile Zola, 7 mai [18661 > in *Manet by Himself* 38.

9 Butler, *Hidden in the Shadow of the Master,* 116; introduction, *Manet by Himself,* 8.

10 Brown, *Zola,* 135.

11 Monet către Amand Gautier, [începutul lui aprilie 18661 si 22 mai 1866, în *Monet by Himself* 23.

12 Citat în Rewald, *History of Impressionism,* 142.

13 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 2: 268.

14 Michel, *Memoirs,* 45, 47-49.

14 Capitolul 15. Apus de soare (1867)

14 Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Bresler, *Napoleon III;* Philip Guedalla, *The Second Empire: Bonapartism, the Prince, the President, the Emperor* (New York: G. P. Putnams Sons, 1922); Goncourt, *Journals;* Macdonald, *Bizet;* Gold şi Fizdale, *Divine Sarah;* Bernhardt, *Memories of My Life;* Manet, *Manet by Himself;* Adler, *Manet;* Brown, *Zola;* Camille Pissarro, *Letters to His Son Lucien* (Santa Barbara, Calif.: Peregrine Smith, 1981); Wildenstein, *Monet,* vol 1; Butler, *Hidden in the Shadow of the Master;* Morisot, *Correspondence;* Bresler, *Napoleon III;* Harvie, *Eiffel;* Begley, *The Great Nadar;* McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque;* Ferguson, *House of Rothschild,* vol 2; Fargette, *Emile and Isaac Pereire;* Emile Zola, *Therese Raquin* (New York: Penguin, 2004); Zola, *Correspondence,* vol. 1Josephson, *Zola*

and His Time; Robb, *Victor Hugo;* Pinon, *Atlas du Paris Haussmannien.*

1 Citat în Carmona, *Haussmann,* 357.

2 Guedalla, *Second Empire,* 363.

3 Goncourt, 2 ianuarie, 23 aprilie şi 4 septembrie 1867, toate în *Journals,* 122, 126 si 129. Jules avea să moară înainte să vină şi rândul său.

4 Bernhardt, *Memories of My Life,* 132-34, 137, 332.

5 Manet către Zola, 2 ianuarie [1867], în *Manet by Himself,* 41.

Manet a cochetat cu ideea de a transforma articolul lui Zola într-un pamflet pe care l-ar fi putut vinde la expoziţia sa, dar s-a răzgândit, ajungând la concluzia că ar fi de prost gust „şă retipăresc un elogiu atât de evident la adresa persoanei mele si să îl vând la propria mea expoziţie” (Manet către Zola, [februarie – martie 1867], în *Manet by Himself,* 42).

6 Pissarro către Lucien, 28 decembrie 1883, în *Letters to His Son Lucien,* 43; Manet citat în Adler, *Manet,* 95.

7 Adler, *Manet,* 100. Fie Zola, fie Zacharie Astruc poate fi autorul sau coautorul acestei afirmaţii despre Manet.

8 Monet către Frederic Bazille, [20 mai 1867], în *Monet by Himself,* 24.

9 Butler, *Hidden in the Shadow of the Master,* 128.

10 Monet către Frederic Bazille, [20 mai 1867] şi 25 iunie [1867], în *Monet by Himself* 24.

11 Citat în Butler, *Hidden in the Shadow of the Master,* 131.

12 Wildenstein, *Monet,* 1:67.

13 Monet către Frederic Bazille, 12 august [1868], în *Monet by Himself, 25.*

14 Madame Morisot către Berthe Morisot, 19 august 1867, în Morisot, *Correspondence,* 29.

15 Avea să fie atracţia principală la Expoziţia din 1889. Vezi McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque.*

16 Citat în Carmona, *Haussmann,* 356.

17 Goncourt, 3 februarie 1867, în *Journals,* 122.

18 Fargette, *Emile et Isaac Pereire,* 283, 285; Ferguson, *House of Rothschild,* 2: 158.

19 Fraţii Pereire si Credit Mobilier aveau să încerce o revenire în perioada celei de-A Treia Republici,

deşi fără un succes remarcabil.

20 Citat în Ţosephson, *Zola and His Time,* 117.

21 Zola către Albert Lacroix, 13 septembrie 1867, în *Correspondance,* 1: 523.

22 Manet către Nadar, 10 septembrie 1867, în *Manet by Himself,* 4Ţ

23 Manet către Emile Zola, [sfârşitul lui 1867], în *Manet by Himself,* 45.

24 Carmona, *Haussmann,* 356.

25 Aceasta este acum un complex de apartamente cu intrare securizată, Villa Daumesnil. Vezi capitolul 4 pentru Cite Napoleon (arondismentul al 9-lea).

26 Bresler, *Napoleon III,* 347.

26CAPITOLUL 16. După 20 de ani (1868).

26Bresler, *Napoleon III;* Paleologue, *Tragic Empress;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Goncourt, *Journals;* Carmona, *Haussmann;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Career, *Saga of the Little One Belt;* Clement si Thomas, *Atlas of Underground Paris;* Brown, *Zola;* fosephson, *Zola in His Time;* Zola, *Correspondence,* vol. 2; Manet, *Manet by Himself;* Adler, *Manet;* Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot;* Higonnet, *Berthe Morisot;* Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Butler, *Hidden in the Shadow of the Master;* Monet, *Monet by Himself;* Harvie, *Eiffel;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol. *2;* Ferguson, *House of Rothschild,* vol. 2.

1 Bresler, *Napoleon III, 327,* 348. Lord Lyons, care l-a înlocuit pe Cowley în calitate de ambasador al Marii Britanii în Franţa, a confirmat.

2 Goncourt, 24 februarie şi 14 mai 1868, în *Journals,* 135-37.

3 Carmona, *Haussmann,* 363.

4 Din 1860, Auteuil se află în al 16-lea arondisment din Paris.

5 Goncourt, 4 august si 16 septembrie 1868, ambele, în *Journals,* 139-41.

6 Goncourt, 17 septembrie 1868, în *Journals,* 141. Vezi si Carriere, *Saga de la Petite Ceinture, 5;* şi Clement si Thomas, *Atlas du Paris underground,* 173, 174.

7 Goncourt, 14 decembrie 1868, în *Journals,* 144, 145. La scurt

timp, Zola avea să-i scrie prima sa scrisoare lui Flaubert, la care anexase o copie a cârtii *Madeleine Ferat,* în „semn de omagiu pentru

marele tău talent pentru observare şi descriere” (Zola către Gustave Flaubert, 10 ianuarie 1869, în Zola, *Correspondance,* 2: 189-90).

8 Zola pentru *L’Evenement illustre,* 10 mai 1868, în *Manet by Himself,* 45.

9 Manet către Zola, [sfârşitul lui aprilie – mai 1868?] si [decembrie 1868], în *Manet by Himself,* 45.

10 Morisot, *Correspondence,* 30.

11 În 1867, fiica cea mare a soţilor Morisot, Yves, s-a logodit cu M. Gobillard, care ocupa postul de perceptor la Quimperle, în Bretania.

12 Manet către Henri Fantin-Latour, 26 august [1868], în *Manet by Himself,* 49.

13 Manet către Henri Fanti-Latour, [10? August 1868] şi 26 august [1868], în *Manet by Himself,* 47, 49.

14 Wildenstein, *Monet,* 1:69.

15 Monet către Frederic Bazille, 29 iunie [1868], în *Monet by Himself,* 26.

16 Citat în Wildenstein, *Monet,* 1:74.

17 Monet către Frederic Bazille, [decembrie 1868], in *Monet by Himself,* 26.

18 Goncourt, 3 ianuarie şi 7 august 1868, ambele în *Journals,* 134, 140.

19 Ferguson, *House of Rothschild,* 2: 155.

20 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* 256.

20 Capitolul 17. Haussmann, în dificultate (1869)

20 Haussmann, *Memoires;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Carmona, *Haussmann;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Bresler, *Napoleon III;* Paleologue, *Tragic*

18 Monet către Bazille, 25 septembrie 1869, în Wildenstein, *Monet, Biographic et catalogue raisonne,* 1: 427.

19 Goncourt 15 ianuarie si 22 februarie 1869, ambele în *Journals,* 148, 150.

20 Goncourt, 15 ianuarie, 22 februarie si 1 noiembrie 1869, toate în *Journals,* 148, 150, 156.

21 Vezi capitolul 16 nota 7.

22 Pentru păstrarea ouălor proaspete: „îngropaţi-le în cenuşă de lemn nou în care sunt amestecate ramuri de ienupăr, dafin si alte plante aromatice, împreună cu un nisip foarte uscat si fin” *(Dictionnaire de Cuisine,* 451-52).

23 Schopp, *Alexandre Dumas,* 483.

24 Butler, *Rodin, 62.*

25 Schopp, *Alexandre Dumas,* 486.

26 Bernhardt, *Memories of My Life,* 142-44, 147.
27 Bernhardt, *Memories of My Life,* 157.
28 Bernhardt, *Memories of MyLife,* 148.
29 Gold si Fizdale, *Divine Sarah,* 78.

29CAPITOLUL 18. Sfârşitul (1870)

29Bresler, *Napoleon III;* Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire;* Carmona, *Haussmann;* Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris;* Robb, *Victor Hugo;* Manet, *Manet by Himself;* Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot;* Higonnet, *Berthe Morisot;* Bernhardt, *Memories of My Life;* Gold şi Fizdale, *Divine Sarah;* Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Butler, *Hidden in the Shadow of the Master;* Watson, *Georges Clemenceau;* McAuliffe, *Dawn of the Belle Epoque.*

1 Eugenie, citată în Bressler, *Napoleon III,* 351.
2 Ollivier citat în Carmona, *Haussmann,* 365-66.
3 Haussmann, *Memoires,* 547.
4 Carmona, *Haussmann, 366.*
5 Haussmann, *Memoires,* 548, 771.
6 Haussmann, *Memoires,* 434. Simon a publicat acest elogiu în ediţia din mai 1882 a *Le Gaulois.*
7 Rochefort citat în Carmona, *Haussmann,* 368.
8 Robb, *Victor Hugo,* 438.
9 Majoritatea din cele mai mari oraşe, în special din Paris, a votat împotrivă.
10 Bressler, *Napoleon III,* 351-52; Plessis, *Rise and Fall of the Second Empire,* 166.
11 Bressler, *Napoleon III,* 353.
12 După cum consemnează Antonin Proust, [23 februarie 18701, în Manet, *Manet by Himself* 51.
13 Berthe Morisot către Edma Pontillon, [mai 1870], în Morisot, *Correspondence,* 51.
14 Berthe Morisot către Edma Pontillon, [mai 1870], in Morisot, *Correspondence,* 51.
15 Berthe Morisot către Edma Pontillon, [martie si mai 1870]; madame Morisot către Edma Pontillon, 22 martie 1870, toate în Morisot, *Correspondence,* 49, 51, 52.
16 Bernhardt, *Memories of My Life,* 339.
17 Bernhardt, *Memories of My Life,* 299; Gold si Fizdale, *Divine Sarah,* 80.
18 Bressler, *Napoleon III,* 359, 361n.
19 Bressler, *Napoleon III,* 366, 368, 369.
20 Goncourt, 1 si 2 septembrie 1870, în *Journals,* 168-69. A existat o evacuare similară, dacă nu

chiar de mai mari proporţii, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (McAuliffe, *Paris on the Brink*, 250-52).

21 Goncourt, 3 şi 4 septembrie 1870, în *Journals*, 169, 170.

21 CAPITOLUL 19. Un sfârsit si un început (1870-1871)

21 Robb, *Victor Hugo-*, Watson, *Georges Clemenceau;* Carmona, *Haussmann-*, Ferguson, *House of Rothschild,* vol 2; Bernhardt, *Memories of My Life-*, Gold si Fizdale, *Divine Sarah-*, Adler, *Manet-*, Manet, *Manet by Himself* Macdonald, *Bizet-*, Goncourt, *Journals-*, Begley, *The Great Nadar-*, Morisot, *Correspondence of Berthe Morisot-*, Higonnet, *Berthe Morisot;* Brown, *Zola-*, Wildenstein, *Monet,* vol. 1; Schopp, *Alexandre Dumas;* Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* vol. 2; Paleologue, *Tragic Empress;* Michel, *Memoirs.*

1 Robb, *Victor Hugo,* 44.

2 Manet către Theodore Duret, [15 sau 16 septembrie. 18701 > în *Manet by Himself*, 56.

3 Manet către Eva Gonzales, 10 septembrie [1870]; Manet către Suzanne Manet [11 septembrie 1870], 20 [septembrie 1870]; 24 [septembrie 18701 > [25 (26?) septembrie 1870], si 30 septembrie [1870], toate în *Manet by Himself*, 55, 57, 58.

4 Manet către Suzanne Manet, [25 (26?) septembrie 1870] si septembrie [1870], ambele în *Manet by Himself*, 58.

5 Goncourt, 1 si 10 octombrie 1870; 31 decembrie 1870, toate în *Journals,* 174, 175, 179-80; Manet către Eva Gonzales, 19 noiembrie [1870], în *Manet by Himself* 60; Macdonald, *Bizet,* 169.

6 Goncourt, 31 octombrie 1870, în *Journals,* 176-77.

7 Morisot către Edma Pontillon, 18 si 25 septembrie 1870, în Morisot, *Correspondence,* 53-55. Tiburce fusese luat prizonier, dar scăpase si se întorsese în Franţa, unde se alăturase din nou armatei (vezi scrisoarea Edmei Pontillon, 19 februarie 1871, în Morisot, *Correspondence,* 60).

8 Morisot către Edma Pontillon, [la jumătatea lunii septembrie], în Morisot, *Correspondence,* 54.

9 Manet către Eva Gonzales, 19 noiembrie [18701, în *Manet by Himself,* 60. Cu toate acestea, Manet, care nu tinea ranchiună, i-a scris o scrisoare prietenească lui Zola imediat ce a auzit de el, în februarie, dându-i vesti si linistindu-l că

locuinţa lui nu
suferise prea multe distrugeri (Manet către Emile Zola, 9 februarie 1871, în *Manet by Himself,* 65).

10 Manet către Suzanne Manet, 19 şi 22 noiembrie [1870];
Manet către Eva Gonzales, 19 noiembrie [1870], ambele în
Manet by Himself 60 şi 61.

11 Sand, citată în Schopp, *Alexandre Dumas,* 488; Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* II: 190.

12 Manet către Suzanne Manet, 30 ianuarie [1871], în *Manet by Himself,* 65.

13 Goncourt, 30 ianuarie 1871, în *Journals,* 183.

14 Du Camp, *Recollections of a Literary Life,* II: 365.

15 Paleologue, *Tragic Empress,* 111.

16 Bernhardt, *Memories of My Life, 227,* 233-34.

17 Michel, *Memoirs,* 87.

18 Manet către Berthe Morisot, 10 iunie 1871, în Morisot,
Correspondence, 74.

Ludovic-Napoleon Bonaparte, preşedinte al celei de-A Doua Republici şi viitor împărat al celui de-Al Doilea Imperiu sub numele de Napoleon al III-lea. Fotografia a fost realizată în 1852 de Gustave Le Gray.

© PVDE / Bridgeman Images

împărăteasa Eugenie, o persoană activă, al cărei amestec în chestiunile politice a stârnit nemulţumirea contemporanilor. Tablou realizat de Franz Xaver

© Bridgeman Images

Winterhalter.

© Bridgeman
Images

Baronul Georges Haussinann, prefect al Senei în anii 1853-1870. Lui i se datorează, în mare
măsură, transformarea Parisului dintr-un oraş cu aspect medieval într-o urbe aerisită şi plăcută,

© Selva / Bridgeman Images

cu bulevarde largi, clădiri modeme, grădini publice şi reţele de canalizare eficiente.
Fotografia a fost realizată de Pierre Petit, în jurul anului 1850.

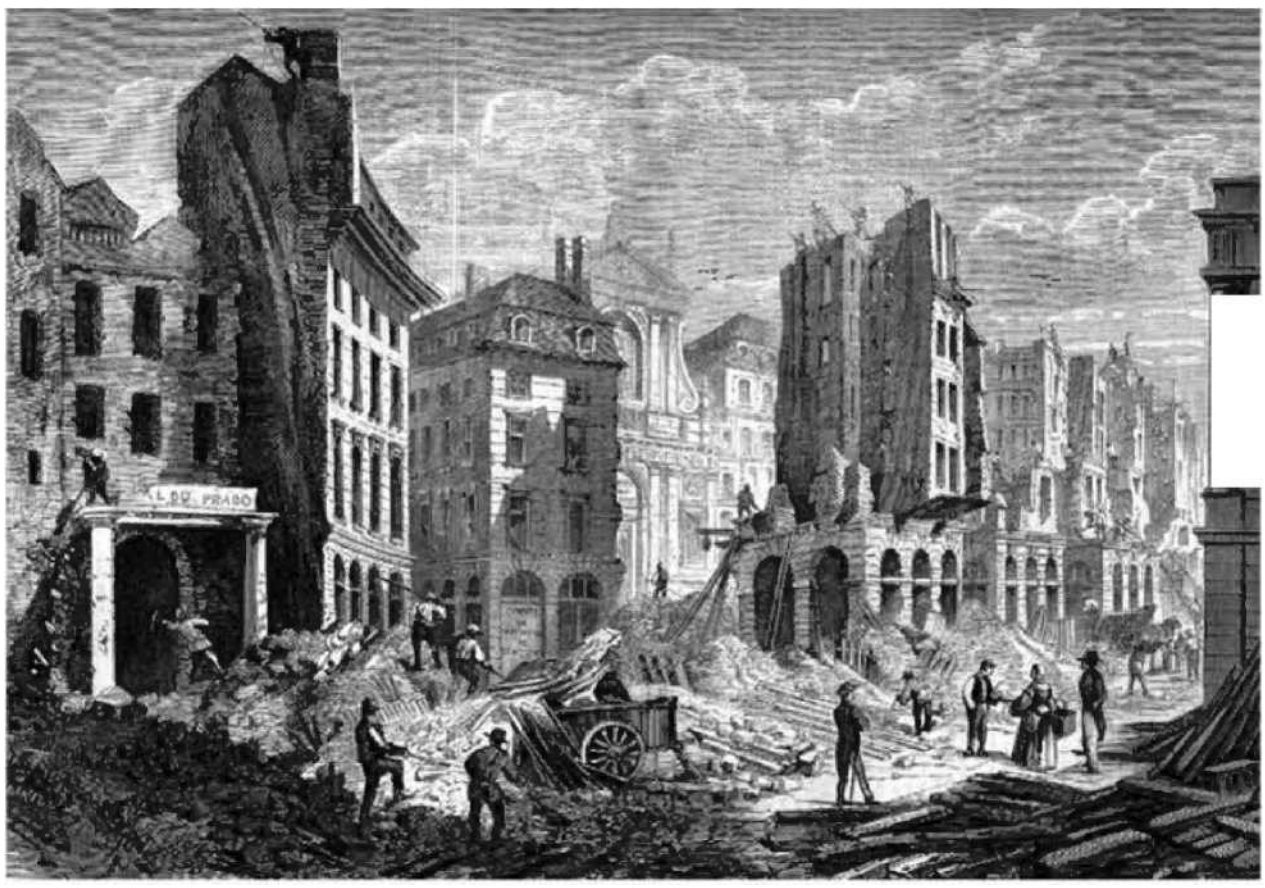

Demolarea unei străzi din Capitala Franţei pentru a face loc noului Boulevard de Sebastopol.
Ilustraţie apărută în *Le Monde Illustree,* ediţia din 10 septembrie 1859.
© Bridgeman Images

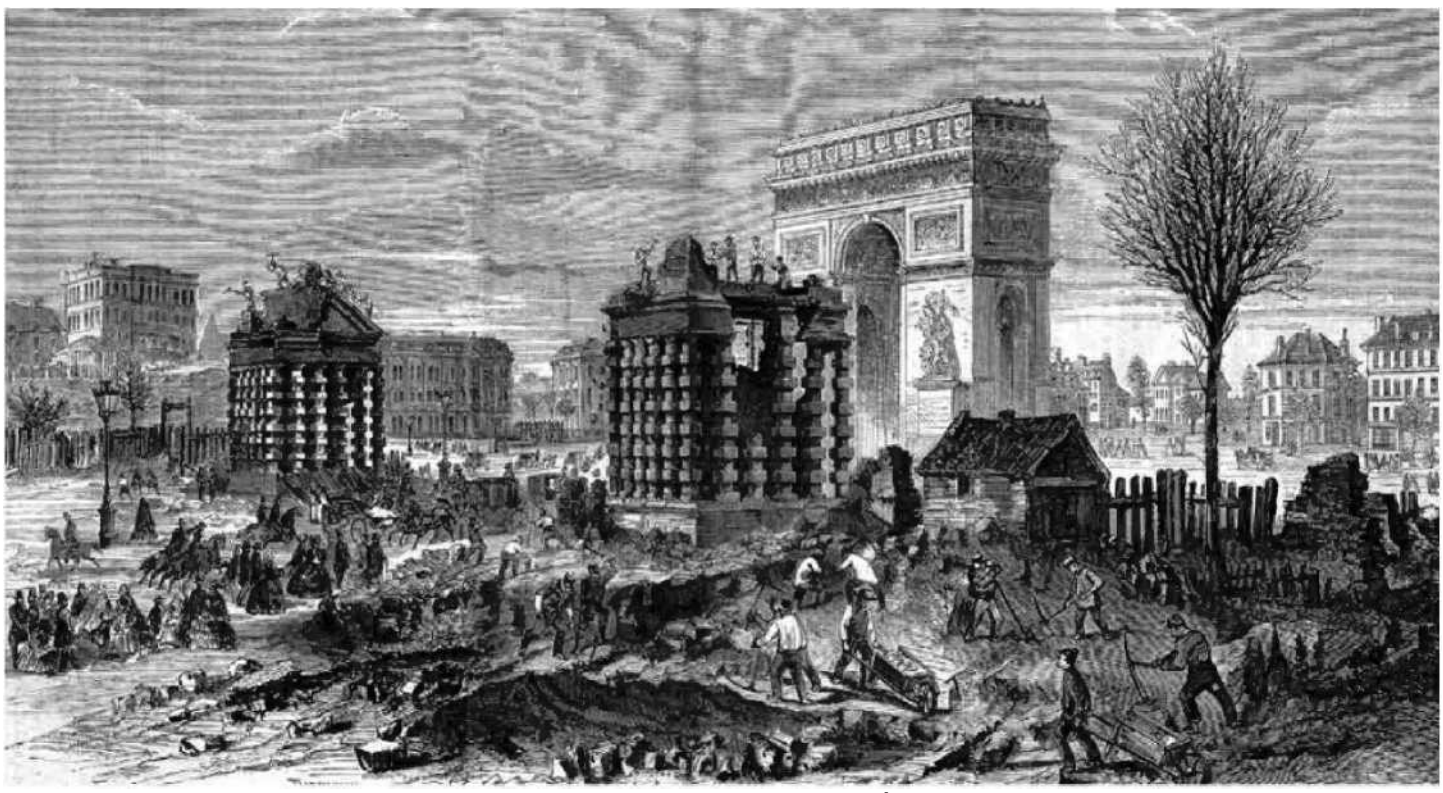

Demolarea barierelor vechiului zid construit la sfârsitul secolului al XVIII-lea. Pe acest loc a fost amenajată Place de FEtoile (în prezent, Place Charles de Gaulle). Ilustraţie apărută în *Le Monde Illustree,* ediţia din 18 februarie 1860.

© Bridgeman Images

Singurul pavilion care se mai păstrează din vechile Les Halles, construite la Paris sub Napoleon al Ill-lea.

© J. McAuliffe

O clădire în stihii Haussmann, pe Boulevard de Courcelles. Construcţiile de acest tip au avut menirea de a „aerisi, uniformiza şi înfrumuseţa” Parisul, fiind ridicate cu respectarea unor reguli stricte: nu puteau fi mai scunde de 12 metri sau mai înalte de 20 de metri, nu puteau avea mai mult de şase etaje, iar exteriorul trebuia să fie de culoare crem.

© J. McAuliffe

Primirea reginei Victoria a Marii Britanii de către împărăteasa Eugenie la Castelul Saint-Cloud,
aflat în afara Parisului, pe malul stâng al Senei. Ilustraţie dintr-o colecţie privată.
© Look and Learn / Illustrated Papers Collection / Bridgeman Images

împărăteasa Eugenie şi prinţul imperial Ludovic-Napoleon.
Fotografia – nedatată – a fost realizată, probabil, în anii 1861-1862. Colecţie privată.

© Jean Bernard / Bridgeman Images

Iunie 1859. împăratul Napoleon al III-lea ii înmânează baronului Georges Haussmann decretul prin care unele comune limitrofe au fost alipite Capitalei. Pictură de Adolphe Yvon.

© Musee de la Ville de Paris, Musee Carnavalet, Paris / Bridgeman Images

Cosette din romanul *Mizerabilii,* de Victor Hugo. Ilustraţie de Emile Bayard.

© Les Miserables, Emile Bayard / Lebrecht Authors / Bridgeman Images

Georges Clemenceau (1841-1929), viitor prim-ministru al Franţei. Fotografia a fost realizată în a doua jumătate a anilor ’60, când tânărul Clemenceau era un jurnalist, scriitor şi activist politic critic al regimului lui Napoleon al III-lea.

© Tallandier / Bridgeman Images

Tânărul jurnalist şi critic de artă Emile Zola.

Fiu al unui inginer italian, el a devenit cetăţean francez în 1862, iar cinci ani mai târziu a publicat *Therese Raquin,* un roman care l-a transformat intr-un scriitor de succes al celui de-Al Doilea Imperiu. Fotografia a fost realizată de A. Pinsard.

© Bibi iotheque Naţionale / Archives Charmet / Bridgeman Images

Berthe Morisot (1841-1895), membră a cercului de pictori cunoscuţi sub numele neoficial de *impresioniţti.* A fost căsătorită cu Eugene Manet, fratele renumitului pictor Edouard Manet. Fotografia a fost realizată în 1869 de Pierre Petit. Colecţie privată.

© Archives Char met / Bridgeman Images

Edouard Manet (1832-1883), o figură-cheie a picturii franceze a celui de-Al Doilea Imperiu, fiind unul dintre cei care au făcut trecerea de la curentul *realist* la *impresionism.* Colecţie privată.

© Roger-Viollet, Paris / Bridgeman Images

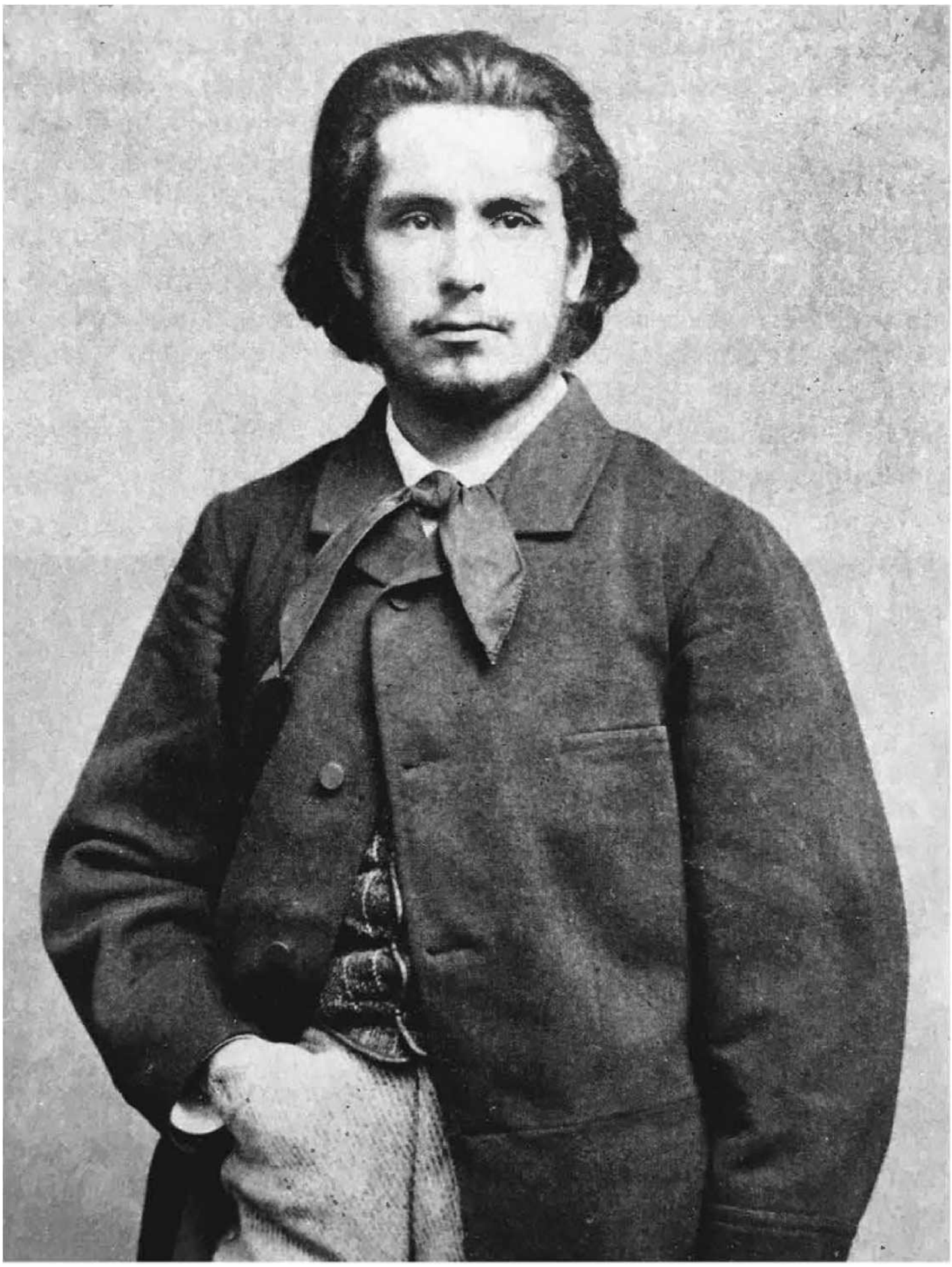

Pictorul Claude Monet (1840-1926), unul dintre fondatorii curentului impresionist şi un simbol al culturii franceze în a doua jumătate a secolului al XlX-lea şi la începutul secolului XX.
Fotografia a fost realizată de Etienne Carjat

Sarah Bernhardt (1844-1923), una dintre cele mai mari actriţe a Franţei moderne, a început să se afirme pe scenele Parisului în epoca lui Napoleon al III-lea. Fotografia a fost realizată în 1860, de Nadar.

© Bibliotheque de l’Arsenal, Paris / Bridgeman Images

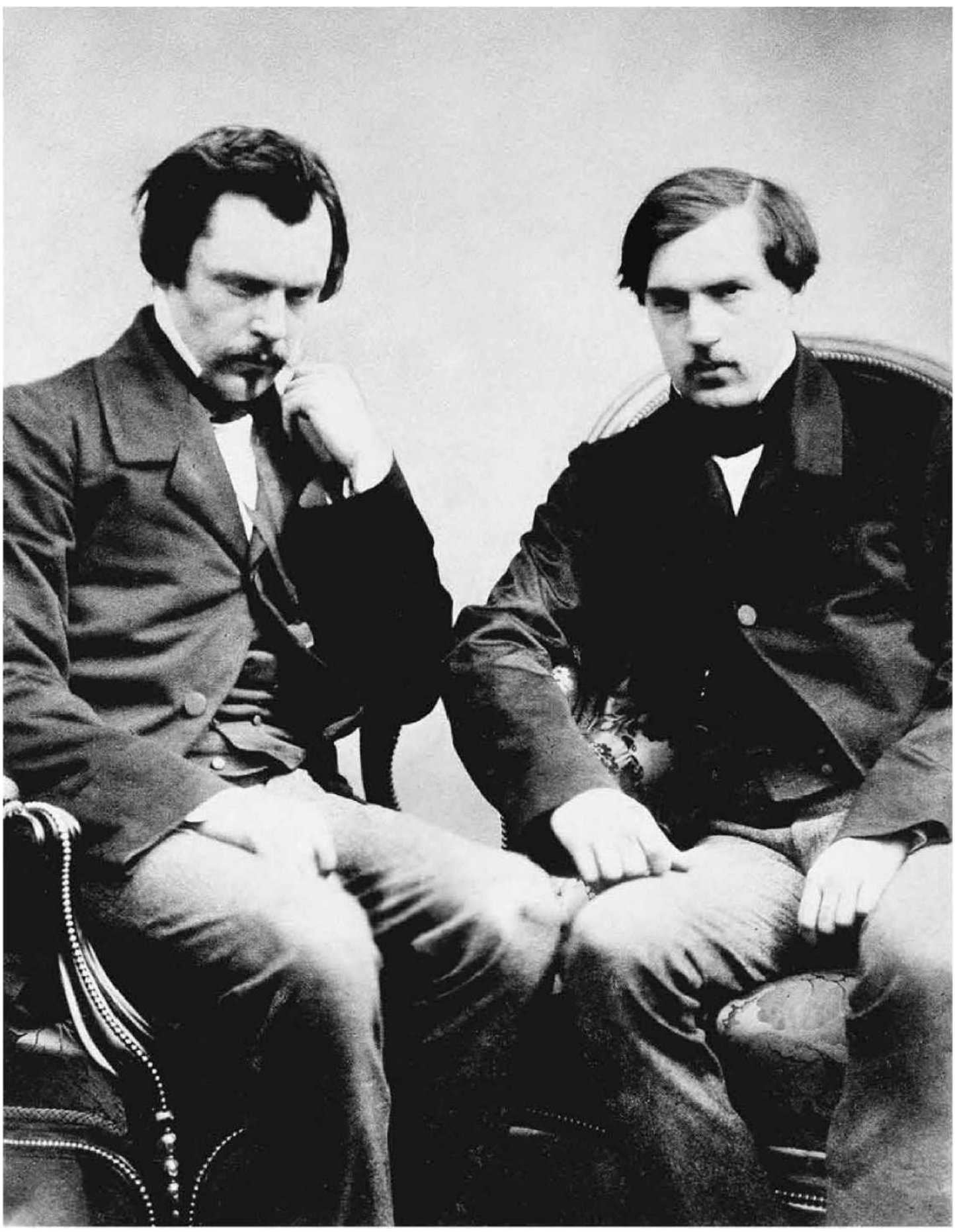

Fraţii Edmond şi Jules de Goncourt, editori şi scriitori, au avut o relaţie tensionată cu autorităţile franceze în urma deselor critici formulate la adresa regimului lui Napoleon al III-lea. Fotografia a fost realizată de Nadar.

© G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library / Bridgeman Images

OPEXTNC* Or Tint TA UTA KKTTIuJTIOX : ÂKKtYAL Or TUX XMPRXOH AMD EMraXaS AT TOK GJUKD «XTHAMCtL^rr. PAGE (O«T»rtnr* «U rRrpotitUa Utjlrjfwlk ; Arrlrfe *• Draw Ma|wtZ« h la drawl* Forte.)

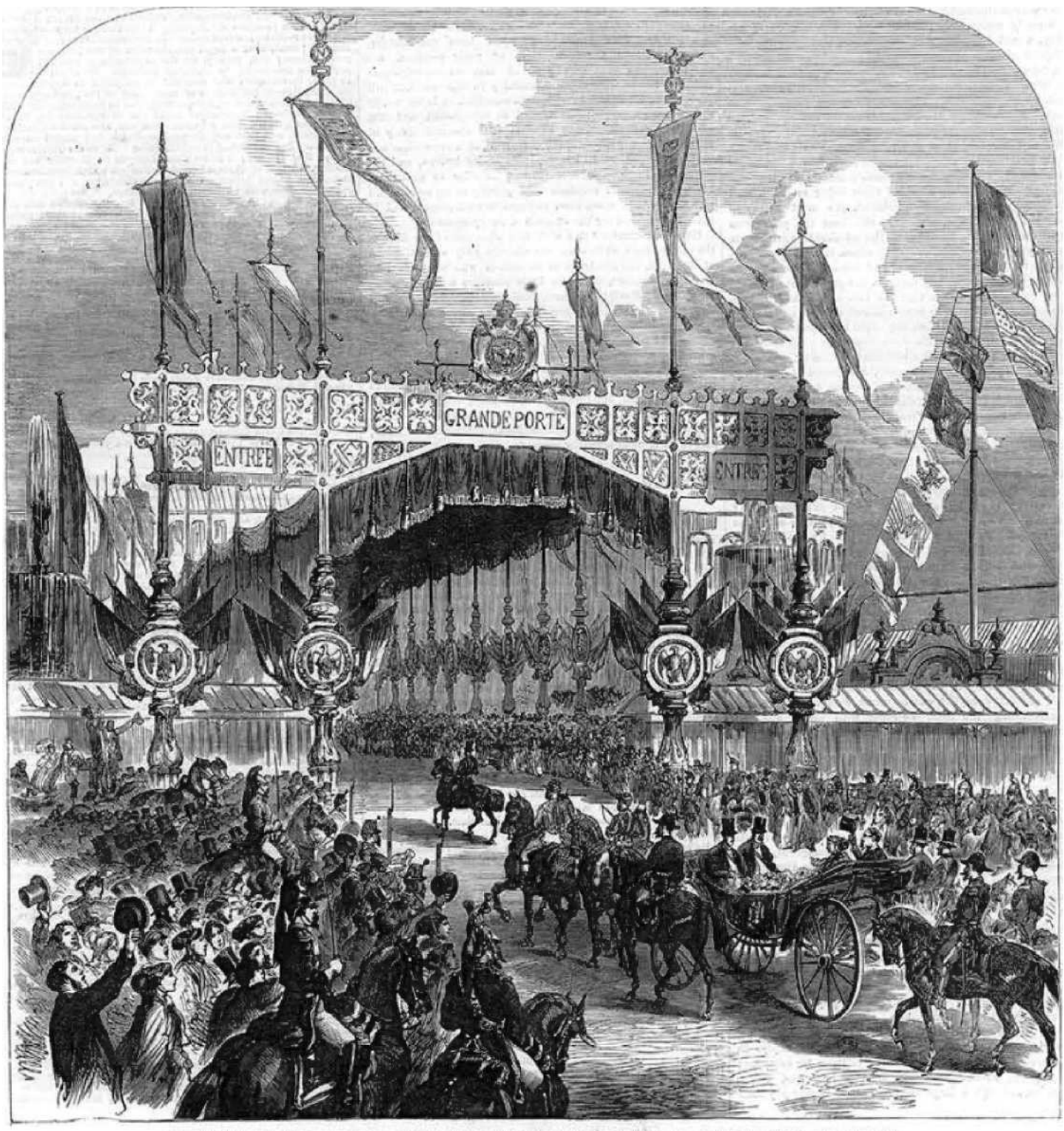

Deschiderea Expoziţiei Universale din 1867 în prezenţa împăratului Napoleon al Ill-lea
şi a împărătesei Eugenie. Ilustraţie din *The Illustrated London News,* 13 aprilie 1867.
Colecţie privată.

© Look and Learn / Illustrated Papers Collection / Bridgeman Images

Fotografie realizată la 2 septembrie 1870, la finalul Bătăliei de la Sedan, în momentul întâlnirii dintre Napoleon al III-lea şi cancelarul Otto von Bismarck al Prusiei.

© SZ Photo / Bridgeman Images

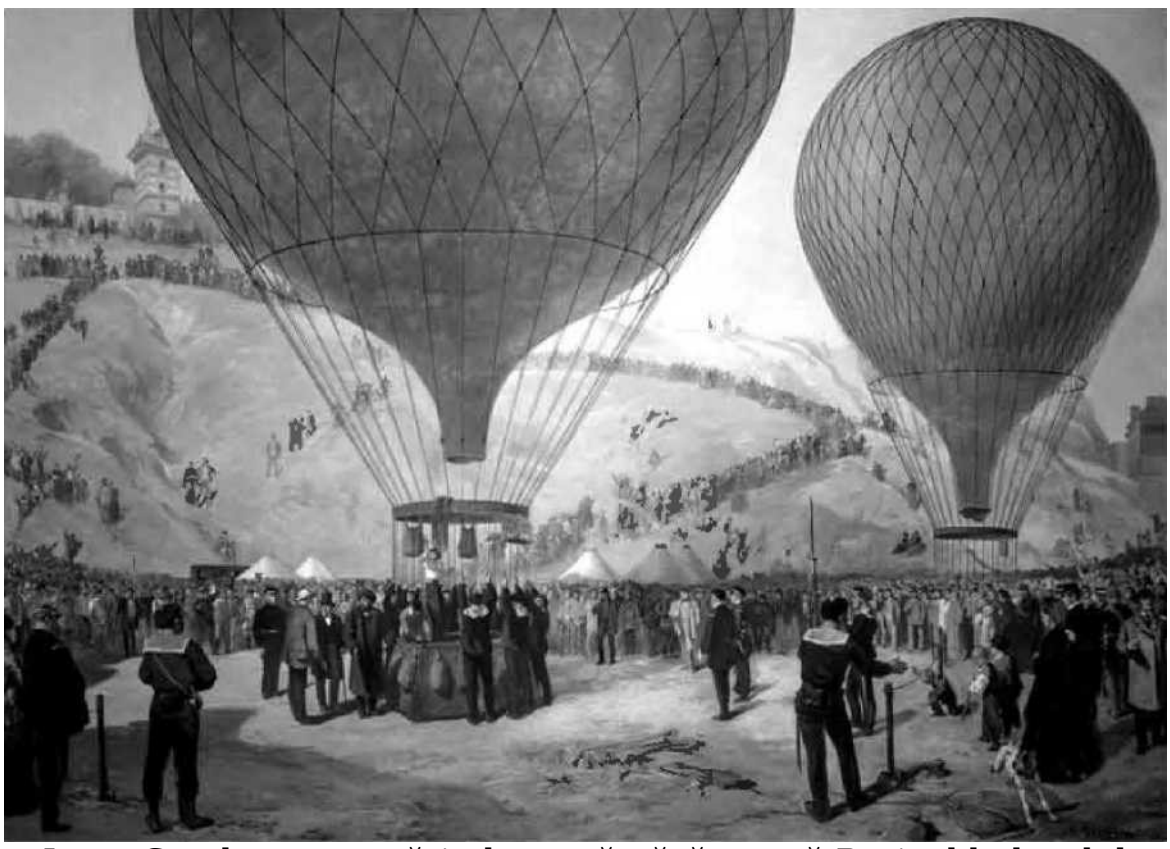

Leon Gambetta pregătindu-se să părăsească Parisul la bordul unui balon cu aer cald (7 octombrie 1870). Pictură de Jules Didier şi Jacques Guiaud.

© Musee de la Viile de Paris, Mus^e Carnavalet, Paris / G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library / Bridgeman Images

Trupele Prusiei defilând prin Paris, pe sub Arcul de Triumf, în 1871. © Lebrecht History / Bridgeman Images